

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

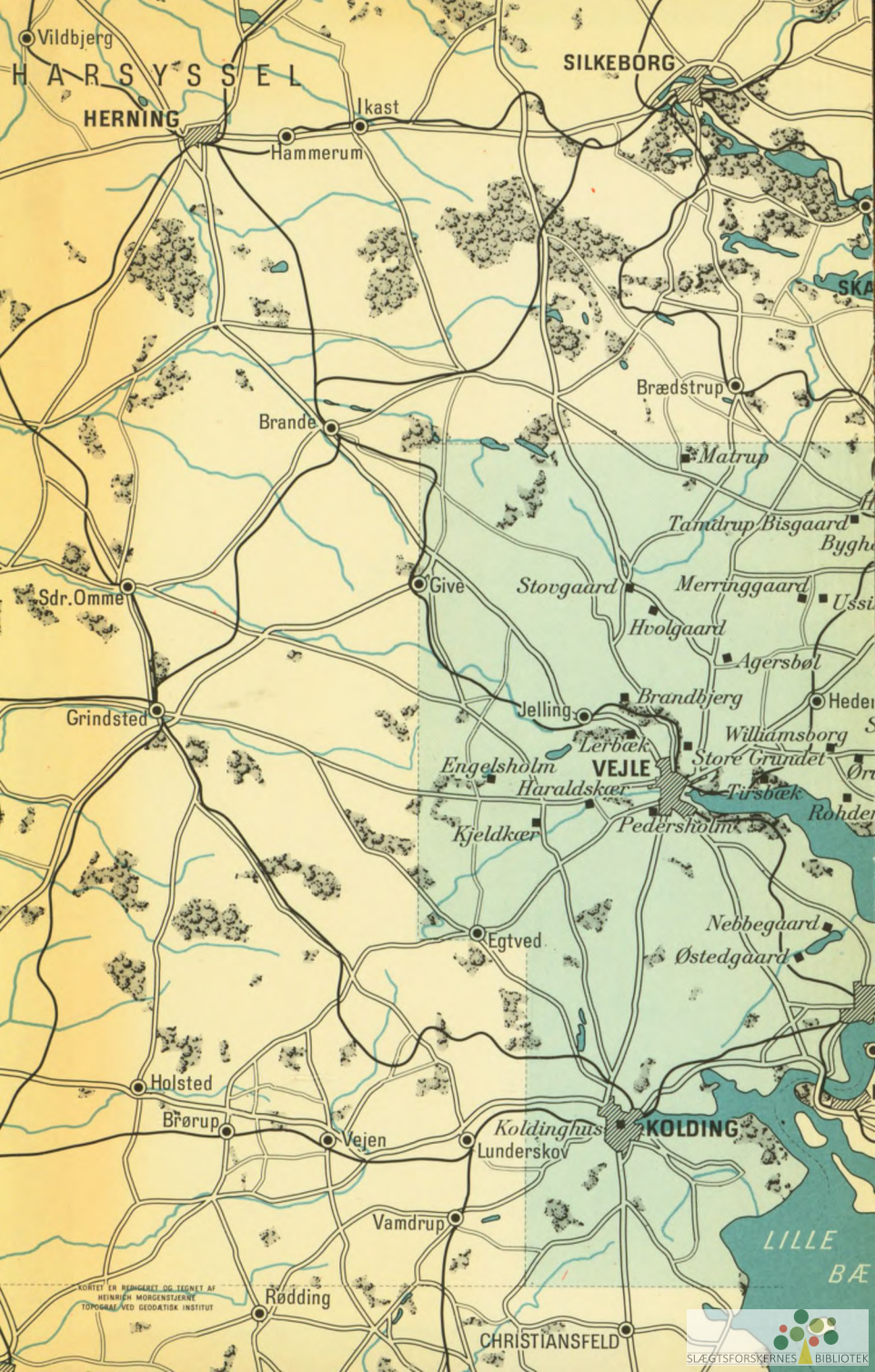
Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

DANSKE SLOTTE OG HERREGÅRDE

Vildbjerg

HARSYSEL

SILKEBORG

HERNING

Ikast

Hammerum

Brande

Brædstrup

Matrup

Tandrup Bisgaard

Bygh

Sdr. Omme

Give

Stovgaard

Merringgaard

Hvolgaard

Agersbøl

Grindsted

Jelling

Brandbjerg

Heder

Engelsholm

Lerbæk

VEJLE

Williamsborg

Store Grundet

Haraldskær

Tirsbæk

Rohden

Kjeldkær

Pedersholm

Nebbegaard

Østedgaard

Egtved

Holsted

Bførup

Vejen

Koldinghus

KOLDING

Lunderskov

Vamdrup

LILLE BÆ

Rødding

CHRISTIANSFELD

KORTE ER BEREGNET OG TEGET AF
HEINRICH MORGENSTERN
TOPOGRAF. VED GEODATISK INSTITUT

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

SAMSØ BELT

BÆLTHAVET

BOGENSE

FY N

ODENSE

KERTEMINDE

Langeskov

Tommerup Stby

Arup

Ejby

Nr. Åby

Otterup

ERICIA

ELFART

ERBORG

HORSENS

ÅRHUS
Marselisborg

SAMSØ

Danske Slotte og Herregårde

ANDEN UDGAVE

Under redaktion af AAGE ROUSSELL

15

FRA ÅRHUS TIL KOLDING

HASSINGS FORLAG

København 1967

Sætning og trykning er foretaget af P. J. Schmidts Bogtrykkeri A/S, Vojens. Farvebillederne er trykt i offset af Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder. Illu-Grafia har forestået klichéarbejdet og Petersen & Petersens Bogbinderi indbindingen. Den grafiske tilrettelægning er varetaget af Viggo Naae.

1. - 3. oplag

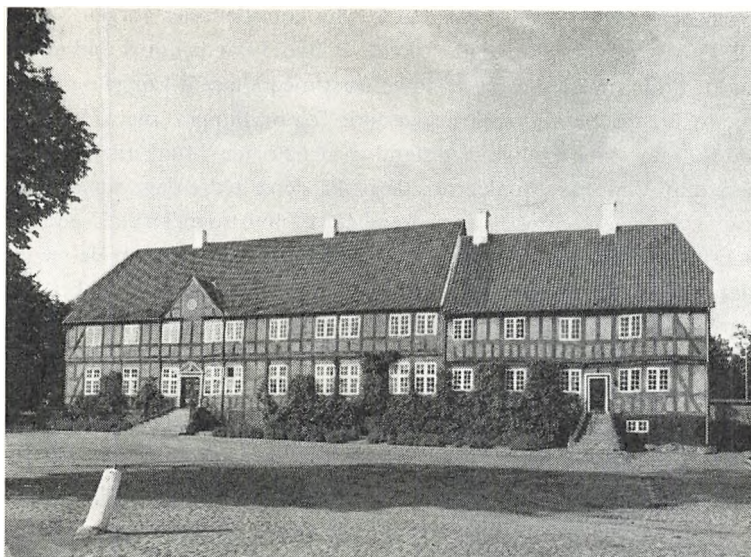
Redaktionen har revideret følgende forfatteres artikler:
Otto Andrup (†), Julius Clausen (†),
Ejler Haugsted (†), Chr. Axel Jensen (†), Rasmus Mortensen (†),
S. Nygård (†), Axel Pontoppidan (†) og P. Westergaard (†).
De øvrige forfattere har selv revideret deres artikler.

INDHOLD

AGERSBØL	311
af forfatteren <i>Mogens Lebech</i>	
BARRITSKOV	239
af museumsinspektør <i>P. Westergaard</i>	
BOLLER	183
af museumsinspektør <i>P. Westergaard</i>	
BRANDBJERG	331
af forfatteren <i>Mogens Lebech</i>	
BYGHOLM	171
af arkivar, cand. mag. <i>S. Nygård</i>	
CONSTANTINSBORG	17
af kaptajn, hærarkivar, kammerjunker <i>Axel Pontoppidan</i>	
DYBVAD	81
af bibliotekar, cand. mag. <i>Ejler Haugsted</i>	
ENGELSHOLM	347
af bibliotekar, cand. mag. <i>Ejler Haugsted</i>	
GYLLINGNÆS	87
af museumsinspektør, dr. phil. <i>Otto Norn</i>	
HANSTEDGAARD	125
af museumsinspektør, dr. phil. <i>Otto Norn</i>	
HARALDSKÆR	367
af arkivar, cand. mag. <i>S. Nygård</i>	
HVOLGAARD	321
af forfatteren <i>Mogens Lebech</i>	
JENSGAARD	211
af lokalhistorikeren, lærer <i>Rasmus Mortensen</i>	
KJELDKÆR	357
af forfatteren <i>Mogens Lebech</i>	
KOLDINGHUS	403
af museumsinspektør, dr. phil. <i>Otto Norn</i>	

LERBÆK	337
af forfatteren <i>Mogens Lebech</i>	
LYNGBYGAARD	9
af bibliotekar, cand. mag. <i>Ejler Haugsted</i>	
MARSELISBORG	27
af museumsinspektør, mag. art. <i>Sigvard Skov</i>	
MATRUP	137
af museumsinspektør, dr. phil. <i>Otto Norn</i>	
MERRINGGAARD	161
af forfatteren <i>Mogens Lebech</i>	
MOESGAARD	37
af bibliotekar, cand. mag. <i>Ejler Haugsted</i>	
MØGELKÆR	201
af forfatteren <i>Mogens Lebech</i>	
NEBBEGAARD	383
af forfatteren <i>Mogens Lebech</i>	
PALSGAARD	217
af bibliotekar, cand. mag. <i>Julius Clausen</i>	
PEDERSHOLM	377
af lokalhistorikeren, lærer <i>Rasmus Mortensen</i>	
RATHLOUSDAL	65
af bibliotekar, cand. mag. <i>Ejler Haugsted</i>	
RODSTEENSEJE	73
af arkivar, cand. mag. <i>S. Nygård</i>	
ROHDEN	267
af bibliotekar, cand. mag. <i>Ejler Haugsted</i>	
ROSENVOLD	255
af museumsinspektør <i>P. Westergaard</i>	
SERRIDSLEVGAARD	117
af museumsinspektør, dr. phil. <i>Otto Norn</i>	
SKERRILDGAARD	227
af forfatteren <i>Mogens Lebech</i>	
STENSBALLEGAARD	107
af museumsinspektør <i>P. Westergaard</i>	

STORE GRUNDET	301
af forfatteren <i>Mogens Lebech</i>	
STOVGAARD	143
af forfatteren <i>Mogens Lebech</i>	
TAMDRUP BISGAARD	131
af forfatteren <i>Mogens Lebech</i>	
TIRSBÆK	285
af museumsinspektør, mag. art. <i>Chr. Axel Jensen</i>	
TYRRESTRUP	101
af museumsinspektør, dr. phil. <i>Otto Norn</i>	
USSINGGAARD	151
af forfatteren <i>Mogens Lebech</i>	
VILHELMSBORG	45
af museumsdirektør, mag. art. <i>Otto Andrup</i>	
WILLIAMSBERG	279
af lokalhistorikeren, lærer <i>Rasmus Mortensen</i>	
ØRUMGAARD	273
af lokalhistorikeren, lærer <i>Rasmus Mortensen</i>	
ØSTEDGAARD	395
af forfatteren <i>Mogens Lebech</i>	
ØSTERGAARD	55
af rigsbibliotekar, cand. jur. <i>Palle Birkelund</i>	
AAKÆR	93
af bibliotekar, cand. mag. <i>Ejler Haugsted</i>	

Hovedbygningen set fra gården (fot. Niels Elswing).

Lyngbygaard

Lyngby sogn, Hasle herred, Århus amt

Lyngbygaard hører ikke til de meget gamle herregårde; først efter reformationen træder den frem som en sædegård omgivet af bøndergods, men i middelalderens slutning tilhørte ti gårde i Lyngby — vistnok hele byen — *nonneklostret Ring* syd for Skanderborg Sø; da det blev nedlagt, blev disse gårde inddraget under *kronen* og skulle betale landgilde til lensmanden på Skanderborg.

Allerede 1579 bortmageskiftede kronen disse gårde, med undtagelse af én, hvis landgilde uhindret skal følge kirken og ydes til præsten i Borum-Lyngby sogne, samt 1 gård i Noringris og 4 gårde i Noring by i Folby sogn til Laurids Skram til Hastrup i Tyregod sogn på hans søster Annes vegne. Jomfru *Anne Skram* (1540 - 1612) tilhørte den slægt Skram, der ligesom Fasti-slægten havde en stormstige i våbenet,

og hendes anden broder var den kendte landsdommer Jørgen Skram til Tjele; det var ikke hendes skyld, at hun 39 år gammel endnu var ugift; thi hun havde været trolovet først med Vincent Lunge og derpå med Christen Skram, som begge døde før brylluppet; men 1580 indtrådte hun i den hellige ægtestand med Christen Munk til Gjessinggaard af Vinranke-Munk'ernes slægt. På deres ældre dage synes ægteparret at have boet på hans fædrene gård, i hvis sognekirke Tvede der står en ligsten med portrætrelieffer af dem begge. Selv om de næppe har opholdt sig meget på Lyngbygaard, har dette ægtepar sikkert sat gård og gods i skik og har indrettet en bolig; thi i Danske Atlas (1768) meddeles: Af nogle sten på en kamin ses, at Christen Munk og fru Anne Skram 1596 har ejet gården.

Efter det barnløse ægtepars død 1612 tilfaldt Lyngbygaard en ung slægtning, Marie Below, hvis fader, den bekendte rigsråd Henrik Below til Spøttrup, var gift med Laurids Skrams datter Lisbet.

Marie Below (1586 - 1651) var en af tidens lærde damer. Da forældrene så, at hun ikke brød sig om leg, lod de hende lære latin sammen med broderen Claus; hun blev så færdig i dette sprog, at hun ikke alene forstod det, men endog kunne sirligt tale og skrive det; senere lærte hun sig på egen hånd fransk og tilegnede sig både italiensk og græsk, og, som hendes søster Sophie sagde, var gode bøgers læsning al hendes verdens lyst, så længe hun levede. Knap 19 år gammel blev hun 1605 gift med den langt ældre enkemand Christen Holck til Bustrup (1558 - 1641), der fra 1611 til sin død sad som lensmand på Silkeborg, hvor de levede i et langt og lykkeligt ægteskab. Som det blev sagt i hendes ligprædiken, var hun ikke alene en flittig dame i at læse bøger, men også en flittig og frugtbar dame i at få børn; men det var en stor sorg, at seks af dem døde tidligt, kun to sønner nåede at blive voksne. Men heller ikke dem fik hun lov at beholde, og tabet af dem blev den dybeste af de sorger og ulykker, der ramte hende efter hendes kloge, gamle mands død. Hendes eget svage helbred, svenskernes plyndringer i Torstenssonskrigen og de dermed følgende økonomiske vanskeligheder blegnede ved siden af dette hårde slag. Den ældste, Christian Holck (1612 - 44), havde efter den lange udenlandsrejse, der var et fast led i de unge adelsmænds uddannelse, gjort nogle års tjeneste i kancelliet, før han 1643 overtog Lyngbygaard og

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

1644 giftede sig, og den yngste, Erik, sad på Hastrup. Da blev dette store lyspunkt pludselig formørket. Hun skrev selv: »... da haver den almægtige Gud inden et halvt år bortkaldet og frataget mig al min timelige trøst, glæde og forhåbning, begge mine hjærtekære sønner, min alderdoms stave og støtter, mit hjærtes liv og glæde ... den ældste ved den omgængse og hidsige sygdom da grasserede, der han havde levet udi ægteskab med sin kære unge hustru fru Ide Daa ikkun 11 dage os begge til hjærtesorg og bedrøvelse. Således har Gud den allerhøjeste gjort mig tre gange enke, så jeg er bleven en enlig fugl på taget, en rørdrum udi ørken og en ugle i forstyrrede stæder«. Lyngbygaard skødede hun til svigerdatteren *Ide Daa* 1647, og efter at hun 1651 havde solgt Hastrup, besøgte hun hende og bosatte sig i en gård ved Lisbjerg kirke, som hun ejede; hun var nu meget svag, og da hun mærkede, at døden nærmede sig, bestemte hun, at der skulle indrettes en begravelse i Lisbjerg kirke, hvor ikke blot hun selv, men også hendes forældres, husbonds og børns ben skulle finde et hvilested. Gården, som på Marie Belows tid var vokset til 40 tdr. landgilde-

hartkorn, og hvortil hørte en del gods foruden de ni omtalte gårde i Lyngby, blev af Ide Daa og hendes anden mand Christian Urne 1655 solgt til meklenborgeren *Anshelm v. Podewils*, død 1681. Af hans enke, Anna Magdalene v. Thienen, købte *Hans Mogensen Arenfeldt* til Rugaard for 4.730 rdl. gård og gods, men solgte den allerede 1686 til Århuskøbmanden *Johan Arensen Althalt* (1635 - 1728), i hvis slægt den blev henimod halvandet hundrede år.

Hans fader var en indvandret tysker, Arent Althalt, der 1625 havde løst borgerskab i Århus, og han var selv 1679 kæmner. Sønnen Christen Johansen Althalt arvede gård og gods efter den ældgamle fader, men døde allerede 1734. Ved skiftet efter ham beskrives hovedbygningen som et toetages hus, 21 fag langt og med to kviste til hver side. Hans søn, krigsråd *Johan Arent Althalt* (død 1766), fik ved skifte udlagt 40 tdr. htk. hovedgårdstakst, 37 tdr. htk. tiender (Borum og Lyngby) og 210 tdr. htk. gods for 11.245 rdl. Ifølge et årstal, 1755, over køkkendøren har han bygget den østre del af den nuværende hovedbygning. Hans enke, *Anne Elisabeth*, født Lassen (død 1808), var en meget foretagsom og virksom dame, der støttet af de opadgående tider var i stand til at forøge godset betydeligt, bl. a. ved køb på auktionen over det skanderbørgske ryttergods. 1770 omfattede det 40, 129 og 349 tdr. htk. Hun opførte i 1775 den vestre del af hovedbygningen. Hendes søn, overkrigskommissær Thøger Lassen Althalt (død 1825), den sidste af slægten på Lyngbygaard, opsatte 1813 i koret i Lyngby kirke et marmorepitafium til minde om alle de medlemmer af slægten Althalt, der var nedsatte i denne begravelse.

Efter hans død blev gård og gods 1826 købt af ritmester *Johannes Friis* (1795 - 1877), der gjorde tjeneste ved garnisonen i Århus, for 44.000 rbd. Han tog sin afsked fra hæren og blev landmand med liv og sjæl. Han led straks et meget stort tab, da alle gårdens udbygninger nedbrændte, lige efter at forsikringen for besætning og inventar var udløbet; men han fik hurtigt (1828) nye grundmurede bygninger opført og tog derefter fat på forbedringer i landbruget. Gårdens marker blev opmålt og inddelt i 10 vange, og skadeligt vand blev afledt i åbne grøfter. 1831 begyndte han at mergle, 1839 blev hoveriet afløst, 1850 tog han fat på salg af godset til selveje, og 1855 blev en virkelig dræning påbegyndt. Da han gik i sit firsindstyvende år, overdrog

*Hovedportalen
på sydsiden
(fot. Niels
Elswing).*

denne virksomme landmand, der nu var hofjægermester, gården til sin søn Johannes Friis (1832 - 1903). Han gjorde mejeridrift til sit speciale, og efter at han havde købt Lillerup i Voer herred, indførte han den 10. juni 1859 vægten i mejeriet og dobbelt bogholderi over gårdens drift. Hans ungdomsven og arbejdsfælle professor Th. R. Segelcke plejede at kalde den dato en landøkonomisk mærkedag; den praktisk arbejdende landmand blev en værdifuld støtte for teoretikeren i arbejdet for mejeribrugets fremme; de mejeriregnskabsbøger, som de to udarbejdede i fællesskab, fik stor betydning for indførelsen af et rationelt regnskabsvæsen; men ikke blot i denne vigtige specialitet var han en foregangsmand; han gennemførte rationelle dræningsanlæg på Lillerup og Lyngbygaard og indførte dyrkningen af runkelroer. Da han havde overtaget Lyngbygaard, fik den stilfærdige og

ARHUS AMT

beskedne mand en mængde tillidshverv, f. eks. som censor ved landbohøjskolen, og fra 1887 var han hofjægermester.

I 1903 solgte hans arvinger gården, der var sat til 56 tdr. htk. og omfattede ca. 700 tdr. ld., hvoraf 75 eng og 200 skov, for 275.000 kr. til *Frederik Lagoni*, der var en meget dygtig landmand og en udmærket økonom. Han byggede to fortrinlige helt moderne staldbygninger til afløsning af dem fra 1828 og udvidede og moderniserede den store lade. 1911 kunne han sælge den veldrevne gård for 440.000 kr. til *N. A. Høgdall*, som 1917 overdrog den til ingeniør *H. R. Angelo*, der restaurerede hovedbygningen grundigt og solidt; han interesserede sig for haven, som han smykkede med blomsterpartier, og anlagde syd for laden en stor køkken- og frugthave. P. Nymann betalte den 1921 med 750.000 kr., men måtte 1932 afstå den til Jysk Landhypotekforening, der i 1933 solgte den for 500.000 kr. til landbrugskandidat Aage Søborg, som i november 1945 har solgt den til fru forpagter *Marie Bønløkke* på Jernit for 716.000 kr. Arealet er nu 512 tdr. ld., heraf 40 tdr. eng og 72 tdr. skov, der står smukt på Lyngbygaard åsens stejle skrænt.

Hovedbygningen har som ovenfor nævnt fået sin nuværende skikkelse af krigsråd Johan Arent Althalt og hans enke Anne Elisabeth 1755 og 1775; men af kælderetagen fremgår det klart, at den vestre del, som er hvælvet, er meget ældre end den østre og har båret en anden bygning end den nuværende. Den har meget tykke kampestens ydermure, og den lave brede tøndehvælvning med stikkapper over vinduerne er opført af munkesten; i den hvælvede kælders østgavl er der bevaret en dør med kurvehanksbue. Ydermuren mod syd går langt udenfor facademurens flugt, men den øverste del af fremspringet ned til jordoverfladen er fjernet, da bindingsværkshuset blev opført; mens dettes sydmur er opført på inderkanten af den gamle tykke kampestensmur, er nordmuren opført på yderkanten. Midt i kælderen er der en firkantet underbygning, der bærer den store murede kamin i salen. At hele dette svære kælderparti ikke er bygget i det 18. århundrede for at bære de tynde bindingsværksmure, bliver ganske klart, når man går ind i den østre del af kælderen, hvor ydermurene er tynde, og rummet er dækket af et bræddeloft med bjælker.

Ovenpå det svære vestre kælderparti må der have stået et af store

Hovedbygningen set fra sydvest (fot. Niels Elswing).

mursten opført stenhuse; om det var bygget op i to stokværk eller i ét er uvist. De kaminsten fra 1596, som omtales i Danske Atlas, må have tilhørt dette stenhuse, der altså må være bygget af Christen Munk og Anne Skram, grundlæggerne af sædegården Lyngbygaard. Det har gjort tjeneste som bolig i henimod 200 år. Da krigsråd Althalt har fundet det trangt, har han 1755 øst for det og nogenlunde i flugt med det opført, som et selvstændigt huse, det nuværende østparti, der fra først af blev indrettet til køkken, borgestue m. m. Hans foretagssomme og velhavende enke har derpå revet det gamle stenhuse ned og opført det herskabeligt indrettede vestre huse, der skulle flugte nøjagtigt med køkkenhuset og bygges sammen med det. Løsningen af disse to opgaver har voldt bygmesteren nogle vanskeligheder, som han dog overvandt. Vestpartiet er et ualmindelig smukt eksempel på 18. århundredes bindingsværksarkitektur. En høj stentrappe fører op til indgangsdøren, der med sin spinkle indramning af træpilastre er anbragt under en frontispice. I hallen fører en velbevaret trappe op

ARHUS AMT

til sove- og gæsteværelser på første sal; til venstre går man ind i den store lyse sal, der fylder gavlpartiet; her står en muret kamin med ægteparret Althals navnetræk; og vægfladerne inddeles af pilastre, der ligner dørens. Gennem havestuen bag hallen kommer man ind i gods-ejerens værelse, der går gennem hele huset, og bag den spisestuen. Det er smukke velproportionerede rum, og der er bevaret hollandske døre med store messingbeslag og gode jernovne, blandt hvilke en norsk etageovn med rokokkoornamenter må fremhæves.

Ud mod haven er der i 1876 til køkkenhuset bygget en firkantet, tårnagtig udbygning.

Midt på den store plæne mod nord, der er dannet ved godsejer Søborgs omlægning af haven, udfolder en ualmindelig harmonisk stor blodbøg sig. Mod vest og nord, hvor der ligger gamle fiskedamme, går den jævnt over i bøgeskoven, som på en lang strækning vokser på ådalens østskråning, og mod øst lukker gamle linde for udsigten over gårdens marker. Mod syd skråner terrænet mellem to nyere, frit liggende sidebygninger ned mod avlsgården.

EJLER HAUGSTED

EJERE

ca. 1500 Ring Kloster
1536 Kronen
1579 Anne Skram
1612 Marie Below
1647 Ide Daa
1655 Anshelm v. Podewils
ca. 1681 Hans Arenfeldt
1686 Johan Althalt
1734 Johan Althalt den Yngre

1766 Anne Elisabeth Althalt

1826 Johs. Friis

1903 Fr. Lagoni
1911 N. A. Høgdall
1917 H. R. Angelo

1921 - 45 Forskellige ejere
1945 Marie Bønløkke

BYGNINGER

1596(?) Stenhus opført

1734 Toetages hus
1755 Hovedbygningens østre del opført

1775 Hovedbygningens vestre del opført

1828 Avlsgården opført efter brand
1876 Udbygning opført
Avlsgården moderniseret

Hovedbygningen grundigt restaureret

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Constantinsborg

Ormslev sogn, Ning herred, Århus amt

Constantinsborg har navn efter Constantin Marselis, der i sidste fjerdedel af 1600-tallet ejede såvel Constantinsborg som baroniet Marselisborg. Før hans tid og af egnens befolkning helt op til vore dage kaldtes gården *Stadsgaard*. Stad kendes som navn på bebyggelser i Ormslev sogn, der åbenbart oprindeligt har bestået af en lille landsby, allerede fra begyndelsen af det 13. århundrede.

Gårdens første kendte ejer hed *Erik Jensen Munk*, der nævnes i breve 1390 - 1409 og i tiden efter 1400 visse steder med tilføjelsen »de Staath«. Han var ridder og gift med Birgitte Lykke, datter af Peder Nielsen Lykke til Egholm. Deres søn Peder overtog Stadsgaard efter sin fader, men antog moderens slægtsnavn, Lykke. Han var født 1382 og var landsdommer i Nørrejylland, rigsråd og lensmand på Thorup.

ARHUS AMT

Peder Lykke efterlod *Stadsgaard* til sine børn, af hvilke sønnen *Christoffer Lykke* ved skifte 1464 overtog gården. *Christoffer Lykke*, der 1458 benævnes som ridder, og som døde før 1480, var gift med *Margrete Bosdatter Høg*. Ægteparret efterlod sig to døtre, hvoraf den ene, *Johanne*, blev enejer i 1521, men da hun døde ugift, overgik *Stadsgaard* til søsterdatteren, *Manderup Holck* til *Barritskovs* datter, *Anna*. Hun giftede sig med *Verner Parsberg*, hvis søn *Valdemar Parsberg* ejede *Stadsgaard* i slutningen af det 16. århundrede. Han var lensmand, først på *Riberhus*, senere over *Skanderborg* og *Aakær* amter. Han afstod i 1583 ved et mageskifte *Stadsgaard* til kong *Frederik II*. Godset udgjorde på denne tid 4 gårde, 2 bolsteder og 4 gadehuse i *Ormslev*, 2 gårde i landsbyen *Åbo* i *Ormslev* sogn, 2 gårde og 1 bolsted i *Lemming by*, *Kolt* sogn, 1 gård i *Holme*, 1 gård i *Skiby*, *Harlev* sogn og ½ gård i *Skovby*.

Kongen boede stundom på gården, hvis gode jagtrevir han rugede over med omhu. Det var derfor rimeligt, at han ønskede at få bygget en passende bolig der, og han gav i den anledning 1587 befaling til lensmanden på *Aarhusgaard*, *Manderup Parsberg*, at han ved det første skal lade bygge et hus på *Stadsgaard*, ét loft højt, lade det mure mellem stolper og tække med tagsten og lade lave kamre og værelser deri, så kongen og dronningen kunne have bekvemme gemakker deri ligesom i andre jagthuse. Udgifterne herved kan han indskrive i regnskabet. Om dette bindingsværkshus med lindetræer og springvand midt i gården udstedte kongen senere befaling, at *Parsberg* skulle lade opsætte et plankeværk omkring det, for at ikke enhver skulle have adgang til vinduerne! *Frederik II* fik dog ikke megen glæde af sit nye jagtslot ved *Brabrand Sø*, som han vist for sidste gang besøgte i september 1587, et halvt år før sin død. Da *Frederik II* erhvervede *Stadsgaard*, blev dette gods lagt under *Havreballegaard* len, hvortil det hørte til 1661. I dette år blev gården, 33 tdr. htk., sammen med *Havreballegaard* udlagt til den rige, hollandske stor-købmand *Gabriel Marselis*, der både politisk og materielt støttede Danmark under krigen 1643 - 45 og i kampen med *Karl Gustav*.

I det 17. århundredes krige hjem søgtes *Stadsgaard* hårdt. — Da skoven efter *Torstenssons*krigen blev synet i 1645, var f. eks. 100 bøge og ege rodhugget og 20 bøge tophugget, og i lensregnskabet 1656 - 57

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

bevises det med tingsvidne, at skoven var ganske forfalden og ikke mere tjenlig »til andet end ildebrand«.

Den rige hollænder, der blev adlet 1665, tog ikke fast ophold i Danmark, men boede på sin pragtfulde lystgård Elswoud ved Haarlem. Han var en hensynsløs og brutal godsherre, der underkastede sine ejendomme en ødelæggende rovdrift. Hans søn baron *Constantin Marselis* kaldtes i 1667 af Frederik III til Danmark for sammen med broderen Vilhelm, senere baron Gyldenkrone, at overtage bestyrelsen af de dem af deres fader overladte godser. Constantin Marselis blev 1680 optaget i friherrestanden, samtidig med at hans hovedgaard Havreballegaard blev erigeret til baroniet Marselisborg, men han boede »for dens behagelige situation« på Stadsgaard, som han ved kgl. reskript af 1683 fik tillagt sædegårdsfrihed. Ved åbent brev afstod kongen 1699 til baron Marselis sin ved skødet af 1661 forbeholdte relutionsret bl. a. til Stadsgaard. Constantin Marselis lod Stadsgaard helt ombygge 1677; Frederik II's jagthus fra 1587 var allerede forsvundet 1603. Den nye hovedbygning blev opført i bin-

dingsværk og var henved tre gange så stor som den nuværende. I markbogen 1683 findes følgende om den nye hovedbygning: »Stads-gaard er ... af herr baronen med en kostelig og sirlig bygning og have anlagt med 4 fiskedamme og en grav kastet rundt om haven«. Gårdens samlede dyrkede areal i dette år var 131,7 tdr. ld.

Om de bygninger, Constantin Marselis opførte, får vi underretning i de syn på gård og gods, som baron Rodsteen lod afholde efter sin overtagelse af stamhuset og som er indført i tingbogen for Marselisborg birk 1707. Den symmetrisk opbyggede trefløjede borggård med den klart accentuerede midtakse åbnede sig ud mod den symmetriske, trefløjede ladegård med ridehus på 35 fag. Til hovedbygningens sidefløje sluttede sig korte vinkelfløje. Det mest interessante ved Stadsgaard er utvivlsomt det dobbelthus, der dannede gårdens midterfløj, og hvis type kendes fra Egeskov og Fraugdegaard. Typen har sin oprindelse i Nederlandene, og da Marselis fra sin barndom og ungdom har været velkendt med nederlandsk bygningskunst, er det nok ham personligt, der har ønsket, at denne mærkeligt gammeldags byggemåde skulle benyttes på hans danske bolig, der — skønt dens store mål — kun var opført af bindingsværk og derfor hurtigt forfaldt. Baron Marselis gav Stadsgaard navn efter sig selv, idet han, som tidligere omtalt, hertil benyttede sit eget fornavn. Stadsgaard, hvis enemærker i hans tid blev meget betydelig forøget, har siden da heddet *Constantinsborg*. Marselis døde 1699 på Constantinsborg og ligger begravet i det Rodsteen-Marseliske kapel i Århus domkirke. Enken Sophie Elisabeth Carisius arvede Constantinsborg og oprettede 1703 af godserne Constantinsborg og Nygaard stamhuset Constantinsborg med 928 tdr. htk.

1703 ægtede Constantin Marselis' enke baron *Peter Rodsteen*, der var født 1662 og døde 1714, to år efter at han var blevet præses i admiralitetet. Fra faderen havde han arvet godserne Lerbæk og Sønder Elkær, og selv købte han 1687 gården Langholt; 1687 fik han udlagt Sejlstrup af kronen, men solgte den allerede 1689. Da hans hustru et par uger før brylluppet havde oprettet stamhuset Constantinsborg, blev Peter Rodsteen i den anledning optaget i friherrestanden, blev gehejmeråd 1712 og hvid ridder samme år. Sophie Elisabeth Carisius døde 1706 og blev begravet under en også for hin tid usæd-

Salen (fot. Niels Elswing).

vanlig pragtudfoldelse i det Rodsteen-Marseliske kapel i Århus domkirke. Her blev Peter Rodsteen også hensat efter sin død.

Da Peter Rodsteens og Sophie Elisabeth Carisius' ægteskab var barnløst, gik stamhuset Constantinsborg over til Sophie Rodsteens brodersøn *Christian Carisius*, der døde allerede 1724, 36 år gammel. Hans søn, *Constantin Augustus Carisius*, født på Constantinsborg 1712, fik til formynder assessor Peder Thøgersen de Lasson og besad stamhuset fra 1724 til sin død 1776. Stamhuset var på 30 tdr. htk. fri hovedgårdstakst foruden henholdsvis 236 tdr. htk. tiender og 664 tdr. htk. tilliggende bøndergods, som var en del forsømt, da han overtog det; men det lykkedes ham dog tid efter anden ved fornuftige dispositioner at ophjælpe godset, som han i stor udstrækning søgte at arrodere bedst muligt.

I Constantin Carisius' tid blev Constantinsborg ramt af den store kvægsyge, der i midten af 1740'erne hærgede hele landet. Til den 13. juni 1747 var der ialt styrtet 125 kreaturer på Constantinsborg. 1753

ramte en ny ulykke Carisius, idet en del af hovedbygningen brændte, og hans femårige datter Regitze Sophie omkom tilligemed sin amme. Stamhuset gik over til hans broder Ambrosius Carisius, født 1721; han døde 1787 som sidste mand af slægtens adelige gren. Nu kom Constantinsborg gennem datteren Anna Marie Dorothea til hendes søn *Hans Frederik de Fædder*. Efter sin overtagelse af stamhuset fik han 1788 bevilling på navnet *Fædder Carisius*, og 1799 blev han tysk rigsgreve; året derpå fik han tilladelse til at føre grevetitlen i Danmark.

I 1796 fik de Fædder-Carisius af kongen tilladelse til at sælge og udstykke stamhuset Constantinsborg og i stedet oprette et fideikommiss. Kapitalen blev på 193.000 rdl. I de følgende år blev stamhuset udstykket, og 1799 blev hovedgården, kirken og tiender samt en del af bøndergodset solgt på auktion. Selv købte han Constantinsborg med en del af bøndergodset. Hovedgården var da på ca. 27½ tdr. ager og engs htk., 1 td. 2 skp. skovskyld samt ufrit hartkorn ager og eng 1 td. 6 skp. Bøndergodset bestod af ca. 215 tdr. ager og engs htk. og 11 tdr. skov- og mølleskylds htk. Købesummen var 71.100 rdl. Samtidig erhvervede han Ormslev sogns konge-, korn- og kvægtiende (11 tdr. 6 skpr. htk.) for 3.960 rdl. Stamhusbesidderen besad foruden stamhuset en del gods på egnen som fri ejendom. Af det bøndergods, han havde købt på auktionen, solgte han dog senere det meste. I 1801 lod han den gamle hovedbygning nedrive og opførte i 1802 en stor grundmuret bygning, én etage over høj kælder og med mansard. Til hver side var en midterrisalit med afvalmet tag. Det påfaldende gammeldags udformede hus blev bygget af Århusbyg-mesteren Johan Frederik Colwitz.

H. F. de Fædder-Carisius døde 1829, hans hustru 1832. I det Rodsteen-Marseliske kapel i Århus domkirke hænger på væggen to malede portrætter af dette ægtepar. Efter fru de Fædder-Carisius' død blev Constantinsborg gods solgt ved auktion, da der ingen livsarvinger var. Fideikommiskapitalens renter kom senere medlemmer af familierne Holsten, Stampe og Rosenkrantz til gode. Den 4. februar 1820 overgik kapitalen til den daværende besidder, baron Peter Christian Rosenkrantz Carisius' frie ejendom.

I 1832 købtes Constantinsborg for 8.000 rdl. rede sølv og 24.000 rbd. af proprietær *Peder Jacob Møller* i forening med hans svoger

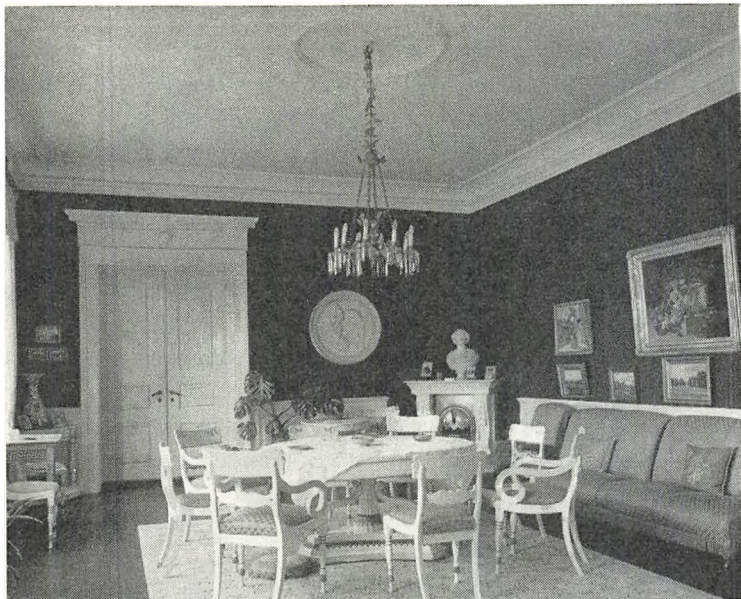

*Generalkonsul
Hendrik
Pontoppidan
(† 1901).
Tegning af
J. V. Gertsen
(Frede-
riksborg).*

P. B. Holm, der døde 1847, og senere, 1852, blev Møller enecjer. Han var søn af præsten i Hasle ved Århus og var gift med Henrikke Rübner; det var vistnok dette giftermål, der satte ham i stand til at blive godsejer. Han ejede også en tid Fævejele på Djursland og var en tid i fyrreerne medejer af Moesgaard. Han skal have drevet Constantinsborg meget dårligt. Han lod en del nye avlsbygninger opføre af kampesten og skal i øvrigt have været noget af en original. Engang kunne der ikke hentes brød hos bageren i Ormslev, idet ingen af gårdens vogne havde fire ordentlige hjul. Så sagde gamle Møller til forvalteren: »Så kan I minsæl tage den gamle røde slæde« — det var midt om sommeren. Han havde et mærkeligt blik for stude, thi når han én gang havde set en stud, f. eks. oppe i Aalborgegnen, kunne han genkende den, når han atter traf den ved Ribe! *P. J. Møller* døde i

1874, men havde allerede i 1866 afhændet Constantinsborg for 183.000 rbd. til F. Severin fra Ostindien, men handelen måtte gå tilbage, og året efter solgte Møller så gården for 162.000 rbd. til generalkonsul *Hendrik Pontoppidan*, Hamborg. Til Constantinsborg hører nu hverken bøndergods eller fremmede jorders tiender.

Hendrik Pontoppidan af den yngre slægt Pontoppidan var født 1814 i Rær ved Thisted, hvor forældrene var præstefolk. 1841 åbnede han i Hamborg en købmandsforretning, der blev grundstenen til et stort handelsfirma, og i 1851 blev han dansk generalkonsul. Under handelskrisen 1857 vaklede forretningen; men kyndige folk (bl. a. Tietgen) undersøgte forholdene og fandt grunden god, og man viste huset tillid derved, at staten og Nationalbanken ydede det et millionlån, som i løbet af få år kunne betales tilbage. Erhvervsen af den 37 tdr. htk. store herregård, der senere forøgedes ved købet af Viby Høskov, passede just for en velstillet og virkelysten mand som Pontoppidan. Ejendommen var tilstrækkelig stor, og der var her trang til forbedringer på næsten alle områder. Pontoppidan lod straks gården restaurere og tilbyggede efter svogeren, Hamborgarkitekten Eduard Averdiecks tegninger et tårn på hovedbygningen med en kobberdækket kuppel. Nye avlsbygninger blev opført; jorden blev i løbet af nogle år sat i kraftig og tidssvarende drift, og der blev købt kobesætning af østfrisisk race og anlagt mejeri efter tidens krav. Her på den dejligt beliggende gård tilbragte generalkonsulen resten af sin levetid sine sommerferier, ligesom mange medlemmer af den store familie her i årtiernes løb har haft deres sikre tilflugtssted i ferierne. De store lyse sale i hovedbygningen blev efterhånden udstyret med sjældne, smukke møbler, kostbare malerier og andre værdifulde kunstværker. I havestuen er Thorvaldsens relieffer af »Dagen« og »Natten« indmuret i væggen. Pontoppidan betragtede hedens plantning som en velsignelse for landet; nu ville han også selv plante, og han købte Søndre Høgildgaard og tre år efter Nordre Høgildgaard. Han var gift med Klara Averdieck, datter af assurandør Averdieck i Hamborg. Til minde om hende stiftede han 1869 »Klara Pontoppidans Legat« til gavn for syge og nødlidende i Ormslev og Kolt sogne, og i de følgende år anvendte han betydelige beløb til legater. Generalkonsul Hendrik Pontoppidan døde i sit hjem i Hamborg 1901, omtrent 87

Havestue med hvide empiremøbler fra Hamborg. På væggen Thorvaldsens marmoreksemlar af »Nattens« (fot. Niels Elswing).

år gammel, og blev jordfæstet på Ormslev kirkegård, båret til graven af husmænd fra Constantinsborg.

I 1885 afstod H. Pontoppidan for 300.000 kr. Constantinsborg til sin søn, landbrugskandidat Alfred Pontoppidan, født i Hamborg 1859. Det lykkedes ham at føre sine ejendomme frelst gennem de vanskelige år midt i halvfemserne og efter krigen 1914 - 18. Landbruget var i en mønstergyldig drift, og en mængde landmænd fik deres uddannelse på Constantinsborg. Mange forsøg er der gennem tiderne gjort på Constantinsborg, bl. a. inden for svineopdrættet. For hedesagen havde han arvet faderens store interesse, og han havde den glæde at se udstrakte, smukke skove vokse frem på det af faderen erhvervede hedeareal. Alfred Pontoppidan døde på Constantinsborg 1944.

I året 1938 havde han overdraget Constantinsborg til sin søn, den nuværende ejer, *Axel Constantin Pontoppidan*, født på Constantinsborg 1898. Han er uddannet som landmand og havde i en længere

ARHUS AMT

årrække været gårdens forvalter. Han har foretaget forskellig modernisering af hovedbygningen og avlsgård. Det nuværende areal er 320 tdr. ld. ager, 80 tdr. ld. eng og 130 tdr. ld. skov. Høgildgaard plantage med 1.500 tdr. ld. tilhører også godsejer Pontoppidan.

Constantinsborgs smukke beliggenhed er ikke alene præget af Bra-brand Sø med omliggende terræn, men også af gårdens ældgamle have, der i konferensråd Carisius' tid bestod af »3 Terrasser med Hekker og Trappe ned til en kunstig Have med Lyst-Quarterer, Linde-Alleer og Graver. I Haven et grundmuret Lyst-Huus af to Etagér med en Kuppel«.

Da den Pontoppidan'ske slægt overtog ejendommen i 1867, var haven blevet forsømt i flere år; der trængte i høj grad til at blive ryddet op, og det blev der taget fat på med et stort mandskab. Haven er nu anlagt i engelsk stil med store græsplæner og enkelte fritstående træer.

AXEL PONTOPPIDAN

EJERE

ca. 1400 Erik Munk
ca. 1409 Peder Lykke
ca. 1570 Valdemar Parsberg
1583 Kronen
1661 Gabriel Marselis
1667 Constantin Marselis

1703 Peter Rodsteen
1714 Chr. Carisius
1724 C. A. Carisius

1787 H. Fr. de Fædder (-Carisius)

1832 P. B. Holm og
P. J. Møller
1852 P. J. Møller (eneejer)
1867 H. Pontoppidan

1938 A. C. Pontoppidan

BYGNINGER

Kaldt Stadsgaard

Jagthus opført

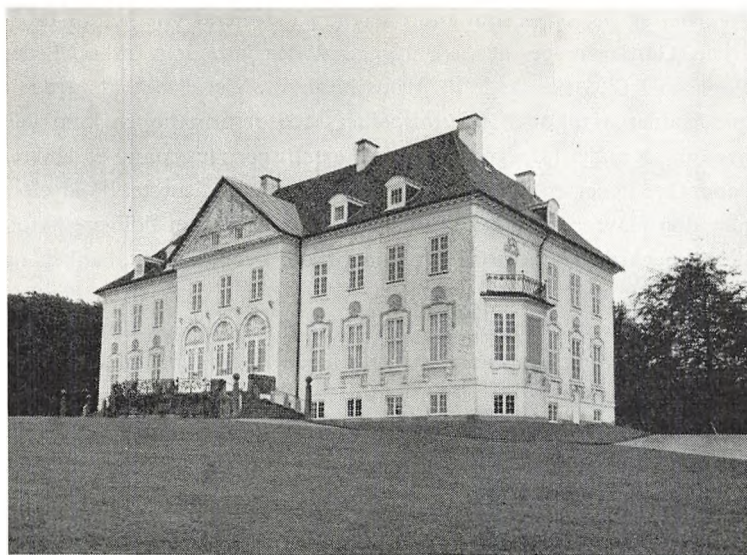
1677 Trefløjet hovedbygning opført i bindingsværk
Nu kaldt Constantinsborg

1753 Hovedbygningen delvis brændt

1802 Hovedbygningen opført ved Joh. Fr. Colwitz

Avlsgården ombygget

1867 Hovedbygningen restaureret og tårn opført ved E. Averdick
Hovedbygning og avlsgård moderniseret

Slottet set fra nordøst (fot. Niels Elswing).

Marselisborg

Århus købstad, Århus amt

»Marselisborg ligger ved søekanten, tæt ved ladegårdsskoven og nær ved Århus, hvorover den har sine gode herligheder og dejlige situation«, hedder det i 1768 om Marselisborg gård. Herlighederne, især skovens og strandens, som adskillige malere har tolket, er vel stadig de samme, men ellers er alt forandret. Den gamle herregård er borte, og navnet Marselisborg betegner nu kong Christian X's sommerresidens. Marselisborgs skæbne har været rig på omvæltninger. Den er grundlagt som ladegård for Århusbisperne, blev siden kongelig lensgård, baroni, borgerlig proprietærgård og kostskole for sluttelig at ende som kongebolig.

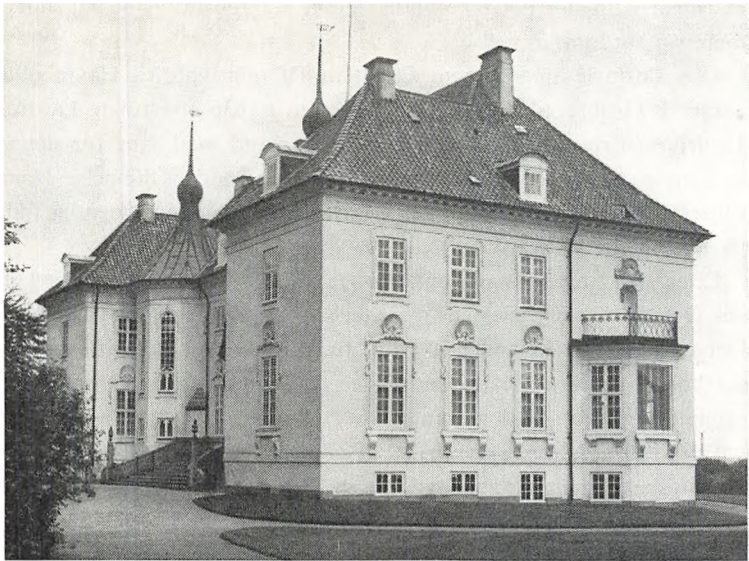
Marselisborgs oprindelige navn er *Havreballegaard*. Navnet betegner rimeligvis ryddet skovland, hvad der stemmer godt med naturfor-

holdene, og det synes som andre navne på -balle at vise hen til 1100-årene. Gården menes at være bygget på den jord, som biskop Peder Vagnsøn i 1203 skænkede til Århus bispestol. Vist er det, at gården i middelalderen tilhørte *Århusbisperne*. Med reformationen kom den ligesom alt andet bispegods i *kronens* eje. Bispens lensmand på Havreballe, Ove Pedersen, fik lov at fortsætte i kongelig tjeneste. Få år efter blev dog Havreballe lagt ind under Aarhusgaard, den tidligere katolske bispegård, der lå nord for domkirken, hvor Nationalbanken og byens gamle rådhus nu ligger.

Den gamle middelalderlige bispegård tilfredsstillende dog ikke de krav, man i renæssancens tidsalder stillede til en standsmæssig bolig for en kgl. lensmand af rigets gode adel. Aarhusgaard blev opgivet, og i stedet byggedes på Havreballe et stort stenhus omgivet af volde og grave. Frederik II havde egentlig haft til hensigt at bygge et større kornmagasin til Aarhusgaard, men opgav det i 1576 og lod materialerne føre til Havreballe, hvor lensmanden Bjørn Andersen Bjørn fik ordre til at bruge disse og andet brugbart fra Aarhusgaard, såsom paneler og vinduer, til nybyggeri, således at der kunne indrettes passende gemakker for kongen. I 1579, 80 og 83 inspicerede kongen selv byggearbejderne på Havreballe.

Christian IV tog lejlighedsvis ophold på Havreballe, første gang vistnok i 1591, da lensmanden Knud Brahe fik ordre til at sørge for de fornødne »bekvemme logementer«. Sin vane tro interesserede kongen sig for stort og småt mellem hinanden. Engang erindrede han efter et besøg at have set en hvid hest, der tidligere havde haft en anden farve. Han lod da lensmanden Carl Bryske vide, at han ville gøre kongen en stor tjeneste ved at skikke ham den omtalte hest.

Da Christian IV i 1625 gik ind i Tredivsårskrigen, blev det et problem at skaffe det nødvendige krudt, som tilmed efter den tids økonomiske opfattelse helst burde tilvirkes i hjemlandet. Kongen tilskyndede derfor til en indenlandsk salpeterproduktion, og allerede inden krigen brød ud, fik lensmanden Laurids Lindenov besked om at finde et passende sted i Havreballeskov for der at lade opføre en salpeterlade. Hertil skulle kronens, domkapitlets og gejstlighedens bønder age salpeterjord. Salpetersyderen skulle levere det færdige salpeter enten på Skanderborg eller Havreballe slotte, hvor der skulle betales ham

Slottet set fra sydvest (fot. Niels Elswing).

5 daler og 32 skilling for hver centner. Det kneb for skovene at levere den nødvendige brændselsmængde; men også efter krigens afslutning holdtes salpeterladen vedlige. Nogle mindre vandløb gennem skovene gav mulighed for mølledrift. I 1637 blev der anlagt en krudtmølle. Til skiftende tider kendes papirmølle, kobbermølle, oliemølle, stampe-mølle, feldberederi og oparbejdning af kradsuld. Det sidste møllehjul standsede først ind i dette århundrede. Lejlighedsvis drev man tillige lidt krohold og tre af møllerne endte som skovrestauranter, hvortil er knyttet en mere end tohundredårig tradition for Århusstudenternes sommerfester.

Som så mange jyske slotte led Havreballe megen overlast under Kejserkrigen, hvorfor Christian IV i 1629 måtte træffe beslutning om en istandsættelse. På grund af pengemangel måtte det ske med så ringe bekostning som muligt. Laurids Lindenov måtte lade istandsætte tre-fire kamre til bolig for sig og sin husholdning og dertil køkken, bryggers, borgestue og ladegård med stråtag og lervægge, »thi tiden og

lejligheden tillader det ikke anderledes«. Havreballe genvandt aldrig mere sin fordums anseelse.

Den sidste lensmand, som Christian IV udnævnte til Havreballe, var Erik Grubbe til Tjele (1605 - 92), som i 1636 efterfulgte Laurids Lindenov. Erik Grubbe skildres som en mand med sans for denne verdens goder, mens det skortede på hjertets og åndens dannelse. Hans i litteraturen så velkendte datter, Marie Grubbe, er formodentlig født på Havreballe i 1643.

Efter statsomvæltningen ophørte Havreballe i 1661 at være et kgl. len. Det havde siden kronens overtagelse i 1536 været et len på genant. Det vil sige, at lensmanden hvert år til Mortensdag skulle aflevere alt det korn og andre species, som lenets indkomst var højere end hans genant, hans løn som lensmand.

I 1661 overdroges Havreballe til *Gabriel Marselis* (1609 - 73), en hollandsk købmand, som havde store krav på den danske stat. Han drev forretningsvirksomhed i Amsterdam, især med jern, våben og ammunition og optrådte allerede i 1628 på faderens vegne som leverandør til den danske stat. I 1638 blev han dansk resident og faktor. For sine tilgodehavender, der især var steget stærkt under svenskekrigene, fik han udlagt jordegods i Norge og Danmark, således i 1661 Havreballe. Han var en hård hals, der gerne ville sejle gennem helvede for profittens skyld, om end sejlene skulle svides. Han tog ikke varigt ophold på Havreballe, men foretrak det fyrsteligt udstyrede Elswoud ved Haarlem. Hans søn, *Constantin Marselis* (1647 - 99), fik i 1680, samtidig med at han optoges i den nye friherrestand, Havreballe ophøjet til et baroni under navn af *Marselisborg*. Heller ikke han boede på Marselisborg, der vistnok var blevet ødelagt ved svenskernes og polakkernes hærgninger, men foretrak Stadsgaard, hvoraf hans enke, Sophie Elisabeth Carisius, i 1703 oprettede stamhuset Constantinsborg. Hun lod i 1703 - 04 i Århus domkirke opsætte et af baroktidens pragtfuldeste adelsgravmæler over sig selv, Constantin Marselis og sin anden ægtefælle, baron Peter Rodsteen. Det er udført af Thomas Quellinus.

Da Constantin Marselis var død i 1699 tilfaldt baroniet Marselisborg Christian V, der skænkede det til sin søn med Sophie Amalie Moth *Ulrik Christian Gyldenløve* (1678 - 1719). Han var søofficer,

*Gabriel
Marselis
(† 1673).
Maleri af
P. Nason 1669
(Frederiksborg).*

uddannet i Frankrig, og førte kommandoen over den danske flåde i Køgebugt-slaget 1710. Ved hans død i 1719 gik Marselisborg over til hans brodersøn, *Frederik Danneskiold-Samsøe* (1703 - 70). Også han tilhørte marinen og blev som flådechef efter 1743 søværnets reorganisator. Hans stejle temperament bevirkede forskellige sammenstød, hvorefter han måtte trække sig tilbage fra søetatens tjeneste. Fra 1756 tog han ophold på Marselisborg. Da der imidlertid her kun var en gammel énetages bindingsværksbygning med kvist til rådighed, foretrak Danneskiold-Samsøe at købe en gård i Århus til en mere stands-mæssig beboelse. Med sin vante organisatoriske iver tog han fat på at få driften af Marselisborg i bedre stand. Danneskiold-Samsøe var dybt religiøs, og dertil en mand af fin dannelse, der i ledige stunder skærpede tanken med matematiske studeringer eller kvægede sindet med musikkens kunst. Han protegerede den gamle sømand Chr. Jacobsen Drakenberg, og han tog sig varmt af den svenske maler Pilo, som i øvrigt malede både greven og Drakenberg.

Sjællands stiftamtmand, Niels Gersdorff, stod højt i gunst hos kong Christian VI og havde i 1733 opnået kongens løfte på baroniet Marselisborg, hvis Danneskiold-Samsøe skulle dø uden sønner. I kraft af dette løfte, som var givet meget imod grev Danneskiolds ønske, overtog gehejmeråd *Christian Rudolph Philip Gersdorff* (1723 - 1800) Marselisborg i 1772. Han havde haft adskillige høje embeder, såsom Akershus og Kalø amter, men siges i øvrigt at have været »en indskrænket mand uden dannelse«. I 1793 kom den unge portrætmaler Hans Hansen til Marselisborg for at male excellencens portræt, og gennem hans dagbogsoptegnelser får vi et lille indblik i livet på Marselisborg i denne tid. Ved overtagelsen bestod hovedbygningen af en 24 fags bindingsværkslænge på én etage og med en fire fags kvist, hvorom det meldes, at reparation næppe vil være mulig. Gersdorff måtte derefter helt eller delvis opføre en ny hovedbygning, som blev en énetages overpudset trefløjet gård i nyklassicismens enkle stil. Der førtes her stort hus. Inde fra Århus kom biskop Hector Jansen, stiftamtmand Høegh-Guldberg, den tidligere statsminister, og chefen for 1. jyske regiment, oberst Andreas Harbou. Den unge kunstner deltog ikke alene i festerne på Marselisborg, men fulgte også med, når Gersdorff var indbudt til selskaber i Århus. Han fik desuden adgang til et af gårdens gæsteværelser, når som helst han under sine rejser i Jylland ønskede at benytte det. Gersdorff har her vist sig fra sin mest elskværdige side, hvad vistnok sjældent skete. Men også hans brist har Hansen øje for. Han skriver herom: »Vi moerede os over Gehejmeraad Gersdorffs Skrøbeligheder; skiøndt dette ei var saa moralsk rigtig, saa har vi dog ei meent det saa slemt; thi vi vare eenige om, at hans Charakter var bedre end man i Almindelighed udlagde den, omendskiøndt han har sat sig paa det point aldrig at giøre got meere«.

Efter gehejmerådens død i 1800 arvedes Marselisborg af hans broder, general Nicolaus Maximilian Gersdorff (1725 - 1802), der i 1740'erne havde været i kejserlig tjeneste.

Hans søn, Christian C. N. Gersdorff, var kun herre til Marselisborg i meget kort tid. Ved bevilling af 17. april 1805 fik han stamhuset ophævet og erstattet af en fideikommiskapital. Det var en følge af den tids vilde godsspekulation og viste sig siden at være en tvivlsom forretning.

Marselisborg, spisestue (fot. Niels Elswing).

Til et baronis herligheder hørte rettelig både birkeret og kaldsret til sognets kirke. Allerede i 1661 havde Marselis fået patronatsretten til Viby kirke; men mærkeligt nok indlemmedes den ikke i det 1680 oprettede baroni. I 1772 købte C. R. P. Gersdorff kirken for 4.200 rdl., og den fulgte derefter Marselisborg gods. Fra 1565 hørte Havreballe under Viby birk; men da Marselis overtog gården, fik han også birkeretten, og der blev indrettet et særligt hus på gården til rettens brug. I 1687 klagede de jyske landsdommere over, at baron Marselis misbrugte birkeretten ved at drage både egne og kronens strøbønder udenfor Marselisborg for dettes birketing. Det var ikke altid småsager, tinget behandlede. Da H. H. Høcker — han lever i et digt af Seedorff — søgte og fik bestalling som stiftsmestermænd i 1705, anførte han blandt sine kvalifikationer, at han på Marselisborg gods havde halshugget tre misdædere, brændt én og hængt én. Birket ophævedes i 1820.

Da Marselisborg i 1805 var blevet frit eje, købtes gården af lensbaron *Frederik Julius Christian Gyldenkrone* (1765 - 1824) til Vilhelmsborg og Moesgaard. Han havde beklædt betydelige poster og var 1804 - 20 stiftamtmand i Århus. Han, der var af Marselis-slægten, indførte betydelige forbedringer i gårdens drift, tog sig af de forsømte skove og sørgede for de nødvendige nyplantninger.

I 1825 vendte Marselisborg tilbage til slægten Gersdorff. Køberen var general *Chr. A. Gersdorff*, der havde været i russisk tjeneste. Stednavnene Varna og Silistria i Marselisborgskovene minder om hans ungdomsbedrifter i Sortehavsegnene. I 1832 solgte han Marselisborg til general *H. Rothe* og prokurator *C. Ingerslev*. I 1830 havde Ingerslev arvet Rugaard, som han solgte fem år efter for at kunne købe Rothe ud. Samtidig valgtes han til stænderforsamlingen i Viborg som deputeret for sædegårdsejerne. På human vis gennemførte han fæsteaflysningen på godset.

I 1864 arvedes Marselisborg af hans søn H. Ingerslev (1831 - 96), der var student fra Århus, men derefter gået over i landbruget. Han arbejdede først sammen med faderen, siden alene på at gøre Marselisborg til mønster på et veldrevet storlandbrug og begunstigedes heri ved at træde til i en navnlig for godserne udpræget opgangstid. Hidtil havde man lagt vægt på kornavlens, og priserne var stadig gode. Alli-

gevel lagde han driften om til mejeribrug og indførte allerede i 1859 nøjagtigt regnskab med vægtangivelse på alle poster efter de rationelle principper, som netop førtes frem af mejeritekniker Th. R. Segelcke, der på dette område bragte naturvidenskab og praksis i forbindelse med hinanden. I 1885 blev Ingerslev indenrigsminister i Estrups kabinet og varetog her især landbrugets interesser. Hjemme på sin gård opholdt han sig i ledige stunder gerne i sydfløjens store havestue med udsigt over eng, skov og strand, eller han gik sine ensomme ture i de vidtstrakte skove. Ensomheden — vidste man i Århus at fortælle — skyldtes en ungdommelig og gengældt, men aldrig accepteret forelskelse i den yndige danserinde Juliette Price. Heller ikke hun giftede sig.

I 1895 rejste overretssagfører Chr. Kier i *Århus* byråd spørgsmålet om en udvidelse af byens område mod syd. Forhandlinger mellem Kier og Ingerslev førte til, at byen sikrede sig forkøbsret til gården, hvad man benyttede sig af ved Ingerslevs umiddelbart følgende død. Prisen var 1.183.750 kr. og 70 øre. I 1898 udlejedes hovedbygningen til cand. theol. Olaf Gudme, der her og i en i 1899 opført bygning indrettede en jysk kostskole med gymnasium. I 1904 rejstes endnu en bygning. I 1916 overtog Århus kommune skolen. Gersdorffs nyklassiske hovedbygning, der i årenes løb var blevet en del ombygget, blev beklageligvis nedrevet. Avlsgården, der med sine mange spredte bygninger mere mindede om en landsby end en gård, hærgedes af ild i 1909. På gårdens grund står nu kun skolebygningerne tilbage. De sidste rester af voldgravene blev fyldt op og haven stærkt beskåret ved salg af villagrunde. Dog er lindealleen stadig bevaret.

Marselisborgs saga var dog ikke dermed endt. Et nyt slot havde rejst sig ved den blå bugt. I 1898 stod prins Christians bryllup med prinsesse Alexandrine, og som en gave fra folket overdroges det unge par en sommerbolig i Jylland, det kommende jyske kongeslot. Århus kommune stillede 10 tdr. ld. til rådighed, og i 1899 - 1902 opførtes det nye slot efter arkitekt Hack Kampmanns planer. Slottet er opført i det man dengang kaldte palæstil med tilknytning til 1700-årenes herregårdsarkitektur. De dekorative udsmykninger, herunder de tre kongelige løver i trekantsfrontonen, skyldes K. Hansen-Reistrup. Dog er portens smedejernslåge med rosenmotiver tegnet af Kampmann selv, typisk for naturalismen i tidens dekorationsstil. Parken er oprindelig

Havesal (fot. Niels Elswing).

anlagt af den i England uddannede L. Chr. Diedrichsen. Den er i 1915 og 1917 udvidet til at omfatte ialt 37 tdr.l.d. Dens forskønnelse lå især dronning Alexandrine på sinde, og dens skønhedsværdier kom efterhånden til at spænde fra et forfinet rosenparti til et stykke indplantet jysk natur med gyvel- og lyngklædte bakker om en lille sivkranset sø. Slottet er af Hack Kampmann glimrende placeret på en bakkekam med en vidtstrakt udsigt over skov og strand og til Molsbakterne på den anden side af Århusbugten. Yderligere vandt beliggenheden ved anlæggelsen af Mindeparken i 1925 mellem slottet og strandvejen. Til landsiden kranses slottets omgivelser af skove, mod sydøst Thorsskoven og mod nordvest Havreballeskoven, der ligger mellem det nye og det gamle Marselisborg.

Selv om Marselisborg lejlighedsvis beboedes til andre årstider, blev det først og fremmest sommerresidens. Der knytter sig derfor ikke særlig mærkværdige begivenheder til slottet. Der har en enkelt gang

ÅRHUS AMT

været holdt statsråd på Marselisborg, ligesom kongefamiliens nærmere og fjernere slægtninge har aflagt besøg. Til taffel indbødes regelmæssigt embedsmænd fra Århus samt byråd og amtsråd, og det hedder herom, at serveringen var smuk og festlig, stemningen munter og utvungen. Både som prins og som konge besøgte Christian X gerne de jyske herregårde, deltog i jagter og overværede militærmanøvrer; men den foretrukne interesse var dog sejlsporten. Kutteren »Rita« under sejl eller for anker hørte dengang med til Århusbugtens rette sommerbillede. Kongen deltog gerne i kapsejladser og sejlede ofte sin båd til sejr. Når han ikke sejlede, holdt han af at følge sejlskibene på bugten gennem sin store søkikkert.

Efter dronning Alexandrines død blev der stille på Marselisborg.

SIGVARD SKOV

EJERE

ca. 1200 Århus bispestol
1536 Kronen

1661 Gabriel Marselis
1673 Constantin Marselis

1699 Ulrik Chr. Gyldenløve
1719 Fr. Dannekiold-Samsøe

1772 Chr. R. Ph. Gersdorff

1805 Fr. J. Chr. Gyldenkrone
1825 Chr. A. Gersdorff
1832 H. Rothe og C. Ingerslev
1835 C. Ingerslev (eneejer)
1896 Århus kommune

1902 Kongehuset

BYGNINGER

Kaldt Havreballegaard

1576 Stenhus omgivet af volde og grave

1680 Nu kaldt Marselisborg

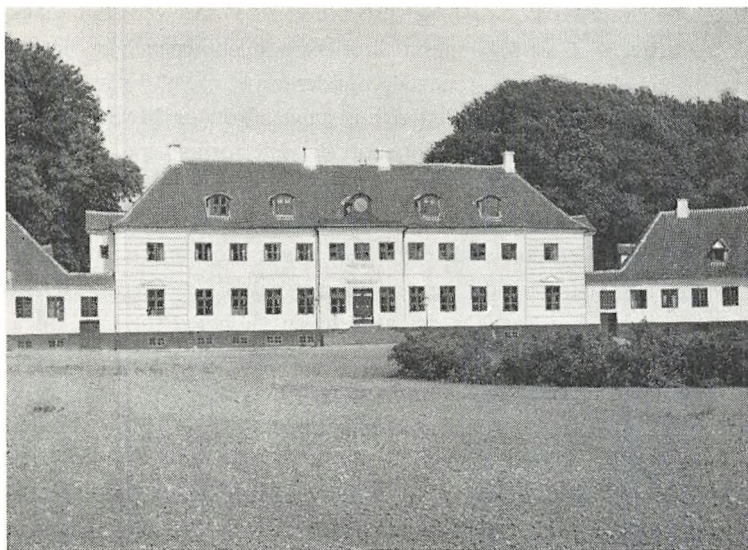
1739 En bindingsværkslænge med fire fags kvist

1772 Trefløjet énetages bygning opført

1899 - 1902 Slottet opført ved Hack Kampmann

1909 Avlsgården brændt

1917 Gersdorffs hovedbygning nedrevet

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Moesgaard

Mårslet sogn, Ning herred, Århus amt

Moesgaard har ikke altid ligget på sin nuværende glads; gården er, som navnet antyder, opstået ved en mose. Nede i ådalen, omtrent en km sydvest for gården, lå formentlig det ældste Moesgaard; i det sydøstre hjørne af Egehøjs mark kunne man endnu i midten af det 19. århundrede se gårdspladsen med brolægning og fundamentsten.

Den ældste kendte ejer af denne beskedne gård var *Jost Ulfeldt* (død 1563), der også ejede Skumstrup og Østergaard. Hans datter *Helvig Ulfeldt* nævnes 1623 til Moesgaard; det er første gang, den optræder som selvstændig gård. Efter hende og hendes ligeledes ugifte søster *Kirsten* på Østergaard arvede søsteren *Edels* søn, *Johan Brockenhuus* til *Lerbæk*, både Østergaard og Moesgaard; da han døde 1648, samledes Jost Ulfeldts tre gårde af den fjerde søster *Annas* søn,

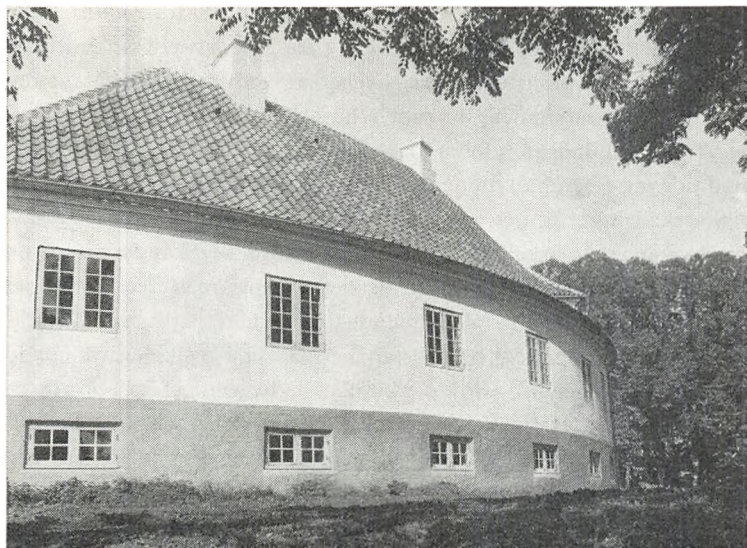
ÅRHUS AMT

Niels Friis til Favrskov og Skumstrup (død 1651), der ved flere mageskifter erhvervede en halv snes af kronens bøndergårde i Ning herred. Hans søn, *Mogens Friis*, forøgede bøndergodset med 10 gårde og 25 huse. Under svenskekrigen led Århusegnen hårdt, og Moesgaard gik ikke ram forbi, gården blev afbrændt, skovene forhuggede, og en stor del af bøndergodset blev øde.

Mogens Friis, der siden 1657 havde været rentemester, hørte også til dem, der efter den ulykkelige krig havde store krav på kronen. Han fik udlagt jordegods, der for en stor del lå i nærheden af hans fædrene gård Favrskov. Da der åbnede sig mulighed for ham for at samle et stort godskompleks i denne egn, solgte han i 1662 det meste af sit gods i Ning herred, Skumstrup og Moesgaard, til *Gabriel Marselis*, som således fik en sammenhængende besiddelse omkring Århus.

Det af *Mogens Friis* solgte gods omfattede ialt 1.391 tdr. htk. med skov til 2.352 svins olden. Til de to hovedgårde hørte 2 møller, 125 bol og gårde og 32 huse. Moesgaard med skov til 200 svins olden var ansat til 45½ tdr. htk. Da gården var afbrændt, måtte den bygges op påny; det er sandsynligt, at den ved denne lejlighed blev flyttet til sin nuværende plads. Efter *Gabriel Marselis'* død 1673 tilfaldt Skumstrup og Moesgaard hans søn *Vilhelm*, der blev udnævnt til friherre under navnet *Gyldenkrone* og i 1673 oprettede Skumstrup med 1.000 tdr. htk. til baroniet *Vilhelmsborg*. Moesgaard blev ikke indlemmet i baroniet, men var som allodialgods knyttet til det i halvandet hundrede år. 1678 købte baronen *Østergaard* af *Birgitte Krabbe*; *Jost Ulfeldts* tre gårde blev da for tredje gang samlede. Efter hans død (1683) tog hans enke, *Regitze Sophie Vind* (død 1692) styret under sønnen *Christians* mindreårighed. Fra hendes tid stammer den første jordebog over Moesgaard alene. 1689 udgjorde gård og gods efter den nye matrikel: 18½ tdr. frit ager og engs htk., 1 td. af skoven samt 281 tdr. ufrit htk. på 29 gårde i *Malling*, *Beder*, *Mårslet* og *Tranbjerg* sogne.

Baron *Christian Gyldenkrone* (1676 - 1746) købte i 1701 sine to brødres arv i Moesgaard, *Østergaard* og *Bustrup* og blev således enejer af disse tre allodialgårde; han lod fire gårde i *Storfulden* nedrive og lagde deres agerjord og skov ind under hovedgården, der herved fik et for en sådan bedrift passende omfang, ca. 42 tdr. htk. Den næste baron, *Vilhelm*, døde barnløs året efter, at han havde ar-

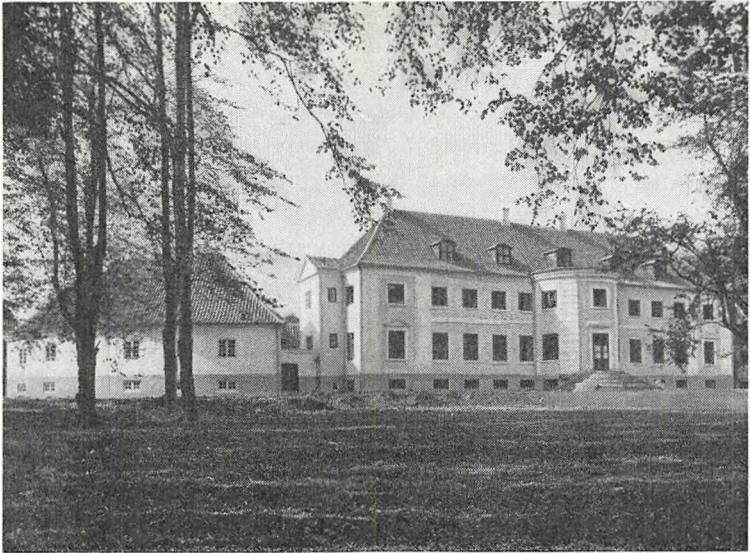
Den sydlige sidefløj (fot. Niels Elswing).

vet baroniet og overtaget Moesgaard og Østergaard mod at udrede en betydelig sum til sine seks søskende. Hans broder Matthias (1703 - 53) efterlod stor rigdom til sin 12-årige søn, baron *Christian Frederik Gyldenkrone* (1741 - 88). Han gjorde gennem hofgunst en hurtig karriere, blev i Struenseetiden gesandt i Stockholm, derpå stiftamtmand i Århus (1781 - 84) og tilsidst i fire år gesandt ved kejserhoffet i Wien. Som ung havde han opholdt sig ved hoffet i Versailles og havde dér fået smag for et forfinet og kostbart liv; da han tilmed ikke forstod at få sine indtægter til at holde trit med udgifterne, måtte det ende med forskrækkelse. Ved hans død var hans bo insolvent og både baroniet og de to gårde stærkt behæftede. Gesandtens navn er knyttet til Moesgaard, da det er ham, der i årene 1780 - 84 har ladet den nuværende hovedbygning opføre. At planen skyldes Zuber, har vi denes egne ord for i den ansøgning, som han i 1781 indgav for at opnå hofbygmesterembedet.

Ud mod gården flankeres den toetages hovedbygning af to éntages pavilloner, der ved deres runding giver anlægget dets særpræg;

midt for havesiden er der en halvrund udbygning, foroven afsluttet med en platform, hvortil der er adgang fra et kvistværelse; den leder tanken hen på Bernstorff Slot, bygget af Zubers lærer og mester, Jardin. De ejendommeligste rum i huset er de to ovale stuer, som ligger bagved indgangsdøren og trappen, den underste er havestue med udgang i den halvrunde udbygning, den øverste blev indrettet til bibliotek. I huset er der anvendt tømmer og andre materialer fra ældre bygninger, måske fra det samtidig nedrevne Skanderborg Slot. Hovedbygningen alene er smuk og herskabelig, men det, som giver Moesgaard dens særlige plads blandt danske herregårde, er den stor-slåede og harmoniske helhed, som herskabshus og ladegård udgør. De om anlæggets længdeakse symmetrisk liggende, fint udformede avlsbygninger, der flankerer indkørselen og skaber et stort og fornemt rum foran den hvide hovedbygning, er bygget lidt senere end denne, men tydeligvis planlagt fra første færd. Efter at være brændt i 1921 genopføres den nordre lade nu som udstillingsbygning.

Da gesandten var død i Wien, overtog hans ældste søn, *Frederik Julius Christian Gyldenkrone* (1765 - 1824), baroniet og købte Moesgaard på auktion. I begyndelsen tegnede alt godt for ham. Med støtte af en dygtig forvalter, Brandt, gennemførte han mange forbedringer i driften, bøndergodset blev udskiftet; han forsøgte at få hoveriet afskaffet, men forsøget strandede på bøndernes modstand. På Moesgaard afsluttede han byggearbejdet med opførelsen af en ny ladegård; han drev selv gården og holdt en forholdsvis stor besætning, 80 køer, der gav 18 tdr. smør årlig. Da gården ikke kunne føde så mange kreaturer, blev en del af Vilhelmsborgs tiendekorn kørt til Moesgaard. Han blev gift med en datter af den rige justitsråd Thygeson til Matrup, der betalte det meste af den gæld, der hvilede på Moesgaard. Fra 1794, samtidig med at han mistede sin dygtige forvalter, blev han stærkt optaget af embedsvirksomhed. Den økonomiske fremgang, der havde været i hans første år, blev afløst af tilbagegang; i 1805 gjorde han et stort kup, som han håbede skulle hjælpe ham på fode, han købte baroniet Marselisborg af baron Gersdorff og håbede at tjene en formue ved at sælge godset, det lykkedes ham virkelig at komme af med over 700 tdr. htk. til en pris af 4 - 500 rdl. pr. td. htk., men pengene smuldrede bort for ham; da Gersdorff

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

forlangte en stor udbetaling, kunne han ikke præstere den, og han sank dybere og dybere i gæld. Året efter, at han havde taget sin afsked som stiftamtmand (1820), blev han sat under administration, og 1822 blev Moesgaard på auktion tilslået *statskassen* for 55.000 rbdl.

Med undtagelse af de få år, han måtte bo i København og Randers, havde han sit hjem på Moesgaard, hvor han efter auktionen blev boende som forpagter til sin død 1824. Efter sin første hustrus død giftede han sig med komtesse Charlotte Knuth. Det barnløse ægtepar indrettede sig smukt og standsmæssigt i det store nye hus, men deres hjem blev splittet efter baronens økonomiske sammenbrud. Baronens samlede et betydeligt bibliotek, ca. 5.000 bind, mest statsvidenskab, historie og geografi.

I de 16 år, Moesgaard var statsejendom, blev den vanrøgtet. Efter gehejmerådens død blev den drevet for rentekammerets regning af en forvalter, der uden held forsøgte at drive stutteri og schæferi; derpå var den forpagtet ud, indtil den 1838 blev solgt for 110.000 rbdl. til

landsoverretsprokurator Dahl og proprietær Møller til Constantinsborg. Nu begyndte en ny tid for den forsømte gård; opmuntrede af de opadgående tider arbejdede de nye ejere med energi og held, og fremgangen fortsattes efter at Dahl 1844 havde købt Møller ud.

Torkild Christian Dahl (1807 - 72) var søn af Johannes Dahl, der ejede Århus mølle. Han var en betydelig mand og en fuldgyldig type for sin tid og sin stand, han kæmpede for frihed, fremskridt og oplysning; hans område var stort og hans arbejdsevne usædvanlig.

Skønt han ikke var uddannet som landmand, styrede han selv sin store bedrift og gennemførte de forandringer, som tiden krævede. I løbet af halvtredserne blev det meste gods solgt fra, men hovedgårdens areal blev forøget; da den nye landevej blev anlagt (ca. 1853), lagde han bondejorden mellem denne og den gamle vej ind under den og forlængede alleen ud til den nye vej.

1852 holdt han bryllup med Emilie Andersen, der var datter af en norsk skibskaptajn og var blevet opdraget af sparekassedirektør Hertz i Århus. De to stiftede et lykkeligt hjem, som de gæstfrit åbnede for mange. På en væg i sit arbejdsværelse havde Dahl samlet litografier af alle de nationalliberale spidser med Hall i midten, og af hans kære konge, Frederik VII, fandtes mange billeder. Husfruen gav sit bidrag til hjemmets udstyrelse i de mange store håndarbejder, og fadeburet var fuldt af kosteligt porcelæn; men det bedste på Moesgaard var dog biblioteket. Den virksomme godsejer, embedsmand og politiker, som man skulle tro blev opslugt af sin mangesidige praktiske virksomhed, var en højt dannet mand, der som få var hjemme i sit lands historie. Han tog virksom del i arbejdet for at skabe et historisk museum i Århus (1861) og var medstifter af Det jyske historisk-topografiske Selskab, og så var han bogsamler. Grunden til biblioteket lagde han, da han som skoledreng i Århus vandrede ud til Gyldenkrone auktion med 20 rbd. på lommen og erhvervede adskillige værdifulde bøger. Da han selv var blevet herre til Moesgaard, blev det ham en glæde at fylde gehejmerådens tomme bogsal, han samlede med omsigt og plan et værdifuldt studiebibliotek, hvor vægten er lagt på fædrelandets historie og beskrivelse; efter 1864 kastede han sig over ægyptologi, ellers er der få udenlandske bøger. Biblioteket optog ham stærkt i hans sidste leveår, da han på grund af svagelighed havde måttet tage

*Torkild Chr.
Dahl
(† 1872). Maleri
af Constantin
Hansen 1863 på
Moesgaard
(Frederiksborg).*

sin afsked. Samlingen talte ca. 18.000 bind og var den største private bogsamling i Jylland.

Kammerherreinde Dahl overlevede sin mand i næsten 40 år; der blev stille på Moesgaard, men en fast og rolig hånd styrede videre i det spor, der var lagt. Efter kammerherreindens død i 1911 overtog den yngste af de to døtre, fru *Bothilde Dahl*, der var gift med sin fætter F. Dahl på Buderupholm, Moesgaard. Den gamle frue døde højt bedaget i 1952, og det forhold, at gården igennem 110 år havde været ejet af kun to generationer, havde medført, at der på Moesgaard var bevaret et enestående, gammeldags herregårdsmilieu, nu

ÅRHUS AMT

desværre adsplittet ved en auktion. I 1960 solgte fru Bothilde Dahls arvinger ejendommen til *Århus amt* og nogle af de omliggende kommuner for 2.900.000 kr. Det er hensigten at bebygge en del af jorderne, medens hovedbygningen, haven og parken, ilat 158 tdr. ld. skov, strand og eng, er blevet overdraget til *Forhistorisk Museum* i Århus. Det forfaldne og gammeldags indrettede hus er nu blevet gennemgribende istandsat ved kgl. bygningsinspektør C. F. Møller, og dets indretning til museumsbrug pågår for tiden. Havesalen og biblioteket bevares som vidnesbyrd om det særprægede kulturmilieu.

I september 1921 brændte det meste af ladegården, men heldigvis blev hovedbygningen reddet. Staldbygningerne blev genopbygget og forsynet med tegltag; men af den store nordre lade blev kun syd-muren restaureret. Århus kommune købte i foråret 1935 strandmar-ken omkring Abildhoved, hvor der nu er en meget søgt badestrand, og det tilstødende stykke af Moesgaard Storskov, hvorigennem der blev anlagt en bred bilvej til stranden (ca. 90 tdr. ld.). Til Moesgaard avlsgård hører nu 485 tdr. ld.

Om en årrække vil dette terræn, som desuden skal rumme en række tilflyttede oldtidsminder, være en værdig nationalpark og et charmerende naturmilieu.

EJLER HAUGSTED

EJERE

ca. 1560 Jost Ulfeldt
Johan Brockenhuus
1648 Niels Friis
1662 Gabriel Marselis

1667 Vilhelm Gyldenkrone
1753 Chr. Fr. Gyldenkrone

1788 Fr. J. Chr. Gyldenkrone
1822 Staten
1838 Konsortium
1844 T. Chr. Dahl
1911 Bothilde Dahl

1960 Århus amt m. fl.
1964 Forhistorisk Museum

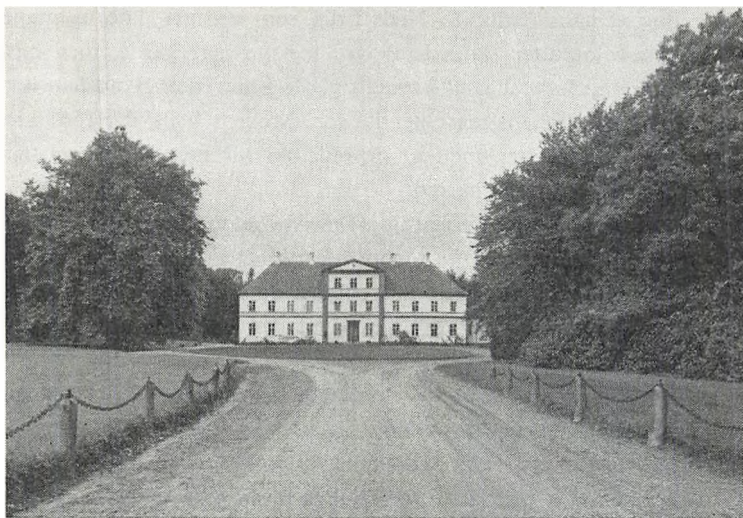
BYGNINGER

Gården flyttet efter brand

1780-84 Hovedbygningen opført
ved Chr. J. Zuber
Avlsgården opført

1921 Avlsgården genopbygget efter
brand

Hovedbygningen ombygget til
museum ved C. F. Møller

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Vilhelmsborg

Mårslet sogn, Ning herred, Århus amt

I den midterste del af Ning herred, der hvor Gibberå i et rivende fald baner sig vej mod den lavere liggende kyst, lå i middelalderens slutning landsbyen *Skumstrup*, der også omfattede en større sædegård, som 1486 ejedes af væbneren *Orm*, der førte et enhjørninghoved i sit skjold. Kort tid derefter er gården kommet i slægten *Galts* eje og besiddes bl. a. af den berygtede *Peder Ebbesen*, der til sine private bygningers brug nedbrød en række kirker i stiftet. Nogen fremtrædende plads fik gården først, da *Jost Ulfeldt* (død 1548) i Christian III's tid fik den i eje og af sine ejendomme *Skumstrup*, *Østergaard* og *Moesgaard* dannede sig en stor, samlet besiddelse. Hvad *Jost Ulfeldt* havde samlet, spredtes til hans tre døtre, og *Anne Ulfeldt*, der ægtede *Jørgen*

Friis til Vadsøkærgaard, fik Skumstrup. Jost Ulfeldts gerning genoptoges dog af hans dattersøn Niels Friis, som ved arv, køb og mageskifte ikke blot atter samlede de tre nævnte herregårde, men også skaffede sig en halv snes af kronens gårde i herredet. Hvad han ikke evnede, formåede hans mere kendte søn, Mogens Friis, der 1661 kronede sine bestræbelser med at erholde fri birkeret for Skumstrup med alt sit gods i Ning herred.

Mogens Friis fik som erstatning for sine skånske besiddelser store strækninger nord og vest for Århus, og i løbet af få år dannede han de ejendomme, som blev til Frijsenborg og Frisenvold. Han solgte derfor sine besiddelser i Ning herred til den hollandske bankier og storkøbmand *Gabriel Marselis*.

Hans slægt var af adel og stammede fra Flandern og Brabant. Under religionsforfølgelserne drev spanierne dem ud af landet og familien bosatte sig i Holland, hvor faderen slog sig på handelen. Han blev snart en dristig og foretagsom leverandør af krigsmateriel, og den ugenærthed, hvormed han leverede sine varer til ven og til fjende, vakte stundom samtidens forargelse. Han drev også forretning i Hamborg og var tidligt kommet i forbindelse med Christian IV, hvis faktor han blev og hvem han i krigen mod kejseren leverede våben og ammunition. Skønt kongen langt fra var nogen god betaler, endnu efter 1650 henstod uberettigede gældsposter fra ca. 1624, fortsattes forbindelsen; Marselis og hans kompagnon Albert Baltzer Berns leverede også vin til hoffet og måtte hyppigt yde store kontante lån til Christian IV og hans søn, den udvalgte prins. En tid havde de endog rigets regaler i pant.

Slutningen af Christian IV's regering var socialøkonomisk en tid, hvor nye ideer søgte at slå rod. I denne bevægelse tog Marselis i fremragende grad del, og da han 1643 afgik ved døden, fortsatte hans sønner hans værk og bragte hans foretagender til en storartet afslutning. Betydeligst af brødrene synes Gabriel Marselis d. Yngre at have været; han tog bopæl i Amsterdam og spillede en rolle som den danske stats bankier, især ved modtagelsen af de hollandske subsidiepenge; sin største betydning fik han dog, da han sammen med Corfitz Ulfeldt arbejdede på at forbedre forholdet mellem Danmark og generalstaterne. Han havde ikke ringe del i udstyrelsen af den holland-

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

ske hjælpeflåde, da København belejredes, og hans betroede højre hånd, broderen Selio Marselis, stod som anfører for de hollandske matroser, da svenskerne stormede København.

Gabriel Marselis fik i højeste grad Frederik III's påskønnelse, han modtog kongens portræt, indrammet af juveler, og opnåede endog 15. september 1665 et adelsdiplom.

I årevis havde han leveret skibe og kanoner, varer og levnedsmidler, juveler og rede penge; men med betaling gik det kun småt. Gælden blev afviklet ved, at kongen 1661 overlod ham Aarhusgaard, d. v. s. Havreballegaard og Feldballegaard med skove, kirketiender, gods og birkeret, ialt over 23.200 tdr. htk. Prisen, 157.392 rdl. 43 sk. betalte Marselis med kongelige obligationer.

I Vilhelmsborg arkiv ligger en af Mogens Friis underskrevet jordebog, som blev læst ved Havreballe birketing 24. marts 1663 og 6. marts 1666. Derefter solgte Friis til Gabriel Marselis 1.391 tdr. htk., nemlig foruden Skumstrup og Moesgaard 2 møller, 125 bol og gårde og 32 huse. Det var således en mægtig besiddelse, Marselis på dette

ARHUS AMT

sted havde samlet sig. I året 1673 afgik Gabriel Marselis ved døden; han efterlod sig fire sønner, og godset deltes således, at den næstyoungste søn, Vilhelm, fik Skumstrup og Moesgaard.

Vilhelm Marselis synes tidligt at have været svagelig; rig, formående og veloplært havde han dog store muligheder for at spille en rolle her i landet, og hans chancer formindskedes ikke, da han forlovede sig med Regitze Sophie Vind, datter af vicekansleren Holger Vind. Kongen udnævnte ham til lensbaron under navnet *Gyldenkrone* og oprettede 18. september 1673 Skumstrup med 1.000 tdr. htk. til et baroni under navnet *Vilhelsborg* (oprindeligt var det påtænkt at kalde det Selisborg). Selve lensbrevet meddeler, at kongen, af hensyn til den vordende lensbarones faders tro og flittige tjeneste, nådigst vil forordne, at såfremt Vilhelm Gyldenkrone skulle dø før ægteskabets fuldbyrdelse, skal baroniet dog tilfalde hende og gå i arv til hendes eventuelle børn i et senere ægteskab, som da skulle have ret til at kalde sig baroner af Vilhelsborg. Det fik dog ingen praktisk betydning, thi ægteskabet kom i stand, og deraf udsprang en talrig efterslægt.

Om baron Gyldenkrone tog bolig på Moesgaard eller Skumstrup er nu ukendt; en gammel vejrfloj på Vilhelsborg bærer hans og hustruens navn, samt 1677. Han forøgede godserne ved 1678 at erhverve Østergaard, som var i Birgitte Krabbes eje, og således på ny samle de Jost Ulfeldt'ske ejendomme; ligeledes ved man, at han med stor kraft værnede om sine besiddelser og rettigheder og især havde vanskeligheder med den driftige Århusborger Jens Basballe, som havde anlagt en fabrik, der dreves ved vandkraft, hvorved baronens ejendomme led skade ved vandets opstemmen. Kun 40 år gammel afgik baron Vilhelm Gyldenkrone ved døden 1683. Hans enke styrede godserne for børnene og grundlagde hospitalet i Mårslet. Efter hendes død 1692 tiltrådte den ældste søn, baron Christian Gyldenkrone i sit 17. år baroniet; Moesgaard, Bustrup og Østergaard med over 2.000 tdr. htk. blev som allodialgods i forbindelse med Vilhelsborg.

De følgende besiddere af Vilhelsborg var alle embedsmænd i centralstyrelsen eller stiftamtmand og havde derfor kun forbigående ophold på ejendommen. Hovedvægten blev lagt på at skaffe indtægter af ejendommene, og de bevægede sig for baroni og allodialgods

Vilhelmsborg, set fra sydvest (fot. Niels Elswing).

Havestue (fot. Niels Elswing).

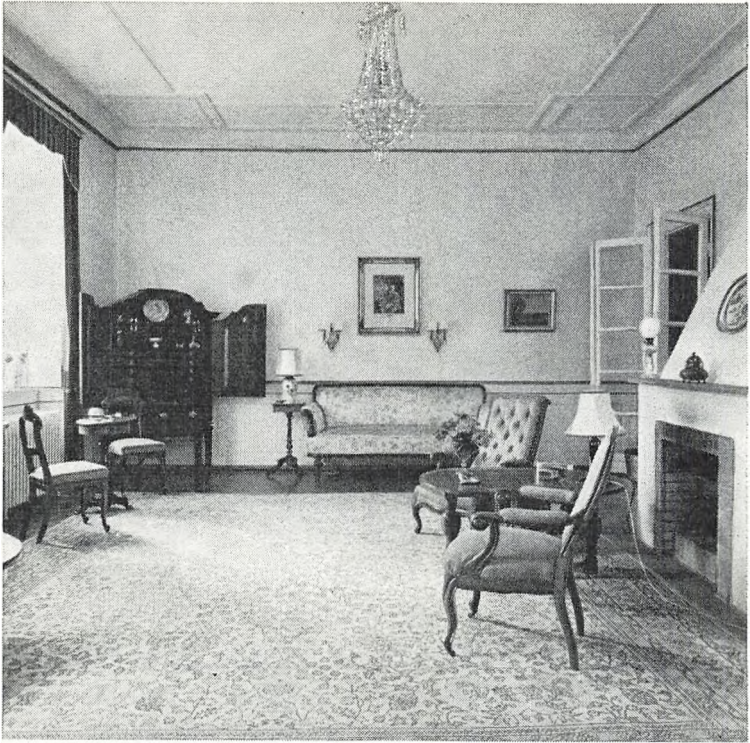
mellem 6.000 og 7.000 rdl.; men ejendommene blev ikke holdt vedlige; misbrug indsneg sig og bønderne forsumpede. Bedre blev det ikke, da Christian Gyldenkrones næstældste søn Matthias Gyldenkrone 1747 tiltrådte baroniet efter sin broder Vilhelm; han ejede desuden Rethwisch og andre holstenske godser, som hans hustru havde bragt ham og som optog hans interesse.

En sikring af betydning modtog baroniet, da Christian Gyldenkrone 1720 af kongen som gave modtog indløsningsretten, som kronen i 1660 havde forbeholdt sig. Men en ny tid for ejendommen indtrådte dog først, da *Christian Frederik Gyldenkrone* byggede Moesgaard og for en tid tog ophold på og nær ved sine godser, for endelig at ende sine dage som gesandt i Wien. Det var en letsindig tid, og hans karakter, der var stærkt påvirket af levevisen ved Ludvig XV's hof, hvor han tilbragte nogle ungdomsår, var just ikke altfor fast; til ydre pragt, luksus og livsnydelse anvendtes mægtige summer, og da han ikke kunne holde igen på udgifterne, blev resultatet, at boet ved hans

ARHUS AMT

død 1788 var fallit. Han, som havde begyndt sin bane som en af landets rigeste mænd, efterlod sig ved sin død en gæld på over 250.000 rdl. På sine ejendomme havde han dog ry som en human godsejer; han nægtede f. eks. at overdrage forpagteren revselsesretten over hoveribønderne, hvad der ellers var skik.

Hans søn, Frederik Julius Christian Gyldenkrone, overtog baroniet, og på den auktion over Moesgaard, som faderens bo lod afholde, fik han sig tilslået denne ejendom for 39.000 rdl., den sum, der var lånt i den; i baroniet havde gesandten fået tilladelse til at optage et lån på 29.000 rdl., da han klagede over, at hans gage langt fra var tilstrækkelig til livet i Wien. Denne gæld havde sønnen sanktioneret, og han synes yderligere at have påtaget sig andre forpligtelser. Samtiden priser ham som en ualmindelig dygtig og uegennyttig embedsmand. For godserne blev det af allerstørste betydning, at han fik bolig nær ved dem. Han reparerede bygninger, kirker og skoler, udskiftede bøndergodset og skovene, byggede 5 nye skoler, udflyttede 40 gårde og huse og indhegnede hovedgårdens jorder og skovene. Og med disse foretagender var der forbunden en varm følelse for iværksættelse af landboreformer; han tilbød således bønderne hoveriafløsning, hvad de dog modsatte sig. Ligeledes syslede han med planer om at sælge bønderne deres fæstegårde til fri ejendom til en pris af 200 rdl. pr. td. htk.; men dette blev opgivet. Vilhelmsborg havde sikkert ingen sinde haft en mere initiativrig og ivrig besidder. Hans forbedringer af bygninger, kirker og skoler kostede ham så store summer, at han gennem en årrække næppe hævede 1.000 rdl. årlig af baroniet; men dels bragte hans embeder ham indtægter, dels fik han betydelige summer fra sin svigerfader, justitsråd Thygeson til Matrup. At drive landvæsen var på de tider en vanskelig sag; på de kraftige jorder kunne han f. eks. ikke engang hvert år være sikker på at høste 4 fold, og desuden synes baronen at have været en for lemfældig herre; thi han blev bedraget for store summer af sine underordnede. Da han ydermere indlod sig i store foretagender, som da han købte Marselisborg og dér bortsolgte godset til bønderne, og foretog disse forretninger på tider, hvor pengenes værdi daglig sank, kom han tidligt i alvorlige pekuniære vanskeligheder. Lånene i baroniet forøgedes til henimod 83.000 rbd. sølv og 37.000 rbd. sedler; i Moesgaard skyldtes

Dagligstue (fot. Niels Elswing).

ca. 100.000 rbd. og i Marselisborg ca. 150.000 rbd., desuden havde Gyldenkrone både stor løsgæld, men forresten også, som den hjælpsomme mand han var, store tilgodehavender (1821 ca. 50.000 rbd. sølv og ca. 20.000 rbd. sedler). Katastrofen kom, da en kapital på 50.000 rbd., som fra gammel tid indestod i Moesgaard, blev opsagt; denne ejendom kom til offentlig auktion 15. november 1822 og blev overtaget af kongens kasse for 55.000 rbd.; den var vurderet til ca. 250.000 rbd. Han fik dog sin gamle bolig i forpagtning til sin død 1824; hans økonomiske misere havde ikke ødelagt den aftale, han var genstand for inden for kredsen af egnens beboere og sin familie; han var af kongen udnævnt til gehejmekonferensråd.

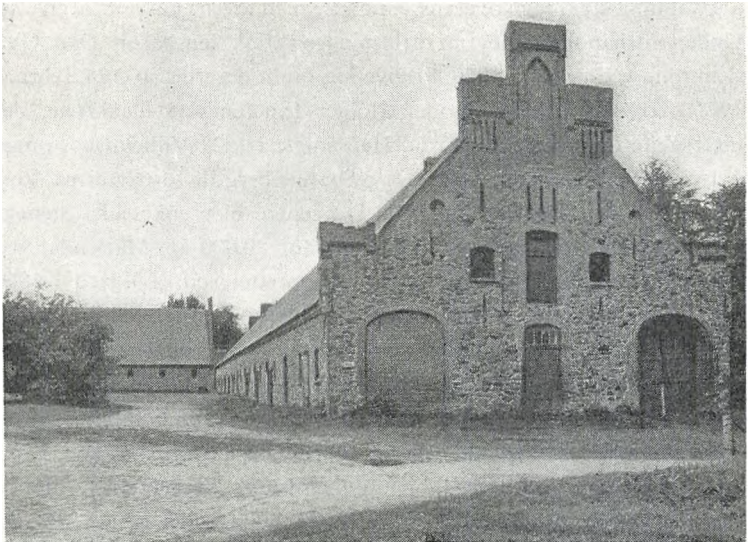
Da han ved sin død 1824 ingen børn efterlod sig, gik baroniet over

Bindingsværkslænge, en rest af den gamle hovedbygning (fot. Niels Elswing).

til brodersønnen *Ove Christian Ludvig Gyldenkrone*. Den nye lensbesidder tog straks mod baroniet og henlevede de følgende strenge år her i den lange, énetages bindingsværkslænge, som dannede hovedbygningen på Vilhelmsborg, og som aldrig var holdt i ordentlig stand. Så snart tiderne derfor bedrede sig, blev det nødvendigt at opføre en ny hovedbygning; i årene 1842 - 44 byggedes den nuværende bygning efter tegning af arkitekt Ferdinand Thielemann og under ledelse af murpolerer Brunstrøm. Det er en 23 m lang, grundmuret, toetages bygning, hvidkalket, på kampestenssokkel og med røde tegl. Midt på bygningen har den følgende besidder til begge sider opført en tredje etage på tre fag og med frontispice; endelig er omkring århundredskiftet mod nordøst i husets forlængelse opført en lille pavillon med mansardetage og spidst tag.

1853 brændte avlsgården, som lå bygget tæt op til hovedbygningen; nye bygninger opførtes derpå nogle hundrede alen sydvest derfor, hvor nu et stort kompleks af meget anseelige kampestens lader og stalde har rejst sig. Avlsgårdens tværlængde dannedes af en mægtig

Del af avlsgården (fot. Niels Elswing).

kampestenslade, så stor, at man, da den efter branden byggedes, drillede den gamle baron med, at den ville han aldrig få fyldt. Baron Ove Gyldenkrone afgik ved døden 1863, og hans søn, baron Carl Vilhelm Gyldenkrone, fulgte ham som besidder. Han forbedrede ejendommen på mange måder og indførte en mere rationel drift. Ikke blot fyldtes nu den store lade år for år, men baronen måtte bag denne opføre endnu en lade. For ejendommens forskønnelse gjorde han sig fortjent ved ændringen og ordningen af parken om Vilhelmsborg. 1895 afgik han ved døden og efterfulgtes af sin søn, *Ove Theodor Carl Gyldenkrone*. Også han drev selv Vilhelmsborg, der nu indtog 680 tdr. ld., og han måtte bygge yderligere to lader bag den gamle.

Lensafløsningen fik sin meget alvorlige betydning for baroniet. Ved ansættelse af værdierne blev de faste ejendomme beregnet efter ejendomsskyldsværdi til 1.351.000 kr., fideikommisskapitalen for solgt jordegods og andre værdier var godt $\frac{3}{4}$ mill.; men der var gæld og lå byrder for ca. $\frac{1}{4}$ mill. på ejendommene, så baroniets endelige værdi fastsloges til ca. 1.880.000 kr., hvoraf staten fik 25 %. 160 tdr. ld. blev

ARHUS AMT

afgivet til udstykning i overensstemmelse med lovens krav om afgivelse. Under forhandlingerne om afløsningen afgik lensbaron Ove Gyldenkrone ved døden i 1920. Frigivelsen fandt derefter sted 24. februar 1921 ved den afdødes broder Holger Emerentz Gyldenkrone, der efterfulgte ham som lensbaron. Han solgte i 1923 Vilhelmsborg med avlsgårdene Mariendal, Stenege og Sophienberg til forpagter på Vosnæs *L. N. C. Hviid* for 1.400.000 kr., senere blev enkesædet Stenege i 1926 frasolgt til ingeniør Sardemann for 80.000 kr. Mariendal ved stranden, syd for Fløjstrup skov, var oprettet som avlsgård i 1860 ved sammenlægning af tre fæstegårde. Dette skønne sted er jo især kendt fra de mange malerier, som Janus la Cour udførte fra egnen, da han i firserne havde lejet hovedbygningen. Mariendal solgtes i 1941 til sønnen Axel Hviid, men ejes nu af Århus kommune, der i 1947 endvidere erhvervede den 400 tdr. ld. store Fløjstrup skov. Efter godsejer Hviids død i 1954 blev Vilhelmsborg overtaget af sønnen, den nuværende ejer *Knud Gustav Hvid*. Tilliggendet er nu 830 tdr. ld., hvoraf de 245 tdr. ld. er skov.

OTTO ANDRUP

EJERE

1486 Orm
Peder Ebbesen Galt
ca. 1540 Jost Ulfeldt
ca. 1600 Jørgen Friis
1662 Gabriel Marselis
1672 Vilhelm Marselis (Gyldenkrone)

1824 O. Chr. L. Gyldenkrone

1895 O. Th. C. Gyldenkrone

1923 L. N. C. Hviid
1954 K. G. Hvid

BYGNINGER

Kaldt Skumstrup

1673 Nu kaldt Vilhelmsborg

1842 - 44 Hovedbygningen opført ved F. Thielemann

1853 Avlsgården genopført efter brand
Hovedbygning og avlsgård udvidet

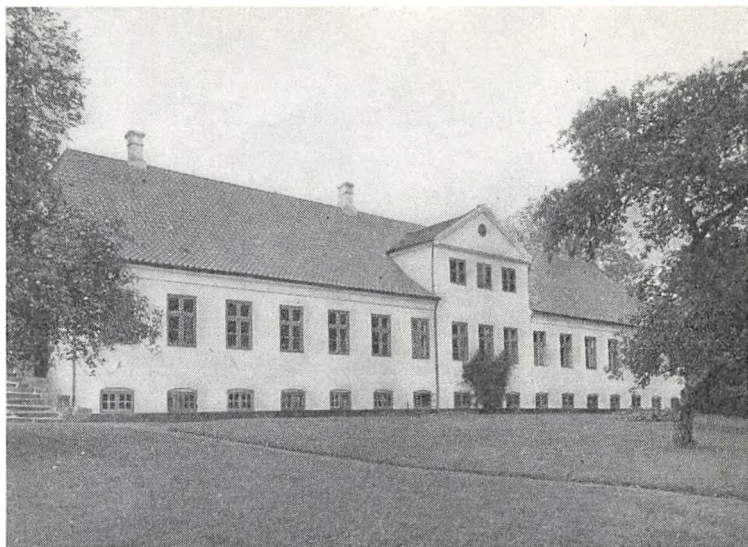

Parti fra gården set fra vest (fot. Niels Elswing).

Østergaard

Tulstrup sogn, Ning herred, Århus amt

Foran hovedbygningen til Østergaard, den lille herregård, der ligger gemt i en dal en mils vej inde i landet i et ægte østjysk landskab et par mil syd for Århus, kan man den dag i dag se resterne af fordums voldgrave og allerede deraf slutte noget om gårdens ælde. Og af et dokument, som i sin tid fandtes på Skanderborg Slot, kan det ses, at Østergaard allerede for mere end fem hundrede år siden eksisterede under dette navn, idet det fremgår, at en borger i Viborg ved navn *Jens Ebbesen* i 1447 skænker *Øm Kloster* alle sine rettigheder »vdj Østergaard i Tullstrup sogn«. Måske må man søge gårdens oprindelse endnu længere tilbage i tiden, idet det kan tænkes, at de rester af murværkfundamenter, som endnu i begyndelsen af forrige århun-

Hovedbygningen set fra sydøst (fot. Niels Elswing).

drede fandtes på Østergaards jord, stammer fra en forløber for denne gård, en forgænger som muligvis er identisk med den ældgamle, adelige gård, Aalkærgaard, som man mener skal have ligget i nærheden af Østergaard på den mark, der senere benævnes Ålkær mark og måske er den »Allækær«, hvortil Johannes Palnesen skriver sig i 1349.

Østergaards ældste historie ligger således ikke klart belyst af de forhåndenværende kilder; dens senere skæbne er nær knyttet til naboherregårdene Moesgaard og Vilhelmsborg eller, som den hed i gamle dage, Skumstrup. Allerede i 1543 har de tre gårde fælles ejer, nemlig *Jost Andersen (Ulfeldt)*, der i 1531 var kongelig sekretær og fodermarsk og ejede meget gods over hele landet, gods der dog for en stor dels vedkommende gik tabt efter Grevens Fejde, idet Jost Andersen i denne tilhørte den tabende part og fik sit gods forbrudt. Han blev dog senere taget til nåde igen og fik flere godser, bl. a. de tre ovennævnte. På Østergaard opdrættede han mange stude og fik i 1558 tilladelse til at lade det ham tilhørende kvæg og fæ passere Kolding uden at betale den sædvanlige told. Jost Andersen døde i 1563 og

blev begravet i Tulstrup kirke. Hans enke Anne Kaas, en datter af Niels Kaas til Staarupgaard, førte godset videre, og til hende pantsatte kongen en del gods i Pedholt, Malling, Beder og andre byer for 1.000 joachimsdalere. Hun døde efter 1565 og blev også begravet i kirken i Tulstrup, hvor en gravsten med figurer af ægteparret findes.

I 1591 nævnes Jost Andersens to døtre Kirsten og Helvig Ulfeldt som ejere, og da de begge døde ugifte (henholdsvis 1632 og 1638) gik Østergaard over til *Johan Brockenhuus* til Lerbæk, en søn af deres søster Edel og Kjeld Brockenhuus.

Johan Brockenhuus døde i 1648, men vistnok allerede før 1643 havde han solgt Østergaard til sin fætter *Niels Friis* til Favrskov, der var en søn af Jost Ulfeldts datter Anne i hendes ægteskab med Jørgen Friis. Efter ham havde Niels Friis arvet Skumstrup, og han forøgede således igen morfaderens tre gårde. Men han døde allerede i 1651, hvorefter Moesgaard og Skumstrup arvedes af sønnen, rentemester Mogens Friis, som 1672 oprettede det store grevskab Frijsenborg. Det er derimod tvivlsomt, om han også har fået Østergaard; er det tilfældet, har han straks skilt sig af med den, for allerede i 1651 nævnes i en præsteindberetning jomfru *Birgitte Krabbe* som ejer af gården samt 16 jordbrug, hvoraf de 6 hørte til hovedgården. I slutningen af 1650'erne led hele egnen overordentlig meget under sven skekrigen, og sognepræsten Peder Jensen skriver i 1662, at i sognet er mange bøndergårde afbrændte og nedhugne ligesom Østergaard, »i denne feidetid blev ruineret og er moxen nedfalden og står nu øde«, et vidnesbyrd som til fulde bekræftes af det syn, som i 1665 blev afholdt på Østergaard i anledning af gårdens bortforpagtning til Hans Hansen Storm i Århus. Borgegården var, med en nordre og en søndre fløj (hvori fandtes bageovn o. lign.) og en vestbygning bestående af fruerstue, »stenhus« og borgestue, ganske præget af middelalderlig byggesæt. Synsmændene er enige om, at det hele er ganske ubrugeligt. Tagene, der havde været af sten og halm, var næsten overalt faldet ned, bjælker og spær var rådne og fodstykkerne ganske utjenlige. Kun et par vinduer var tilbage, og et par steder ragede standhaftige skorstenene op, ligesom den solide bageovn havde modstået de nedbrydende kræfter. Bedre så det ikke ud i ladegården; hestestaldens gavl var styrtet ud i dammen, og det meste af bygningernes tømmer var kun tjen-

ARHUS AMT

ligt til brænde. Agerjorden var kun tilsået med 15 skpr. rug, og i skoven på Ålkær mark var 33 ege rodhugget og 19 »støvet« (d. v. s. tophugget), og et lignende antal bøge havde lidt samme skæbne. Denne hugning, der også havde raseret Sønderskoven, var dog sket »forgangen vinter«, men tidligere år havde også bragt skader, så skovene var i det store og hele ganske ruinerede. Det er ikke at undre sig over, at Birgitte Krabbes økonomiske forhold herefter ikke var de bedste, og i 1664 måtte der nedsættes en kgl. kommission til at regulere hendes forhold. Østergaard blev i øvrigt ved matriklen af 1664 ansat til 25 tdr. htk., udsæden ansloges til 16 tdr. rug, 10 tdr. byg og 48 tdr. havre og høvlen til 120 læs om året.

Fra 1667 til 1672 havde stiftamtmand Jørgen Friis gården i forpagtning, og ved hans fratræden afholdtes en synsforretning, hvoraf fremgår, at gården stadig var i sløj forfatning, men man havde dog fået en del bygget op, så der nu var en vestfløj bestående af det gamle stenhus, og en østfløj opbygget i bindingsværk af materialer hentet fra de sammenfaldne og nedrevne bygninger. Avlsgården var ligeledes sat i nødtørftig stand. Bøndergodset var reduceret til tre gårde i Tullstrup, beboet af Jens Mouritsen, Søren Jensen og Anne Jensdatter. I skovene »Ørchebøge«, »Sønderschowenn«, »Koelle Muoesse«, »Soudet Elle« og »Eschekier« var i Friis' tid rodhugget 12 bøge og 3 ege, og mange træer befandt sig at være tophuggede.

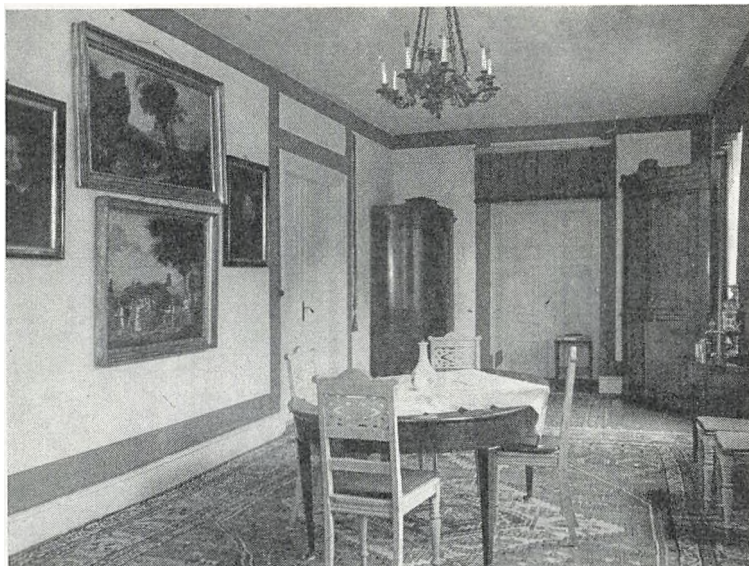
Birgitte Krabbe solgte i 1678 til besidderen af det nyoprettede baroni Vilhelmsborg, lensbaron *Vilhelm Gyldenkrone*, men blev dog stadig boende på gården. Denne blev i øvrigt ikke lagt under baroniet, men var sammen med Moesgaard og Bustrup i Rødding herred dettes allodialgods og blev nærmest brugt som ladegård. Østergaards jorder, det dyrkede areal var ca. 110 tdr. ld., var på den tid delt i tre marker og én toft. Jorden betegnedes overalt som værende »middel«. Nær ved selve gården fandtes to mindre fiskedamme — velsagtens resterne af de gamle grave — med karusser, men andre særlige »herligheder« lå ikke til gården. Ved Christian V's matrikel af 1688 ansattes den til en hartkornsskyld af 24 tdr. Baron Vilhelm Gyldenkrone afgik ved døden i 1683, hvorefter hans enke Regitze Sophie Vind (der i 1686 ægtede admiral Jens Juel til Juellinge) styrede godserne indtil sin død i 1692, hvorpå den da kun 16-årige søn Christian Gyldenkrone overtog baro-

Gammel hestestald og lade (fot. Niels Elswing).

niet. 1701 udkøbte han brødrene Jørgen og Vilhelm Frederik Gyldenkrone af Østergaard, Moesgaard og Bustrup og blev godsejer i den store stil, idet han senere blev ejer af både Lerbæk og Højgaard ved Vejle. Som embedsmand nåede han at blive stiftsbefalingsmand over Viborg stift og døde i 1746 som gehejmeråd, hvid ridder m. m. Sønnen Vilhelm Gyldenkrone succederede ham og arvede allodialgodset, men han døde allerede året efter, på hvilket tidspunkt han dog for 13.000 rdl. havde afhændet Østergaard til svogeren, konferensråd *Constantin August Carisius* til Constantinsborg. Gården havde da et bøndergods på 204 tdr. htk. og 22 tdr. htk. tiender.

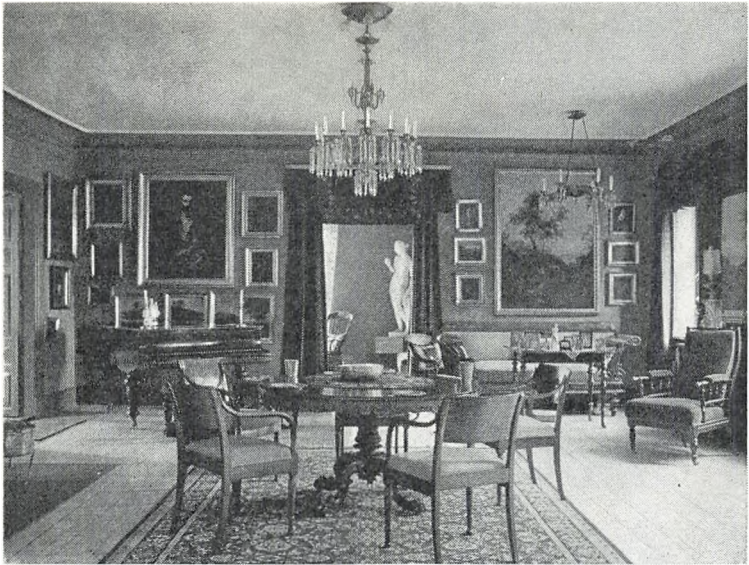
Tyve år senere overdrog Carisius for 30.000 rdl. gård og gods til sin svigersøn, kaptajn *Frederik Christian Kaas*, der døde som admiral i 1804; men allerede i 1771 solgte han for 38.000 rdl. Østergaard, som dermed vendte tilbage til de Gyldenkrone'r, idet den nye ejer var baron *Christian Frederik Gyldenkrone* til Vilhelmsborg og Moesgaard. Han var tidlig kommet ind i hof tjenesten, blev gesandt i Stockholm, stiftamtmand i Århus og endelig gesandt i Wien, i hvilken stil-

Spisestue med væg med gamle malerier (fot. Niels Elswing).

ling han endte sine dage i 1788. Han, der fordum havde været en af landets rigeste mænd, efterlod sig en gæld på ikke mindre end $\frac{1}{4}$ million rdl. Hans ikke særlig stærke karakter i forbindelse med en livsførelse præget af ydre pragt, luksus og nydelse havde ganske ruineret ham. Hans undergivne på Østergaard og andet sted havde dog kun grund til at være tilfreds med ham. Baron Gyldenkrone var en human godsejer, der således bl. a. nægtede forpagteren den revselsesret over godsets bønder, som det ellers var almindeligt, at godsejeren overdrog sin forpagter.

Skiftekommissærerne i baronens døds- og fallitbo, stiftamtmand Ove Høegh-Guldberg og borgmester Niels Hviid, begge fra Århus, måtte forsøge økonomisk at redde, hvad reddes kunne. Såvel Moesgaard som Østergaard (hvilken sidste hidtil havde indbragt i forpagtningsafgift 950 rdl. om året og i landgilde 542 rdl. foruden 60 tdr. rug, 150 tdr. byg og 75 tdr. havre) blev stillet til offentlig auktion, og selve Østergaard blev her for 12.150 rdl. solgt til forpagteren på Moes-

Dagligstue med gamle danske og nederlandske malerier (fot. Niels Elswing).

gaard *Jørgen Schmidt*, mens bøndergodset, med undtagelse af nogle gårde i Ormslev og Kolt, som blev solgt til etatsråd Jens Jørgen de Fædder på Constantinsborg, for ca. 40.000 rdl., solgtes til fæsterne som selveje.

Hovedgårdens takst var på 24 tdr. htk.; til gården lå Tulstrup sogns kirke- og kongetiende på 12 tdr. htk. og 1 gård i Tulstrup med $\frac{1}{2}$ td. htk.

Jørgen Schmidt døde i 1814, og hans arvinger solgte gården for 90.000 rbd. til krigsråd *Hans Christian Møller*, der tidligere havde været godsforvalter og forpagter på Rodsteenseje og nu ejede Hvidstedgaard. Møller fik i løbet af nogle år de to tredjedele af købesummen betalt, men landbrugskrisen efter Napoleonskrigene slog ham ud, og i 1821 måtte sælgerne, Schmidts arvinger, tage gården tilbage i ret forsømt tilstand, ligesom tienderne og gården i Tulstrup nu var frasolgte. En af arvingerne var gift med *Fritz Ernst Koch*, der ejede Elisedal i Bjerre herred, og han udkøbte for 10.000 rbd. de andre

Den gamle bindingsværksslade (fot. Niels Elswing).

arvinger. Nu kom Østergaard, som da havde et tilliggende på 220 tdr. ld. ager og eng og 30 tdr. ld. skov, ind i en opgangsperiode. Koch, der var kendt som en særdeles dygtig landmand, begyndte straks at udføre en række grundlæggende forbedringer, lod markerne dræne og mergle, bortryddede krat og sten og opfyldte mosehuller o. lign. Endvidere lagde han et par bøndergårde under hovedgården.

Som en tavle over indgangsdøren endnu viser, er det F. E. Koch, der lod den nuværende, nedennævnte hovedbygning opføre i 1835, efter at den gamle, ret uanselige bindingsværksbygning var nedbrændt året før. (Hvornår den tidligere omtalte »stenstue« er gået til grunde vides ikke). Også udbygningerne blev delvis fornyede, og Østergaard var i det hele taget i mønsterværdig stand, da den i 1854 for 117.000 rbd. solgtes til jægmester *I. F. Schultz*, der dog allerede året efter for 126.500 rbd. afhændede den — med 43 tdr. htk. — til *Povl Rasmussen*, ejer af Mallinggaard og Vester-Mølle. Han bortforpagtede Østergaard for 3.000 rbd. om året, men vidertransporterede i øvrigt

allerede i 1856 sin ret efter købekontrakten til at få skøde på gården til departementschef *Carl Bodilius August Dahl*, der senere blev stiftamtmand i Århus, og Østergaard kom derved i hænderne på den slægt, der endnu sidder på gården.

C. B. A. Dahl gjorde et stort arbejde for at forbedre gårdens jorder ved mergling, dræning og gødskning, ligesom han, som en af de første på egnen, indførte roedyrkning. Østergaard fik en meget væsentlig udvidelse i 1856, da man fra Moesgaard købte den umiddelbart til Østergaards egen skov grænsende Krekær skov på 66 tdr. ld., hvorved skovarealet kom op på over 100 tdr. ld. Gårdens ager og eng udgjorde i øvrigt 1865 350 tdr. ld. med en hartkornsskyld på 38 tdr.

Stiftamtmand Dahl, der foruden mange andre hverv nogle år havde været direktør for Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole, døde ugift i 1870, 60 år gammel, og blev begravet i familiebegravelsen i Moesgaards have; Østergaard arvedes derefter af broderen, den bekendte *Torkild Christian Dahl* til Moesgaard, kammerherre og stiftamtmand i Århus, der døde i 1872, hvorefter hans enke *Emilie Dahl*, født *Andersen*, som overlevede sin mand i næsten 40 år, ejede Moesgaard og Østergaard til sin død i 1911.

Østergaard var bortforpagtet til kammerherreindens svigersøn *Theodor Suhr Bang*, hvis enke *Caroline Margrethe Eleonora Emilie Bang* efter moderens død i 1911 arvede gården, fra hvilken hun 1912 frasolgte ca. 100 tdr. ld. Hun ejede den til sin død i 1922, hvorefter den gik i arv til landbrugskandidat *Hakon Thorkil Christian Carl Frederik Dahl*, en søstersøn af fru Bang. Th. Dahl var født på *Buderupholm* i 1887, og efter at være blevet landbrugskandidat udvandrede han i en ung alder til Østen, hvor han i en halv snes år var beskæftiget med plantagedrift i de malajiske stater. I 1923 vendte han hjem for at tiltræde besiddelsen af Østergaard.

Gårdens hovedbygning, der som nævnt stammer fra 1835 (men dog i kælderetagen har søjler og andre partier, der menes at stamme fra den middelalderlige Østergaard), er en éntages, grundmuret, teglhængt bygning med gennemgående kvist, afvalmede gavle og høj kælder og frembyder med sine to fritliggende sidefløje i sin prunkløse nyklassicistiske stil synet af en særdeles køn lille herregård, der flatterende er indrammet af park og skov og en smuk skovvej til lande-

ARHUS AMT

vejen. Fra højderne syd for gården er der en enestående udsigt over hele det sydlige Ning herred, og i klart vejr tegner Samsøs, Tunøs, ja, endog Fyns konturer sig i horisonten. Bygningens indre er præget af den Dahl'ske familiekultur; på væggene hænger fremragende billeder af Jens Juel, hollandske klassikere, kobberstik o. m. a. Meget af det nævnte stammer fra C. B. A. Dahls tid, mens den store samling af sjældne malajiske våben, der pryder hallen, er hjembragt af Th. Dahl. Godsejer Dahl døde 1964, hvorefter Østergaard overtoges af dattersønnen, proprietær *Torben Dahl Olesen*.

Østergaards avlsgård var indtil for få år siden med sine stråttækte bindingsværksbygninger og ladens imponerende tagrejsning en seværdighed af rang, men en brand hærgede en del af gården i 1958, og senere er andre af de gamle bygninger nedrevet. Østergaards tilliggende af ager og eng udgør nu ca. 260 tdr. ld., af skov ca. 100 tdr. ld.

PALLE BIRKELUND

EJERE

Jens Ebbesen
1447 Øm Kloster
1543 Jost Ulfeldt
1638 Johan Brockenhuus
ca. 1642 Niels Friis
1651 Birgitte Krabbe

1678 Vilhelm Gyldenkrone
1747 C. A. Carisius
1767 Fr. Chr. Kaas
1771 Chr. Fr. Gyldenkrone
1789 J. Schmidt
1814 H. Chr. Møller
1821 Fritz E. Koch

1854 I. F. Schultz
1855 P. Rasmussen
1856 C. B. A. Dahl
1922 H. T. Chr. C. Fr. Dahl

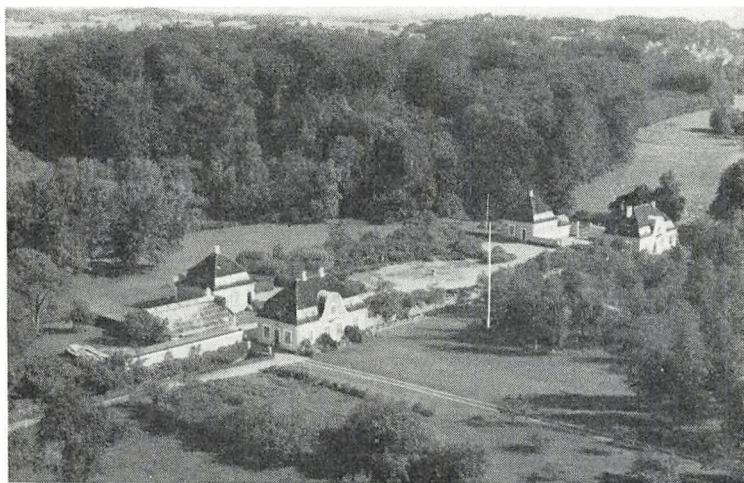
1964 T. Dahl Olesen

BYGNINGER

1665 Trefløjet borggård

1834 Hovedbygningen nedbrændt
1835 Hovedbygningen opført

1958 Avlsgården brandhærget

Det nuværende Rathlousdal (fot. Per Rasmussen).

Rathlousdal

Odder sogn, Hads herred, Århus amt

Kong Frederik II tilskødede 1570 *Knud Mogensen*, foged på *Bygholm*, kronens rettigheder i en jordegen bondegård, beliggende i et lille torp vest for kirkebyen *Odder*, kaldet *Loverstrup*, med ret til at tilforhandle sig ejendomsretten. Køberen, der var eneste søn af hr. *Mogens Lauridsen Løvenbalk* til *Tjele* og den »skotske kvinde« *Genete Cragengelt*, afstod 1580 gården og lidt gods, som han havde samlet om den, til *kronen*.

Kort før sin død 1661 havde Danmarks sidste righofmester, *Joachim Gersdorff*, der efter omvæltningen var blevet udnævnt til rigens drost, sluttet en stor handel med kronen: han afstod alt sit gods i *Skåne* til kongen, der benyttede det sammen med andet skånsk adelsgods som vederlag til Sverige for tilbagegivelsen af *Bornholm*, og skulle til erstatning have krongods i *Jylland*. Inden den vidtløftige handel, der

ARHUS AMT

drejede sig om over 3.000 tdr. htk., kunne komme i orden, døde rigens drost, og det blev hans arvinger, der i årene 1661 - 74 fik skøder på store arealer af krongods i Hads herred, hvor de fik ret til at anlægge så mange sæde- og ladegårde, som de ville, og nyde dem med samme rettigheder og friheder, som andre ældgamle herregårde i Danmark har. En af døtrene, Margrete Gersdorff, ægtede 1672 *Gregorius Rathlou* (1636 - 81), der tilhørte en gammel holstensk adelslægt, som er kendt fra 1282. Han blev 1664 kammerherre hos dronning Sophie Amalie og 1674 resident ved det kurpfalziske hof. På det gods, der tilfaldt dette ægtepar, indrettede Gregorius Rathlou 1674 to nye hovedgårde Gersdorffslund og *Rathlousdal*. I matriklen 1688 opgives Rathlousdals hartkorn til 23 tdr. ager og eng og 1 td. 6 skp. af skoven; der var 136 tdr. ld. under plov, græsning til 18 høveder og 24 læs hø årlig. Godset omfattede 12 gårde og 7 huse i Odder, 7 gårde og 3 huse i Gosmer og 14 gårde i Torrild sogne.

Fru Margrete Gersdorff levede endnu 1698; hun efterlod to sønner, Frederik Carl og Christian (1677 - 1752). Om den ældre vides meget lidt, ikke engang hans dødsår er kendt; den yngre, der arvede godserne efter ham, var fra 1710 jægermester over Nørrejylland og døde som gehejmeråd og hvid ridder, han forøgede godset betydeligt. I 1708 blev han gift med *Dorothea Sophie Joachimsdatter Schack* (1682 - 1771).

Kort efter at dette ægtepar var blevet barnløst ved tabet af en ung datter 1747, fik de besøg af gehejmerådindens unge brodersøn, den forældreløse Joachim Otto Schack til Sneumgaard (1728 - 1800), hvem de tilbød at blive ejer af Gersdorffslund og Rathlousdal, hvis han ville gifte sig med en fjern slægtning af Rathlou, Øllegaard Charlotte Juul (1738 - 98), yngste datter af general Ove Juul til Ravnholt. Da han havde set den lille pige og syntes om hende, gik han ind på betingelsen, og gehejmeråd Rathlou oprettede af sine godser stamhuset Rathlousdal, der skulle tilfalde det unge par. Ifølge erektionsbrevet 1749 omfattede dette 792 tdr. htk.: Rathlousdal 25 tdr. htk., Gersdorffslund 48, bøndergods 509, tiender 211.

Indtil sin høje alderdom vedblev gehejmerådinde Rathlou at virke for stamhusets vækst og forskønnelse. På auktionen over det skanderborske ryttergods i 1767 købte hun 64 tdr. htk. gods i Fruering

*Joachim Otto
Schack-
Rathlou († 1800)
Maleri af
C. A. Lorentzen
(Frederiks-
borg).*

sogn samt sognets kirketiende (33 tdr. htk.). Den største gård, Rindelevgaard, indrettede hun til en avlsgård, som hun kaldte Sophienlund; den fik sædegårdsfrihed og blev med tilliggende gods indlemmet i stamhuset, der derved nåede op på ca. 1.000 tdr. htk. Da den af Gregorius Rathlou på Rathlousdal opførte bindingsværks hovedbygning ikke tilfredsstillede hende, påbegyndte hun i sin høje alder opførelsen af et nyt, trefløjet hovedgårdsanlæg. På de efter branden 1910 nedrevne fløje stod årstallet 1769, der viser, at byggearbejdet var vidt fremmet, da den gamle dame lukkede sine øjne (1771). Hun blev, ligesom de øvrige medlemmer af familien Rathlou, begravet i tårnrummet i Gosmer kirke. — Stamhuset tilfaldt nu *Joachim Otto*

ARHUS AMT

Schack, der antog navnet *Schack-Rathlou* og forenede det Rathlouske våben med sit eget.

Schack-Rathlou var en af de betydeligste danske statsmænd i den anden halvdel af 18. århundrede. Omkring den mindstøtte, han rejste for sin datter i Rathlousdals have, har han anbragt fire lidet iøjnefaldende sten med latinske indskrifter, der bevarer mindet om fire betydningsfulde begivenheder i hans offentlige liv, nemlig: gennemførelsen af den svenske kronprins Gustavs tidligere aftalte ægteskab med den danske prinsesse Sophia Magdalena 1766, afværgelsen af et svensk angreb på Norge 1772, erhvervelsen af de gottorpske dele af Holsten mod afståelsen af Oldenburg 1773 og arveprinsens bryllup med Sophia Frederikke 1774. Da han i 1770 var blevet afskediget som finansminister uden pension og ingen formue havde, måtte han sælge sine heste og vogne, pantsætte sit sølvtøj og leje sig ind i et lille hus i Århus for 80 rdl. i årlig husleje; men da den gamle tante på Rathlousdal døde næste forår, forandredes hans økonomiske situation med ét slag. Han kastede sig med iver over bestyrelsen af stamhuset. Han ville nu kun leve for at betale sin gæld, sikre sin kones fremtid og berede sig til en god død. I foråret 1772 kunne han sælge for 4.000 rdl. stude, det lettede på gælden. Han var dog ikke mere fast i sin beslutning, end at han øjeblikkelig slog til, da han den 21. januar 1772, fire dage efter Struensees fald, blev udnævnt til statsminister. Han blev siddende i statsrådet lige til 1788, i de første 4 - 5 år var han faktisk den sindssyge konges førsteminister; han tog sin afsked 1788, da han ikke kunne sætte igennem i statsrådet, at stavnsbåndet blev bevaret; han mente, at fremskridtet i landbruget var i god gang, man ville kun forstyrre det ved de gennemgribende forandringer, som landbokommissionens flertal foreslog. Han var kun 60 år, da han trak sig tilbage, og han levede endnu 12 år på sit kære Rathlousdal.

Ægteparret havde den store sorg, at 11 børn kom for tidligt til verden eller døde kort efter fødslen, kun deres ældste datter Dorothea Sophia blev voksen; hun blev gift med general Clemens August Haxthausen, men døde 20 år gammel, vistnok af en smitsom sygdom, i januar 1778. I et brev til Ditlev Reventlow skriver A. P. Bernstorff: »Man taler ikke om andet end om Baronesse Haxthausens Død . . . Schack er fortvivlet, han elskede denne Datter ømt, han ser nu sit

*Wiedewelts
obelisk i haven
rejst af J. O.
Schack-Rathlou
(fot. Ham-
merschmidt).*

Afkom udslukt og alle sine Planer omstyrtede. Han tænkte paa at bygge paa Rathlousdal, men har nu opgivet det . . .«. Denne sidste ytring bekræfter den stedlige tradition, der fortæller, at den stafet, der meldte den unge baronesses død, bragte ordre til at standse byggearbejdet på en anden etage på hovedbygningen. I haven lod den sørgende fader opstille en af Wiedewelt udført obelisk til datterens minde.

Skønt Schack-Rathlou i kraft af hele sit konservative tankesæt var en modstander af landboreformerne, var han en human og virksom godsejer, der har et smukt eftermæle på stedet. Han afsluttede de byggearbejder, gehejmerådinde Rathlou havde påbegyndt, og gav hele anlægget det præg, som det bevarede indtil branden i 1910. Den enkle, langstrakte enetages hovedbygning, på baggrund af den høje lade, virkede smukt sammen med haven, der var anlagt som ramme omkring den. Åens ene arm løb foran hovedbygningen gennem haven med dens tre romanske døbefonter, den anden løb gennem gårdsplad-

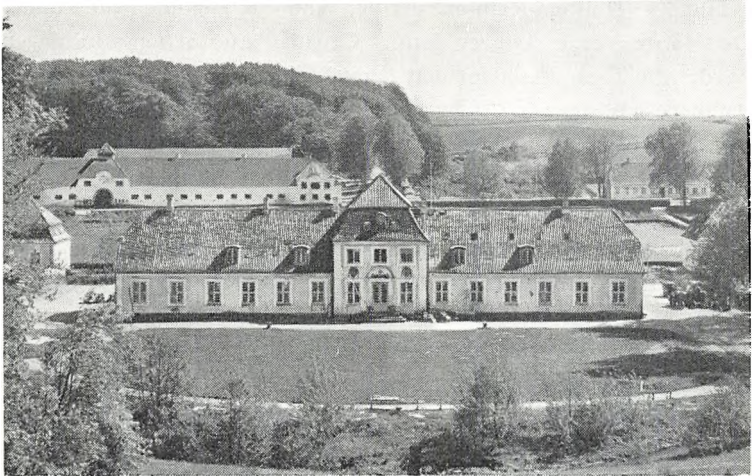
ARHUS AMT

sen, hvor den dannede skel mellem herskabshus og ladegård. Som Rathlousdals arkitekt anføres gerne den senere hofbygmester Chr. J. Zuber; det er dog uvist, hvor stor andel denne kan have haft i det realiserede, indtagende, men provinsielle byggeri.

Da den gamle statsminister var blevet bisat ved siden af sin hustru og datter i kapellet ved Gosmer kirke, hvor der står tre smukke marmorsarkofager, udførte af Wiedewelt, tilfaldt stamhuset en fjern slægtning, *Christian Frederik v. Holstein* (1758 - 1828) til Lystrup og Jomfruens Egede. Han var sønnesøn af Dorothea Sophia Schacks søster Birthe Scheel von Schack i hendes ægteskab med Christian Frederik v. Holstein til Cathrineberg. Schack-Rathlous værdifulde arkiv og store bibliotek blev overført til Ravnholt på Fyn, hvor det endnu opbevares.

Gehejmeråd C. F. v. Holstein var en virksom og dygtig godsejer, der bragte sine store ejendomme frelst gennem krisetiden; han følte sig mest knyttet til sine sjællandske gårde, der efter hans død blev skilt fra Rathlousdal. Hans søn, major *Niels Rosenkrantz v. Holstein* (1786 - 1846), fik, efter at have overtaget stamhuset, ved kgl. patent af 1828 tilladelse til at føre navnet *Rathlou* og de Rathlouers skjoldemærke i forbindelse med sit eget navn og våben og foretog en istandsættelse af hovedbygningen, der rimeligvis har stået ubeboet i hans faders tid.

Hans søn, *Niels Rosenkrantz v. Holstein Rathlou* (1812 - 50) ægtede 1846 en holstensk dame, *Julie von Leitner*, der efter hans tidlige død giftede sig i 1852 med hans yngre broder, *Viggo v. Holstein-Rathlou*, den bekendte fører for de jyske herregårdsskytter i 1848. På halvhundredårsdagen for hans raske bedrift i Stepping, hvor han selvanden tog 21 kyrassérer til fange, blev der i 1898 afsløret en mindesten ved den allé, der fører fra Rathlousdal til Odder. Ved N. R. v. Holstein-Rathlous død tilfaldt stamhuset hans etårige søn *Chr. Fr. E. v. Holstein-Rathlou* (1849 - 1919). Indtil videre styrede moderen og stedfaderen. De lod indrette en hvælvet familiegravelse for slægten Holstein-Rathlou i Lystskoven 1857 og administrerede med stor sparsommelighed, så at den unge besidder, da han blev voksen, kunne overtage et meget rigt stamhus. Dette omfattede 1859 1.251 tdr. htk. af alle slags, deraf 164 tdr. under hovedgårdene. v. Holstein-Rathlou

Den nu nedrevne hovedbygning (fot. Hammerschmidt).

holdt 1878 bryllup med Sophie Jerichau, en datter af billedhuggeren Jerichau, og havde sit hjem på Rathlousdal indtil 1919.

I 1873 begyndte salget af bøndergodset. Der blev efterhånden bortsolgt 548 tdr. htk. til arvefæste mod en årlig afgift i byg af 8 tdr. pr. td. htk., og hovedgårdens areal blev forøget.

Da han fæstede bo, udstyrede v. Holstein-Rathlou hovedbygningen i tidens smag med »renæssancepaneler«, loftsdekorationer og svære egetræsmøbler. I Lystskoven holdt han i en årrække dyrehave; det var næppe nogen helt billig fornøjelse for ham at anlægge en havn i Hou, en bedre pengeanbringelse var sikkert købet af Rodsteenseje, som han ejede 1869 - 1915. Han var en interesseret oldsagssamler og ejede den lille Hesselø i Kattegat.

Ved hans død 1919 tilfaldt stamhuset den ældste søn *Adolf Viggo Rudolf Huno v. Holstein-Rathlou* (1881 - 1957), og to år efter blev det afløst. Dets værdi blev med fradrag af byrder opgjort til meget nær 5 millioner; der blev betalt en afgift på 980.000 kr. til staten og hensat en successorfond på ca. 1.570.000 kr. Af Gersdorffslund blev der afstået ca. 300 tdr. ld. til udstykning og resten solgt; senere blev Sophienlund, Hesselø, Ulvsborg m. m. afhændet.

ARHUS AMT

Huno v. Holstein-Rathlou, der var landbrugskandidat, drev under Den første Verdenskrig en farm i Canada; efter at lensafløsningen havde ribbet stamhuset for dets kapital, opgav han at vende hjem til det store hus, der var slet bygget og nu hurtigt kom i forfald. En tid var det udlejet til sommerrestaurant, og under besættelsen huserede den tyske værnemagt her. Efter krigen ønskede ejeren at nedrive den gamle bygning; trods en betydelig indsats fra fredningsmyndighedernes side lykkedes det ikke at komme overens med ham om Rathlousdals overgang til museumsformål, og i 1952 blev hovedbygningen nedrevet. Bevaret blev kun de fire villalignende pavilloner, som opførtes efter at de gamle bindingsværksfløje var brændt i 1910, og som nu ligger ensomme i den store park.

Efter Huno v. Holstein-Rathlous død solgte arvingerne i 1961 ejendommen til kammerherre *Edward Tesdorpf*, Gjorslev, som 1965 har solgt halvdelen af godset til sin søn godsejer *Iver Tesdorpf*. Tilliggen- det udgør nu 1.933 tdr. ld., hvoraf skovdistriktet andrager 1.487 tdr. ld.

EJLER HAUGSTED

EJERE

- 1570 Knud Mogensen Løvenbalk
- 1580 Kronen
- 1672 Gregorius Rathlou

- 1752 Dorothea Sophie Schack

- 1771 J. O. Schack-Rathlou
- 1800 Chr. Fr. v. Holstein
- 1828 N. Rosenkrantz v. Holstein-Rathlou
- 1850 Chr. Fr. E. v. Holstein-Rathlou

- 1919 A. V. R. H. v. Holstein-Rathlou

- 1961 E. Tesdorpf
- 1965 I. Tesdorpf (halvdelen)

BYGNINGER

- Kaldt Loverstrup

- Bindingsværksbygning opført
- 1674 Nu kaldt Rathlousdal

- 1769 Opførelsen af hovedbygningen påbegyndt ved Chr. Zuber(?)
- 1775 Hovedbygningen fuldført

- Hovedbygningen istandsat

- 1910 Bindingsværksfløjene nedbrændt og fire pavilloner opført, hovedfløjen indvendigt udsmykket

- 1952 Hovedfløjen nedrevet

Hovedbygningen set fra nordvest (fot. Niels Elswing).

Rodsteenseje

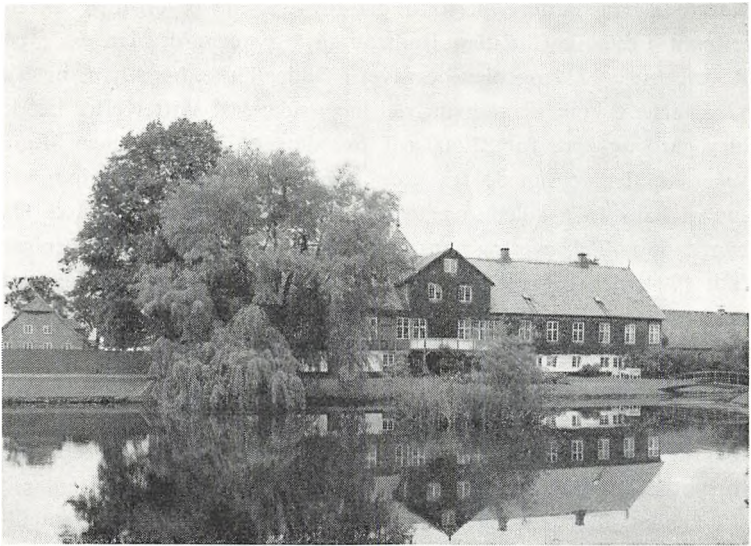
Odder sogn, Hads herred, Århus amt

Ved freden i København 1660 kom Bornholm tilbage til Danmark på det vilkår at kongen til erstatning overlod Sverige 8.500 tdr. htk. adeligt gods i Skåne. Det følgende år afhændede derfor Danmarks sidste rigshofmester, Joachim Gersdorff, alt sit skånske gods til Frederik III, der til erstatning skulle give ham gods i Danmark, hvorpå han kunne oprette nye herregårde. Straks efter døde rigshofmesteren, men allerede i august samme år udlagdes Aakær Slot og en stor mængde gods til hans arvinger, 4 sønner og 5 døtre, og både før og senere fik de mere gods; naturligvis tog det tid, inden et så stort mageskifte, hvori så mange var implicerede, kunne blive endelig afsluttet. Et af de mange skridt henimod dette mål var det, at kongen 1674 tilskødede dem Hovedstrupgaard og Hovedstrup by, der tidli-

gere var blevet dem lovet, men som først nu var blevet indløst fra en vis Laurids Kristensen, der 1660 havde fået dette gods i pant.

Hovedstrupgaard var en gammel adelig sædegård, som henved 100 år før ved mageskifte var kommet til kronen og blev besat med bønder. Dens tidligere historie var i ganske korte træk følgende: ridderen *Laurids Truidsen* af Gylling synes at have ejet den i første halvdel af 14. århundrede, og med hans datter Cecilie, der lod Gylling kirkeklokke støbe ca. 1340, er den rimeligvis kommet til hendes ægtefælle *Markvard Rostrup* til Sejlstrup, der var grev Johan af Holstens foged på Skanderborg og levede endnu 1353. Hans datter Elsebe blev gift med væbneren *Jens Allæsen* og deres søn Laurids Jensen ejede gården 1444. Derefter tilhørte den i tre generationer adelsslægten Steen, først *Christen Steen* (død ca. 1484), der var bispelig lensmand på Aakær, men kom i en bitter strid med sin herre, der en tid lang holdt ham i fængsel, dernæst hans søn Henrik, der på grund af denne strid skal være flyttet til Norge, men dog muligvis endnu ejede gården henved tres år efter sin faders død, og endelig dennes søn Christen, hvis datter Else blev gift med *Oluf Brockenhuus* fra Volberslev, der 1581 gjorde et mageskifte med kronen, hvorved han fik Sebbekloster ved Nibe for *Hovedstrupgaard*. Med denne fulgte da, foruden en del fjernere liggende gods, 5 gårde, 1 bol og 4 gadehuse i Hovedstrup by. Dette og adskilligt andet gods, der var blevet udlagt til rigshofmesterens arvinger, tilfaldt hans datter Sophie Amalie Gersdorff, der allerede tidligere var blevet gift med *Jens Rodsteen*, som straks igen gjorde *Hovedstrupgaard* til en hovedgaard i betydelig udvidet skikkelse, idet han afbrød byen og lagde dens jorder under gården, som han derefter gav navnet *Rodsteenseje* og forsynede med en ny hovedbygning.

Jens Rodsteen havde efter tilendebringelsen af en vidtløftig udenlandsrejse gjort tjeneste i flåden og var avanceret til admiral, da han 1679 tog afsked efter at have deltaget ved Niels Juels side i flere vigtige søslag, bl. a. i Køgebugt. Han stammede fra Vendsyssel, hvor han ejede sin fædrenegård Lerbæk ved Frederikshavn; efter at have solgt den 1689, købte han Langholt i Kær herred, og 1674 gården Kanne, som han en god snes år senere fik oprettet til en hovedgård, der 1768 fik navnet Rantzausgave og til 1736 havde ejer fælles med

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

Rodsteenseje. Hermed fulgte en del gods, der lå bekvemt for Rodsteenseje og henlagdes til denne, der allerede i forvejen ejede hele Odder by samt gods i Randlev, Ondrup, Morsholt og Tvenstrup byer.

Den nye bygning, som 1681 opførtes på Rodsteenseje, var en ét stokværk høj bindingsværksbygning i tre fløje af svært egetømmer over en høj kælder af kamp. En følgende ejer, Malte Sehested, tilføjede midt på facaden et sekskantet tårn, også af bindingsværk.

Admiral Rodsteen døde 1706, samme år som sin hustru; de blev begravede i deres sognekirke Odder, hvor der findes et stort epitafium over dem i den af ham opførte korsarm.

Omkring den nye, solide og rummelige hovedbygning lå gårdens frodige jorder, der i den nye matrikel var blevet ansat til henved 44 tdr. htk. Foruden bøndergodset hørte konge- og kirketienden af Odder sogn, der begge 1661 var blevet udlagt til de Gersdorffske arvinger, til Rodsteenseje og flere tiender kom senere til. I langt over hundrede år efter admiralens død fulgte den nye hovedgård med alt dens tilliggende hans efterslægt på spindesiden. Først kom den og

Kanne til hans datter Øllegaard, der 1694 var blevet gift med oberstløjtnant Frederik Christian Rantzau til Estvadgaard. Han døde på Rodsteenseje 1724 og blev begravet i Odder kirke, hvor hans hustru 12 år senere kom til at hvile ved hans side; ved skiftet efter hende blev gård og gods for 21.500 rdl. overdraget til svigersønnen *Malte Sehested*, der stammede fra grev Hannibal Sehested, idet han var søn af hans 1676 adlede uægte søn, oberst Jens Steen Sehested. Da han døde i 1754, overtog hans enke Sophie Amalie Rantzau, der var født 1704, den betydelige ejendom, som hun synes at have bestyret med ubestridelig dygtighed lige til sin død 1790. At hun dog ikke blot var en dygtig kvinde, men også havde hjertet på rette sted, synes at kunne sluttes af, at hun i forholdet til sine bønder betegnedes som »den gode frue«. Man påstod, at samtidig med, at hun pålagde sine forvaltere at sørge for, at bønderne betalte deres afgifter i rette tid, forsynede hun bag hans ryg de fattige af dem med penge.

I hendes tid nåede ejendommen sin største udstrækning; hun tilkøbte en snes tdr. htk. gods, hvorved dette kom op på 278 tdr., hvoraf over 6 var skovskyld og omtrent 12 mølleskyld; 58 bønder og 81 husmænd havde »den gode frue« under sig. De tilliggende tiender var godt og vel 90 tdr. htk. Det gamle trevangsbrug blev ved at bestå, så længe fruene levede; men på sine gamle dage tænkte hun på at gøre en forandring deri; det kom dog først til udførelse året efter hendes død, da jorderne omdeltes til 7 marker, der hver var på 45 tdr. ld., hvoraf 3 årlig skulde bruges til kornavl, 1 til høslæt og 3 til græsning. På denne tid var 315 tdr. ld. under plov, 80 tdr. mere end hundrede år forhen. Markerne var hegnede med dobbelte jorddiger, som hun begyndte at beplante med hvidtorn. Allerede før 1760 var stuedene forsvundet fra Rodsteensejes stalde og erstattede med malkekøer; i hele amtet var der kun to andre herregårde, der på dette tidspunkt var kommet så vidt. Kvægsygen optrådte med stor voldsomhed; på Rodsteenseje døde der 1746 - 47 150 stk. kvæg af den og på godset 350; først på året 1770 kom den igen og bortrev 177 stk. kvæg, og i december krævede den 39 ofre; på godset måtte da henved 500 kreaturer lade livet. Trods alt herskede der dog gode økonomiske kår på Rodsteenseje, da konjunkturerne var i høj grad opadgående; men den gamle frue havde andre sorger. Af hendes to sønner var

Den søndre voldgrav i haven (fot. Niels Elswing).

den ene død ung efter at have indgået et forhastet ægteskab, hvoraf frugten blandt andet var blevet et pigebarn, der senere skulle blive familiens smertensbarn. Den anden søn synes at have været noget forstyrret i hovedet. Ved et testamente af 1767 havde derfor den allerede da gamle dame bestemt, at gården skulle tilfalde hendes datter Mette Sophie Sehested for 34.000 rdl., og året efter at fru Sophie Amalie Rantzau (1790) var bragt til hvile hos sin mand i Odder kirke, skødede da skifteforvalteren i hendes bo gård og gods til Mette Sophies mand, oberst *Peter von Weinigel*, som dog døde allerede 1797, hvorefter enken blev siddende i uskiftet bo. Hun døde 1824.

I fru Weinigels tid (1805) var Rodsteenseje den eneste herregård i Jylland, hvor der besåedes en hel mark med vinterhvede; andre steder såedes endnu kun lidt hist og her. Hun erhvervede 1801 kgl. bevilling på at sælge godset, uden at hovedgården derved skulle miste sin frihed, og i løbet af få år var det meste afhændet. Hovedgården overdrog hun 1817 til kammerjunker *Christian Magnus von Voss*, der

allerede forlængst (1801) var blevet gift med hendes broderdatter Sophie Amalie Rantzau Sehested (født 1766), der havde haft den ulykke i en ung alder at komme i ægteskab med kammerherre Jørgen Ditlev greve Trampe, en meget utiltalende person, der hurtig satte alt overstyr og flyttede til udlandet med sin frue, som dér forlod ham, søgte skilsmisse, fik et uægte barn, som hun senere fik bryderier af, og flyttede hjem til Rodsteenseje, hvor hun en årrække senere mødte sin nye skæbne i kammerjunkeren skikkelse. Han var dengang kun en snes år gammel; et hastigt bryllup blev indledningen til et langt, ulykkeligt ægteskab. Han var en frivol libertiner, der tumlede sig blandt egnens levemænd og holdt til hos de kønneste bønderpiger, mens han i enhver henseende forsømte sin hustru. Blicher har i sin novelle »Fjorten Dage i Jylland« skildret ham under navnet baron Sonnenthal, naturligvis med digterisk frihed, men — som det synes — dog i det væsentlige sandt. De levede sammen til 1835, da han, der havde været officer og 1820 var afgået som major, døde; hun flyttede halvblind til Århus og døde dér tre år senere, hædret i Randers Avis med et digt af Blicher.

Efter kammerjunkeren testamentariske bestemmelse blev Rodsteenseje kort tid efter hans død, dog uden tienderne, som der var truffet særlig bestemmelse om, stillet til auktion og købt af *Otto Valdemar Hagemann* fra Steinwehr ved Rendsborg (død 1890 i Kiel). Med gården fulgte da kun omtrent 7 tdr. htk. gods, nogle jordløse huse, en umatrikuleret fredskov på Odder mark og et tørveskifte i Morsholt mose. Den nye ejer, der blev fader til stifteren af Hagemanns Kollegium, gehejmekonferensråd G. A. Hagemann, som fødtes her 1842, gjorde ved denne lejlighed en god forretning; ejendommen, som han havde købt for 50.400 rbdl. sølv, solgte han efter 22 års forløb (1857) for 190.000 rbdl. til stiftamtmand *Torkild Christian Dahl* til Moesgaard og *Henrik Christian Leonhard Møller* fra Constantinsborg. I deres tid blev der gjort meget for gården, både ude og inde. Hovedbygningen befriedes for den overkalkning, en tidligere ejer havde skæmmet den med, og der blev rådet bod på de ulemper, der fulgte af, at mejeriet var lagt for nær ved den; hovedindkørselen, der før havde været fra øst, omlagdes således til vestsiden; markernes dræning blev tilendebragt og kvægbesætningen forøgedes.

*Tårnportalen
opført af
Chr. Fr. E. v.
Holstein-Rathlou
(fot. Niels
Elswing).*

Efter tolv års forløb solgte Dahl og Møller 1869 gården til stamhusbesidder *Christian Frederik Emil von Holstein-Rathlou* til Rathlousdal, der straks bortforpagtede den til Chr. Fr. Jensen, en kyndig og interesseret landmand, der bl. a. fik stor betydning ved at oplære flere hundrede unge kaldsfæller i de mere end tyve år, hvori han virkede på Rodsteenseje, hvor han døde 1891. Holstein-Rathlou solgte gården i november 1915 til proprietær *Chr. Lund*, der repræsenterede et selskab, og fra ham kom den en måned efter for 480.000 kr. til proprietær *Aksel Høyer* fra Wissingsminde, der tilbagekøbte nogle jorder, der var fraskilt, da gården solgtes fra Rathlousdal, og ligeledes påny erhvervede en del gamle familieportrætter, der tildels i århun-

ARHUS AMT

dreder havde hængt på gården, men som hofjægermesterinde v. Holstein Rathlou havde ført derfra. Da *Eigil Schmiegelow* i 1927 købte gården for 700.000 kr., fulgte de gamle malerier med, og de befinder sig stadig på gården. Schmiegelow moderniserede hovedbygning og avlsgård, byggede nye gode svniestalde og en ny lade, en kornsilo til 5.000 tdr. korn og et stort moderne mejeri med iscreme- og eksportflødefabrik, der desværre blev lagt alt for nær hovedbygningen, så de lave længer næsten knustes; den nuværende ejer har derfor atter nedrevet mejeribygningen.

I 1954 solgte Schmiegelow ejendommen til *A/S Rodsteenseje Hovedgaard* ved direktør A. W. Nielsen, der fra 1956 er administrerende direktør på Carlsberg. Rodsteenseje omfatter nu ca. 440 tdr. ld., og ved siden heraf ejer og driver A. W. Nielsen Uur Hedebrug pr. Ikast med et areal af godt 500 tdr. ld. Rodsteenseje har siden 1835 haft syv ejere. Dens ældre historie er præget af de lange tilhørsforhold til Laurids Truidsens slægt og familierne Steen og Rodsteen, hvor den hyppigst gik i arv på spindesiden.

S. NYGARD

EJERE

ca. 1320 Laurids Truidsen
ca. 1340 Markvard Rostrup
 Jens Allæsen
 Christen Sten
ca. 1575 Oluf Brockenhuus
1581 Kronen
1674 Jens Rodsteen

1736 Malte Sehested
1791 P. v. Weinigel
1817 Chr. M. v. Voss
1835 O. V. Hagemann
1857 T. Chr. Dahl og
 H. Chr. L. Møller
1869 E. v. Holstein-Rathlou
1915 Chr. Lund
1915 A. Høyer
1927 E. Schmiegelow

1954 A/S Rodsteenseje Hovedgaard
 ved A. W. Nielsen

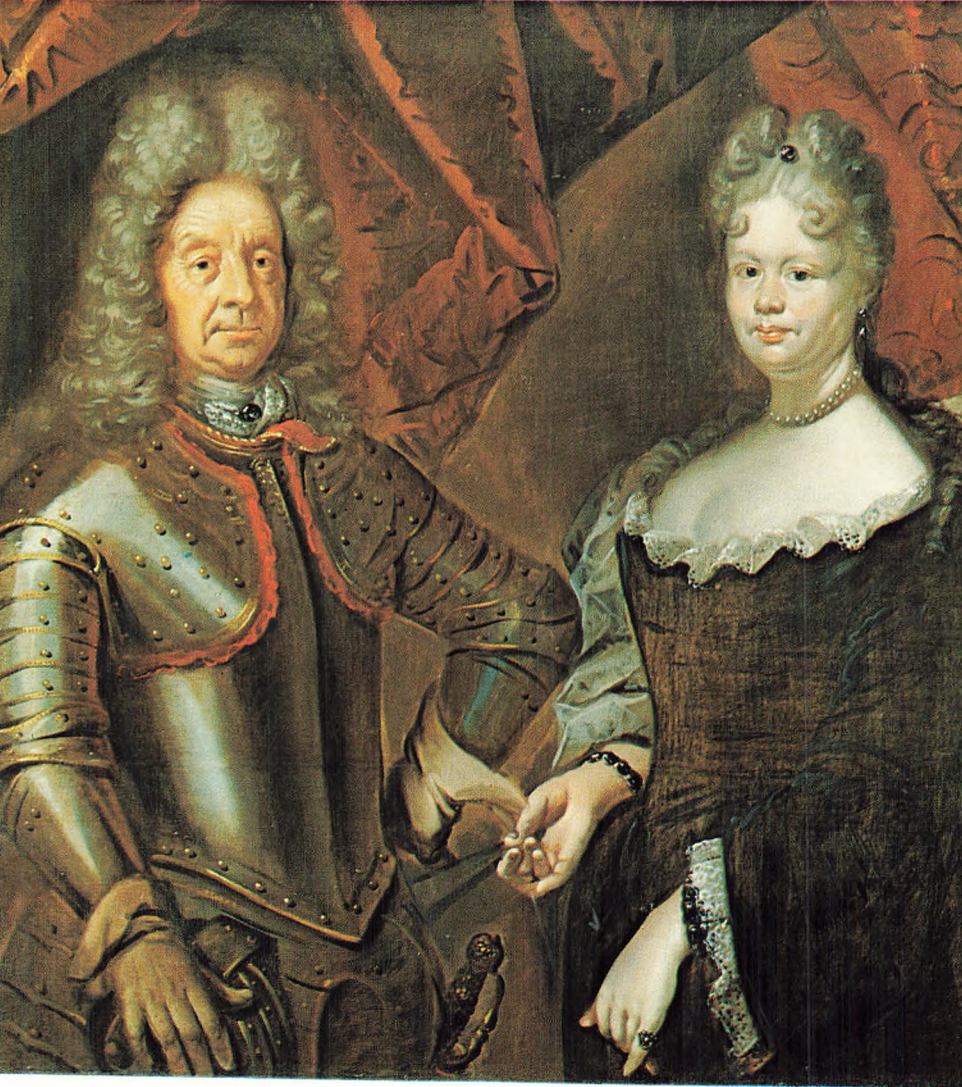
BYGNINGER

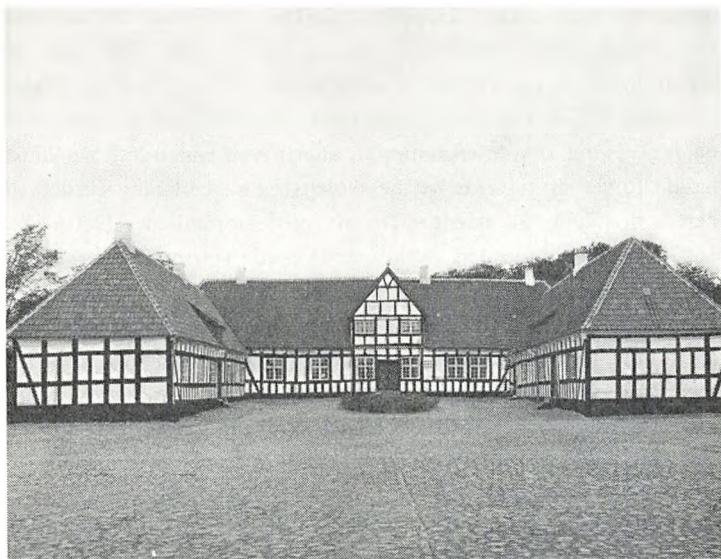
Kaldt Hovedstrupgaard

Nu kaldt Rodsteenseje
1681 Trefløjet bindingsværkshoved-
bygning opført
Sekskantet tårn opført

Hovedbygningen istandsat

Hovedbygningen og avlsgården
moderniseret

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Dybvad

Gosmer sogn, Hads herred, Århus amt

I den yngre middelalder var Aakær hovedgården for det store gods, *Århusbisperne* efterhånden samlede i Hads herred, og hvortil Dybvad må have hørt. Da *kronen* efter statskuppet 1536 havde tilegnet sig alt bispegods over hele riget, blev lensmanden på Aakær Slot styrer af godset, og bonden i Dybvad måtte svare landgilde og yde ægt og arbejde til ham; men i året 1550 fik en fæster ved navn Christoffer Eriksen kongebrev på at være fri for ægt og arbejde, den stund han boede på Dybvad; han havde to sønner, der studerede; den ene, Erik Christoffersen Dybvad, der var matematiker, døde ung »formedelst at hans kræfter ved alt for megen studering var svækkede«; den anden, Jørgen Christoffersen Dybvad, blev 1590 professor i teologi og

udgav en lang række eksegetiske skrifter, der viser, at han stod på højde med tidens videnskab; men da han i nogle disputatser tillod sig at kritisere forskellige af regeringens foranstaltninger, forlangte Christian IV, at han skulle stilles for sine kollegers domstol. Rektor og professorer dømte enstemmigt, at han ved sine udtalelser hårdelig havde forset sig og krænket højskolens og sit embedes værdighed og derfor fortjente at afsættes fra sit professorembede. Dette skete i 1607, og 1612 døde den fremragende lærde i armod. Mærkeligt nok ramte en endnu hårdere straf hans søn Christoffer Dybvad, der efter mange års ophold i udlandet i 1618 var blevet kongelig matematiker og kannik i Lund; han var misfornøjet med sit embede, kom i strid med sine kolleger i Lund og rettede i skrift og tale meget hårde angreb på landets forfatning: Kongen skulle indsættes i de syv majestætsrettigheder og adelsvælden knækkes ved en åreladning på et par læster blod af adelen; men han var ikke blot en forkæmper for enevælden, han tillod sig i en optegnelsesbog at håne de lutherske teologer og spotte selve kristendommen; han blev da efter en grundig undersøgelse af alle hans formastelige udtalelser dømt til livsvarigt fængsel 1620, men døde allerede 1622 af en kulilteforgiftning i tårnet »Folen« på Kalundborg Slot.

Det næste, vi hører om gården Dybvad, er, at kaptajn, senere major Ejler Gabrielsen Akeleye, et af de yngste børn af landsdommeren Gabriel Knudsen Akeleye til Krengerup, 1617 fik den anvist til bolig; 1630 fik han livsbrev på gården, hvor han boede til 1647, da han fik Højbygaard, og Dybvad blev overladt til en anden adelig officer, major Valdemar Lykke (1614 - 57) til Grinderslev Kloster; han avancerede til oberst og faldt i svenskekrigens første år.

Da kongen efter freden i København 1660 ved mageskifter overdrog krongodset i Hads herred til rigsdrosten Joachim Gersdorffs arvinger for at anvende deres godser i Skåne, Tunbyholm m. m. til indløsning af Bornholm, fulgte Dybvad (14½ tdr. htk.) med ved skøde af 1. maj 1664; men allerede næste år blev den solgt til *Laurids Brorson*, der havde været skriver hos Joachim Gersdorff, da denne var lensmand på Bornholm, og efter mageskiftet blev forvalter på Aakær. Tre af hans børn fik fornavne, der kendes fra Gersdorff'erne: Jochum, Øllegaard og Magdalene Sibylle. Det er ham, der har gjort

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

Dybvad til en sædegård og har samlet gods omkring den; 1674 erhvervede han ved mageskifte med kronen kaldsret til og kirketiende af Gosmer, Halling, Randlev, Hundslund og Torrild kirker for 9 gårde og 2 gårdsparter på Bornholm, og 1681 kom han i rangen, idet han fik titel af landkommissær; han var gift tre gange og havde mange børn, hvoraf tre var døtre, som blev gift med præster.

Efter hans død 1681 tilfaldt gården hans enke Anne Jacobsdatter Friberg (død 1693); nogle af hendes arvinger solgte samme år deres anparter i Dybvad til deres svoger hr. Oluf Friis, sognepræst i Hundslund, der var gift med Anna Cathrine Brorson; han og svigerinden Magdalene Sibylle, enke efter præsten Iver Bredal i Dover-Venge, skødede 1694 Dybvad til Joachim Gersdorffs svigersøn *Otte Krabbe* til Aakær, som næste år transporterede købet til sin fuldmægtig *Mads Nielsen Rosentlund* (1637 - 1696), der var gift med en datter af den ansete og velhavende rådmand i Århus, Jens Lassen. I Rathlousdals have bevares en ligsten fra Gosmer kirke, hvorpå der står, at her ligger begravet det i livet forenede og i graven forsamlede ægtepar,

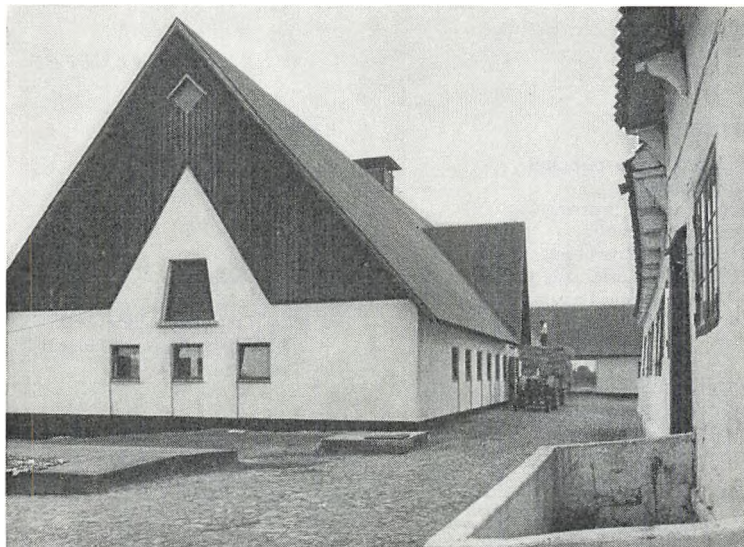
Del af hovedbygningens østfløj, lade og kostald (fot. Th. Andresen ca. 1945).

højagtbar og velfornemme mand Mads Nielsen med sin kære hustru, »den dydædle og gudelskende matrone Anna Lassen, som døde . . . i sin alders . . . år«. Men matronen, der først døde 1747, 82 år gammel, kom ikke til at ligge i den grav, men blev begravet i Vadum kirke; thi 1698 giftede hun sig med *Peder Thøgersen Lassen* til Rødslet (1667 - 1737), der var en meget godsrig mand, som bl. a. ejede Heringsholm og Bjørnsholm; han kom i rangen som kancelliråd og blev 1731 adlet; derefter skrev han sig *de Lassen*. Da hans søn *Thøger de Lassen* (1706 - 1772) fik skøde på Dybvad, blev hovedgården sat til 11 tdr. htk., tiender 123, gods 270; den var altså en komplet herregård med over 200 tdr. htk. gods, og den kostede 20.000 rdl. Han giftede sig med *Benedicte Antoinette Rosenørn*, en datter af Hedevig Margrete Bornemann til Aakær i hendes andet ægteskab med oberst

Matthias Rosenørn, og købte efter svigermoderens død Aakær 1750. Siden da havde Aakær og Dybvad med en kort afbrydelse fælles ejer indtil 1914. Det er ham, der har bygget den meget smukke bindingsværksgård, hvoraf hovedbygningen står endnu, thi i Danske Atlas (1768) meddeles det, at justitsråd de Lasson til Aakær for få år siden har bekostet en ny bygning af bindingsværk; den danner efter tidens mode et symmetrisk anlæg, som består af en trefløjet hovedbygning mod nord og en ligeledes trefløjet ladegård med to stalde og en lade mod syd. Ladegården blev beklageligvis nedbrudt 1959, hvorved en meget harmonisk helhed blev brudt. Hovedbygningen, der nu er teglhængt, har en gennemgående kvist og rummer en meget regelmæssigt inddelt lejlighed med gulve af egeplanker. I en orkan 1847 blæste øksnehuset om, og 25 kreaturer blev dræbt, men huset blev bygget op igen i sin tidligere skikkelse; tømmeret var der jo.

I 1798 solgte grev Fr. O. von Dernath Dybvad, hvis hovedgårds-takst var 18 tdr. htk., for 30.000 rdl. schleswig-holsteinisch courant til Diderich Henrik Koch, som 1801 afhændede gården til overvejsinspek-

Avlsgården efter ombygningen 1960 (fot. Niels Elswing).

ÅRHUS AMT

tør, etatsråd Mouritz Christian Piper, der fik tilladelse til at udparcelere den; men inden han fik denne plan virkeliggjort, købte grev Reventlow og baron Bernstorff til Aakær den for 36.000 rdl. i 1809. Dybvad blev så drevet af forpagtere og fik del i de fremskridt i agerbruget, som grev Reventlow gennemførte på Aakær; om ham meddeler J. H. Bredsdorff 1827, at han ved mergling og anden god behandling har bragt det så vidt, at raps og hvede gror frodigt der, hvor før næppe nok kunne avles mådelig rug og havre. Hans eksempel har virket meget fordelagtigt på egnens beboere; op igennem århundredet blev den fortrinlige gård, der er smukt arronderet, udmærket dyrket. Derefter hørte Dybvad til Aakær, indtil hofjærgermester Christian Neergaard i 1914 solgte den til forpagteren *Christian Kreutzfeldt* for 244.000 kr. Efter hans død i 1953 ejes gården af sønnen, *Bent Kreutzfeldt*, der 1959 - 60 ved arkitekt Poul Taubro opførte en ny avlsgård og istandsatte hovedbygningens tre fløje, bl. a. ved at deres smukke bindingsværkskonstruktioner, der før stod overkalkede, blev fremdraget. Så længe de jævaldrende avlsbygninger var bevaret, dannede gården som helhed et enestående stemningsfuldt herregårdseksterior fra 1700-tallet.

Til Dybvad hører nu 223 tdr. ld., der næsten alt sammen er agerjord.

EJLER HAUGSTED

EJERE

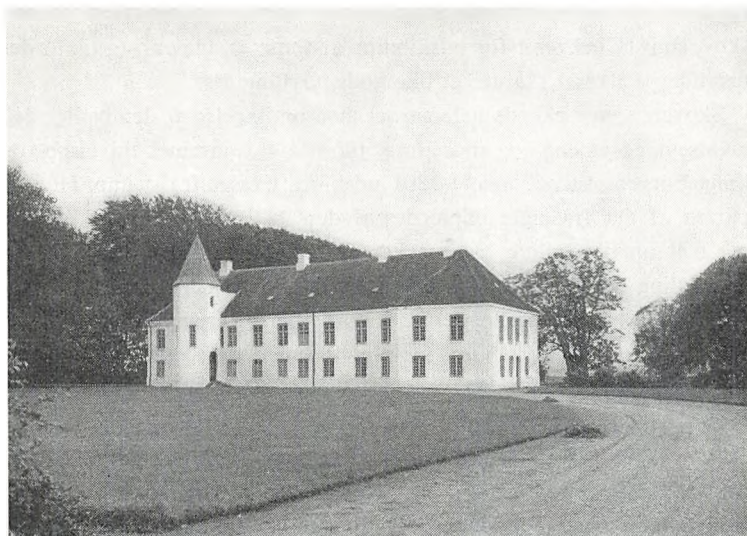
ca. 1500 Århus bispestol
1536 Kronen
1665 Laurids Brorson
1694 Otte Krabbe
1695 Mads Rosenlund
1698 Peder Lassen (de Lasson)
1737 Thøger de Lasson

1772 - 1914 Forskellige ejere
1914 Chr. Kreutzfeldt
1953 B. Kreutzfeldt

BYGNINGER

ca. 1760 Trefløjet bindingsværks-
hovedbygning samt ladegård
opført

1960 Hovedbygningen istandsat
og ny avlsgård opført
ved Poul Taubro

Hovedbygningen set fra nordvest (fot. Niels Elswing).

Gyllingnæs

Gylling sogn, Hads herred, Århus amt

Herregården Gyllingnæs' historie er ikke gammel, den strækker sig kun over godt halvandet hundrede år, men dens første ejere og deres bevægede liv har kastet et eget skær af romantik over gården. Det var navnlig levende indtil for 34 år siden, da rammen om de dramatiske begivenheder, der har inspireret Blicher og flere andre forfattere, det gamle »tyskerhus«, brændte.

Gården ligger sydligst i Hads herred på et næs, som nordfra skyder sig ud i Horsens Fjord. Næsset, som hovedsagelig består af lavtliggende og i tidligere tider meget fugtige jorder, var god grobund for egetræer, og indtil udskiftningen 1797 dækkedes store, værdifulde arealer med en frodig vækst af til dels meget kraftige ege. Som eksempel på, hvor mægtige træerne her kunne blive, nævnes, at der 1863 fandtes en egestub med et omfang af ca. 12 m, en anden var i en

ARHUS AMT

højde af ca. en halv meter over jorden ca. 9,5 m i omkreds. Denne skov, som lå bekvemt for udskibning af tømmer, blev årsag til, at der her ude på næsset skabtes et lille gods, Gyllingnæs.

Skoven, som dækkede hele næsset med undtagelse af den østlige del, »Kalsemae« et eng- og mosedrag, tilhørte fra gammel tid bispe- og kongeborgen Aakær, men i 1801 udskiltes næsset fra denne. Hovedparten af det frasolgte udgjordes af den 942 tdr. ld. store skov, der gik helt op til Gylling bys marker. De nærmeste naboer var således de Gylling bønder, som havde købt sig fri fra Aakærs ejer i 1794. Det var den holstenske gehejmeråd, kammerherre, greve *Friedrich Otto von Dernath* til Hasselburg, Oevelgönne med flere godser i Holsten, som tvunget af økonomiske besværligheder måtte sælge løs af Aakær gods. Gyllingnæs erhvervedes 1801 af den engelskfødte købmand *John Smith* (1740 - 1813) i Altona for den dengang betydelige sum af 16.000 fuldvægtige, gamle louis d'or'er. John Smith drev en stor forretning i Elbbyen sammen med sin broder George; begge var de medlemmer af det bekendte, engelske købmandsgilde i Hamborg »Company of Merchant Adventures«, som opløstes af Napoleon 1806.

Købet af skoven viste sig hurtigt at være en utilsløret spekulation i det værdifulde egetømmer, som krigen havde gjort stærkt eftertragtet til skibsplanker, og rygterne gik, at en del i smug blev solgt til England. Kun ganske særlige omstændigheder bevirkede, at Smith og andre fremmede kom til at opholde sig her i længere tid, for det meste i indbyrdes strid og kiv. Flere gange endte det med håndgribeligheder, der afgjordes på stedet eller resulterede i endeløse processer, hvoraf ikke færre end seks nåede højesteret. Det er episoder af disse dramatiske tildragelser, som har inspireret Blicher til novellen »Den hule Eg« trykt 1844 i »Fem Noveller og to jyske Sange«. »Le petit maître d'école« foregår i Gylling sogn og omtaler også nogle af de sælsomme beboere på den afsides beliggende herregård. Digteren var i årene 1811 - 18 forpagter hos sin fader i den nærliggende Randlev præstegård, og på sine jagtture kom han til Gyllingnæs, hvor han deltog i selskabeligheden, »baade med Landkrabber og Søpadder og Amfibier af forskellige Folkeslag, lige til Portugisere og udlændiske Jøder«.

John Smith gik straks i gang med at opføre en bolig på sin ejendom, på det før så mennesketomme næs. Huset var færdigt 1803 og

Hovedbygningen set fra haven (fot. Th. Andresen).

stedets største seværdighed, indtil det ulykkeligvis brændte i 1933. »Det engelske hus«, som John Smiths bygning kaldtes, var opført efter sachsisk byggeskik således, som det var almindeligt på landet i Holsten; det var derfor meget bredt, og beboelsesrummene lå alle ud til den søndre gavl. I nordgavlen førte en bred indkørselsport ud mod toften ind til den rummelige »diele«, loen, der strakte sig gennem hele husets midte med stalde og økonomirum til begge sider. Fra en lem, »pieselgluggen«, i døren mellem dielen og den beboede ende af huset kunne husbond overvåge arbejdet i loen. Over porten stod på gavlen bygherrens initialer J. S. og året 1803 i jernbogstaver. John Smiths »holstenske hus«, som det med større ret kunne kaldes, blev dog i tidernes løb ændret, og den på disse kanter meget ejendommelige plandisposition noget forvansket. En lav fløj i ét stokværk med en gennemgående kvist var, måske allerede meget tidligt, blevet tilføjet mod vest, i flugt med sydgavlen for at skaffe den ret beskedne bolig flere rum, og af dielen var kun en del nærmest nordgavlen tilbage; men værelseinddelingen i husets modsatte ende var lige indtil bran-

den uforandret. En lav staldlænge i vest og en stor lade i nord kom til og indrammede en firkantet gårdsplads. Delvis skjult af høje lindetræer, dækket af en mægtig vedbend var det gamle hus meget pittoresk i sig selv, men ikke mindre romantisk forekom det, når man tænkte på, at det havde været skuepladsen for så mange dramatiske begivenheder. Egnen har dog endnu en gård tilbage, som kan give et begreb om den fremmedartede byggemåde, nemlig den lille, velbevarede Uldrupgaard i Falling sogn, opført i begyndelsen af 1800'erne af grev Heinrich Reventlow til Aakær. Også her har karakteristisk nok det brede gavlhus indgået forbindelse med den danske, firlængede gård.

Den første beboer af Gyllingnæs var en søn af den gamle Smith, John Smith jun., og det er hans udsvævende liv, som Blicher blev vidne til, og som han skildrer i »Den hule Eg«. I 1810 erhvervede den ældre John Smith Gylling kirke med dens tiender for 28.000 rdl. kurant, og hermed ophøjedes gården til et gods, en del bondejord, især i den inddæmmede Kalsemae, kom også i disse år under Gyllingnæs. Smith blev på denne tid ejer af en anden afbyggergård fra Aakær nemlig Lundhof, som ligger nordligt i Falling sogn. Den nyoprettede ejendoms besidder begyndte straks en voldsom og meget ubetænksom hugst i skoven, hvis værdi herved aftog år for år, end ikke den Reventlow'ske skovforordning af 1805 kunne standse ejerens rovdrift. 1813 døde John Smith sen., og 1817 erhvervede hans broder, den allerede dengang aldrende George Smith Gyllingnæs for 44.000 rbd. sølv. Medejer blev efter meget vage aftaler, der senere skulle give anledning til bitter strid, Hamborgkøbmanden I. H. Hofmann, som tog bolig på gården samme år. Han fortsatte skovplyndringen trods alle lovens påbud og uden sin kompagnons viden; denne blev blot år efter år præsenteret for regningen på betydelige driftsunderskud. Disse har vel i ikke ringe grad været betinget af det udsvævende liv, som førtes på Gyllingnæs i disse år under Hofmanns regime, en periode af endnu grovere udskjelser end i John Smith jun.s tid. Da George Smith endelig kom under vejr med, hvad der foregik på gården, tog den gamle mand selv op til sin ejendom for at få sin utro kompagnon fordrevet fra gården; men først i 1825, efter langtrukne stridigheder kunne George Smith overtage Gyllingnæs som eneste ejer. Processerne havde kostet mange penge, og økonomiske vanskeligheder af anden

Bindingsværkslænge i avlsgården (fot. Niels Elswing).

art bidrog til, at han allerede tre år efter måtte afstå Gylling kirke, og hermed reduceredes Gyllingnæs således atter til en proprietærgårds rang.

1829 tog George Smiths datter Georgia og svigersøn Robert Stapleton St. Aubin ophold på Gyllingnæs, hvis drift i de første år lededes af en bestyrer. Dette ægtepar førte en mærkelig lyssky tilværelse, som atter satte fantasien i bevægelse omkring gården, og det er indtryk fra disse år, som forfatteren og historikeren T. A. Becker har omsat i sin novelle »Englænderne paa Gyllingnæs« fra 1859.

1834 — samme år som han døde — skødede George Smith Gyllingnæs til sin datter, som 1842 afstod gården ved auktion til *Wilhelm Henrik Frederik Mylord* for 97.000 rbd. Efter hans død 1848 skiftede Gyllingnæs ejer flere gange. Det bekendte handelshus, Constantin Brun, tjente 15.000 rbd. på gården i den korte tid det 1852 var ejer. 1885 erhvervede ritmester *Christian Frederik Grevenkop-Castenschiold* Gyllingnæs. 1865 opførtes en ny meget enkel og fantasiløs hovedbygning, da »tyskerhuset« ikke længere var nogen bekvem bolig. Jorden

ARHUS AMT

og avlsbygningerne blev stærkt forbedrede i Castenschiolds tid. Efter hans død i 1924 overgik Gyllingnæs til hans søstersøn kammerjunker, cand. polit. L. F. H. Castenschiold, som året efter solgte gården til *Niels Baner*, hvis enke, fru *Eva E. Baner* ejede gården til hun døde barnløs i november 1966. Efter at hele det gamle, sagnomspundne »tyskerhus« var brændt i 1933 som følge af en pyromanbrand, blev den nye hovedbygning udvidet med en kort sidefløj og et ottekantet tårn. Avlsbygningerne blev forbedret med en hejselade øst for avlsgården i 1927. 1936 opførtes en svinestald og en hejselade midt i marken, og endelig blev hovedbygningens omgivelser parkagtigt reguleret 1937. Gårdens nuværende areal er 703 tdr. ld. ager, 53 tdr. ld. eng og 317 tdr. ld. skov.

Det meste af stedets romantik er gået tabt sammen med »tyskerhuset«, Blichers hule eg og de andre gamle træer, som nu er forsvundet næsten alle; men de naturskønne omgivelser ved munden af den smukke fjord, med udsigten til øerne Alrø, Hjarnø, Endelave og de høje Uldrup banker i vest har trods alt ikke mistet deres tillokkelse for beskueren.

OTTO NORN

EJERE

- Friedrich Otto von Dernath
1801 John Smith

1842 W. H. Fr. Mylord
1851 Constantin Brun
1885 Chr. Fr.
Grevenkop-Castenschiold

1925 N. Baner

1946 Eva E. Baner († 1966)

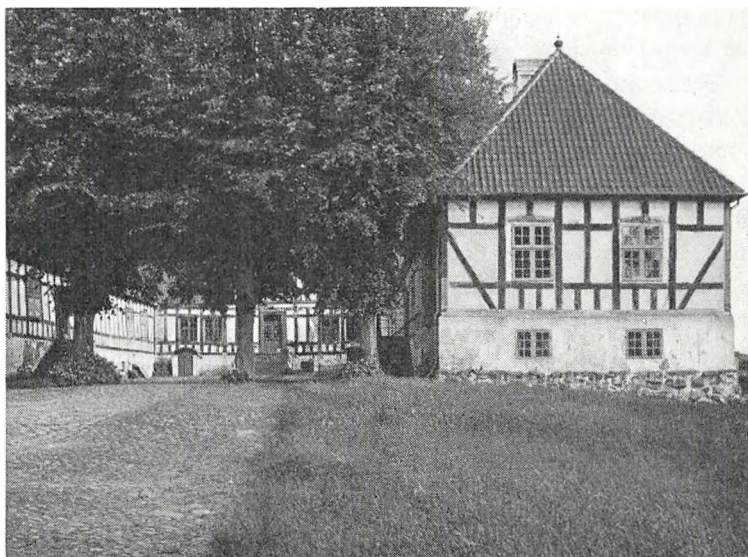
BYGNINGER

- Gården oprettet
1803 Hovedbygning og ladegård
opført af bindingsværk

1865 Hovedbygningen opført
af grundmur

1927 Avlsgården moderniseret
1936 Nye avlsbygninger opført

1933 »Tyskerhuset« brændt,
sidefløj og tårn opført på den
nyere hovedbygning

Hovedbygningen set fra gårdspladsen (fot. Niels Elswing).

Aakær

Falling sogn, Hads herred, Århus amt

Gennem dokumenter kan vi følge Aakær tilbage til det 14. århundrede. I et tingsvidne fra 1444 fortælles det, at mange år tidligere havde hr. Laurids Truidsen, ridder, af Gylling givet hr. *Markvard Rostrup*, ridder, sin datter fru Cecilie til ægte og dertil Kærsgaard og Svinballe samt den grund, som Aakær står på. Hr. Markvard må da have bygget gården og har formodentlig fæstet bo der på Valdemar Atterdags tid; thi i 1386 førte hans søn Claus vidner på, at den grund, hvorpå Aakær er bygget, tilhørte ham, hans brødre og søstre; men allerede 1398 var Kærsgaard, Svinballe og Aakær af Gotskalk og Benedikt Rostrup solgt til biskop *Bo Mogensen* af Århus, og i 1402 pantsatte Gotskalk nogle gårde i Gylling og Lerdrup, som bispens senere fik skøde på. Dermed er vistnok familien Rostrup trængt ud af Hads herred, og i den følgende tid samlede bisperne meget mere

gods omkring Aakær, der blev deres hovedgård i herredet og sæde for en bispelensmand, der sørgede for, at indtægterne havnede i Års.

Det store gods, som Århusbisperne havde bygget op omkring Aakær, blev ved statskuppet den 12. august 1536 sammen med alt andet bispegods i Danmark lagt under *kronen*. 1548 blev Aakær med Hads herred som et særligt len overdraget til Evert Bild. Godsets bønder, der »under krumstaven havde levet sikkert og godt«, fik straks at føle, at de var kommet under et andet herskab. 1559 blev Aakær len sammen med Dronningborg overdraget som livgeding til dronning Dorothea, der 1571 gjorde sin gamle veninde Birgitte Gjøe til lensmand, men hun måtte allerede 1572 efter dronningens død afstå lenet til Frederik II, der udnævnte en mandlig lensmand. I den følgende tid var Aakær len i reglen forenet med Skanderborg, hvor lensmanden boede. Kronen fortsatte bispernes godspolitik og erhvervede ved mageskifter adelsgårde og strøgods. Der fandtes i 1660 ikke nogen fri gård af betydning i hele Hads herred, og det var et meget stort gods, der lå under Aakær. Men dette såkaldte slot, hvis vidtløftige bygninger længe lå ubenyttede, da i reglen hverken kongen eller lensmændene boede her, omtales gentagne gange som brøstfældigt og utilstrækkeligt, uden at der tilsyneladende gøres noget virkeligt for at afhjælpe skaden. Dog får i 1576 lensmanden Christen Munk pålæg om at lade opføre et hus, hvori kongen kan have en bekvem bolig, »da Aakær efterhånden forfalder meget, og der ikke er huse med kamre i, hvor kongen kan opholde sig«. Måske bygges der virkelig en passende bolig, for to år senere bliver adskillige kongebreve udstedt på Aakær. Ved lensmandsskiftet i 1589 fremhæves dog på ny anlæggets bygfældighed, og i 1601 må »den runde kvist, hvor trappen er, der går fra kongens kammer til Jærgergården« nedtages, da den har »givet sig ud fra muren på huset«. 1613 må en karnap nedtages, og 1617 skal »det store hus, som er forfaldent og står mellem broerne«, istandsættes. Når tilstanden var så ringe allerede i 1600-tallets begyndelse, kan man forestille sig, i hvilken ynkværdig forfatning Aakær måtte være ved århundredets midte, da fjenden flere gange havde hærget. I 1646 siges det i et syn, at den vestre gavl på det søndre hus er meget brøstfældig, så det endelig har fornødent at hjælpes, medmindre det skal nedfalde. Overet på et fæhus, som er 51 bindinger, er ganske borte så nær som bjæl-

Hovedbygningens midtparti (fot. Niels Elswing).

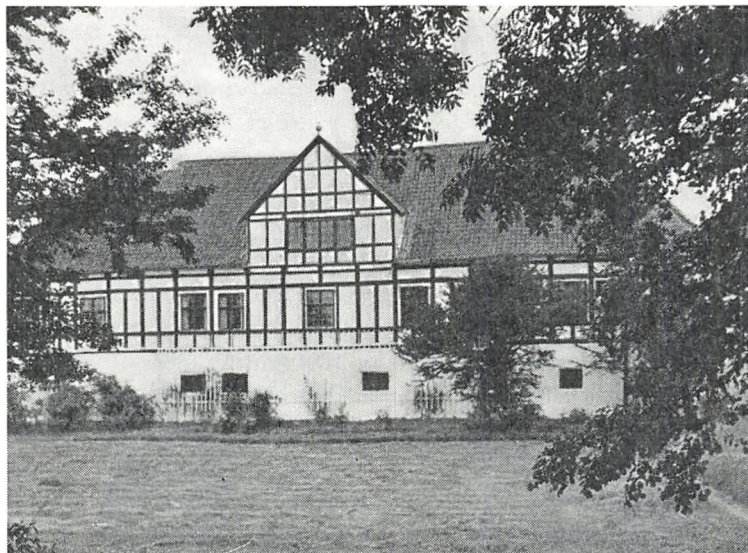
kerne, hvilke er meget forrådne. Huset i Jægergaarden er ganske øde, og står ringe ting deraf igen. Det indbo, der fandtes på slottet, var mer end fattigt: 5 fyrreskiver (borde), 11 fyrrebænke, 3 gamle sengesteder, 3 gamle kister, to gamle skabe, et skærmbæret, et gammelt ølkar og fem salttrug, samt et bordtæppe af blåt klæde og en gammel himmel af hvidt damask over bordet i fruerstuen. Mesteparten af skovene var meget forhugget og fordærvet. Om »bøndernes lejlighed« oplyses, at en del af gårdene er ganske forarmede og kan ingen landgilde yde.

For anden gang fik den politiske udvikling i Danmark afgørende betydning for Aakær, da Frederik III ved statskuppet den 13. oktober 1660 gjorde sig til enevoldskonge og derefter omordnede styrelsen og afhændede en stor del af krongodset. Om Aakær og godset i Hads herred blev der aftalt en byttehandel mellem kronen og rigsdrosten Joachim Gersdorff, der skulle afstå Tunbyholm og andre skånske gårde med gods, der skulle bruges til indløsning af Bornholm, og til gengæld modtage kronens gods i Hads herred og på Samsø; men inden

de vidtløftige skøder blev udarbejdet, døde rigsdrosten 1661 50 år gammel, og det blev hans mange børn, der i de følgende år overtog og delte det over 3.000 tdr. htk. store krongods. Aakær med 81 tdr. htk. og ca. 700 tdr. htk. gods og tiender tilfaldt barnet *Frederik Gersdorff* (1650 - 1691), der som ganske ung blev diplomat og senere overceremonimester og næppe har opholdt sig ret meget på sin gård, som han tidligt solgte til Griffenfeld, men salget synes ikke at være gået i orden, hvorfor Gersdorff 1674 solgte til sin svoger general *Jørgen Bielke*, der lige havde afhændet sin arvepart Samsø til Griffenfeld. 1675 solgte han Aakær til amtmand *Christian Gersdorff* (1644 - 1725), der mageskiftede den mod Iisgaard på Mols til en fjerde svoger, gehejmeråd *Otte Krabbe* til Holmegaard, Broksø m. m. Efter al denne bytten gårde mellem rigsdrostens arvinger blev en borgerlig mand, justitsråd *Bendix Lassen* (død 1717), søn af en købmand i Århus, herre til Aakær i 1697, hvor han (1699) fæstede bo med Hedevig Margrete Bornemann, en datter af Sjællands biskop, Henrik Bornemann. Hun giftede sig for anden gang med oberst Matthias Rosenørn, og efter hans død 1725 tilfaldt gården hendes søn af første ægteskab, major Henrik Lassen, der blev adlet og tog navnet Lasson 1731 og døde 1732; så måtte moderen, der også var blevet adlet 1731, igen tage styret, som hun beholdt til sin død 1749. I denne lange Bornemannske periode har den borggård, der på et ukendt tidspunkt, antagelig i årtierne efter svenskekrigene, afløste det vidtløftige og meget forfaldne slot, fået sin nuværende skikkelse. Det er et barokslot »en miniature«, der er opbygget i ét stokværk i bindingsværk over en høj kampestens-kælder, som jo nok rummer rester af det gamle slot, og som delvis er af tilhugne kvadre, delvis af utildannede marksten. Gården er trefløjet og anlagt omkring en symmetriakse, der fremhæves af en bred, gennemgående kvist midt på hovedfløjen over indgangsdøren, hvor Matthias Rosenørn anbragte to sten med våbener og årstallet 1722, der dog som nævnt sikkert kun angiver en ombygning af anlægget. Også sidefløjene har symmetrisk siddende indgange, og gårdspladsen lukkes i nordvest af fire store gamle lindetræer. I dette rummelige og moderne indrettede hus, der mod syd og vest blev omgivet af en have, som åen strømmede igennem, var *Hedevig Margrete Bornemann* husfrue i halvhundrede år.

Aakær, set fra vest (fot. Niels Elswing).

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

Hendes datter, Benedicte Antoinette Rosenørn, bragte Aakær til sin mand, den senere etatsråd *Thøger de Lasson* (død 1772) til Dybvad af familien Lasson til Rødslet i Kær herred. Efter hendes død 1783 rykkede på ny en svigersøn ind som ejer; det var kammerherre *Fredrik Christian Tønne Lüttichau* (1744 - 1805), gift med Anne de Lasson; han var en søn af den general Christian Ditlev Lüttichau, der oprettede stamhuset Tjele. Han var en studeret og berejst mand, der var dr. jur. fra Oxford og viste sig som en virksom og dygtig godsejer, der slog til lyd for forbedringer i fæstebøndernes kår; men da han mente, at de radikale reformer 1787 - 88 ville ødelægge det danske landbrug, optrådte han 1790 sammen med major Fr. L. Chr. Beenfeldt til Serridslevgaard som ordfører for en kreds ligesindede jyske godsejere og førte i et »tillidsskrift« til kronprinsen et så voldsomt angreb på Colbiørnsen, der ikke blev ham svar skyldig, at han kunne dømmes til bøder og fortabelse af kammerherretitlen; over denne dom blev han så rasende, at han rejste til Tyskland, hvor han blev rigsgreve, og 1793 solgte Aakær og Dybvad, ialt 867 tdr. htk., til rigsgreve

ARHUS AMT

G. V. A. D. von Münster-Meinhövel for 372.000 rdl. i pistoler, og kort efter overdrog denne begge gårde med uændret tilliggende, men nu kun for 370.000 rdl., til gehejmeråd greve *Friedrich Otto von Dernath* (1734 - 1805) til Oevelgönne og andre godser i Holsten. Denne ødsle levemand, der var stærkt forgældet, søgte at skaffe penge til sine kreditorer ved at sælge løs af Aakær. Han udskiftede det over 600 tdr. htk. store gods og solgte næsten alle gårdene til selveje. Desuden afhændede han Dybvad, en parcel af Aakær hovedgård, Lundhof, og den store skov med gamle ege, der dækkede det meste af halvøen Gyllingnæs, ca. 950 tdr. ld.; den blev betalt i klingende mønt af englænderen John Smith fra Hamborg 1801; men alle de 16.000 louis d'or'er måtte betales direkte til en kreditor; 1802 købte grev *Heinrich Reventlow* (1763 - 1848) til Wittenberg og Kaltenhof i Holsten, en søn af grev Ditlev Reventlow, der havde været en af de ledende mænd i den danske regering i årene, før Struensee tog magten i 1770, og baron *Andreas Hartvig Berthold Frederik Bernstorff* hovedgården og den smule gods, der var tilbage. 1809 blev Dybvad købt tilbage. I 1811 udkøbte Bernstorff grev Reventlow, men denne generhvervede 1816 hele ejendommen; greven, der som officer avancerede til generalmajor, var en dygtig landmand. Ved foden af Uldrup bakker med den vide udsigt ligger endnu som et minde fra hans tid, Uldrupgaard, der blev bygget på holstensk vis med en meget bred og høj lade og var indrettet til schæferi.

Han omgav sig med holstenske medhjælpere, og der blev talt tysk i hans hus, der blev ført på en stor fod. Befolkningen kaldte herskabskøkkenet det tyske køkken i modsætning til folkenes, der var det danske. 1836 - 57 tilhørte Aakær og Dybvad *Joseph Gerson Cohen* fra Hamborg, der levede meget stille og som ejer blev afløst af kammerråd, senere jægermester *Peter Johannes Neergaard* (død 1887) til Rantzausgave; hans søn, cand. jur. *Christian Peter Sigvard Busky Neergaard* (1847 - 1939) overtog 1873 denne gård og 1884 Aakær og Dybvad. Efter at den gamle ladegård, der var bygget i egebindingværk, var nedbrændt i 1900, blev der opført meget store, moderne avlsbygninger nordvest for borggården. Den meget brede lade er bygget af træ, staldene er grundmurede med høj trimpel, og gården har sit eget vandværk; i 1918 blev der mod vest bygget en stor, moderne

Hovedbygningens nordfløj (fot. Niels Elswing).

indrettet bolig for en inspektør eller forpagter. Skønt de store landbrug, der stadig blev forbedret, lagde stærkt beslag på godsejerens arbejdskraft, fik hofjægermester Neergaard dog tid til i 30 år at være et virksomt medlem af Århus amtsråd og påtog sig adskillige tillidshverv. 1909 blev Rantzausgave og 1914 Dybvad solgt. 1923 overtog den nuværende ejer, hofjægermester *Frode Busky Neergaard* (født 1878) til Tirsbæk, Aakær efter sin fader, der flyttede til København. Borggården har ikke været beboet i hans ejertid, men forskellige istandsættelsesarbejder er udført; i 1941 er bindingsværket blevet opmalet, og siden 1955 er de gamle bygninger blevet ret gennemgribende fornyet. Således har en del af bindingsværket måttet udskiftes, taget er blevet omlagt og gavlene afvalmet. Ejersens datter, tidligere hofdame frøken Ebba Neergaard har forpagtningen af Aakær og bebor den nyere inspektørbolig.

I avlsgården er der 1941 bygget et nyt hus for ugifte medhjælpere. Der er ikke mindre end 1.156 tdr.ld. under plov, 225 tdr.ld. eng og 620 tdr.ld. skov. Uldruggaard og Damsgaard drives som afbygger-

ÅRHUS AMT

gårde. Den store hovedgård, som Århusbisperne havde bygget op som midtpunkt for deres gods i Hads herred, har vist sig at være levedygtig og er nu som tidligere et af Jyllands største landbrug.

Antagelig på grund af navneligheden er sagnhelten Svend Felding blevet knyttet til Falling sogn. Af hans »borg« eller »stald« er i mosen sydøst for Røde bro eller »Svend Feldings bro« ved Spåkær skovs nordspids fremdraget et fundament af granitkvadre, hvoraf nogle er opstillet som en mur langs vejen. Som Svend Feldings grav udpeges en langdyse i skoven. Hans »madgryde« findes på Dybvad mølle og hans slagsværd, et stort, smukt processionssværd fra Christian IV's tid på Aakær.

EJLER HAUGSTED

EJERE

ca. 1350 Markvard Rostrup
1398 Århus bispestol
1536 Kronen

1661 Frederik Gersdorff

1674 Jørgen Bielke
1675 Christian Gersdorff
1677 Otte Krabbe
1697 Bendix Lassen
1717 Hedevig Margrete Bornemann
1749 Th. Lassen
1783 Fr. Chr. T. Lüttichau
1793 G. V. A. D. v. Münster
Meinhövel
1794 Fr. O. v. Dernath
1802 H. Reventlow og
A. H. B. Fr. Bernstorff
1816 H. Reventlow (eneejer)
1836 J. G. Cohen
1857 P. J. Neergaard
1884 Chr. P. S. B. Neergaard

1923 F. B. Neergaard
(død januar 1967)

BYGNINGER

Borg opført

1576 Hovedbygning opført
1617 Hovedbygningen istandsat

Trefløjet bindingsværkshoved-
bygning opført

1722 Hovedbygningen ombygget

1900 Avlsgård genopført efter brand

1955 - 64 Hovedrestaurering ved
H. P. Nielsen

Hovedbygningen set fra nordvest (fot. Niels Elswing).

Tyrrestrup

Søvind sogn, Voer herred, Skanderborg amt

Herregården Tyrrestrup ligger smukt i den frugtbare, sydlige del af Voer herred. Så tidligt som i 1315 nævnes Tyrrestrup kirke ved overenskomsten mellem Erik Menved og hertug Erik af Sønderjylland. Fra ca. 1400 var gården vistnok i familien Galts eje, og Søvind kirke blev det sidste hvilested for slægtens medlemmer. Mest bekendt af den gamle, jyske adelsfamilie var *Peder Ebbesen Galt*, Peder Ibsen eller, som han kaldtes i folkemunde, »Peer Yvs«; allerede under Grevefejden spillede denne jyske adelsmand en fremtrædende rolle, og sammen med Ove Lunge ledede han i oktober 1534 forsvaret af Randers efter adelens nederlag ved Svenstrup. Efter at Johan Rantzau havde underlagt sig Jylland, var han med til at læsse de tunge skattebyrder på de ulykkelige, jyske bønder. Herefter synes Peder Ebbesen at have trukket sig ud af politik, selv om han i 1542 indvalgte i rigens råd.

Hovedbygningen og den gamle voldgrav set fra syd (fot. Nationalmuseet ca. 1935).

På Tyrrestrup viste Peder Ebbesen sig som en dygtig avlsbruger og havedyrker. Han har sikkert udvidet godset og lagt mere bondejord til hovmarken. Et vidnesbyrd om hans interesse for havedyrkningen er de såkaldte »Peder Galts pærer« i haverne i Toftum og Ørbæk. Bønderne på godset har næppe haft grund til at elske ham, og mange sagn og historier digtedes om hans grumhed. Han anklages blandt andet for at have revet mange kirker ned, og da hans fader bebrejdede ham at have fjernet 18 gudshuse, skal han efter sagnet have skudt ham i voldstedet »Torup Volde« i Søvind sogn.

Nu var det jo på den tid ikke ualmindeligt, at herremændene rev landsbykirker ned, og sikkert er det, at der den dag i dag sidder mange hugne granitkvadre og en enkelt romansk ligsten i soklen på Tyrrestrup borggård. Disse sten kan kun hidrøre fra en romansk kirke og stammer sikkert fra den nærliggende Ås kirke, hvis grundsten endnu i forrige århundrede var at se nogle få kilometer nordvest for herregården. Peder Galts hovedhus på Tyrrestrup blev senere helt ombygget, men af de grave, hvormed det var omgivet, er endnu bevaret en

betydelig rest øst for hovedfløjen. På de andre sider spores de i forrige århundrede opfyldte grave som sænkninger i terrænet. Peder Ebbesen døde 1548 under et ophold på Palsgaard i Bjerre herred, som han havde arvet. Han blev som slægtens øvrige medlemmer begravet i Søvind kirke, hvor en smuk, endnu bevaret ligsten med en fremstilling af ham, hans hustru og søn Mogens (død 1575) dækkede hans grav i koret. Efter sagnet var der rigtignok kun tunge sten i kisten, da den bragtes til kirken, fordi fanden havde bortført den døde på grund af hans mange onde gerninger. For den verdslige domstol — i dette tilfælde Christian III — fik hans enke Ingeborg Gjordsdatter Drefeld (død 1551) dog i 1550 tilgivelse »for de kirker og kapeller, som forhen Peder Ebbesen har ladet afbryde i Århus stift«.

Peder Ebbesens yngste søn, Gjord Pedersen Galt (død 1591) arvede 1575 Tyrrestrup og opførte et begravelseskapel for slægten på den søndre side af Søvind kirkes kor. Efter dennes søn Axel (død 1614) gik arvingerne fra arv og gæld, og den gamle gård kom ud af slægtens besiddelse. 1648 var *Ebbe Gyldenstjerne* ejer, og fra ham kom gården en lille snes år senere til Otto Pogwisch.

Gehejmeråd *Otto Pogwisch* lod 1668 Tyrrestrup gå til *Frederik III*, som gav gården i pant til den bekendte finansmand, godssamlere rentemester *Henrik Müller*, hvis skøde på Tyrrestrup, Søvind, Toftum, Ørbæk, Brigsted samt en del af Haldrup, Tvingstrup og Ås er dateret 1668. 1674 solgte kongen ham yderligere Gangsted, Søvind, Katstrup, Tolstrup og Ørritslev kirker. Efter ham gik det således betydeligt forøgede gods over til sønnen *Jørgen Müller* (død 1690), og med sønnesønnen kaptajn, senere major *Christian Carl Müller* gift med jomfru Anne Lassen fra det nære Aakær fik Tyrrestrup en af sine mest virksomme ejere.

Christian Carl Müller forbedrede og forøgede sin ejendom på mange måder. 1720 købte han frit skøde på tre gårde i Elbæk og resten af Ås, i Søvind købte han også jord og erhvervede frit skøde på de fem kirker, som kongen havde forbeholdt sig relutionsret til. 1723 skænkede han Søvind kirke en altertavle, som er et temmelig groft, senbarokt arbejde. Tyrrestrup mark lod han indhegne på den nordre og vestre side, og for at afrunde sin jord afhændede han andre gårde til Stensballegaard. Hovedbygningen på Tyrrestrup lod han vederfare en

Den gamle lade (fot. Nationalmuseet ca. 1935).

gennemgribende fornyelse, som i hovedtrækkene gav huset dets nuværende form. Hans eget og sin hustrus våbener satte han over døren på nordfløjen. Den trefløjede borggård er af beskedne dimensioner, kun ét stokværk høj, men alligevel virker hovedfløjen mod haven større på grund af terrænets fald mod graven. Anlægget er ikke uden lighed med Aakær. Bygningerne er hovedsagelig af bindingsværk, men der gemmer sig i sydfløjens kælder ikke helt ubetydelige rester af murene fra Peder Galts bygning. Granitsoklen fra hans tid er næsten overalt blevet bevaret eller i det mindste genanvendt.

1734 døde Chr. C. Müller, og på en auktion i februar 1736 var fynboen *Hans Christensen Juul* (1695 - 1769) den højstbydende. Denne ejer, som var gift med Elisabeth Clausdatter (1696 - 1766), synes også at have gjort en hel del til gårdens forbedring; det skal således være Juul, som indførte pileplantning på disse kanter, og de gamle piletræer ved Tyrrestrup stammer muligvis fra hans tid. 1737 fik han kongelig tilladelse til at nedlægge en gård i Ås, og under ham toges hele det

så kaldte Vesterbjerg ind under hovmarken. Juul kom dårligt ud af det med sine bønder og måtte ca. 1750 føre en stor proces med dem; deres anklage omfattede følgende hovedpunkter: nedlæggelsen af bondegården i Ås, mishandling af bønderne, nedbrydningen af en grundmuret kirkegårdsportal i Søvind og af Galternes begravelseskapel sammesteds og endelig, hvad der ikke betragtedes som mindst graverende, plyndringen af kister og seks lig. Omtrent på samme tid nedbrød Hans Christensen Juul den gamle ladegård, som lå ubekvent nord for hovedbygningen, og vest for graven opførte han nye, imponerende udlænger af bindingsværk, hvis lange staldbygninger indrammede borggården meget smukt. Den vældige agerumslade dannede med sine udstrakte, stråtækte tagflader ladegårdens vestside. Forskydningen af anlæggets akse i forhold til hovedbygningens gjorde helheden særdeles malerisk. 1749 betegnes denne ladegård »af nye opbyggt«. Hans Christensen Juul og hustru blev begravet i Søvind kirkes kor, hvor børnene opsatte et epitafium, hvis former viser stærkt slægtskab med nogle af Wiedewelts gravminder. Det er et af egnens allertidligste nyklassiske skulpturarbejder og skyldes sikkert Wiedewelts elev Jens Hiernøe, der i 1769 nedsatte sig som billedhugger i Horsens. I sit testamente havde Juul bestemt, at Tyrrestrup skulle overgå til hans yngste datter Cecilie Marie, som ægtede *Ole Johan Søltøft*, hvis skøde på gården stammer fra 1770.

Ved dette ejerskifte var Tyrrestrup kommet til den sidste slægt, som i længere tid skulle beholde den gamle gård i sit eje. Ole Johan Søltøft begyndte i sine sidste år at bortsælge bøndergodset. 1802 døde han og blev begravet på Søvind kirkegård, hvor en smuk obelisk af sandsten med et marmorrelief af Wiedewelt betegner hans og hustruens grave.

Sønnen, cand. jur. *Christian Søltøft* fortsatte og afsluttede salget af bøndergodset, dog beholdt han tre gårde i Brigsted, en i Elbæk, et bolssted i Ås og flere huse i byerne. I hans tid blev hovedbygningen atter ombygget, dog mest indvendigt, og uden at hovedkarakteren i det trefløjede anlæg blev ændret. I ladegården opførte han husene i syd og nord ved graven. Ved hans død var sønnen umyndig, og boet fik bevilling på i to år at bestyre godset ved kommissærer. På auktionen 1827 tilsløges Tyrrestrup sønnen *Ole Johan Søltøft*, som dog først tiltrådte i 1830. Også han var en energisk og dygtig godsejer, der for-

SKANDERBORG AMT

bedrede borg- og ladegård; 1837 havde han gennemført jordenes mergling, og i hans tid indførtes moderne mejeribrug på gården. Søvind og Gangsted kirker blev grundigt restaurerede under denne ejer. 1884 gik Tyrrestup over til sønnen Viggo Søltoft, som havde gården til 1914, da den gamle slægtsgård solgtes til *L. P. Horn*.

1936 frasolgtes det meste af godsets jord, 430 tdr. ld., af *L. P. Horn* til Statens Jordlovsudvalg, som lod den udstykke til husmandsbrug, og nu ligger husene spredt ud over de gamle herregårdsagre, hvis stor-slåede linier i landskabet er blevet sønderbrudt. 1937 blev den barokke ladegård nedrevet og led hermed skæbne med så mange andre, arkitektonisk set værdifulde anlæg, som er forsvundet i de senere år, uden at man har fundet det fornødent at sørge for en nøjagtig undersøgelse og opmåling. Af Galternes gamle gods er nu kun hovedbygningen tilbage sammen med haven og 145 tdr. ld. skov, der i 1961 overtoges af frøken *Ingrid* og *Mogens Horn*; sidstnævnte døde i efteråret 1966. *Mogens Horn* nåede trods streng sygdom at udføre et stort personligt arbejde, bl. a. ved at rette de gamle bygninger op. Han efterlod sig hustru og en søn.

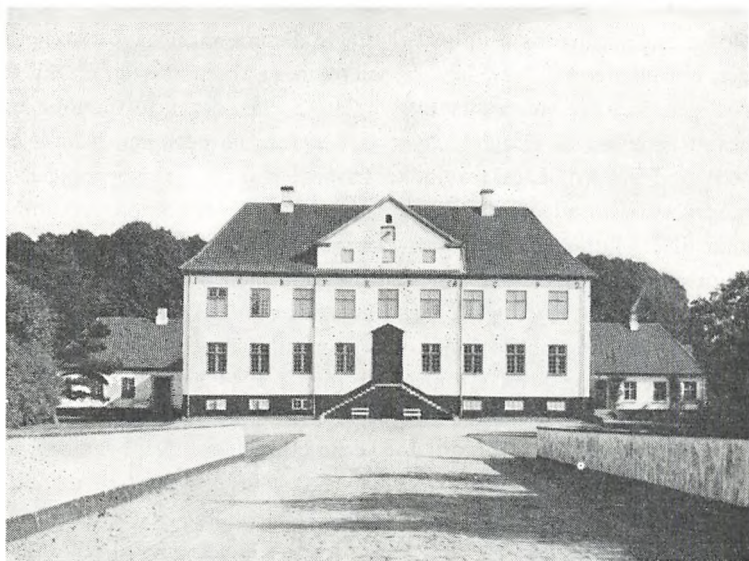
OTTO NORN

EJERE

ca. 1500 Peder Galt
ca. 1630 Ebbe Gyldenstierne
ca. 1665 Otto Pogwisch
1668 Kronen
1668 Henrik Müller
1690 Chr. Carl Müller
1736 H. Christensen Juul
1770 O. J. Søltoft
1802 Chr. Søltoft
1827 O. J. Søltoft
1914 L. P. Horn
1961 M. og frk. I. Horn

BYGNINGER

Firsidet voldsted med trefløjet (?) borggård
ca. 1720 Hovedbygningen ombygget i bindingsværk
1749 Ladegården opført
Hovedbygningen ombygget og ladegården udvidet
Hovedbygning og ladegård istandsat
1937 Ladegården nedrevet

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Marie Holstein).

Stensballegaard

Vær sogn, Voer herred, Skanderborg amt

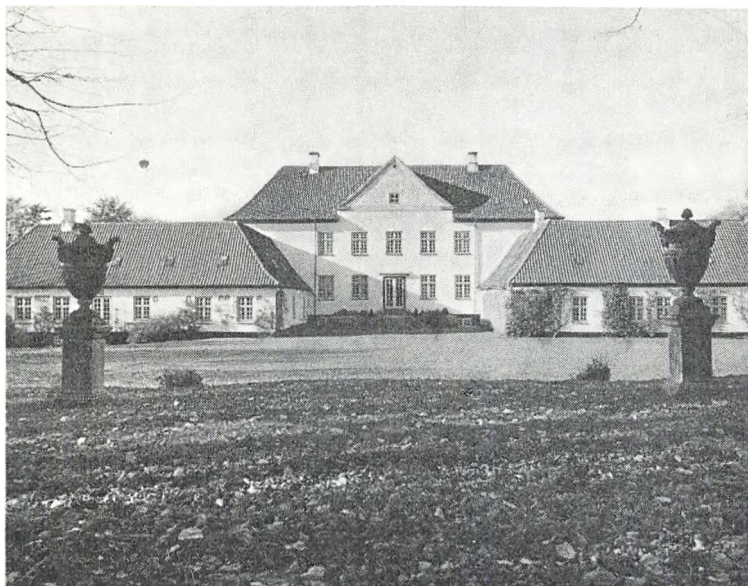
I omtrent samme afstand fra Horsens, som Boller på fjordens søndre side, ligger på den nordre side Stensballegaard. Men der er en udpræget forskel mellem de to gårde. Medens Boller ligger skjult af skoven, træder Stensballegaards hvide hovedbygning kraftigt frem i landskabet på baggrund af store bakker øst for gården; ved dens fod trykker bondens lave våninger sig ærbødigt. Medens Bollers bygningsanlæg er det sengotiske, firfløjede, lukkede anlæg på det indgravede voldsted, er det på Stensballegaard det klassiske, af den italienske renaissance genoplivede arkitekturprincip — symmetrien — der ligger til grund for anlæggets udformning. Ikke blot ligger hovedbygningen med dens to mod øst førte, lavere fløje symmetrisk for en midtakse, fremhævet ved frontonen over indgangsdørene mod øst og vest i byg-

ningens midtparti; men efter denne akse var også de ældre avlsbygninger, ladegården med de to firkantede damme samt haveanlægget i dets oprindelige skikkelse lagt, og ydermere er akse kraftigt markeret ved den snorlige, omtrent 1000 m lange allé, der i fortsættelse af haven fører op til Kraghøj, hvorfra den som en pegepind leder øjet ned mod gården. Lige fra indkørselsporten midt i avlsbygningerne mod vest og til alleen mod øst var hele komplekset komponeret sammen til et sluttet anlæg, og det må stærkt beklages, at de store bindingsværksbygninger, der var jævaldrende med hovedbygningen, er blevet nedbrudt. Det trefløjede hovedhus vender ryggen mod indkørselen; en mod nord gående tilbygning til den nordre sidefløj blev opført i 1867 og brød symmetrien; men i 1943 er den genoprettet ved en tilsvarende mod syd gående tilbygning på søndre sidefløj ved arkitekt Vagn O. Kyed. Indtil 1880'erne lå mellem hovedbygningerne og avlsgården en krum grav, der sandsynligvis har hørt til det tidligere Stensballegaard og kan være blevet bibeholdt i det nye anlæg, dels af praktiske grunde, dels måske også som et symbol på skillelinien mellem herskabet og dets ufrie tjenere.

Stensballegaards bygherre er baron Frederik Krag, og årstallet 1692 har han ladet anbringe på hovedbygningen som tidspunktet for dens fuldførelse, medens sidefløjene opførtes i 1693 og avlsbygningerne blev færdige i 1694. Som bygmester anvendte baronen Ernst Brandenburger, der senere på Clausholm gav Stensballegaards anlægstype en rigere udformning. Hovedbygningen, der foruden det nævnte årstal bærer forbogstaverne i hans og hans anden hustrus, Charlotte Amalie Griffenfelds navne, får på gårdsiden mod vest sin karakter gennem sin høje, statelige rejsning og den rolige, regelmæssige fordeling af vinduerne under det afvalmede tag; over havesiden hviler der en drømmende stemning af fred og hygge.

Hvorledes det Stensballegaard så ud, der afløstes af Frederik Krags bygninger, vides ikke. Der haves ikke andre minder derfra end en for Folmer Rosenkrantz hugget indskriftsten fra 1582 og nogle af sandsten udhugne våbentavler, der er indmurede i den søndre sidefløjs udvendige mur, og som formodentlig har prydet en indgangsportal eller lignende på det forrige Stensballegaard.

Om Stensballegaards ejere forud for slægten Rosenkrantz vides

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

kun såre lidt. Den synes i 14. århundrede at have tilhørt *Benderup*'erne, kom derefter i *Timme Nielsen Rosenkrantz*' besiddelse, og ved hans død ca. 1457 tilfaldt Stensballegaard sønnen Niels Timmesen. I dennes ejertid blev godset forøget med Værholm og en gård i Meldrup.

Gennem Niels Timmesens eneste søn Axel Nielsen Rosenkrantz (død 1551) gik Stensballegaard derefter over til hans yngre søn, den i 1523 fødte *Folmer Axelsen Rosenkrantz*, der gav gården en ny skikkelse. Om den af ham opførte hovedbygning vides der så at sige intet; dog må den at dømme efter den ovenfor omtalte indskriftsten og våbentavlerne have været af en vis anseelse og sikkert opført af grundmur. Og når indskriftstenen med selvfølelse beretter, at *Folmer Rosenkrantz* lod bygge »det sidste hus«, da betyder det i betragtning af det ret betydelige tidsrum, han da havde været ejer af gården, sikkert ikke, at han har fuldendt et før hans tid påbegyndt byggeforetagende, men at han nu var blevet færdig med sit eget værk. Fra

*Ligsten i Vær
kirke over
Folmer Rosenkrantz
(† 1586) og
Margrethe Gylden-
stjerne († 1581).*

Stensballegaard var vejen ikke lang til de andre steder, hvor Folmer Rosenkrantz havde sin virksomhed, i 1563 som proviantmester for Århus stift og fra 1564 - 72 som lensmand på Aarhusgaard og Aakær samt stiftsbefalingsmand i Århus stift. Ej heller havde han og hans hustru Margrethe Knudsdatter Gyldenstjerne alt for langt at fare, når de, som hyppigt skete, var gæster hos Frederik II på Skanderborg og Emborg. I kongens kreds kan han også have stiftet bekendtskab med Anders Sørensen Vedel, og når denne nævner Rosenkrantz' »mange velgerninger« imod ham, synes deri at ligge, at sidstnævnte havde interesse og sans for Vedels litterære virksomhed og har støttet den. I 1586 fulgte Folmer Rosenkrantz sin fem år i forvejen afdøde hustru i graven og blev jordfæstet i Vær kirke, hvor en anselig og smuk ligsten bevarer mindet om dem.

Stensballegaard gik derefter over til sønnen Gert Rosenkrantz, og da han, den sidste af Folmer Rosenkrantz' mandslinie, var omkommet på en jagt på Stensballegaard i året 1600, overtog hans enke Anne Albertsdatter Friis (af Haraldskær) i kraft af et til hende af hendes mand udstedt overdragelsesbrev godset, dog uden Værholm, der ved Folmer Rosenkrantz' død var tilfaldet den ældste datter Berte Rosenkrantz.

Fru Anne Friis levede til 1628, men sad i meget trykkede pengeforhold og stor gæld, og dette har formodentlig også haft uheldige virkninger for Stensballegaard. Ved hendes død gik gården over til *Christoffer Pax* til Eriksholm og Rask m. m., der var fru Berte Rosenkrantz' dattersøn, og efter hans voldsomme død for en students hånd på Rask til hans enke, fru Hilleborg Bille. Hun solgte i 1661 gården til den store godssamler, rentemester *Henrik Müller*, og ved hans økonomiske sammenbrud synes den at være kommet i familien Nansens eje, således at Charlotte Amalie Griffenfeld, storkanslerens eneste datter med Karen Nansen, kunne bringe baron Frederik Krag Stensballegaard ved deres giftermål i 1690.

Den 35-årige *Frederik Krag*, der havde fået barontitlen med sin første hustru, friherreinde Hedevig Eleonore Juel, havde allerede beklædt en række stillinger i diplomatiet og høftjenesten og sidst været gesandt i Holland fra 1685 - 88, og skønt han også senere fik andre store embeder, forsømte han dog ikke derfor sine besiddelser, men viste sig trods »den iidelig Flötning«, hans embedsstillinger medførte, som en meget virksom godsbestyrer, ikke blot på Stensballegaard, men også på sine fædrene besiddelser i Ribe amt, hvor han bl. a. ejede ikke mindre end 21 kirker og deres tiender. For Stensballegaards vedkommende er hans byggearbejder allerede omtalt; fremdeles forøgede han gårdens marker ved at nedlægge Værholm samt lagde øen Endelave, som han i 1695 havde fået udlagt af kronen for sin hustrus tilgodehavender, til godset. På Endelave lod han foretage ombygninger ved kirken og opførte gården Edelsholm, der fik navn efter hans tredje hustru Edele Krag. Også skolen i Stensballe by er oprettet af Frederik Krag, formentlig som en følge af Frederik IV's tilskyndelse til adelen til at efterligne hans egen oprettelse af skoler på rytterdistrikterne. Over for Horsens by hævdede han sin ejendomsret til

Stensballe Sund, som fra gammel tid var blevet benyttet som vinterhavn for byen; den deraf opståede proces endte i 1696 med et forlig, hvorved han beholdt sin påståede ret til den østlige halvdel af sundet.

Frederik Krag døde i 1728 og blev begravet i Vær kirke, hvor et anseligt gravminde er opsat over ham. Hertil var også Griffenfelds lig i 1699 blevet ført efter hans datters ønske, og hun selv, hendes moder og flere medlemmer af Krag'ernes slægt hviler der også. Frederik Krag havde kun efterlevende børn med Charlotte Amalie Griffenfeld; af deres to sønner overlevede kun den ene, baron Børge Krag, faderen, men kom aldrig til at tage arv efter denne. I nogle og tredive år levede han på Edelsholm og formodes at have været sinds syg. Ifølge testamente overtoges Stensballegaard af Edele Krag, der besad gården til sin død i 1751 og bl. a. forøgede dens tilliggende ved af major Christian Carl Müller til Tyrrestrup at tilkøbe sig Brigsted og Haldrup, som hun ønskede for hoveriets skyld.

Derefter gik besiddelsen over til hendes steddøtre Vibeke Cathrine og Charlotte Amalie, som den 3. november 1748 oprettede den til et stamhus for baron Jens Juel-Vind, næstældste søn af deres søster Ide Helle Margrethe og baron Jens Juel-Vind til baroniet Juellinge, således at den tilkommende besidder skulle føje Krag'ernes navn og våben til sit eget. Stamhuset oprettedes som et secundogenitur, således at det aldrig måtte forenes med Juellinge, men skulle besiddes af den næstældste, sålænge der var flere børn. Det bestod af Stensballegaard, Værholm og øerne Endelave og Vårsø og udgjorde ca. 600 tdr. htk., nemlig 75 tdr. 7 skp. 1 alb. fri hovedgårdstakst, 419 tdr. 4 skp. 1 fdk. 2½ alb. bøndergods og 103 tdr. 6 skp. matrikulerede tiender. Baron Jens Juel-Vind til baroniet Juellinge tiltrådte stamhuset i 1771 ved Charlotte Amalie Krags død, og samme år udstedtes patent for ham på at føre navnet *Krag-Juel-Vind*. Efter hans død i 1776 bestyrede hans enke Sophie Magdalene v. Gram, under deres næstældste søn Jens Karls mindrearighed, stamhuset og forøgede det med Skabelund by (med skov) i Hundslund sogn.

I baron Jens Karl Krag-Juel-Vinds lange besiddertid (1776 - 1855) undergik stamhusets jordtilliggende en del forandringer. I 1787 indgav han til kancelliet ansøgning om at måtte afhænde øen Endelave på grund af dens fjerne beliggenhed mod til gengæld at indkøbe andet

Stensballegaard, kaminstue med portræt af Charlotte Amalie Griffenfeld (fot. Niels Elswing).

*Frederik Krag
(† 1728).
Maleri af Jacob
Coningk
på Frijsenborg
(Frede-
riksborg).*

hartkorn på fastlandet, og dette bevilgedes; ordningen af denne sag afsluttedes dog først i 1796 og på den måde, at han i stedet for indkøb af jord lagde en fideikommiskapital på 12.000 rdl. under stamhuset. Til hans bestræbelser på at afrunde dette hører også, at han i 1806 fik bevilling til at afhænde en gård og to bolsteder i Tvingstrup mod at lægge den af ham købte Haldrup mølle ind under stamhuset. Endelig fik han i 1853 bevilling til afhændelse af bøndergodset, der omfattede gårde og huse i Stensballe by, Værholm, Meldrup, Blirup, Haldrup, Tvingstrup, Brigsted og Skabelund, ialt 3.104 tdr. ld. (249 tdr. 1 skp. $\frac{1}{2}$ alb. htk.). Forud for denne overgang til selveje var der i 1852 gjort skridt til afløsning af hoveriet, om hvilket der i 1796 var blevet indgået en »forening« mellem besidderen og stamhusets hoverigørende gårdmænd. På grund af uenighed mellem parterne afgjordes sagen dog først det følgende år af en kommission, hvis kendelse fastsatte afløsningssummen til et årligt vederlag af 1.582 rdl. 5 mk. 10 sk.,

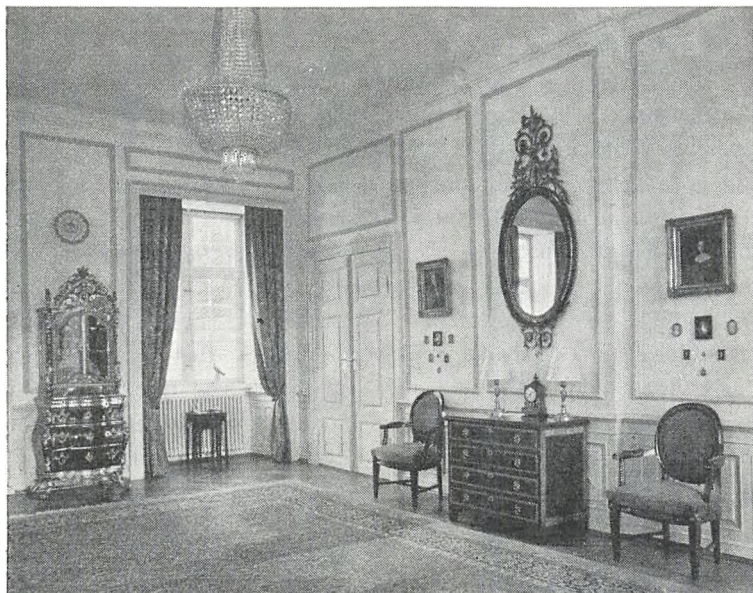
SKANDERBORG AMT

at udrede af godsets 46 hoverigørende gårde. Også som praktisk handelsmand optrådte baron Jens Carl, idet han i pengekrisisens tid i begyndelsen af århundredet købte stude op og opstaldede dem både i de store stalde på Stensballegaard og i de tomme gårde hos landmænd, hvem de dårlige tider havde tvunget til at sælge deres besætninger; på den måde kunne han med god fortjeneste afsætte over 1.000 stude om året.

Baron Jens Carl Krag-Juel-Vind var gift med Mette Johanne Reedtz. Da denne i 1806 kom i besiddelse af det af Otto Arenfeldt og hustru i 1797 oprettede stamhus Sæbygaard, fik hendes mand året efter tilladelse til at forene de to stamhuse og til at føre navnet Krag-Juel-Vind-Arenfeldt. For successionen fastsattes den samme regel som for Juellinge og Stensballegaard, således at dette sidste og Sæbygaard ikke kunne forenes under samme besidder. Denne bestemmelse i forbindelse med den omstændighed, at baron Jens Carls børn døde ret hurtigt efter hinanden, bevirkede, at Stensballegaard inden for et forholdsvis kort tidsrum fik en række besiddere, i 1855 efter faderens

Ladegårdens nordvestre hjørne 1928 før nedrivningen (fot. Nationalmuseet).

Dagligstue (fot. Niels Elswing).

død baron Jens Holger, i 1858 baron Frederik Siegfried, i 1866 baronesse Sophie Cathrine, til hvem den sidstlevende broder, baron Preben, havde afstået sin successionsret, idet han selv ønskede at beholde Sæbygaard.

Ved baron Prebens død i 1867 som sidste, mandlige descendent overtog fætter sønnen lensgreve *Christian Emil Krag-Juel-Vind-Frijs* til grevskabet Frijsenborg stamhuset og efterfulgtes ved sin død i 1896 af sønnen, lensgreve Mogens Christian Krag-Juel-Vind-Frijs. Stensballegaard forpagtedes bort, og hovedbygningens nederste etage blev benyttet til bolig for forpagteren, medens den øverste etage blev stående ubeboet som opbevaringssted for de til stamhuset hørende malerier m. m. Efter lensgreve Mogens Frijs' død 1923 blev Stensballegaard udlagt til den yngste datter, lensgrevinde Helle Krag-Juel-Vind-Frijs, men i 1927 solgte hun til godsejer *Axel Høyer*, som påbegyndte nedrivningen af den smukke gamle bindingsværksavlsgård, men det følgende år solgte Stensballegaard til greve *Hans Benedikt*

SKANDERBORG AMT

Ahlefeldt-Laurvig, der 1951 overdrog den til sin yngste søn, greve *Ditlev Ahlefeldt-Laurvig*.

I 1920 overgik stamhuset sammen med grevskabet Frijsenborg til fri ejendom, de to første majorater, der blev afløst efter denne lov; stamhuset vurderedes da til 1.450.000 kr., og der blev afgivet 130 tdr. ld. af gårdens areal til oprettelse af 12 selvstændige husmandsbrug. Efter at der i 1912 var solgt ca. 129 tdr. ld. skov i Skabelund, og efter lensafløsningen og efter at godsejer Høyer i 1928 havde solgt øen Vårsø, har Stensballegaard nu et tilliggende af 360 tdr. ld. ager, 360 tdr. ld. skov og 27 tdr. ld. frugtplantage og park. To lindealleer af sjældnen størrelse markerer akserne i parken. Her er opstillet Th. Steins lille Amor-figur og i 1956 en obelisk ved Ebbe Berner til minde om grev Hans og grevinde Sophy Ahlefeldt-Laurvigs guld-bryllup.

P. WESTERGAARD

EJERE

- 1361 Troels Jonsen (Benderup)
- 1437 Timme Rosenkrantz
- 1523 Folmer Rosenkrantz

- 1628 Christoffer Pax
- 1661 Henrik Müller
- 1690 Frederik Krag

- 1771 Jens Krag-Juel-Vind
- 1867 Chr. E. Krag-Juel-Vind-Frijs
- 1927 A. Høyer
- 1928 H. B. Ahlefeldt-Laurvig

- 1951 D. Ahlefeldt-Laurvig

BYGNINGER

- 1582 Hovedbygning opført

- 1692 Hovedfløjen opført ved Ernst Brandenburg
- 1693 Sidefløjene opført
- 1694 Ladegården opført

- 1867 Nordre tværføj opført
- 1927 Ladegården delvis nedrevet

- 1943 Søndre tværføj opført ved V. O. Kyed

Gården set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Serridslevgaard

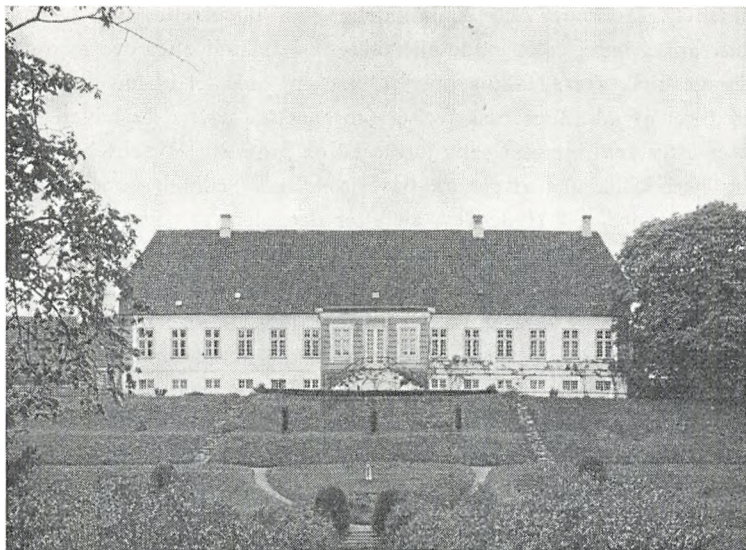
Nebel sogn, Voer herred, Skanderborg amt

Serridslevgaards smukke beliggenhed virker meget overraskende; kommer man ad hovedtilkørselen, fra landsbyen Serridslev, røber den sig ikke, før man er nået til selve gården, som er lagt på den vestligste kant af en bred dal, i hvis bund en bæk snoer sig. Den kommer nord fra, fra Tvingstrups nærmeste opland og rinder sydpå gennem landsbyerne Blirup og Haldrup ud i Horsens Fjord ved Stensballe skov. Flere steder har åen skåret sig dybt ned mellem bakkerne; dette er især tilfældet, hvor den passerer Serridslevgaard og lidt sydligere ved den til gården hørende Blirup vandmølle, hvis gamle bygninger ligger skjult af stejle bakker. Møllen er ude af drift og dammen udtørret.

Første gang Serridslevgaard nævnes er i 1424, da *Karine Clausdatter Krumpen* skænkede gården til *Mariho Kloster*, som lejede denne

SKANDERBORG AMT

fjerntbeliggende ejendom 1433 til Poul Nielsen, 1469 til Peder Andersen, 1539 til Jens Gjensti m. fl. og 1564 til Søren Mund, hvis moder Bodil Pedersdatter Skeel (myrdet 1532) også beboede den. Hans søn *Claus Mund* tilbyttede sig 1599 ejendomsret til gården af Maribo Kloster mod Vorninggaard i Hillerslev. Hans enke Kirsten Harbou ægtede *Niels Munk*, der 1615 skrev sig til Serridslevgaard, men siden kom gården til dennes stiftsøn *Henrik Mund* (død 1675), som 1656 skænkede den udskårne, bruskbarokke altertavle og alterbordspanelet til den interessante, nu desværre nedrevne Nebel kirke. Disse rige arbejder udgået fra Peder Jensen-skolen i Horsens findes nu i den moderne Serridslev kirke. Henrik Munds enke Birgitte Mormand skødede 1682 Serridslevgaard og noget gods, ialt 92 tdr. htk. til *Jens Mikkelsen Mule* (død 1692), og efter ham kom gården til hans søn kancelliasessor Henrik Mule (død 1742), som opførte en ny, grundmuret hovedbygning i ét stokværk, af hvilken det nuværende hovedhus' to sidefløje sikkert er en del; mange forhold peger afgjort herpå. Den nyere midterfløj er ført igennem i hel mur, sidefløjenes sokler korresponderer ikke med hovedfløjens, søndre længe er påfaldende skæv i planen, og i den vestre er bevaret flere typiske barokdøre af et afgjort ældre tilsnit end husets øvrige. Efter assessor Mules død ejedes Serridslevgaard af enken Maren Høstmark og hendes anden mand kancelliråd *Frederik Laurrup* til Estrup (død 1776), der 1749 skødede gården (19, 13 og 229 tdr. htk.) til den bekendte handelsmand og gods-ejer *Gerdt de Lichtenberg* til Engelsholm, som netop dette år af Frederik V personligt udnævntes til etatsråd under majestætens ophold i Lichtenbergs fine palæ i Horsens. Denne dygtige og meget rige gods-samler har sikkert sat Serridslevgaard i smuk stand på lignende måde, som han overalt gjorde det ved de mange herregårde, der kom i hans besiddelse. Danske Atlas meddeler, at han byggede og istandsatte ladegården »med endeel indretninger«, og selv om bygningerne næsten alle blev fornyet i forrige århundrede, viser gamle kort, at man indtil branden i 1949 havde bevaret hovedtrækkene i et ladegårdsanlæg, som sikkert var det af Lichtenberg opførte. Gerdt de Lichtenberg har næppe opholdt sig ret længe ad gangen på Serridslevgaard, men den lå bekvemt for kortere sommerophold, når forretningerne kaldte den travle købmand til Horsens fra et af hans hovedgodser, herregården

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

Engelholm ved Vejle eller stamhuset Bidstrup ved Randers. Efter Gerdt de Lichtenbergs død 1764 beholdt enken Bodil Hofgaard Serridslevgaard til sommeropholdssted, medens palæet endnu i mange år tjente til vinterresidens og samlingssted for de mange børn og svigerbørn, som etatsråden havde fået anbragt rundt om på jyske godser. Allerede 1768 skødede hun imidlertid Serridslevgaard til sin svigersøn, den fra »den jyske proprietærfejde« bekendte major *Frederik L. Beenfeldt* (død 1801), 1765 gift med Catharina Elisabeth de Lichtenberg, og samme år erhvervede hun i stedet Tammestrup i Ousted sogn, som hun beholdt til sin død. Serridslevgaard har sikkert udgjort en væsentlig del af datterens medgift.

Beenfeldt var uden tvivl en meget dygtig og energisk godsejer, og det er ham, eftertiden skylder de fleste af Serridslevgaards herligheder, som i sandhed ikke er få. 1772 påbegyndte han en generel omlægning af haven, der hidtil havde været holdt i den stive franske stil. Vi er gennem en beskrivelse af den nye have forfattet af anlægsgartner Hans Hansen Halling, trykt 1799 i »Clio«, en fortsættelse af måneds-

skriftet »Jydernes Ven«, ualmindelig godt underrettet om det nye haveanlæg, som er et af de allertidligste i Jylland efter den ændrede smags forskrifter. Halling oplyser bl. a., at »idealet til havens anlæg er taget af adskillige beskrivelser om engelske og tyske haver, men især efter anviisning af salig justitsråd og professor Hirschfeld i Kiel, og efter vejledning af general-have-inspecteur Schmidt, som nu boer på Nyegaard ved Haderslev, alt efter den plan, at nærmest ved våningshuset er alting afstukket efter lige linjer og regulære tegninger derimod jo længere fra samme jo mere hersker den frie natur, noget understøttet ved kunsten, og anlæggene blive mere irregulære«. Da Hirschfelds berømte lærebog først begyndte at udkomme 1779, kan disse linjer næppe forstås på anden måde end, at den store teoretiker på havekunstens område personligt har givet anvisning på, hvorledes Beenfeldt skulle anlægge Serridslevgaards have i den nye, følelsesbetonede stil. Næppe nogen anden nørrejysk have i den landskabelige »engelske« stil er ældre. Afgørende for den velbevarede og vel vedligeholdte haves hovedstruktur var Beenfeldts nye beboelseshus, som ganske sikkert har været planlagt samtidig med haven. 1777 stod det færdigt. Hovedfløjen mod øst blev placeret yderligt på åbrinken, og skrænterne reguleret i syv regelmæssige terrasser med en sekskantet bastion for hver ende »hvis face og flanke ere forsvarede med 15 støbte metalkanoner«. Det var jo en krigers have. Ud for havestuedøren fører en allé snorlige op til en høj på modsatte åbred, og overalt rummede haven partier »... med flid således skiulte, at de ikke maae oversees alle på eengang, for desbedre at overraske de spadserende med uventede afvexlinger på promenaderne«. Den dag i dag er Serridslevgaards have fuld af skønne og overraskende steder. Selv om det ikke længere er forundt den promenerende at beskue metalkanonerne, kaskaden, »Freias tempel«, mindeobelisken, eremitboligen, grotterne eller »selskabsstedet«, har en del deraf dog efterladt sig tydelige spor, og pietetsfuldt har man værnet om de enkelte rester af de mange oprindelige indretninger, det lille, stråttækte redskabsskur f. eks. og æolsklokkerne, hvis blide klingren fra træerne har fulgt den vandrende og bidraget til at stemme den følsomme sjæl romantisk og sentimentalt. En have er jo i høj grad levende kunst, men sårbar, underkastet tidens og naturens love. derfor har selvsagt meget ændret

*Hovedfløjens
midtparti
med Beenfeldts
og Lichten-
bergs våbener i
frontonen
(fot.
Niels Elswing).*

sig, og meget af det oprindelige er gået tabt; men til gengæld har årene givet træer og planter storhed og fylde, og med kærlighed og forståelse vogtes der overalt på det, som gør Serridslevgaards have til et enestående monument i vor havekunsts historie.

Opførelsen af Beenfeldts nye hovedbygning var en bunden opgave for arkitekten, som måtte tage hensyn til de eksisterende to sidefløje, så meget mere rosværdigt er det, at han formåede at skabe en kunstnerisk udmærket helhed ved også at inddrage have og ladegård i anlægget. Ud fra karakteristiske stiltræk kan man tilskrive N. H. Jardins elev, bygmester Anders Kruuse fra Horsens æren for denne fine bygning. Ved et besøg på Kunstakademiet lærte Kruuse Jardin-klassicismens formapparat at kende; på Serridslevgaard røber de sig bl. a. ved

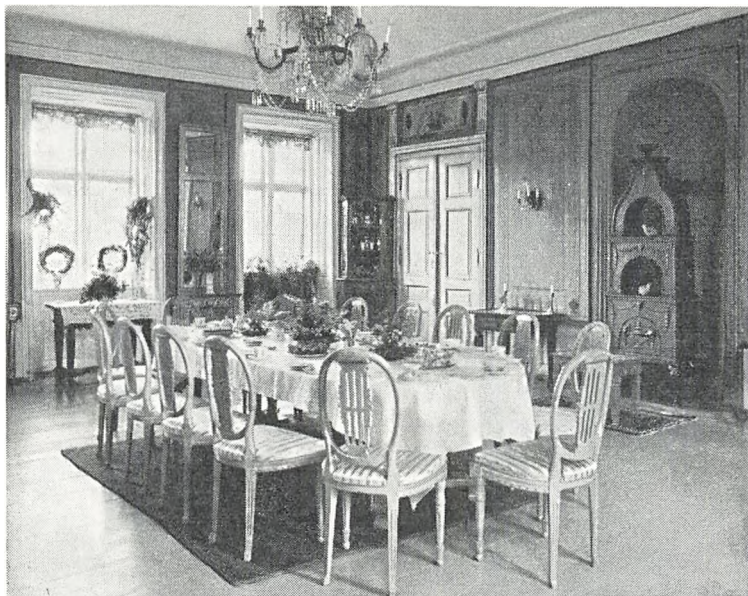
SKANDERBORG AMT

midterpartiernes fugning à refend og de gennemarbejdede detaljer, f. eks. i frontonens skulpturelle dekoration med Lichtenberg- og Beenfeldtvåbenet omgivet af festons, bånd og grene. Alt dette er ganske sikkert udført af billedhugger Jens Hiernøe, som næsten overalt leverede den dekorative udsmykning til Anders Kruuses bygninger. Over de fine dørpartier læser man mod gården indskriften: Opbyggt fra Grunden udi 1777 af F. L. C. B. og C. E. B. og på østsiden mod haven følgende vers, som tydeligvis er forfattet, før Beenfeldt pådrog sig monarkens vrede:

Saa ofte Solens Pragt fra hine Østre Banker
Bag hvilke Tronen er afbilder Den og Gud
Da være Gud og Den et Maal for dine Tanker
og Ær dem Begge til dit Lives Lyys gaar ud.

Indvendig viser hovedfløjen en meget enkel og klar rumdisposition ved i midten at have en forstue mod gården, en havestue til den anden side og vel oprindelig, som nylig genskabt, to store, gennemgående rum, hvoraf det søndre udmærker sig ved at have bevaret sin oprindelige meget smukke dekoration. Væggene er beklædt med en grisaille malede tapeter i typiske Louis-Seize former, kun dørstykkerne har farveprægtige blomstermotiver. Dørrindfatninger, vægpilastre og vinduesposter er her som overalt i huset selv i de mindste detaljer smukt og omhyggeligt udførte. Beenfeldt har med rette kunnet være stolt af sin gård, som i de følgende årtier blev rammen om mange familie-sammenkomster, især om sommeren, når børn og svigerbørn, Lichtenberg fra Bidstrup, de Thygeson fra Matrup og Bygholm, Gersdorff fra Ussing- og Merringgaard, slægt og venner besøgte den gamle etatsrådinde på palæet i Horsens.

Beenfeldt viste sig som ejer af Serridslevgaard ikke blot i besiddelse af stor æstetisk, men også megen praktisk sans; således anlagde han foruden parken en betydelig blomster- og frugthave med et »Huus til den ved Gaarden stedseværende Blomster-Kunst og Leverance Gartners Vaaning«, og han skaffede sig rindende vand i hovedbygningen ved at lede en kilde igennem det »søndre Bousquet«, under alle terrasserne og en del af bygningerne til bryggerhuset. Medens Halling udtrykkeligt fremhæver, at haven blev anlagt af godsets egne folk,

Spisestue med malede tapeter (fot. Niels Elswing).

altså uden hoveri, har det næppe været tilfældet med de jordforbedringsarbejder, som Beenfeldt iværksatte. 1780 - 90 ledede Halling f. eks. udtørringen af en stor tørvemose 1500 »geometriske« skridt fra gården.

Året før sin død 1801 stiftede Beenfeldt og hustru et fideikommis til fordel for Horsens og omegn. Han blev begravet på Nebel kirkegård, og på hans grav rejstes en smuk sandstens obelisk med et marmorrelief af Wiedewelt. 1802 solgte enken Serridslevgaard (19, ufri jord 8, tiender 69, gods 230 tdr. htk.) for 140.000 rdl. til generalkrigskommissær *Christoffer Dahl*, der 1803 skødede gården til handelshuset *Muusmann og Scheller* i Århus. 1824 blev den købt for 26.225 rbd. s. af major Poul Gersdorffs enke *Karen Pauline Gersdorff*, født *Lilienskiold* (død 1842), hvis datter *Sophie Charlotte Gersdorff* derefter ejede den (1850 40, gods 39 tdr. htk.). Efter hendes død 1882 solgtes den ved auktion 1883 for 441.500 kr. til grosserer *H. C. Brodersen* fra Flensborg (død 1890). En tid tilhørte den hans enke, og 1902 over-

SKANDERBORG AMT

toges den af sønnen P. Jordt Brodersen. 1919 solgtes den til kaptajn *Axel Nissen*, hvis enke *Paula Nissen*, datter af ingeniør Poul Larsen. nu ejer gården. I 1949 blev det storslåede lukkede ladegårdsanlæg ødelagt ved brand og avlsbygningerne blev herefter genopført med ændret beliggenhed og i tidsvarende form. Byggeriet blev forestået af professor A. Wagner Smitt. I Axel Nissens tid er der på Serridslevgaard drevet en storstilet svineavl, således blev der opført 5 svinestalde, hver til 70 søer, og de gamle bygninger er blevet stærkt forbedret, 1937 fandt en udvidelse af hovedbygningen sted (arkitekt Mogens Clemmensen), som krævede, at den store, smukke tagflade måtte brydes af kviste. Rosenhave og stenhøj er anlagt ved havearkitekt Erstad-Jørgensen. Gårdens nuværende areal er 441 tdr. ld. ager. 4 tdr. ld. eng og 80 tdr. ld. skov.

OTTO NORN

EJERE

Karine Krumpen
1424 Maribo Kloster
1599 Claus Mund
1615 Niels Munk
Henrik Mund
1682 Jens Mule
1692 Henrik Mule

1747 Fr. Lautrup
1749 G. de Lichtenberg

1768 Fr. L. Beenfeldt

1802 Chrf. Dahl
1803 Muusmann og Scheller
1824 Karen Pauline Gersdorff
1883 H. C. Brodersen
1919 A. Nissen

1951 Paula Nissen

BYGNINGER

Hovedbygning med to sidefløje
opført

ca. 1750 Sidefløjene ombygget og
ladegården istandsat

1777 Hovedfløjen opført ved
Anders Kruuse

1937 Hovedbygningen udvidet ved
Mogens Clemmensen og
ladegården moderniseret
1949 Avlsgården genopført efter
brand ved A. Wagner Smitt

Hovedbygningen set fra sydøst (fot. Niels Elswing).

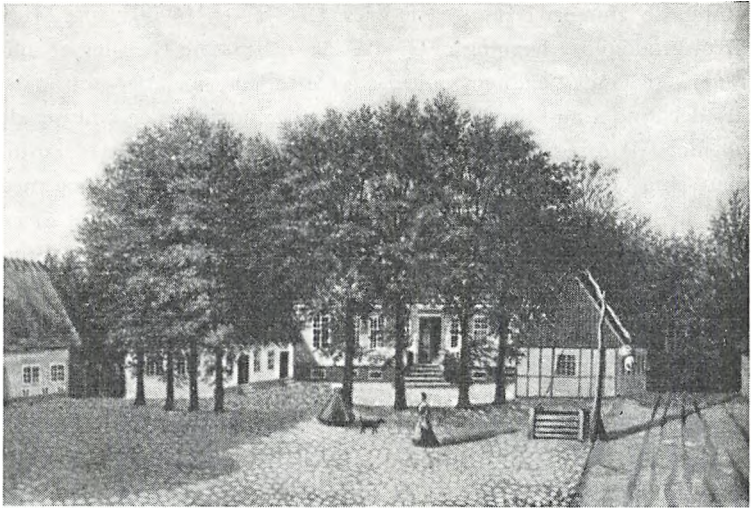
Hanstedgaard

Hansted sogn, Voer herre, Skanderborg amt

Gårdens beliggenhed er strategisk bestemt. Den er sikkert ret tidligt i middelalderen anlagt på dette sted, hvor naturen i forvejen har budt på ypperlige forsvarsmuligheder. Engene, som nu omgiver stedet på de tre sider, var dengang under vand og en fortsættelse af Nørrestrand; kun mod nord, hvor ingen naturlig adskillelse var fra omgivelserne, måtte man anlægge en grav, som endnu delvis eksisterer den dag i dag, og som på sine steder er meget dyb. Hanstedgaard nævnes i Valdemars jordebog som *kongens* ejendom, og der er næppe tvivl om, at den nuværende hovedbygning ligger på middelalderborgens plads. Ved gravninger under og i umiddelbar nærhed af huset har man fundet rester af fundamenter og munkestensmure. Da man i 1875 ombyggede hovedhusets nordre sidefløj, traf man i fem alens dybde på et smukt malmkar fra 1300'erne med to hanke og langs randen atten trekantede våbenskjolde, hvori ses en halv, oprejst drage. Karret,

som tidens patina ikke har gjort mindre smukt, opbevares nu i Nationalmuseet. Man ved i øvrigt meget lidt om gårdens ejerforhold i middelalderen. 1523 meddeles, at kong Hans har pantsat Laurids Skinkel nogle af kronens gårde og gods i Hansted, »kaldt Rannis gods«, og det er formodentlig denne oplysning, der ligger til grund for traditionen om, at gården en tid har tilhørt Rane Jonsen, hvis forbrudte gods tilfaldt kronen efter kongemordet 1286. 1577 hører vi, at kongen giver borgmester i Horsens Adser Sørensen livsbrev på Hansted Hovgaard ved Horsens, fri for ægt og arbejde, men mod at svare sædvanlig landgilde deraf. Året efter udstedte kongen et åbent brev, hvorved Adser Sørensen indtil videre fritoges for landgilde, skat og anden tyng, for at han bedre kan genopbygge gården, der skal være bygfalden. Det er derfor muligvis ham, der har ladet opføre den bygning, om hvilken Danske Atlas oplyser, at den var af grundmur og havde et tårn. Den blev ødelagt under en af de mange krige først i 1600'erne, da netop disse egne blev frygtelig hærget af tyske, polske og svenske tropper. Bevaret blev kun laden, hvis solide munkestensmure endnu gemmer sig under hvidtekalken den dag i dag.

1581 fik Adser Sørensens enke Inger fæstebrev på Hanstedgaard mod, at hun skulle svare sædvanlig landgilde og anden rettighed deraf til lensmanden på Skanderborg Claus Glambek. 1584 fritoges hun for at yde ægt og arbejde; men allerede året efter skødede kronen Hanstedgaard foruden ni andre gårde i sognet til *Kjeld Brockenhuus* til Lerbæk. År 1600 bad han om at få afgiften til kronen nedsat, da Karen Gyldenstjerne havde ødelagt to gårde i sognet. 1613 erhvervede *Kjeld Brockenhuus* og hans hustru, fru Edel Ulfeldt, livsbrev på kronens og kirkens parter af korntienden af Hansted sogn mod at holde Hansted kirke vedlige. Efter *Kjeld Brockenhuus'* død 1616 sad enken inde med gården, til hun døde 1633, og den gik i arv til sønnen *Johan Brockenhuus* (død 1648), hvis enke *Hedvig Bille* ægtede *Henning Pogwisch*, der 1662 nævnes som ejer af Hanstedgaard (40 tdr. htk.) og døde 1664. Hans stiftsøn *Erik Brockenhuus* måtte sælge den. 1684 skødede arvingerne efter *Peder Hansen (Hovenbeck)* Hanstedgaard (25 tdr. htk.) til den rige handelsmand i Horsens *Anders Jensen Thonboe* og hustru *Dorthea Hansdatter Lottrup*, en datter af Hans Nielsen Lottrup, sognepræst i Gudbjerg. Hun fødtes 1657 og kom i huset hos sin faster

Hanstedgaard i 1860'erne. Maleri af frøken Thornam.

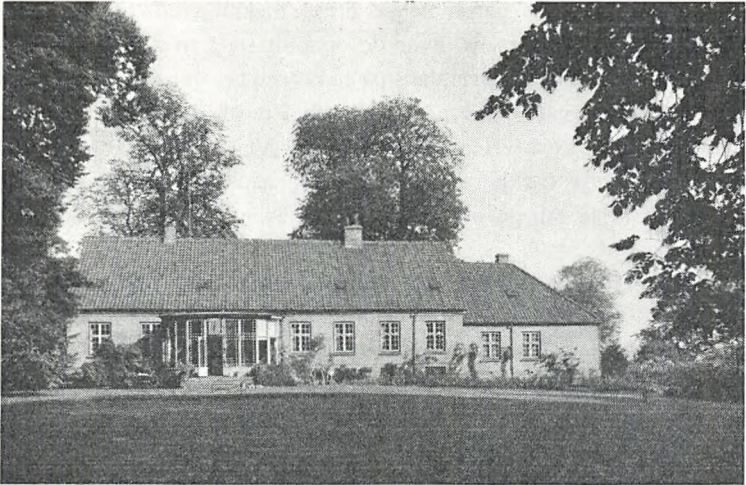
Anne Nielsdatter, borgmester Christoffer Blimesters enke i Horsens. Anders Thonboe fornyede 1694 alle Hanstedgaards bygninger i bindingsværk undtagen den gamle, solide lade. 1697 døde han og blev begravet i Hansted kirkes kor. 1703 lod enken over korbuen opsætte et smukt epitafium til hans minde, et dygtigt arbejde, som kan tilskrives Horsensmesteren Arent Slache. 1705 stiftede enken »nu dette år til allersidst på samme måde barnløs« et *hospital*, som skulle opføres ved Hansted kirke, og af »inspections herren« udnævntes en forstander, som samtidig skulle have Hanstedgaard i forpagtning. Videre i sit testamente 1710 bestemte Dorthea Hansdatter: »At hospitalet således vorder bygt og indrettet som andre hospitaler ere funderede, nemlig med grundmuuer, og et lidet altere og chor i enden, samt prædikestol, hvorudi Guds tjeneste kand forrettes, og at enhver lem vorder forsynet med en lukt seng og lås for, som i andre hospitaler brugelig er og til hver par lemmer et kammer; dog at der til dessens opbyggelse ey tages nogen steen fra Hanstedgaard såsom de til kirkernes og gårdens reparation behøves . . .«. Dorthea Hansdatter døde 1711 i Horsens, hvortil hun var flyttet i 1705, og året efter kunne

hospitalsbygningen i Hansted indvies. Det var en 16 fag lang, 6 fag bred, grundmuret bygning og »indvendig i den store tvergang er indretning til Guds tjenestens holdelse«. De to store malerier, som nævnes der, findes nu i kapellet i den flere gange udvidede og ombyggede bygning; de forestiller Anders Thonboe og hans hustru i hyrdekostumer. Hun er anbragt på et postament, fromt læsende i en bog med passende gudelige citater, og han sidder i et landskab omgivet af en flok på 24 får, en hentydning til hospitalets lemmer, hvis antal oprindeligt netop var 24.

Fra nu af havde Hanstedgaard i lange tider ingen selvstændige ejere, og blandt hospitalsforstanderne og forpagterne skal kun nævnes én, som i særlig grad har sat sit præg på den gamle gård. 1781 udnævntes major *Poul Gersdorff* til hospitalsforstander. Han fødtes den 15. september 1737 på Kærgaard ved Ribe, 1799 blev han gift med Karen Lilienskiold, en datter af kammerherre, kommandør Gustav Lilienskiold og Sophie Charlotte Heltzen. Gersdorff, som 1821 blev ejer af den nærliggende Kærsgaard på Rådved mark, gjorde meget for at forskønne ejendommen, således anlagde han i engene syd for gården en kilde med en indfatning af sandsten, hvorpå står indhugget: »1784 er Hanstedgaards Kield anlagt af Poul Gersdorff«. Et dæksel af sandsten med en hank er nu forsvundet, men indfatningen opbevares i haven. I Dorthea Hansdatters testamente 1710 nævnes udtrykkeligt, at »der er ikke forråd ved Hanstedsgaards eller tilliggende gods af træ . . .«, og det har vel været en af grundene til, at Gersdorff anlagde en lille lund på en skråning nord for gården ikke langt fra den nuværende landevej. På en slags bastion, hvor der muligvis har stået et lysthus, rejste han en 88 cm høj granitstøtte med indskriften: »Gersdorffslund er saaet 1786«. Endnu rummer lunden enkelte træer, som kan være sået af Gersdorff. Endelig er det Poul Gersdorff, som har opført den nuværende hovedbygning, oprindeligt et smukt lille, fritliggende hus. Som arkitekt har han uden tvivl anvendt bygmester Anders Kruise fra Horsens. Hanstedgaards hovedbygning har flere lighedspunkter med den nære, lidt ældre Serridslevgaard; men i betragtning af husets beskedne størrelse har arkitekten ikke turdet forsyne det med et lignende udviklet dekorationsapparat. Udsmykningen indskrænker sig som jævnligt hos Kruise til dørpartiet, der har

Wæe Israels Hyrder Som føde sig self Skulde icke Hyrderne føde Hiorde, men I wilde
alde fedmen, og Klæde eder med Ulden, I wilde Slagte de feede, og Wilde icke føde Hiorde,

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

pilastre med triglyfkapitæler og en sandstensplade med valgsproget: »Virtus in actione consistit« (styrke består i handling) og årstallet 1789. I soklen sidder en del kvaderhugne kampesten, der sikkert er overtaget fra et af de tidligere huse på stedet. Også husets omgivelser er ordnet på Gersdorffs tid. Foran bygningen, ind mod ladegården, blev i en stor halvcirkel plantet otte lindetræer, hvoraf endnu fire er bevaret, mod vest anlagdes haven sikkert samtidig i den romantiske stils smag. Der er endnu trods en moderne omlæggelse levnet betydelige rester af to på hinanden vinkelrette lindealleer og en udsigtshøj. Alle disse arbejder, som Gersdorff iværksatte, gjorde Hanstedgaard til et smukt, helstøbt værk. Blandt de mere uheldige indgreb i det gamle anlæg var 1862 tilføjelsen af to sidefløje til hovedbygningen mod avlsgården. Ved anlægget af den østjyske længdebane kom den til at gå lige vest for haven, og hermed blev en stor del af den intime forbindelse med de store enge brudt. 1932 blev de store, strå-tækte udlænger delvis hærget af brand, men atter genopført.

Hanstedgaards strategisk bestemte beliggenhed kom kuriøst nok til at spille en rolle i det nittende århundrede. Under begge slesvigske krige har Hanstedgaard i kortere tid været danske generalers kvarter.

SKANDERBORG AMT

Under general Ryes berømmelige tilbagetrækning i 1849 kom danskerne 8. maj til Horsens, hvor de opholdt sig i fire dage. Afdelingens højre fløj havde alarmplads på bakkerne tæt nord for byen, hvor nu tugthuset ligger, og Rye opholdt sig i de dage med sin stab på Hanstedgaard. 1864, efter fægtningen ved Vejle 8. marts, måtte det norrøjske korps trække sig tilbage til Horsens og tog stilling der og i den nærmeste omegn nord og vest for byen med hovedkvarter på Hanstedgaard.

Endnu 1850 ejede hospitalet Hanstedgaard, hvis hovedgård vurderedes til 21½ tdr. htk., og hvortil hørte 48 gårde og 28 huse på ialt 271 tdr. htk.; men i den følgende tid solgtes godset (det sidste i 1865), og 1904 afhændede stiftelsen hovedgården for 100.000 kr. til forpagter *Theodor Otto Harries*, som 1910 solgte den for 157.000 kr. til *Stef. Svendsen*. 1924 overtog *N. A. Have* gården, som enken i 1963 solgte til *Horsens kommune* for 2.750.000 kr. Hanstedgaards nuværende tilliggende er 156 tdr. ld. ager og 57 tdr. ld. eng og skov.

OTTO NORN

EJERE

ca. 1231 Kronen

1585 Kjeld Brockenhuus

1662 Henning Pogwisch
Peder Hansen (Hovenbeck)

1684 Anders Jensen Thonboe og
Dorthea Lottrup

1711 Hansted Hospital
(1781 P. Gersdorff forstander)

1904 Th. O. Harries
1910 Stef. Svendsen
1924 N. A. Have

1963 Horsens kommune

BYGNINGER

Voldsted
ca. 1580 Stenhus med tårn og
ladegård opført (?)

1600'erne Gården ødelagt

1694 Hovedbygning og ladegård
genopført

1789 Hovedbygning opført ved
Anders Kruuse

1862 To sidefløje opført

1875 Nordfløj ombygget

1932 Avlsgården delvis fornyet
efter brand

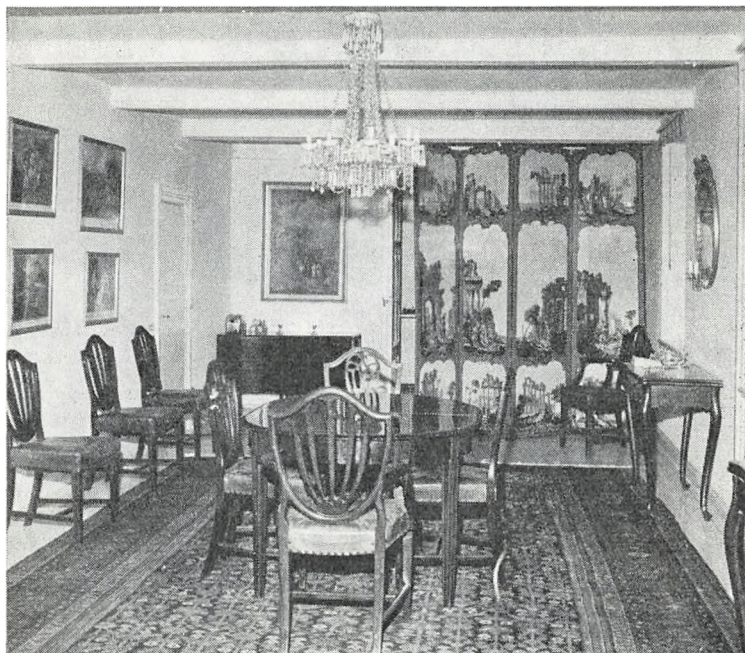
Hovedbygningen set fra nordvest (fot. Niels Elswing).

Tamdrup Bisgaard

Tamdrup sogn, Nim herred, Skanderborg amt

I ældre tid, ja, helt ind i dette århundrede, kaldtes gården blot Bisgaard, og af historiske grunde fastholdes denne benævnelse i det følgende, idet det dog skal anføres, at den nuværende ejer foretrækker at bruge navnet Tamdrup. Gården ligger på bakkehældet 500 m syd for Tamdrup kirke, der med sin høje beliggenhed, 77 m over havet, siges at have gjort tjeneste som sømærke for sejladsen på Horsens Fjord.

Selv om nutidens Tamdrup Bisgaard i areal og bygningernes anseelse kan måle sig med mange danske herregårde, har den ikke helt gennemløbet samme udvikling som disse, og blev således ikke i godsernes storhedsperiode, det 18. århundrede, nogen privilegeret, komplet hovedgård med det tilpligtede bønderhartkorn på mindst 200 tønder. Tværtimod blev den en lang periode regnet for en ganske almindelig, ufri bondegård. Men det betyder ikke, at Bisgaard ikke i en fjern fortid har haft sin første og største glansperiode. Det viser tydeligt nok den nærliggende kirke, ikke blot en af landets allerældste

Spisestue.

stenkirke, måske blevet til for fulde ni hundrede år siden, men også med sine tre skibe og absider så anselig som var det en domkirke.

Og faktisk er navnet Bisgaard en forkortelse af Biskopsgaard, og som sådan er den faktisk kendt, indtil alt kirkegods ved reformationen blev konfiskeret og lagt under *kronen*, også det gods, som havde været besiddet af *Århus bispestol*, og som i henvend halvhundrede år efter 1536 blev administreret af den kongelige lensmand på bispegården inde i Århus by. I den ældste bevarede jordebog over det gods, som hørte til lenet, skrevet i året 1544, står Bisgaard, her stavet: Bisgarrt, opført som en af godt en snes bøndergårde i Nim herred, alle beliggende inden for Vrønding sognegrænse og fordelt på så godt som alle sognets byer. Gårdfæsteren hed slet og ret Per Madsen.

Af gårdens beboere i ældre tid nævnes kun Morten Jul i 1492, og så har Århusbispens naturligtvis af og til gæstet denne som andre af

sine bispegårde, således bisp Tyge, der sad i bispesædet fra omtrent 1276 til 1288. Hans navn står under de Erik Klipping'ske forordninger, udstedt 1282, og han har i 1279 udstedt en bekræftet kopi af en dom, fældet på kirkekonciliet i Vejle det samme år, et latinsk brev, som er dateret Thomæthorp. Det er første gang navnet Tamdrup nævnes. På det tidspunkt har betegnelsen Bisgaard åbenbart endnu ikke været i brug. Og dengang lå kirke og herregård ikke i fornem ensomhed på bakkekammen. Imellem dem lå som antagelig før og i hvert fald senere en gård, der blev kaldt Tamdrupgaard, ja, foruden den nogle bolsteder af forholdsvis betydelig størrelse. Således var forholdet i det 17. århundrede, da man skelnede mellem Tamdrupgaard, præstens anneksgård, og Bisgaard. Og et lignende forhold har måske gjort sig gældende, allerede da Tamdrup kirke blev bygget. Tilsammen har bebyggelsen, inklusive Bis(kops)gaard, dannet det stormands-sæde, verdsligt eller gejstligt, der har været den naturnødvendige baggrund for det grandiose kirkebyggeri.

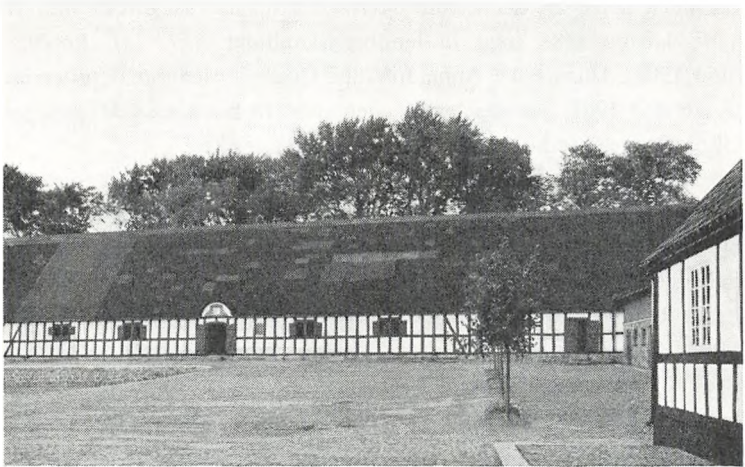
Kirkens bygherre kendes ikke. Det kan være kongen eller bispem eller begge i forening eller måske jarlen over Loversyssell, hvis centrum man har villet søge nær Tamdrup. Men kun 25 km mod sydvest ligger vikingetidens kongesæde Jelling, hvor den store runesten melder om »den Harald, der gjorde Danerne kristne«, og det er måske et fingerpeg om kongeslægtens gavmildhed, når kirkens pragtfulde »gyldne alter« fra begyndelsen af 1200-årene i sine lueforyldte relief-felter, som kunne det være en moderne tegneserie, beretter om Poppos prædiken og jernbyrd og Harald Blåtands omvendelse. I midterfeltet ses ved den tronende Vorherre to tilbedende skikkelser, hvoraf den kvindelige bærer krone og måske er en enkedronning.

At biskop Tyge som nævnt i 1279 residerede på Tamdrup, efter al sandsynlighed identisk med Bisgaard, viser, at denne på det tidspunkt endnu havde en vis betydning, men siden gik det ned ad bakke, så det Bisgaard, som ved reformationen kom under kronen, var slet og ret en fæstegård. Man kan dog tænke sig, at 25 gårde, de eneste, som registreres under Nim herred i Aarhusgaards jordebog 1544, har været Bisgaards bøndergods i ældre tid. Gårdens indehaver var dengang en bonde, Per Madsen, men siden fik Bisgaard en årrække et mere fornemt herskab i Anders Grøn, måske en bror til Lars Grøn

på Raskgaard, i hvert fald af adelig æt, selv om han tjente Holger Rosenkrantz på Boller som foged og som sådan fik hjemlov fra krigens i Sverige i 1564 for at tilse hans gods. Men skønt han med konen, »fru Anne Grøns«, var budt til barsel på Boller i 1571, ganske vist nævnt sidst på listen over de godt og vel hundrede »herremænd og fruer«, og skønt han havde ladet sin egen søn opkalde efter sin herre og døbe Holger Grøn, så lykkedes det ikke denne at hævde adelskabet, så lidt som besiddelsen af Tamdrup Bisgaard, den moderen ellers efter faderens død i 1580 havde fået livsbrev på, dog ikke kvit og frit, som Anders Grøn havde haft den tilligemed to bol i Tamdrup. Sønnesønnen, der også hed Anders Grøn, endte som herredsfoged i Nim herred. Han havde som tingskriver i 1626 boet hos faderen på Aarupgaard.

Bisgaard blev nu herredsfogedgård, beboet af Thomas Pedersen, både før og efter den efter svenskekrigene som meget andet krongods blev udlagt til kronens kreditorer, i dette tilfælde »Jøderne på Hald«, *Jakob, Isak og Samuel de Lima*, der fik skøde i 1664. Rentemesteren *Henrik Müller*, der havde afstået det, antagelig som panthaver, fik det på en eller anden måde igen og lagde det under Stensballegaard, en af sine mange herregårde. Han, som havde været kronens kreditor i stor stil, kom siden selv i større restance til staten og måtte afhænde sine godser. 1690 solgte præsidet i København, *Hans Nansen den Yngre*, Bisgaard til *Frederik Olufsen Svane* (død 1725), hvis enke *Else Marie Thorup* ægtede *Jens Olesen Mandix*, og enken efter sønnen *Ole Mandix* (død 1805), *Johanne Marie Kruse* (død 1813), bragte gården til sin ægtefælle *Steen Hasselbalch*. 1826, året før hans død, kom Bisgaard ved tvangsauktion til købmand *Rasmus Secher* i Horsens for 10.000 rbd. sølv og 3.200 rbd. sedler.

Gården var da blevet betydelig større. *Frederik Svane* havde af oberstløjtnant *Trappaud* i 1700 købt Tamdrupgaard og 1723 kronens købsret til både denne og Bisgaard m. m. gods. Trods de anstrengelser både Svane og *Jens Mandix* bevislig havde gjort sig for at holde de to halvgårde, Tamdrupgaard var delt i, besat og ved lige, kunne *Ole Mandix* i 1750 med rette betegne den som »en arm bondegård«, hvis jorder til dels blev drevet under den nærved beliggende bondegård Bisgaard, og han fik kgl. bevilling til at opretholde denne tilstand.

Gårdspladsen set fra syd (fot. Niels Elswing).

Allerede dengang lå der dog 62 tdr. htk. bøndergods under Bisgaard, hvis jorder blev drevet med hoveri, og nye fæstegårde kom til, så hartkornet i 1785 var godt 117 tønder, med ialt 25 bønder og 12 husmænd. Men selv om Bisgaards jorder var et enemærke, kunne den ikke på moderne vis inddeles i kobler, fordi den gennemkrydsedes af veje og fodstier fra de seks byer til Tamdrup kirke midt i den. Skoven, som 35 år før var skildret som slemt forhugget, var dog nu »en liden smuk ungskov, opelsket og i god fremvækst«. Fire år før havde Ole Mandix købt Kørupgaard med henved 12 tdr. htk., hvis jorder senere også blev drevet under Bisgaard, 1826 regnet til 28 tdr. htk., efter matriklen 1844 til 32 tdr. Arealet var da henved 350 tdr. ld., hvoraf 289 ager, 34 eng og 31 skov. Den Horsensskøbmand Rasmus Secher forbedrede på flere måder gårdens drift. Der var i hans tid et mejeribrug med 100 malkekøer. Hans efterfølger, som købte den 1848 for 65.000 rbdl., *Otto Arenfeldt Reedtz* var en søn fra Palsgaard. Trods sin fornemme herkomst, og selv om han blev både kammerjunker og kammerherre, var han noget af en original, der til daglig færdedes i vadmæl og træsko. Fremmede kunne spørge ham, om de traf kammerherren. Men han var vellidt og en dygtig landmand. Han

SKANDERBORG AMT

var uden arvinger, der kunne overtage Bisgaard, så gården blev fra hans dødsbo 1888 solgt til landbrugskandidat *Jacob M. Lorenzen* (død 1908). Hans enke *Anne Johanne Cecilie Ipsen* var derefter ejer til sin død 1961. Samme år blev den solgt til fru *Karen M. Bentzen*. Gårdens areal er nu 370 tdr.ld., hvoraf 32 er skov.

En svær, flere meter højstensætning, der hæver terrænet til et plateau øst for gården, står rimeligvis i forbindelse med det anlæg, der blev ødelagt af en brand, som forårsagede, at *Ole Mandix* måtte genopbygge gården ca. 1784. Hovedbygningen danner sydfløjen, en langstrakt bindingsværksbygning i ét stokværk på hugget granitsokkel. Midt i fløjen, der nu har tegltag, sidder en gennemgående frontispice. Både i dørenes guirlande-dekorationer og på anden måde har den bevaret sit fine Louis-Seize præg. Til hovedbygningens gavle slutter sig korte mellembygninger, der danner forbindelse til den lavere sidefløj, der er ombygget i bindingsværk i dette århundrede. Den meget lange lade af bindingsværk, som danner gårdens nordfløj, er samtidig med hovedbygningen, mens staldbygningerne i øst og vest er opført af kampesten i 1894 og 1895.

MOGENS LEBECH

EJERE

Arhus bispestol
1536 Kronen
1664 Brødrene de Lima
ca. 1683 Henrik Müller
ca. 1688 Hans Nansen den Yngre
1690 Frederik Olufsen Svane
ca. 1730 J. O. Mandix
1744 O. Mandix

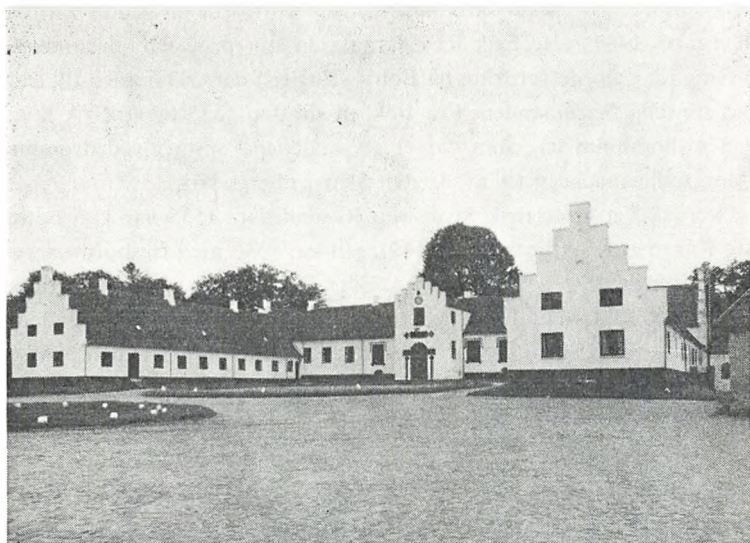
1805 S. Hasselbalch
1826 R. Secher
1848 O. Arenfeldt Reedtz
1888 J. M. Lorenzen

1961 Karen M. Bentzen

BYGNINGER

ca. 1784 Gården genopført i bindingsværk efter brand

1894-95 Avlsgårdens øst- og vestfløj opført af kampesten
Hovedbygningens sidefløje ombygget

Hovedbygningen set fra gårdspladsen (fot. Niels Elswing).

Matrup

Tyrsting sogn, Tyrsting herred, Skanderborg amt

Matrup synes først at have tilhørt slægten Skram. 1388 betænkes væbner *Christen Skram* af Matrup med en jernkiste i biskop Johannes' testamente; 1399 er han ridder. Han var gift med Kirsten Jespersdatter Raasted til Nørholm, den sidste af sin slægt. Hans søn Niels Skram fik 1453 Matrup udlagt på skifte med sin broder, Peder Skram til Urup efter deres moder, og hverved kom Stigs mølle til gården. Niels Skram var gift med Cecilie Jensdatter Frost, men hans søn Henrik må være død ugift, da Matrup kom til hans søster Kirsten Nielsdatter Skram, som før 1477 var gift med *Erik Styggesen Rosenkrantz*; denne fik 1487 af fru Elsebe Hartvigsdatter, Godske Barsebeks efterleverske, afkald på hendes ved søskendeskifte udlagte part i Matrup og Matrup gods. En bekendt folkevise fortæller om, hvorledes han

trods moderens ønske ved kongens hjælp bortførte sin brud fra Frøsløvgaard. 1489 førte Erik Rosenkrantz en stor proces mod bønderne i Ring, der gjorde fordring på Folris (Fuglris) dam. Dammen tilkendes sluttelig herremanden. Fra 1490 til sin død 1535 besad Erik Styggesen Tranholm len, som var et af smålenene opstået ved dronning Margrethes nedlæggelse af slægten Skarpenbergs borg.

Ved skiftet efter Erik Styggesen Rosenkrantz 1535 var kun døtre, og Karen Rosenkrantz (død 1549), gift ca. 1530 med rigshofmesteren *Eiler Hardenberg*, arvede Matrup. Eiler Hardenberg afrundede godset ved tilkøb af fri bøndergårde, som af Frederik II løsgjordes for handel. Han var 1535 til 1565 forlenet med Tranholm. I den nærmeste købstad, Horsens, blev Eiler Hardenberg 1560 ejer af have og jord samt to fiskedamme i Lille Smedegade. Han døde fem år efter.

Erik Eilersen Hardenberg, gift 1561 med Anne Rønnow (død 1609 som den sidste af sin slægt), gjorde Matrup til hovedbesiddelsen blandt sine mange godser. Han havde Tranholm len 1565 - 73. I dette sidste år afsluttede han et stort mageskifte med Frederik II, ved hvilket denne gav ham 22 gårde ved Matrup mod 19 gårde på Sjælland.

Erik Hardenberg opførte ca. 1578 en ny, stor hovedbygning til godset, af hvilken der står betydelige rester i den midterste del af det nuværende hus; dennes tykke mure og hvælvede kældre stammer fra Erik Hardenbergs tid. Af bevarede sandstensfragmenter, som er indmuret omkring hoveddøren, bl. a. en karyatide- og en hermepilaster, kan skønnes, at Erik Hardenbergs bygning har haft store arkitektoniske værdier. Vinduerne havde trekantede sandstensfrontoner med hoveder i midten i lighed med Niels Skrams og Kirsten Rosenkrantz' lidt yngre Urup. I Jylland fandtes dette motiv også på Lindenberg.

Erik Hardenberg indrettede 1577 et lille kapel på Matrup og udstyrede det med usædvanlig smukt inventar, af hvilket de vigtigste stykker synes at være bevaret. Altertavlen var det meget fine alabasterrelief, som nu findes i Tyrsting kirke, det er dateret 1551 og signet V. L. Motivet er dommedag. Også Erik Hardenbergs prædikestol synes at have undgået tilintetgørelse, for den er uden tvivl identisk med det cnestående sandstensarbejde i Træden kirke. På to sandstensplader er i højt relief fremstillet de fire evangelister siddende med store bøger i skødet. Da Erik Hardenberg var en vidt berejst og højt

*Hoveddøren
med
fragmenter
fra Erik
Hardenbergs
tid
(fot. National-
museet).*

dannet mand, er der intet mærkeligt i, at han har udstyret sit kapel med fremragende kunstværker.

Erik Hardenberg døde 1604 på sin fynske gård Skovsbo som sidste mand af sin slægt; liget blev ført til Klovborg kirke, hvis kor han 1591 havde ombygget og forsynet med en halvrund apsis, samtidig havde han skænket kirken forskelligt inventar. En stor, smuk sandstensplade med figurfremstillinger på korets nordvæg er gravminde for Eiler Hardenberg, hans to sønner Stygge og Corfitz og datteren Kirstine, desuden for Erik Hardenberg, Anne Rønnow og deres tre døtre Karine, Rigborg og Berethe.

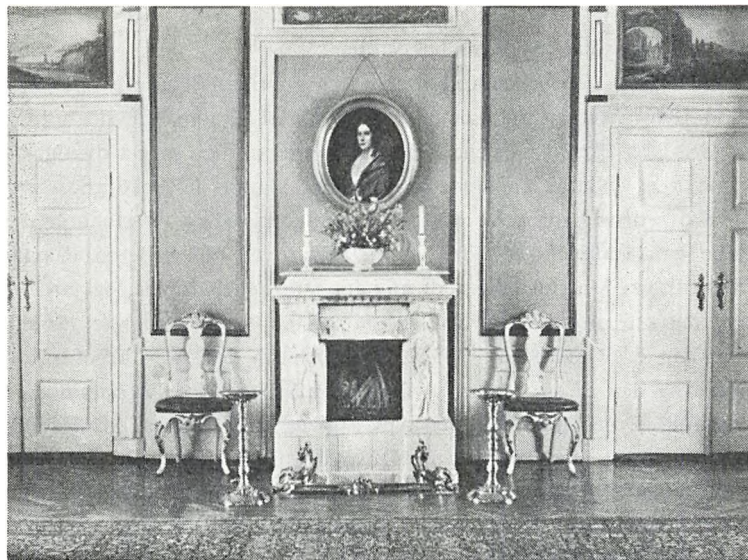
Da Erik Hardenberg døde sønneløs, overgik Matrups til hans datter Kirsten, 1589 gift med *Axel Brahe*, en broder til Tyge. Deres søn,

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

som også hed Tyge, arvede gården; efter hans død 1640 overgik den til datteren Anne, gift med *Oluf Daa*, der mageskiftede Matrup med sin søstersøn *Corfitz Ulfeldt*; denne kom som andre af sine standsfæller ud i økonomisk uføre og måtte efterhånden pantsætte det meste af godset. 1679 lod Vincents Lerche til Rygaard sig indføre i Matrup; fra ham kom gården til Henrik Nielsen Holst og 1686 fik svogrene *Thyge Jespersen* til Skæring Munkgaard og Tøger Pedersen Nørkier. Thyge Jespersen udkøbte sin svoger 1690 og lagde en del bøndergods til Matrup. 1693 skænkede han en disk til Klovborg kirke og 1706 sammen med hustruen Anna Michelsdatter en kalk. Efter den sidstnævntes død 1721 kom Matrup to gange til auktion, og 1722 erhvervedes den af afdødes stedsøn *Christian Fischer* til Allinggaard med flere godser, som to år efter solgte den til sin halvbroder *Niels Thygesen* (1700 - 52). Efter hans død kom gården atter 1755 på auktion og tilfaldt børnenes farbroder justitsråd, amtsforvalter *Emanuel Thygesen*.

Emanuel Thygesen fik 1759 Matrup ophøjet til et stamhus for sin ældste brodersøn Thyge Jesper Thygesen, som overtog gården efter

Vægparti i dagligstue (fot. Inger og Harald Jørgensen).

onklens død 1764. Emanuel Thygesen ombyggede Matrups ladegård i grundmur; den store lade fra 1764 er endnu bevaret lige over for hovedbygningen, hvis midterfløj han forlængede med nogle fag og hvis bindingsværksfløj han fornyede med lange fløje i grundmur. Tyrsting kirke erhvervede han i 1761 og lagde den under stamhuset, hvorefter han lod bygningen forny og udstyre med festligt rokoko-inventar. Ved denne lejlighed fik Erik Hardenbergs alabasterrelief sin store og smukke ramme.

Thyge Jesper Thygesen (født 1738) var meget virksom for at udvide og forbedre stamhuset. 1776 blev han adlet de Thygeson tilligemed broderen på Bygholm. 1821 overdrog han stamhuset til sin søn, stiftamtmand Niels Emanuel de Thygeson på Bygholm. Der måtte optages store lån, skatterne blev ikke betalt, og 1828 måtte stamhuset ophæves. Den store ejendom blev sat til tvangsauktion og delvis adspaltet; Matrup og Vaabensholm (58, 112 og 419 tdr. htk.) købtes af stiftamtmand de Thygesons eneste søn Thyge G. C. Fr. de Thygeson. Denne bragte atter gården på fode, udførte afvanding og beplantning.

SKANDERBORG AMT

ger af de store hedearealer, som efterhånden navnlig syd for gården havde bredt sig på skovens bekostning.

1853 købte den bekendte købmand og politiker *Regnar Westenholz* (død 1866) Matrups af oliemøller *F. V. Schütte*, som kun siden 1851 havde været ejer af gården. Westenholz drev gården meget dygtigt og kom til at indtage en fremskudt stilling blandt de jyske godsejere. 1878 overdrog hans enke Matrups til sin søn *Th. Fr. Westenholz*, og efter hans tidlige død 1883 gik gården over til broderen *Regnar Westenholz*. Matrups nød godt af hans store arbejdsevne, og jord og bygninger forbedredes. 1920 overtog sønnen *Th. Westenholz* gården, som han drev indtil han i 1961, to år før sin død, som arveforskud overdrog den til sin fætter, civilingeniør *Sven Torben Westenholz*. I forbindelse med overdragelsen blev afgivet 106 tdr. ld. til jordlovsudvalget. I 1963 blev hovedbygningens østfløj gennemgribende fornyet. I 1934 var Ring skov og Tranholm plantage tilkøbt, men andre arealer er afstået og nu udgør godsets tilliggende ialt 2.955 tdr. ld., deraf sædegården 161 tdr. og skoven 2.075 tdr. ld.

OTTO NORN

EJERE

1388 Christen Skram
ca. 1477 Erik Rosenkrantz
1535 Eiler Hardenberg
1565 Erik Hardenberg

1604 Axel Brahe
1640 Oluf Daa
1646 Corfitz Ulfeldt
1679 - 90 Forskellige ejere
1690 Thyge Jespersen
1722 Chr. Fischer
1724 Niels Thygesen
1755 Emanuel Thygesen

1851 F. V. Schütte
1853 R. Westenholz
1920 Th. Westenholz

1961 S. T. Westenholz

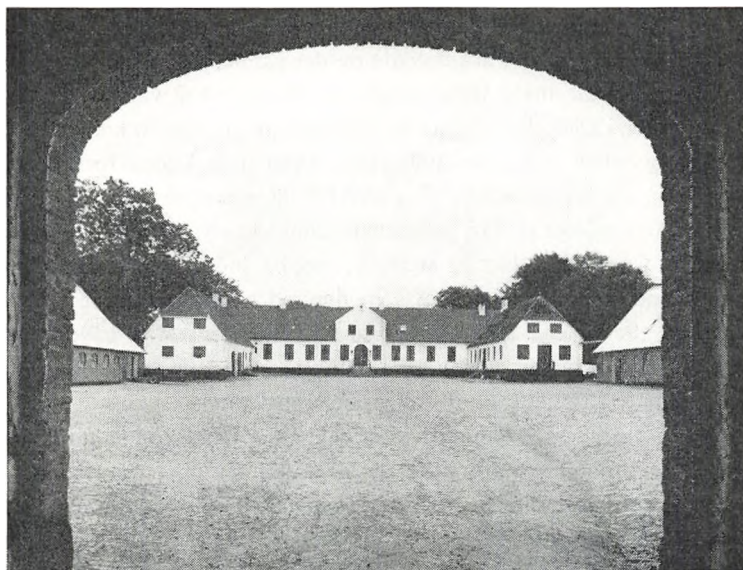
BYGNINGER

1578 - 1603 Hovedbygningen opført

ca. 1760 Hovedbygningen udvidet,
sidefløje fornyet i grundmur
1764 Ladegården opført

1853 Portaltårn opført

1963 Østfløjen indvendig fornyet
ved Vinther og Roldsgaard

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Stovgaard

Tørring sogn, Vrads herred, Skanderborg amt

Nogle hundrede alen øst for Stovgaard lå indtil midt i 1870'erne et voldsted af umiskendelig middelalderlig type, cirkelrundt, henved 65 fod i diameter og omgivet af en grav, der var hegnet af en lav vold, dannet af den opkastede fyld. Det har såmænd ikke været pietet eller historisk interesse, der så længe lod denne gamle borgplads urørt. Man har her som så mange andre steder næppe kunnet afse arbejdskraft til at køre de mange læs grus og jord bort, og hvor skulle man forresten have gjort af dem, dengang man ikke i større udstrækning kendte til at planere markerne. Dengang disse i det hele taget heller ikke var så kultiverede som nu, med små skovhoveder, krat, kær og moser strøet mellem den dyrkede agerjord. Da faldt en upløjet, græs-groet knold mere eller mindre ikke så meget i øjnene.

Det blev anderledes, da man satte ind med de forbedrede landbrugsmetoder i det 19. århundrede og det gamle, uregelmæssige præg forsvandt. Hvad angår borgvolden ved Stovgaard så var det et stort held, at der i 1877, kun et par år efter at den var sløjftet, kom folk til gården, kyndige folk, som optegnede, hvad man kunne fortælle på stedet, og tog en skitse, der viste såvel beliggenhed som udstrækning. Det snævre voldsted har naturligvis kun kunnet rumme en enkelt bygning, en middelalderlig stenstue, næppe indrettet til stadig beboelse, men til tilflugtssted, hvis en ildesindet nabo med sine svende kom ad alle veje til by, som der står i folkevisen. Man havde kørt rester af dette bygværk bort, røde munkesten og kampesten, så store, at der måtte fire heste til at drage nogle af dem.

»Røverkulen« kaldte man til sidst denne borgplads, og man mindes uvilkårlig dronning Margrethes lov af 1396, der taler om den uret, der er sket på grund af de mange »fæster« eller barfred, som datidens herremænd lod opføre. Og givet nok blev det første navn, som knyttes til Stovgaard, båret af en mand, der vel kan formodes at have haft brug for et sikkert sted at salvere sig på i påkommende tilfælde. Stenhuset var dog ikke tilstrækkeligt værn for hr. *Peder Skram*, da han havde truffet sin uven, herremanden på Tyrrestrup, i Hansted Hule og dræbt ham! Slægtbøgerne fortæller, hvorledes drabsmanden måtte rømme landet, og hvorledes han først fik sin fred igen, da han, forklædt som landsknægt, fulgte *Christoffer af Bajern* herind og reddede kongen fra ynkeligt at drukne, inden han endnu havde sat sin fod på Danmarks jord. *Peder Skram* var måske nok så meget knyttet til Urup, hvor siden hans mest berømte efterkommere holdt til, mens *Stovgaard* faldt i arv til det ikke så kendte afkom, sønnen *Niels Skram* og efter ham sønnesønnen *Peder Skram* — ikke at forveksle med fætter, Danmarks vovehals på Urup. *Peder Skram* var gift med en datter af »Jenvold i Alsted«. Denne gård gik i arv til datteren *Ane*, mens *Bege Skram*, gift med *Jørgen Juel* fik *Stovgaard*. Deres datter igen, *Karen Juel*, ægtede *Christoffer Lunge* til Odden, faldet ved Svartå 1565, og efter at sønnen *Erik Lunge*, en overgang kgl. lensmand i Nørvang herred, havde besiddet *Stovgaard* i årene før og efter 1600, kom den til en søn af datteren *Anne Lunge* og *Thomes Maltesen*, og den søn er den mest kendte af alle *Stovgaards* ejere.

Borggårdens sydøstre hjørne (fot. Niels Elswing).

Christen Thomesen, der i modsætning til fætteren Hannibal aldrig selv skrev sig med slægtsnavnet Sehested, nævnes med hæder i Danmarks historie. En retlinet og helstøbt personlighed, en statsmandstype som sine lidt ældre forgængere fra omkring år 1600, og måske nok en del konservativ, i sin tro såvel som i sit politiske virke. Han var gift med en datter af den lærde Holger på Rosenholm og selv i besiddelse af megen boglig dannelse. Men især blev han ved talrige lejligheder anvendt som diplomatisk forhandler og har æren for nogle af de mest betydelige lovarbejder udført under Christian IV. Han blev rigens kansler 1630 og kongens kansler 1640. Trods sin nære tilknytning til kongemagten værnede han om de gamle traditioner og rigsrådets dominerende indflydelse, og selv om han stod i modsætningsforhold til Corfitz Ulfeldt, så havde han måske nok så meget som denne ansvaret for Frederik III's håndfæstning. Selv oplevede han ikke at se den gjort til intet og heller ikke svenskekrigenes ulykker. Han døde i 1657, da Karl Gustavs tropper var på fremrykning op

gennem Holsten. Christen Thomesen var en from mand, der har skrevet flere salmer, og en godgørende mand, der altid underholdt to fattige ved Stovgaard og 12 på sine len. Han afhændede sine gårde Bækmark og Tanderup, den sidste som mageskifte mod Lykkesholm.

Megen tid til at sidde hjemme på herregården har hans offentlige hverv og rejser næppe levnet ham. Sønnen ritmester Axel Sehested arvede Stovgaard. Han mistede sine godser i Skåne efter tabet af denne landsdel, og skønt han fik erstatning for sine tabte godser i Skåne, var hans finanser ikke gode. En københavnsk handelsmand Cort Mercher gjorde i 1666 udlæg i godset, men da han ikke kunne besidde det, blev der truffet en ordning, og det følgende år solgte Markvard Rodsteen til Lerbæk, en søstersøn af Axel Sehested, Stovgaard til *Niels Rosenkrantz*, som skulle udbetale Cort Mercher 12.730 rdl., og omtrent halvt så stort et beløb til forskellige andre kreditorer. — Den ny ejer var på sin vis en ikke mindre interessant personlighed end Christen Thomesen. Som denne havde været statsmanden af den lidt ældre skole, hævdede Niels Rosenkrantz den gamle danske adels krigeriske traditioner. Han var i udenlandsk krigstjeneste, til han 1657 blev kaldt hjem, og lykkedes det ham ikke at gøre en indsats under svenskens indmarch i Jylland, så deltog han med bravour i hovedstadens forsvar. Siden blev han kommandant i København og ledede de store befæstningsarbejder. Christian V satte ham særdeles højt, og da feltherren Schack ikke havde foreslået ham til forfremmelse, udnævnte Christian V ham selv til generalmajor »på det at kan se, at man også kan komme frem med modestie«. Under Skånske Krig var han generalløjtnant og gennemførte erobringen af Wismar. Men det følgende forår 1676, under Helsingborgs belejring, fik han en musketkugle gennem hovedet, en soldats død, dræbt på stedet midt i angrebet.

Man har ment, at hans død muligvis var medvirkende til krigens uheldige udfald, at han med sin høje stjerne hos kongen og sine forhandlingsevner kunne have mæglet mellem de uenige højere officerer.

Hans begravelse i Københavns Vor Frue blev så overdådig som vel mulig. Den kostede 13.500 rdl., hvoraf de 12.000 gik til den trykte ligprædiken. Man sammenligne tallet med gælden på Stovgaard i 1666. Det var enken Berte Skeel, som foranstaltede den kostbare

Hovedbygningen set fra haven (fot. Regnar Ingwersen).

ligfærd, og det var hendes gård, Holbækgaard, han skrev sig til, hvis ikke til Stovgaard. Efter sine forældre havde han ikke arvet en skilling! Hans arving til Stovgaard, hans eneste overlevende barn, Birthe Rosenkrantz, døde kort efter ham selv, og 1686 solgte Berte Skeel Stovgaard til kaptajn *Peiter Ferdinand von Haugwitz*. Hverken han eller hans nærmeste efterfølgere var særlig betydelige folk. De var 1701 - 1718 kammerherre *Christian Albrecht Brockdorff*, som købte af Haugwitz' arvinger, 1718 - 1722 oberst *Heinrich Brockdorff* til Grundet, 1722 - 1751 oberst *Henning von Arenstorff*. Den sidstes svigersøn, kommandanten i Rendsborg, generaløjtnant *Maximilian v. Dombrock* skødede 1751 godset til *Anna Margrethe Helms*, en apotekerneke fra Horsens, efter hvem sønnen apoteker *Gotfred Schmidt* fik den 1760. Hans efterfølger *Christian Frederik Tønne von Lüttichau* var endelig igen en mand, der gjorde sig bemærket udover det sædvanlige. Men det var længe efter, at han havde afhændet Stovgaard og ikke helt til hans fordel. Han var i 1790 leder af de jyske godsejeres aktion mod landboreformerne, hvilket skaffede ham en

Dagligstue (fot. Niels Elswing).

højesteretsdom på halsen og af med kammerherrenøglen på halen. Hvorefter han rystede landets jord af sine fødder og erhvervede sig en titel som tysk rigsgreve. Stovgaard havde han 1775 forsøgt solgt ved auktion og året efter afhændet til sin senere fælle i den nævnte aktion, en anden kammerherre *Fr. L. Chr. Beenfeldt* til Serridslevgaard, som allerede 1778 solgte til *Just Frederik Wodschou*. Dennes handel med kancelliråd Hansen til Østerbygaard blev på købekontraktens stadium, og på auktion over Wodschous gods blev Stovgaard med gods 1787 for 64.000 rdl. købt af justitsråd *T. J. de Thygeson* til Matrup, der allerede havde splittet adskillige godser. Og nu kom turen altså til Stovgaard.

I den forholdsvis korte periode, de godt og vel hundrede år man kender noget til Stovgaards bøndergods, var dette af betydeligt omfang. Axel Sehested opgjorde det 1661 til 250 tdr. htk. »besat« og godt 125 tdr. htk. øde gods, hvortil kom de to hovedgårde, foruden Stovgaard også Alsted, som Peder Skram i sin tid havde giftet sig til, som siden var faldet i arv til hans datter og hendes børn, men nu

atter var kommet under Stovgaard og hørte sammen med den, lige til hele godset blev delt. Begge gårde lå i Nykirke sogn, indtil Stovgaard i 1853 blev indlemmet i Tørring sogn, hvis kirke havde kaldsretten. Størstedelen af dette sogn hørte også med Tørring, Egholms mølle, Urskov og Tørringskov under Stovgaard og udgjorde kærnen i godset, der hovedsagelig lå i Nørvangs herred, især i Langskov, Hvejsel, Nykirke og Givskud sogne og navnlig i byerne Ildved og Givskud. En større del af Åle by, som 1661 hørte under Stovgaard, var afhændet inden 1683. 1785 var Stovgaard ene lodsejer i Tørring, Nørre og Sønder Kollemorten, Oxenbjerger, Bjerlev, Fovsing, Havge, og ejede gårde i Vonge, Havstrup, Hvejsel, Sandvad, Ølholm, Nyborg, Sindbjerglund, Kragelund og Dørken. Allerede Lüttichau havde afhændet en del bøndergods, og der hørte nu 81 gårdmænd og 31 husmænd under Stovgaard med tilsammen 250 tdr. htk.

1791 fulgte så den endelige opløsning. Thygeson, der havde sluttet overenskomst med bønderne om køb af deres gårde, ansøgte på deres vegne om stadfæstelse på kontrakten og om fortsat hovedgårdsfrihed. Han fik bevillingen efter nogle forhandlinger, grundet navnlig på det forhold at Nørre og Sønder Kollemorten byer var afhændet som fæstegods sammen med Alsted hovedgård, og Stovgaard gods var dermed ophørt at eksistere. — Også selve den store hovedgård blev udstykket. Den havde haft ikke mindre end 329 tdr. ld. under plov i 1683. 1802 var den blot på 180 tdr., men 510 var bortsolgt i parceller. I vore dage er dens areal atter forøget til godt 300 tdr. ld.

Stovgaard har siden udparcelleringen haft mangfoldige ejere, nemlig 1792 - 97 Poul Glud, Langballe, 1797 - 1804 Knud Pagh, senere til Rugballegaard, 1804 - 10 præsten i Søften Ole Anchersen Secher, 1810 - 13 hans broder J. B. Secher, senere Vedø, 1813 - 17 kammerherre, greve Chr. D. Holstein. 1817 blev den købt af major *Johs. P. Ingwersen* og tilskødet hans datter Else Christine, der var gift med Ferdinand Anton Mazanti. Efter hans død 1843 overdrog enken gården til sin broder *Rasmus Ingwersen*. Efter at hans søn H. H. Ingwersen var død 1923, solgte enken i 1926 Stovgaard til sønnen direktør Chr. Ingwersen, Odense, som atter 1938 overdrog gården til sin søn *Regnar Ingwersen*, den nuværende ejer, der har gennemført en omfattende modernisering af såvel hovedbygning som avlsgård.

SKANDERBORG AMT

Stovgaards trelængede hovedbygning er fra 1844 - 46. Den ene sidefløj, af bindingsværk, stammer dog fra ældre tid, måske fra det Stovgaard, assessor Schmidt i 1763 lod opføre, hvor ladegården var »af vidtløftig bindingsværksbygning«. Om bygningerne før den tid vides intet udover, hvad det gamle voldsted antydningssvis kan fortælle.

Det går med Stovgaard som med flertallet af de danske herregårde, hvis historie stort set synes udformet efter det samme skema. Der er alligevel altid nogle træk, som ikke er identiske. At ejerlisterne naturligvis har forskellige navne siger forsåvidt ikke i alle tilfælde noget. Sådan set var herremændene en ret ensartet skare, i hvert fald inden for de forskellige tidsperioder. Men blandt Stovgaards ejere var der som nævnt mindst to, hvis indsats nævnes i landets historie, og af disse skrev den ene sig altid til Stovgaard. Det kaster en særlig glans over dens historie.

MOGENS LEBECH

EJERE

1440 Peder Skram
ca. 1525 Jørgen Juel
1550 Christoffer Lunge
1616 Christen Thomesen (Sehested)
1667 Niels Rosenkrantz
1686 Peiter F. v. Haugwitz
1701 Chr. A. Brockdorff
1722 H. v. Arenstorff
1751 Anna Margrethe Helms
1760 G. Schmidt

1769 Chr. Fr. T. v. Lüttichau
1776 Fr. L. Chr. Beenfeldt
1778 J. Fr. Wodschou
1787 T. J. de Thygeson
1792 - 1817 Forskellige ejere
1817 J. P. Ingwersen

1843 R. Ingwersen

1938 R. Ingwersen

BYGNINGER

Voldsted »Røverkulen«

Gården opført på nyt voldsted

1763 Trefløjet hovedbygning og
ladegård af bindingsværk opført

1844 - 46 Hovedbygningen ombygget
i grundmur

1863 Avlsgården genopført efter
brand

1954 - 65 Hovedbygning og avlsgård
moderniseret

Hovedbygningen set fra vest (fot. Niels Elswing).

Ussinggaard

Korning sogn, Hatting herred, Vejle amt

Ussinggaard nævnes første gang i historien det Herrens år 1499, da den hovedrige rigens hofmester *Erik Ottesen Rosenkrantz* skiftede med sine børn, og Boller med et stort antal bøndergårde blev tillagt sønnen *Holger Eriksen* og hans børn. Blandt dette gods nævnes også »Voxingard til forsvar og afgiften til Gråbrødre kloster i Horsens, som er to øre korn, $\frac{1}{2}$ td. smør, for en daglig messe i Skt. Anne kapel, som hr. *Henrik Knudsen* stiftede«. *Henrik Knudsen Gyldenstjerne*, som var hofmesterens svigerfader, havde altså skænket Ussinggaard til klostret i Horsens, således at landgilden tilkom dette; herligheden, som man kaldte det, forblev derimod under hovedgården. Navnet skal komme af voks og blev i den jyske udtale til Vussing og senere til Ussing. Gården gik fremdeles i arv indenfor slæg-

ten Rosenkrantz og må ved reformationen være blevet krævet tilbage fra klosteret. Fra et af Holger Eriksens børn, hr. Otte Holgersen, død 1525, kom den til hans datter Anne Rosenkrantz (død 1589), gift med Albrecht Gjõe til Torbenfeldt, og deres datter jomfru *Dorthe Gjõe* besad den i 1590'erne, da hendes tjener Jens Sørensen i Voxing havde fæstet en part af korntienden i sognet. Dorthe Gjõe blev ikke gift, og hendes søsterdatter *Sophie Brahe*, som var i huset hos hende på Torbenfeldt, fik siden som hendes arving Ussinggaard. Hun ægtede først rigsadmiralen Peder Munk til Estvadgaard og efter hans død *Malte Sehested*, som i 1636 skødede Ussinggaard til fru *Kirsten Munk*, der skænkede den til sin ridefoged *Clement Sørensen* for hans levetid.

Indtil da havde Ussinggaard været en ganske almindelig fæstegård, som enestegård måske nok noget større end flertallet af bøndergårde. Jens Sørensen var fæster endnu 1610, en kort periode efterfulgt af sin enke Else. Allerede i 1618 var Søren Brun afløst af sin efterlever-ske Kirsten. 1623 - 24 nævnes Jens Grøn og så fra 1625 til 1632 Jens Hansen. Fra 1635 og en snes år fremefter var der atter en Jens Grøn, vel nok en søn af den førnævnte, i Ussing, og så fik Clement Sørensen gården.

Han havde da været i Kirsten Munks tjeneste i et par og tyve år, siden 1636, i det meste af den tid hun, Christian IV's forskudte gemalinde, havde siddet på Boller og Rosenvold, moderens herregård, som en stor prinsesinde, uanset hun, som Christian IV udtrykte sig, havde fortjent et helt andet løsemente! Således havde han på nærmeste hånd haft lejlighed til at følge hendes skæbne. Han har følt sig sat ud af spillet, når hans herskerinde, som det et par gange skete, blev belagt med arrest på Boller, og det var også ham, der i 1657 tog mod kong Frederik III's adelige udsendinge, der skulle forhøre hos Kirsten, om hun havde nogen formelig adkomst på sin titel som grevinde af Slesvig og Holsten. Trompeterne klang som ved fyrstelige hoffer, da de to adelige herrer sammen med fogeden gik op imod borggårdsporten. Men titlen blev taget fra fru Kirsten. Og året efter var det slut med hendes jordiske æra. Clement Sørensen har naturligvis været med til at arrangere hendes standsmæssige jordefærd i Odense, hvor ikke blot hendes egen sognepræst, men også en svensk feltpræst talte over Christian IV's enke! Og siden tjente han arvingerne »sig til

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

adskillig besværing, bekostning og skade« i endnu tre år, således at de i 1661 overdrog ham Ussinggaard, som fru Kirsten før sin død havde skænket ham for hans levetid, til evig arv og eje.

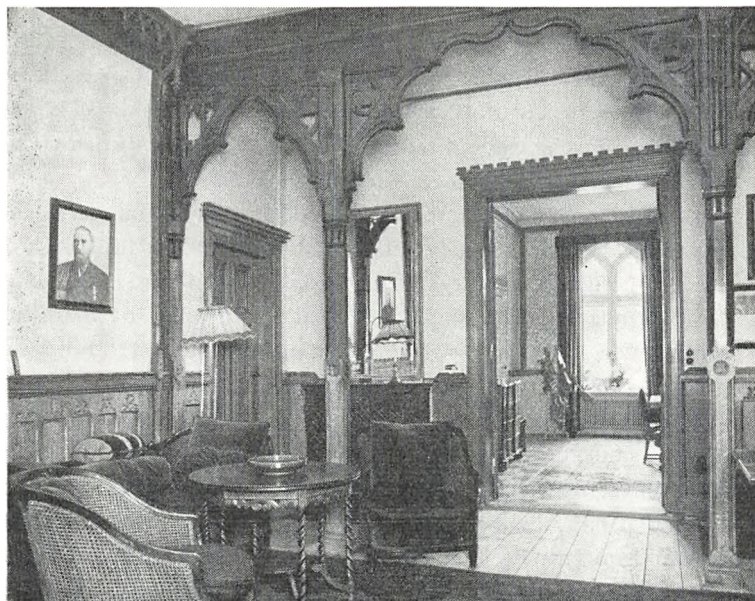
Det skete nu også »formedelst samme gård var meget ruineret på bygninger og andet, at Clement Sørensen vel havde årsag at betænke sig, om han ville den bekoste at opbygge eller ikke«.

Mens svenskerne havde skånet fru Kirstens godser efter speciel ordre, svigersønnen Corfitz Ulfeldt var jo selv med i Karl Gustavs rækker, så havde polakkerne åbenbart huseret her som andre steder. Som Ussinggaard var halvvejs spoleret, var nabogården Spar helt øde og blev aldrig genopbygget, men lagt under Ussinggaard og dertil var Clement Sørensen i 1662 i besiddelse af endnu en gård i Merring.

Selve Ussinggaard med den underlagte Spargaard var imidlertid et ret anseligt landbrug, ved landmålingen på 183 tdr. ld. under plov. Og husholdningen ret herskabelig. Clement Sørensen holdt tre piger og tre karle og som andre herremænd en præceptor, en huslærer til

sine børn. Han havde giftet sig i 1663, måske ikke første gang, skønt han havde haft så travlt med at komme i brudeseng, at han måtte søge kgl. bevilling på ikke at skulle stå åbenbart skrifte, fordi hans hustru var kommet for tidlig i barselseng efter brylluppet. Mens sønnen Søren Clementsen blev borger i Horsens, giftede datteren Maren Clementsdatter sig efter faderens død, i 1686, med *Niels Jensen*, der et par år i forvejen havde købt Merringgaard. Den var jo en gammel hovedgård, der imidlertid efter forordningen af 1682 havde mistet sin sædegårdsfrihed og heller ikke fik den igen i Niels Jensens tid. Det samlede hartkorn til begge gårde beløb sig i 1714 til henved halvdandet hundrede tønder, men Niels Jensen havde opnået bevilling til at måtte stalde stude på Ussinggaard. 1716 solgte han Merringgaard til sin søn, præsten i Løsning.

Efter at Niels Jensen, stamfaderen til slægten Ussing, var død 1726, besad enken Anne Jensdatter Bagges Ussinggaard til sin død i 1741, hvorefter den afhændedes til dens mest kendte ejer, daværende justitsråd *Gerdt de Lichtenberg*, især berømt for sin storslåede byggevirksomhed. »Hvor man kommer, kan man kende Lichtenbergs kirker«, hed det almindeligt i Jylland, og ytringen har gyldighed den dag i dag. Også Korning kirke har stadig et af Lichtenbergs typiske løgformede spir, på et nyt højt tårn, ligesom kirkens indre blev fornyet og restaureret. Og på Ussinggaard lod Lichtenberg opføre en ny hovedbygning. Han havde ellers i forvejen herregårde nok at bo på. Af gammel købmandsslægt, som han var, havde han øget sin arv og sin kones medgift ved handelsvirksomhed, i 1732 købt Engelsholm og Kjeldkær, og siden erhvervede han Haraldskær, samt Bidstrup og endnu flere godser i Nord- og Vestjylland. Adlet var han blevet i 1735, kancelliråd 1738, justitsråd 1739 og ti år senere blev han etatsråd. Og nu blev der virkelig lagt et betydeligt jordegods under Ussinggaard. Det vil sige, formelt var det Merringgaard, som Lichtenberg også havde købt i 1745, som blev »kompletteret«, den var jo en gammel hovedgård, som med det nødvendige tillæg af over 200 tdr. htk. bøndergods atter blev privilegeret. Men selv om Ussinggaard, hvis bevilling til at opstalde stude Lichtenberg havde fornyet i 1742, måtte nøjes med betegnelsen avlsgård, så var den i virkeligheden godsets centrum. Det var den, bønderne gjorde hoveri til, den var langt større

Hall (fot. Niels Elswing).

end Merringgaard, havde henved 24 tdr. htk. mod dennes 9 og dertil den ny mere herskabelige hovedbygning, hvor ejeren og hans familie sikkert opholdt sig, hvis de gæstede godset.

Merringgaard og Ussinggaard gods var på halvfjerde hundrede tdr. htk., da Lichtenberg i 1761 afhændede det til sin svigersøn *Jochum de Lichtenhielm*, født Rodenborg og adlet under skyldig hensyntagen til svigerfaderens navn. »Efter at jeg nu på andet år haver levet i den sørgelige enke-stand«, skriver han i sin ansøgning, »haver det behaget den allerhøjeste Gud at lade sig min sorrig og genvordighed nådigst formilde, da han ved sin almægtige bestyrelse haver formået en af Deres kgl. Majestæts noblesse, velb. hr. etats råd de Lichtenberg at bevilge mig en af sine døtre igen til ægtefælle at nyde!« Han fremhæver sine egne fortjenester som inspektør for havnen, den latinske skole og kirkerne i Horsens by, og hvorledes svigerfaderen har støttet disse foretagender, dels med gaver, dels med forskud. Ansøgningen

blev bevilget, hvorefter Lichtenberg anmodede om, at de 1.000 rdl., som skulle betales ad pios usus, måtte gå til Horsens skoles gæld!! Den gik dog ikke. Beløbet skulle tilfalde justitskassen. Om Lichtenhielm er i øvrigt ikke stort bekendt udover, at han døde i 1775, og enken Bodil de Lichtenberg ægtede så kammerherre *Christian Christoffer Gersdorff* af slægten fra Kærgaard ved Ribe.

Portrætmaleren Hans Hansen har i sin dagbog fortalt om det Gersdorffske hjem i Horsens, hvor familien vistnok omtrent til stadighed boede. Et dårligt førsteindtryk blev udvisket ved venligere modtagelse i den følgende tid. Han skulle male både forældrene og datteren, spiste sammen med dem, »og blev bevist megen Artighed, thi det var virkelig meget borgerlige Folk. Og god Morale hører jeg stedse, besynderlig af Kammerherreinden, som vist tænker ædelt«. Især var det dog den unge, smukke datter, »den dejlige Frøken«, som betog ham, »og henrykt bliver man ved at male hende«, ja, så tiltalende fandt han samværet, at han tilbød at give hende undervisning i tegning, hvilket ellers var ham en pest. For kammerherren selv havde han ikke slet så mange lovord tilovers. Han var noget påholdende, hævdede, at man i gamle dage havde fået »et stykke« for den halve pris, og skønt han måtte ud med hele 12 rdl. for et portræt, var Hans Hansen ikke tilfreds. »Dette er det mindste, jeg har faaet, siden jeg kom her til Landet«.

Kammerherrens interesse lå på andre felter. Skulle man insinuere sig hos ham, burde man tale med ham om hans »avling, køer og smør«. Gersdorff havde opkøbt de bedste jyske køer i omegnen og ved omhyggelig røgt og »Pleje bragt sin Besætning, snart til en, for jysk Kvæg, hidtil ukendt Størrelse og Fuldkommenhed. Det er sjældent at træffe saa mange skønne Køer forsamlede paa eet Sted. Alle lige udmærkede i Størrelse og fortrinlig Bygning, ligesom ved Glansen af deres ravnsorte Lød (nogle ere dog røde), tilbyder denne Besætning et af de interessanteste Syn for Elskeren af Kvægavl«. Navnlig burde den ses af dem, som tvivler på, at den jyske kvægrace kunne hævde sig mod de udenlandske.

Gersdorffs efterfølger var næppe så landbrugsinteresseret som han selv. Han var først kommet i familien i omtrent samme ærinde som Hans Hansen — som miniaturemaler og informator — og han blev

Generalkrigskommissær J. L. B. D. de Serène d'Acqueria († 1853) og hustru Gerhardine Gersdorff († 1826). Maleri af Robert Lefèvre i Horsens Museum.

mindst lige så betaget af den unge dame med det skrækkelige navn *Gerhardine Jochumine Gersdorff* som sin kollega. Men forskellen var, at pigebarnet gengældte hans følelser, og de gamle gav deres samtykke til forbindelsen på betingelse af, at den vordende svigersøn blev her i landet. Han var nemlig emigrant fra Frankrig, og hans fulde navn var *Joseph Louis Bruno David de Serène d'Acqueria*, og det at han var godsejersøn, af gammel fransk adel, har vel nok stillet ham noget anderledes, end hvis han blot havde været kunstmaler. Som følge af revolutionen havde han måttet opgive sine embeder i Frankrig og havde en tid tjent som officer i emigranthæren, inden han slog sig ned i Horsens. 1801, samme år han blev gift, søgte han om indfødsret. Han, som havde »lært at kende de danske undersåtters lykke fremfor alle andre landes, formedelst den danske fredelige og vise regering, kunne ikke ingen større lykke tænke, end . . . at blive dansk borger«. Det blev han, men ikke samtidig etatsråd, som han også havde ønsket, og svigerfaderen måtte betale 1.000 rdl. til Tøjhuset i Randers. Samme år blev d'Acqueria også udnævnt til generalkrigskommissær.

Af de billeder, som Hans Hansen malede af den Gersdorffske fa-

milie, kendes kun ét, men dr. Otto Norn har fremdraget et andet portræt af datteren, samt et tilsvarende af hendes ægtefælle, malet af den franske maler Robert Lefèvre under parrets besøg i Frankrig i 1805, første gang emigranten efter det store skisma vendte tilbage til sit fædreland, som han siden besøgte hver sommer. Napoleon gav ham nogle af hans franske titler tilbage, og i 1817 blev han optaget i den danske adelsstand.

Samme år som Gersdorff døde, i 1805, gav enken svigersønnen skøde på Ussinggaard, og der døde i august måned 1808 ikke mindre end tre af hans børn, i en alder fra to til syv år. Siden blev den søn født på gården, som til sin tid skulle overtage rollen som herremand, men på Merringgaard, som faderen også var blevet ejer af. Ussinggaard solgte generalkrigskommissæren derimod i 1829 for 31.000 rbdl. sølv og 50 danske dukater til *Hans Henrik Frellsen* fra Flensborg, som imidlertid allerede 1833 købte Løvenholm og afhændede Ussinggaard for 43.200 rbdl. til *Otto Frederik Ahlmann*. Han solgte atter i 1854 for 176.000 rbdl. til *Morten Frederik Vilhelm Lotz*, som byggede en ny hovedbygning, tilkøbte en del jord og derpå i 1872 skødede Ussinggaard for 251.000 rbdl. til kammerjunker Adolf Frederik Holten Castenschiold, efter hvis død enken Sigismunde, født Steinmann, havde gården et årstid. Siden ejedes den af sønnerne Sigismund Frits og Axel Henrik Castenschiold, indtil S. P. Larsen købte den i 1922 for 900.000 kr. Efter at Jysk Landhypotekforening havde overtaget gården i 1931, blev H. Ohm ejer i 1932. Efter hans død 1953 solgte arvingerne i 1959 Ussinggaard til pastor *Niels Charles Lilleør*.

Lotz lagde som nævnt en del jorder under Ussinggaard, så dens areal ved salget til kammerjunkeren var 720 tdr. ld., deraf de 500 ager. Ussinggaard hævdedes da at være en af Jyllands bedste avlsgårde, hvis værdi var øget ved kostbare grundforbedringer og omfattende byggearbejder. Besætningen var på 26 heste og 170 malkekøer, foruden 5 kvier. Hermed kan sammenlignes den ældste opgivelse fra 1688, da herremanden Niels Jensen selv havde 4 arbejdsheste, forpagteren Jørgen Ibsen det samme antal »heste og hopper«, og dertil 6 stude over 4 år, 16 under og 8 »ungnøds stude«, 6 køer, 4 kvier, 20 får, 8 lam og 4 svin. Omkring 1780, i de sidste år, inden driften blev lagt om til mejeribrug, svingede antallet af opstaldede stude noget

Tårnværelse (fot. Niels Elswing).

mellem 50 og 100. I 1770 havde man slet ingen haft »formedelst de alle i disse dage af den grasserende smitsom syge er døde«. Dengang var der også et stutteri på gården, bestående af en smuk sort hingst, 10 sjællandske kvarter høj, samt 4 hopper.

Castenschiold havde øget Ussinggaards areal, således at det var på ca. 780 tdr. ld., da hypotekforeningen overtog gården. Den blev derefter udstykket og det frasolgte fordelt på adskillige større og mindre brug, hvorpå Ohm overtog hovedparcellen med 480 tdr. ld. Ved salget i 1959 måtte 52 tdr. ld. afstås til Statens Jordlovsudvalg, og Ussinggaard har nu et areal af 434 tdr. ld., heraf skov og have 24 tdr.

Det var Gersdorff, som i 1803 fik bevilling til at bortsælge bøndergodset, mod forbehold af Merringgaards bevarede skattefrihed, og fæstegårdene blev derpå afhændet.

Lichtenberg byggede Ussinggaard op fra ny, både borggård og lade-

VEJLE AMT

gård, alt af mur og bindingsværk, et anlæg af den sædvanlige type med to trefløjede komplekser vendt imod hinanden. Det var, efter en beskrivelse fra 1798, et temmelig anseligt kompleks. Hovedbygningen lå mod nord med én etage og med kvist, tækket med tegl, ligesom sidefløjene, af hvilke den mod øst var indrettet til gæstekamre og tjenerskabets værelser, mens den vestlige var økonomifløj. Laden lå mod syd, øksnehuset mod øst og stalden mod vest, et gartnerhus i haven og udenfor gården en smedie og et »nyt opbyggt møllehus«. Alle udbygningerne var tækket med strå. Efter at Lichtenbergs hovedbygning havde stået godt hundrede år, blev den nuværende karakteristiske, »nygotiske« opført i 1859, efter tidens smag og vistnok med tysk arkitekt, i én etage over høj kælder, med gennemgående kvist, prydet med kamtakker og et ottekantet tårn med krenelerede tinder på det sydvestlige hjørne. I 1961 er bygningerne blevet restaureret ved arkitekt C. E. Dam.

MOGENS LEBECH

EJERE

Knud Gyldenstjerne
ca. 1450 Erik Rosenkrantz
1589 Dorthe Gjøe
ca. 1623 Malte Sehested
1636 Kirsten Munk
1661 Clement Sørensen
1686 Niels Jensen
1741 G. de Lichtenberg

1761 J. de Lichtenhielm
ca. 1777 Chr. Ch. Gersdorff
1805 J. L. B. D. de Serène d'Acqueria
1829 H. H. Frellsen
1833 O. Fr. Ahlmann
1854 M. Fr. V. Lotz

1872 - 1953 Forskellige ejere
1959 N. Ch. Lilleør

BYGNINGER

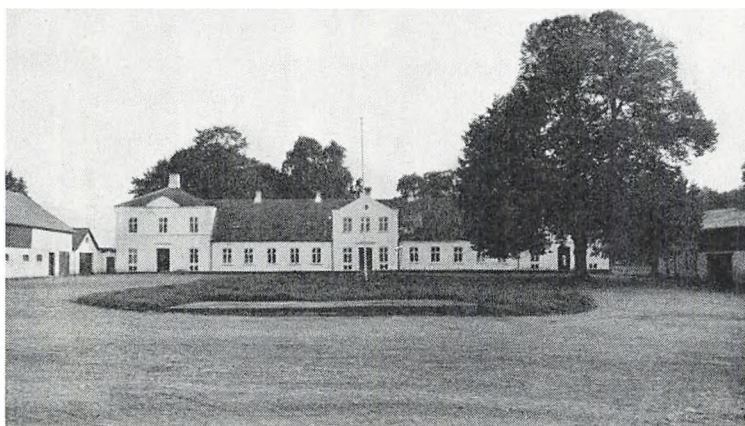
Trefløjet hovedbygning og
ladegård opført

1859 Hovedbygningen opført

1961 Hovedbygningen restaureret
ved C. E. Dam

Ussinggaard, set fra sydvest (fot. Niels Elswing).

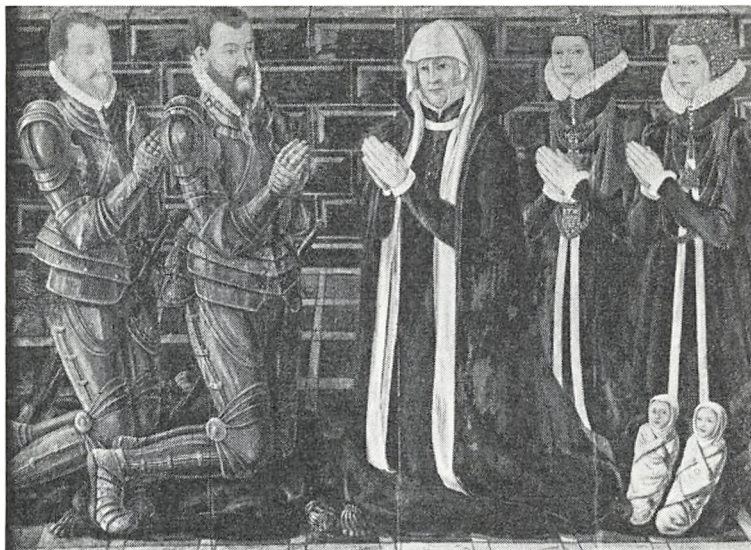
Hovedbygningen set fra nord (fot. Niels Elswing).

Merringgaard

Korning sogn, Hatting herred, Vejle amt

Merringgaard kan, selv om det længe har været formodet, ikke jävnføres med Broksgaard i Merring, nævnt i 1476 som tilhørende Århus bispestol, og til denne havde Axel Lagesen Brock af Clausholm pantsat jordegods, så derfra stammer navnet. Og Broksgaard er ligesom andet bispegods blevet inddraget under kronen ved reformationen.

Merringgaard var en kort overgang i kronens værge. Den havde tidligere været i adelseje, i Limbek'ernes besiddelse. Hvor langt tilbage ved man ikke, men det er værd at mærke sig, at Henneke Limbek til Nebbe i begyndelsen af det 15. århundrede var herre til Møgelkær så nogenlunde i nabolaget. Hans søn var *Hartvig Limbek*, og dennes enke og søn solgte i begyndelsen af det 16. århundrede såvel Merringgaard som Nebbegaard og vistnok så godt som alt deres

Niels Skeel († 1561) og Karen Krabbe († 1586) med sønnen Hans Skeel († 1565) og døtrene Ingeborg og Dorte. Epitafiemaleri i Vinderslev kirke.

jordegods. Ingen af dem var ellers i stand til at varetage deres egne sager. Enken Mette Podebusk, blinde fru Mette, som Lisbeth Bryske kalder hende, skal selv have sat ild på Nebbegaard, og sønnen Claus Limbek var helt afsindig. Der var blevet beskikket dem en værge, lensmanden Erik Krummedige til Hønneborg, som benyttede sin stilling til at afkøbe dem Nebbegaard og gods. Det var dog ikke alle deres ejendomme, den geskæftige formynder således lagde hånd på. Også andre af tidens store godssamlere havde deres garn ude, og netop salget af Merringgaard gav anledning til en retstrætte.

Danmarks riges hofmester, den bedagede Mogens Gjõe, rejste sagen, vel en halv snes år efter, at han havde købt gården af fru Mette og sønnen. Han havde været indforstået med, at Merringgaard var bortforlenet til datteren og søsteren Christine Limbek, men siden viste det sig, at mor og søn allerede før havde solgt den samme gård til Niels Skeel, der på sin vis også havde mere ret til at købe den, da han på mødrene side stammede fra Nebbegaard, og slægtninge den-

gang havde forkøbsret til alt arveligt jordegods. At Mogens Gjøe var berettiget til erstatning, fordi handelen måtte gå tilbage, var en anden sag, og den blev ham da også tilkendt i året 1543.

Skønt Niels Skeel på det tidspunkt havde Merringgaard »i hånd og hævd«, anså han ikke sin ejendomsret for sikret, før han havde erhvervet endnu et afståelsbrev, og han fik et nyt skøde af Henrik eller *Henning Volstrup* til Østed.

Denne er en hidtil ukendt mand i såvel den sidstnævntes som Merringgaards historie, ja næsten i det hele taget, da man dårligt nok ved, hvor han skal anbringes på slægtens stamtavle, mellem Walstorp'erne, som de egentlig hed, med navn efter en landsby i det holstenske. Muligvis er Henrik en søn eller sønnesøn af Henrik Volstrup til Eg, da han siden ejede gårde i denne by, og han selv — eller måske hans fader — har vel været gift med en Limbek, måske den nævnte Christine Hartvisgdatter og har således arvet de to sædegårde. Østed lå nær Nebbegaard på den modsatte side af Randsfjord, og den solgte han forresten også noget senere til Niels Skeel, hvorpå han atter går helt ud af sagaen.

Niels Skeel er mere kendt, en af de mest velhavende herremænd i Ribe stift, der gerne stillede en halv snes væbnede svende, når flertallet kom med en enkelt eller helt alene. Det var ellers ikke fordi han spillede nogen større rolle i datidens statsliv, han var kun i besiddelse af et par mindre forleninger og kunne således ofre sig næsten helt for sine egne godsinteresser. Han var indviklet i de vidtløftige stridigheder om Aunsbjerg og ejede selv Nygaard i Starup sogn, arvet efter faderen, og Vinderslevgaard i Lysgård herred, arvet efter moderen. Skønt han døde på Nygaard i 1561, blev han begravet i Vinderslev kirke, hvor enken Karen Krabbe lod sætte et stort malet epitafium over hans grav. Under en fremstilling af dommedag knæler begge ægtefæller med deres ene søn og to døtre, og med guldbogstaver stod: Gud bevare mig og mine i disse farlige Dage! Ønsket var omsonst. Det var i Syvårskrigens tid, og sønnen Hans Skeel faldt i 1565 ved Svartå. En af døtrene døde siden i barselseng, og det var fru Karen, der med den andens, den siden så berygtede Ingeborg Skeels ægtefælle, Otte Banner, i 1578 mageskiftede Merringgaard til *kronen* — som et kun ubetydeligt led i den bytthandel, ved hvilken samtlige

deres udstrakte godser i Sydøstjylland overgik til kronen. Det var dengang kong Frederik II overtog alt adeligt jordegods mellem Kolding og Vejle Fjorde, og mens det anselige, firlængede Nygaard var en af de få hovedgårde, der blev opretholdt som kgl. ladegård, så var kongen ikke interesseret i at beholde gods udenfor det nye kgl. jagtdistrikt, således heller ikke Merringgaard. Den blev følgelig allerede året efter, i 1579, atter byttet bort.

Den ny ejer *Søren Mund* havde sine aner på den samme kant af landet som Niels Skeel. Men de var ikke så fornemme. Søren Munds fader var vistnok den første af slægten, som førte adeligt mærke. Han skal stamme fra Hannerup i Elbo herred, og dermed rimer det meget godt, at der også siden i denne egn levede bønder, som førte slægtsnavnet Mund eller — Flab! Denne Peder Mund giftede sig ind på en af adelsgårdene i Starup sogn, og sønnen Søren fik sin kone fra en anden af dem. Men de holdt begge til på Serridslevgaard, som de havde i forpagtning af Maribo Kloster. Imidlertid gjorde i 1582 en vis Poul Sørensen fordring på halvparten af gården, og skønt han fik medhold i retten, så udartede striden i den grad, at hans kone myrdede Peder Munds enke. Søren Mund tog nu affære og fik mordersken dømt til at »rette for sig . . . eller rømme som en anden fredløs mand«. Men dermed var sagen ikke afgjort. Den udviklede sig som et middelalderligt hævn drama, og snart sad Søren Mund selv i fængsel som en fredløs mand, fordi han havde slået morderskens broder ihjel. Ikke på ridderlig vis — adelsskabet var jo heller ikke så gammelt — Søren Mund »red forklædt udi grå vadmels klæder og red bag på hannem og skød ham ihjel«. Hvordan han klarede sig ud af den historie vides ikke, men mange år senere var han hovedsmand for udbudsknægtene, og han var til sin død kronens lensmand på Serridslevgaard, som en søn senere blev virkelig ejer af.

En anden søn Iver Mund arvede Merringgaard og sin andel af slægtens onde skæbne: sin første hustru måtte han sende retur, da hun var frugtsommelig med en anden! Sønnen igen, Peder Mund, tog på sin måde revanche, eftersom han forførte sin hustru inden brylluppet. Måske har det ikke været så vanskeligt, selv om det først var efter hans død, »hun gjorde skam af sig og tog ved en bondekarl«, som Lisbeth Bryske fortæller. Peder Mund var fændrik i Koldinghus len

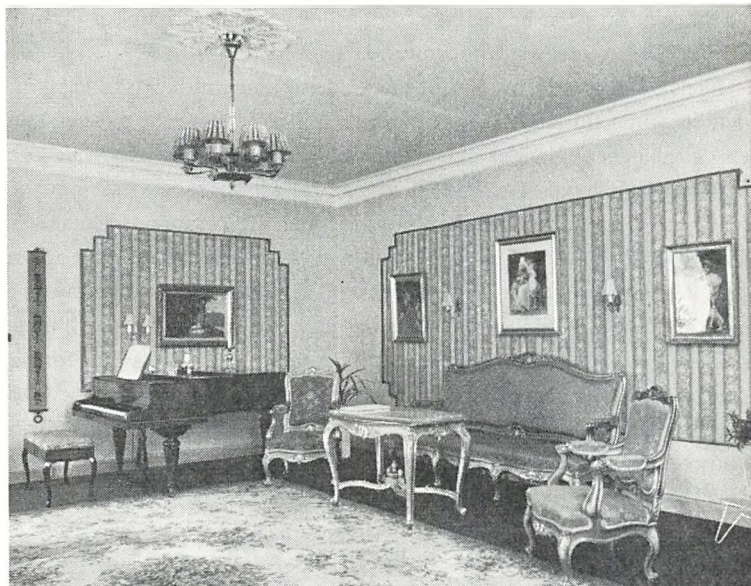
Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

og som sådan forlenet med Landerupgaard i Sdr. Vilstrup sogn, en gård han imidlertid måtte afstå, fordi han ikke magtede at drive den. Han skal i 1660 have solgt Merringgaard til ritmester *Joachim Christopher Rachow*, tilsyneladende uden at handelen er gået rigtig i orden, for svigersønnen *Oluf Munk* til Hedeaa, gift med datteren *Karen Pedersdatter* fik siden gården. På den boede i 1670'erne jomfru *Hilleborg Bille*, en datter fra *Tirsbæk*, som vel nok har haft den i forpagtning — allerede 1651 havde hun fået bevilling på at måtte være sin egen værge — og først efter hendes død 1679 tog *Oluf Munk* og kone bolig på Merringgaard. Forholdene var næppe særligt herskabelige. Hele tjenerskabet bestod af en avlskarl, en karl og et par piger, og som selve hovedgården få år efter kom på borgerlige hænder, lykkedes det ikke ægteparrets afkom at hævde adelsskabet. Allerede sønnen *Frederik* blev gift med en »ufri«, og børnene af dette ægteskab tjente siden hos bønder.

Mourids Hansen Høyer, der 1684 havde købt Merringgaard med blot fire huse, solgte den allerede året efter til *Niels Jensen* for selv

at købe Rask, i hvis sognekirke han ligger begravet. Niels Jensen giftede sig i 1686 ind på Ussinggaard, hvor han siden boede, og i 1687 overlod han Merringgaard for halvfemte hundrede rdl. til sin svoger Jørgen Ibsen Hjerrild, som skulle have gården til arv og eje, hvis Niels Jensen ikke indløste den inden sin død. Det må han nu have gjort, for 1716 skødede han den til sin søn præsten i Løsning *Clemens Nielsen Ussing*. Han afhændede den i 1729 til forvalteren på Stensballegaard *Andreas Schiernbech*, og denne solgte den i 1745 til *Gerdt Hansen de Lichtenberg*. Herved fik den atter fælles ejer med Ussinggaard, hvilket var tilfældet gennem næsten de følgende hundrede år, og skønt Merringgaard var den fri hovedgård, Ussinggaard kun en avlsgård, måtte den sidste betragtes som hovedsædet. Det var her ejerne boede, når de overhovedet opholdt sig på godset, og det falder naturligt at omtale dem nærmere under denne gård. Her skal kun nævnes deres navne. Lichtenberg solgte 1761 begge gårde med gods til sin svigersøn, *Jochum de Lichtenhielm*, hvis enke giftede sig med kammerherre *Christian Christoffer Gersdorff*. Med hans datter kom den 1805 til *Joseph Louis Bruno David de Serène d'Acqueria*. Bøndergodset var allerede solgt fra, og i 1829 afhændede han Ussinggaard. Efter hans død arvede sønnen *Oscar Ferdinand de Serène d'Acqueria* Merringgaard, som han forsynede med en ny hovedbygning, den nuværende. Her blev seks af hans børn født, og her døde han selv i 1880. Enken Cathrine Elisabeth, født Rosenørn, beholdt gården til 1895, da Frederik Glud blev ejer for 130.000 kr. Han solgte den 1911 for 178.500 kr. til R. Ric-Hansen. 1918 - 26 var cand. phil. Erik Henningsen ejer. Han fik 300.000 kr. af et konsortium, men 1930 solgte Knud Carlsen Merringgaard for 340.000 kr. til proprietær Karup, Horsens, som frasolgte nogle jorder og samme år fik 285.000 kr. af forpagter Peter Christopher de Neergaard i Brædstrup. To år senere var Jysk Landhypotekforening gårdens ejer og overdrog da hovedparcellen til O. Hobolt Jensen. Fra ham kom den i 1959 til *H. Vestergaard Frandsen* for 645.000 kr. Godsejer Vestergaard Frandsen har i 1963 endvidere erhvervet Donsgaard i Alminde med 187 tdr. ld. Merringgaards tilliggende er 200 tdr. ld.

De ældste beskrivelser af Merringgaard stammer fra henholdsvis 1550 og 1578, dengang den var bortfæstet og sat i landgilde som en

Havestue (fot. Niels Elswing).

anden bondegård, skylden blot dobbelt så stor. Beboerne var på det første tidspunkt Niels Pedersen, i det andet tilfælde Kynde Christensen. Som en ekstra herlighed havde gården i 1578 en ung »jegelund«, der som det siges »aldrig haver fedet«, men kunne takseres til otte svins olden.

Sammen med hovedgården fik kronen en enkelt anden gård i byen, samt et par gadehuse på hovedgårdens »rebdragne jord«. Kun de sidste fulgte med, da Søren Mund overtog Merringgaard, og den var stadig ikke begavet med bøndergods i større omfang, da hans sønnesøn i 1661 indleverede sin jordebog i kancelliet. Hele hovedgårdens tilliggende bestod dengang af fem hele og halve gårde i Korning, Stenderup, Hedensted og Krøllerup, samt et par gårde på Fyn, tilsammen 61 tdr. htk., Merringgaard iberegnet. Endda var de jyske gårde dels spoleret under svenskekrigen, da de lå »midt på landevejen« og dels pantsat, ligesom skovene var »ganske ophuggen«. Der fulgte da heller ikke mere end husene, nu fire i tallet, med ved salget

i 1685 og forresten heller ikke, da gården igen blev solgt for 700 rdl. i 1716. Det samlede htk. opgaves da til 9 tdr.

Niels Jensen kom imidlertid i besiddelse af en indtægtskilde, som i den følgende tid overtoges af gårdens skiftende ejere, brokornet, som en del af egnens bønder måtte yde til vedligeholdelsen af Ølsted bro. Denne afgift havde fra midten af det 17. århundrede været bevilget først en, så en anden borger i Horsens, den sidste Søren Clementsen, åbenbart en søn af Clement Sørensen på Ussinggaard, og han afstod den i 1709 til sin svoger Niels Jensen, som byggede en helt ny bro, hvilket kostede ham 200 rdl. Som rimeligt var, fik han nu bevillingen, som nogle få år senere blev givet til Thomas Nielsen Ussing, formodentlig hans søn. Men han, der var bosat i Ribe, afstod den til Merringgaards ny ejer, Gerdt de Lichtenberg, der ansøgte om, at brokornet fremtidig måtte perpetueres til Merringgaard. Han var dog absolut ikke villig til at betale nogetsomhelst for bevillingen og hævdede, at brokornet ikke kunne bestride udgifterne til broens vedligeholdelse: »Og dersom mit gods ej var liggende der i egnen, at jeg deraf kunne have nogen hjælp ved arbejdet og daglig tilsyn ved broen, så ville jeg ved Gud ej eje den, om jeg end kunne få penge med den, hvilket alt er den rene og oprigtige sandhed«. Hvorfor han egentlig partout ville have bevillingen er altså noget af en gåde, men han fik den, og hans svigersøn til sin tid efter ham.

I Niels Jensens tid lå der en del bøndergods til Merringgaard, ialt godt 137 tdr. htk., dog ikke nok til, at hovedgården kunne regnes for en fri sædegård, og sønnen, præsten, fik i 1716 kun Merringgaards 9 tdr. htk. Det var Lichtenberg, som kompletterede godset, og der fulgte ikke mindre end 339 tdr. htk. foruden tiender på 138 tdr. htk. med, da svigersønnen fik det i 1761. Nogle år senere var gårdens eller gårdenes tilliggende ikke slet så stort, bøndergodset kun 268 tdr. htk.

Beboernes antal var henved halvhundrede gårdmænd og husmænd, omtrent lige mange af hver kategori. Kun Merring by med dens fem gårde hørte udelt under godset. I alle de andre byer var der flere lodsejere, skønt størsteparten af flere af dem hørte under Merringgaard. Tallene var i Korning by 11 gårdmænd og 12 husmænd, i Stubberup 9 og 13, i Løsning 9 og 7, Eriknaur 5 og 3, Lund 4 og 1, Hornborg 4 og 3, Stenderup 1, Ørnstrup 1 og Ølsted 1. Som allerede

Den gamle bindingsværksslade, der brændte 1952 (fot. Bror Bernild ca. 1945).

omtalt brugtes der intet hoveri til Merringgaard, men 30 af godsets bønder arbejdede ved driften af Ussinggaard.

Der var på det tidspunkt forskellige forbedringer i driften, således var 1783 »gjort komplet hollænderi-indretning, hvilket tilforn ej var der«, og der var »ved herskabets plov, forspændt med bølge«, brudt nyt sædeland i heden, som var påført mergel. Samtlige landsbyer, som godset havde andel i, var udskiftet af fællesskabet, og det relativt tidligt, nemlig først i 1770'erne. Til gengæld var udskiftningen ikke gennemført lige heldigt alle steder, i Løsning, Stubberup og Eriknaur havde bønderne fået deres jorder udlagt i 7 - 8 forskellige lodder, så her ville det blive nødvendigt at udskifte på ny. Det var den dygtige landmand, kammerherre Gersdorff, der havde ladet de fleste af disse reformer gennemføre, og det var også ham, der 1803 fik bevilling til at måtte bortsælge bøndergodset med forbehold af hovedgårdens frihed. Han havde villet forbeholde sig jagtretten på godset, så længe han selv eller hans hustru og børn ejede Merringgaard, men fået afslag. Endnu 1850 lå der tre gårde og 4 huse under Merringgaard.

»Merringgaard er en gammel herregård af ordinær bygning«, siger Danske Atlas. Formodentlig er det denne, som beskrives i 1798: »Ho-

VEJLE AMT

vedbygningen i gården til sønder og nær indrettet med vinduer, døre, fjæl, gulv og loft til beboelse, med 3 skorstene, kælder under 5 fag og bageovn og indmuret kobberkedel og 1 jernkakkellovn, bygget af ege-undertømmer og fyr-overtømmer, murede vægge og tækket med strå, består af 22 fag«. Det var hele »borggården«. Laden lå »østen i gården til sønder og nær 24 fag, inddelt i 12 gulve, udvendig bygget af ege-under- og fyr-overtømmer, murede vægge og tækket med strå, indvendig fyr-bjælker og dito opstandere«. Desuden var 25 fag indrettet til vognport, folkekammer og øksnehus, sammenbygget med laden nord for denne, og mod nord lå i øvrigt en længe, der dels rummede mejeri, dels var indrettet til øksnehus. Længen mod syd rummede stald, hugge- og tørvehus. Efter at Ussinggaard var skilt fra, blev den nuværende hovedbygning opført efter en brand i 1847. Den lange énetages længe er opført 1855, og i 1860'erne er tilføjet to tårnagtige tværfløje. Det ældste hus på gården, den store bindingsværks-lade, brændte 1952.

MOGENS LEBECH

EJERE

Hartvig Limbek
Henning Volstrup
1543 Niels Skeel
1578 Kronen
1579 Søren Mund
1660 J. Chrph. Rachow
Oluf Munk
1684 Mourids Høyer
1685 Niels Jensen
1716 Clemens Nielsen Ussing
1729 Andreas Schiernbech
1745 G. de Lichtenberg
1761 J. de Lichtenhielm

1777 Chr. Chrff. Gersdorff
1805 J. L. B. D. de Serène d'Acqueria

1853 O. F. de Serène d'Acqueria

1895 - 1959 Forskellige ejere

1959 H. Vestergaard Frandsen

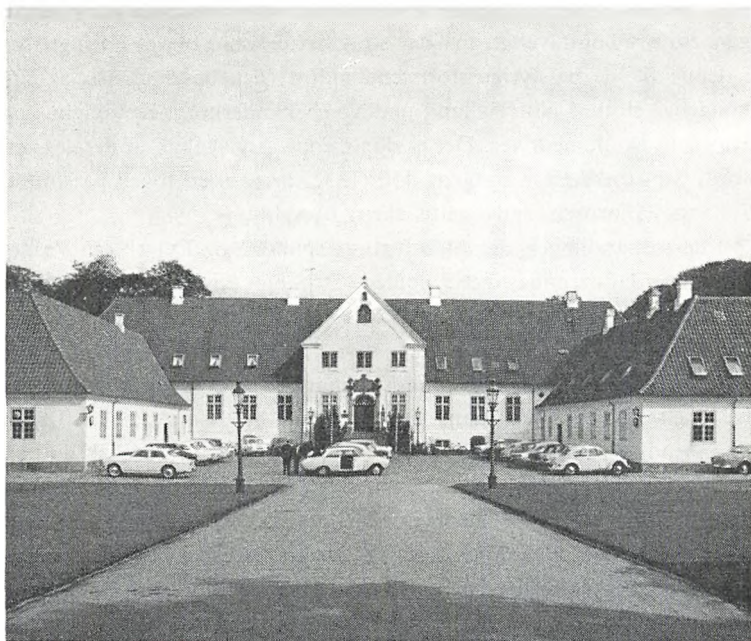
BYGNINGER

1768 Bindingsværksbygninger

1847 Hovedbygningen brændt

1855 Hovedbygningen opført
1860'erne Tværfløjene opført

1952 Bindingsværkslade brændt

Hovedbygningen set fra gårdspladsen (fot. Niels Elswing).

Bygholm

Horsens købstad, Skanderborg amt

Bygholm var så vidt vides et barn af det farlige oprør, som havde sit arnested i det sydlige Jylland, og som det 1313 lykkedes Erik Menved efter hård kamp at slå til jorden, hvorefter han kunne foreskrive de overvundne sine betingelser. De i forvejen hårdt tyngede bønder måtte finde sig i nye skattepålæg og forpligte sig til for kongen at opføre fire faste slotte, hvorfra han kunne holde dem i ave. Alt tyder på, at Bygholm var et af de slotte, der opstod som følge af denne bestemmelse; det nævnes aldrig før den tid, men spillede snart derefter en meget betydelig rolle som et af landsdelens hovedslotte, og allerede før kong Eriks død (1319) må man da antage, at Bygholm Slot har

SKANDERBORG AMT

stået færdigt. Hvis Christoffer II's stramme håndfæstning er blevet gennemført bogstaveligt, må det straks efter være blevet ødelagt, for i denne fik de balstyrige stormænd indført den bestemmelse, at alle kongelige slotte i Nørrejylland undtagen Skanderborg, Koldinghus og Riberhus skulle nedrives. Det er dog næppe sandsynligt, at det er sket, fordi der straks efter kongens død (1332) nævnes en foged på slottet, Johannes Bjørnsen, »advocatus castris Bygholm«.

I de forhandlinger, der 1340 førtes i Spandau og Lybæk om Valdemar Atterdags tronbestigelse, spillede Bygholm en fremtrædende rolle jævnsides med de vigtige slotte Kalø, Koldinghus og Riberhus, der hver for sig var centrum for en af de fire parter af Jylland, kong Valdemar successive skulle indløse. Snart efter er kongen kommet i besiddelse af det. En af hans lensmænd her, hr. Jens Andersen Brock til Essendrup, fik 1368 lejlighed til at vise, hvad det duede til, da han forsvarede det tappert mod de rendsborgske grever, der trængte op i Jylland for at støtte det farlige oprør, der nær havde kuldkastet Valdemar Atterdags hele kongegerning. Senere blev det (1406) af dronning Margrethe forlenet på livstid til Mogens Munk til Boller, der 1410 faldt ved Eggebæk, var derefter en tid lang pantsat til bisp Bo i Århus og kom 1451 sammen med de fire nærmestliggende herreder, der alle støder til Horsens Fjord, som pantelen til familien Gyldenstjerne, hos hvem det blev i ikke mindre end 100 år, alt mens pantet summen gentagne gange forhøjedes. Flere af familiens medlemmer følte sig ganske som hjemme på det faste slot, hvor de synes at have boet til stadighed.

Da Otto Gyldenstjerne døde her på slottet 1551, fik Holger Rosenkrantz til Boller tilladelse til at indløse det for den hidtidige pantet sum, indtil han 1575 gav afkald på denne mod at beholde lenet frit på livstid. For kongen blev dette en meget fordelagtig ordning, thi en god månedstid derefter endte han sine dage på denne sin forlening; hans enke fru Karen Gyldenstjerne fik dog tilladelse til endnu et år at beholde Bygholm uden afgift.

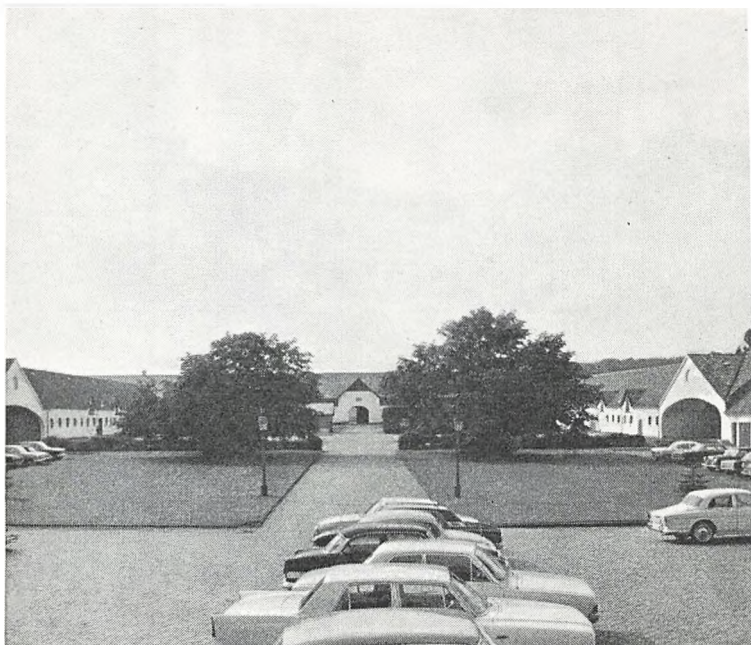
De følgende lensmænd var langt mindre fremragende mænd end de tidligere, og flere af dem var her kun en kort tid; 1583 fik Erik Lange til Engelsholm Bygholm frit på livstid som en del af vederlaget for sin mødrengård Solvig i Sønderjylland, som han havde solgt til

Hovedbygningen set fra parken (fot. Niels Elswing).

kronen. Han har vundet en sørgelig navnkundighed ved sit guldmageri, hvorved han satte alt, hvad han ejede, og mere endnu overstyr; forfulgt af sine kreditorer forlod han landet, lod slottet forfalde og forsømte sit len, hvorfor det 1596 blev ham fradømt. Senere blev han som bekendt gift med Tyge Brahes begavede søster Sophie, der ægtede ham trods sin slægts hårdnakkede modstand. Han døde fattig i ud-lændighed.

Bygholm Slot lå nogle hundrede alen nordøst for den nuværende hovedbygning på en 8 m høj, anselig banke, hvis tværmål foroven er ca. 35 m; den kaldes *Slangebjerget* og har tidligere været omgivet af sid eng, vel snarest morads, thi det omgivende land ligger meget lavt og er udsat for oversvømmelser fra Horsens Fjord, når det ikke ad kunstig vej værnes derimod. Sumpede rester af grave er endnu bevarede nord og øst for banken. Slottet har i sin velmagt været anseligt; udgravninger, der er foretaget, har bragt fundamentet af Erik Menveds borg frem for dagen, for så vidt det ikke er øde-

Avlsgården set fra hovedbygningen (fot. Niels Elswing).

lagt ved, at flere af gårdens senere ejere, både Bülow og Lars de Thygeson, hentede fyld herfra. Slottet har haft fløje omkring en brolagt gård. I renæssancetiden synes banken at være forhøjet samtidig med, at der er foretaget byggearbejder på den. Da Holger Rosenkrantz kom hertil, var slottet brøstfældigt; han restaurerede det og fik dertil af kongen leveret en del tømmer. I hans tid omtales et tårn og et kapel, hvori præsten i Hatting holdt gudstjeneste hver søndag. Utvivlsomt har Holger Rosenkrantz holdt slottet i god stand, da han brugte det til beboelse, men efter hans død kom det i forfald; det er alt omtalt, at Erik Lange forsømte det, og da hans svoger Knud Brahe, der senere var forlenet med det, døde 1615, og der blev taget syn over det, viste det sig, at det var i meget slet stand. Det store, to lofter høje hus østen i gården var aldeles bygfældigt og »ganske ufærdigt med lofte og vinduer, så det står på fald, at derpå ingen

kan holde hus«, hedder det; i god stand var derimod det vestre hus, som også var i to stokværk, 15 bindinger langt foruden 4 nye bindinger og med en ny kvist på; norden i borgegården stod et gammelt hus, der var meget brøstfældigt. Synet viser, at Knud Brahe havde foretaget byggearbejder, og det siges udtrykkeligt, at han nylig havde opsat kapellet, der var 9 bindinger foruden »et halvtag« og var i god stand. Derimod var broen mellem borgegård og staldgård meget brøstfældig, og i avlsgården var af de mange huse adskillige »meget bygfældige«, »taglamme« eller kun »temmelig ved magt«.

Det må have været anset for næsten håbløst at reparere de gamle bygninger, for 1616 købte Christian IV Stjerneholm Slot i Horsens, det gamle Skt. Hans Kloster, som 1575 af kronen var blevet solgt til Holger Rosenkrantz, af dennes forgældede søn Otte Christoffer og lod lensmanden flytte dertil, hvorefter lenet fik navn af dette, mens Bygholm sank ned til at være ladegård dertil. Året efter fik lensmanden Ernst Normand befaling til at lade bygningerne på Bygholm nedtage, og 1618 pålagde kongen ham at sælge tømmeret fra de to huse på borgegården, fra kapellet, fra to stalde m. m. Ikke uden grund hedder det i en synsforretning fra 1620, at på Bygholms borgegård »findes ikkun grunden af nogen huse«. Skønt Bygholm var, og altid havde været, et af de jyske hovedlen, hvortil der sluttede sig 3 - 4 herreder, var det dog ret beskedent ved siden af len som Aalborghus, Skanderborg og Koldinghus. Også lenets skove var af ret beskedent omfang; det følte derfor hårdt, at de under Torstenssons indfald blev ilde medhandlede; da han var draget bort, viste det sig, at der var hugget 3.856 træer, hvoraf langt over halvdelen var ege, resten mest bøge.

Da de store udlæg af krongods fandt sted efter svenskekrigens tid, fik *Peter von Uffel*n og *Dominicus* og *Johan von Uffel*n arvinger i Hamborg 1661 for en fordring på omtrent 40.700 rdl. udlagt Stjerneholm Slot og ladegård, »som er afbrændt af fjenden og er ingen bygning på«, foruden henvend 700 tdr. htk. bøndergods, hvoraf adskilligt jordegent, samt en del præstegæsteri m. m.; fra dem kom det 1670 til lauenborgsk landmarskal og landråd *Joachim Werner von Bülow* (død 1724), der 1683 af kongen købte den tre år forinden nedbrændte Bygholm mølle, hvortil der for Horsens borgerskab var mølletvang.

Møllen fik han lov til at lægge under Bygholms takst, og for denne erhvervede han samme år sædegårdsprivilegier, ligesom han fik lov til at nedbryde Stjernholm Slots »gamle forfaldne bygning«, da han agtede at bruge materialerne til byggearbejder på Bygholm, hvor han opførte en hovedbygning af egebindingsværk.

Efter den gamle matrikel havde gården 115½ tdr. htk., efter Christian V's matrikel blev dens ager og engs htk. sat til omtrent 120 tdr. Der var i hele Jylland kun to gårde, hvis ager og eng var takseret højere, nemlig Asdal med 148 tdr. og Sostrup med 130, men af den førstnævnte lå 80 tdr. under afbygger, og sidstnævnte havde bortlejet halvdelen af sin til dels fjerntliggende ager til bønderne. Således blev Bygholm det største avlsbrug i Jylland, hvor der dog i enevældens tid var omtrent 400 sædegårde. Det nærliggende Boller stod dog kun meget lidt tilbage for den, og Arenstorff'ernes Overgaard var heller ikke meget mindre. Den årlige høavl må have været 7 - 800 læs, og udsæden kan anslås til ca. 500 tdr. (90 rug, 125 byg, 260 havre, 25 boghvede). Når det i 1680'erne siges, at der kun var 626 tdr. ld. under plov, at høavlen var 650 læs, og at der var 100 høveders græsning, tyder det på en tilbagegang, der muligvis skyldtes de ødelæggende krige. Foldudbyttet var (ca. 1640) trods jordernes godhed kun 2½ - 3, meget beskedent, men ikke værre eller bedre end de fleste andre steder. Besætningen opgives 1639 til 97 øksne, 112 køer og kvier, 60 kalve, 140 får og lam samt 52 heste; 3 år derefter til 142 øksne, 30 stude, 110 køer og kvier, 10 kalve, 66 får og lam samt 42 heste og hopper. Hvad der mest falder i øjnene, er det forholdsvis store antal køer, og gården vedblev at være en af de få gårde i Jylland, hvor kohold tidligt spillede en væsentlig og senere den væsentligste rolle. Der nævnes således 1713 en hollænder på den, og 1760 siges det udtrykkeligt, at besætningen består af hollænderikøer.

Bülow solgte 1697 Bygholm gård og gods for 30.000 rdl. til den senere generalløjtnant *Jørgen Rantzau*, der allerede 1705 afhændede ejendommen til *Theodosius von Levetzow* til Oxholm, også senere generalløjtnant, der flyttede hertil med sin hustru Anna Margrete Brockdorff, der efter hans død (1719) foreløbig beholdt sin mands gårde, da alle børnene var umyndige; men da hendes eneste søn Hans Frederik v. Levetzow var omtrent 18 år gammel, overdrog hun Ox-

Bygholm 1822. Farvelagt stik af S. L. Lange (Det kgl. Bibliotek).

holm til ham (1729), og beholdt kun Bygholm, som hun ejede til sin død 1763, hvorefter sønnen straks for 60.000 rdl. udkøbte sine tre søstre, men allerede et par måneder efter døde han som justitarius i højesteret og titulær gehejmeråd, hvorefter hans enke Sophie von Eyndten 1766 solgte gården til *Lars Thygesen*, der ti år senere sammen med sin broder Thyge Jesper til stamhuset Matrup blev adlet med navnet *de Thygeson*.

Ejendommen blev ved denne lejlighed betalt med 115.800 rdl. og bestod af Bygholm hovedgård, 138 tdr. htk., hvoraf 18 mølleskyld, Hatting sogns konge- og kirketiende, 69 tdr. htk., samt ca. 870 tdr. htk. gods. På dette boede 167 bønder og 61 husmænd. Bønderne var delt i tre kategorier: De egentlige hovbønder, de såkaldte krontjenere, 102 bønder med 563 tdr. htk.; de såkaldte selvejere, der forrettede en del hoveri, 37 bønder med 152 tdr. htk.; fribønderne, der boede meget spredt og kun forrettede nogle kørsler, 28 bønder med 155 tdr. htk. De såkaldte selvejere, der nu var fæstere, havde tidligere svaret til deres navn, men da de 1688 havde pådraget sig en restance på 2.894

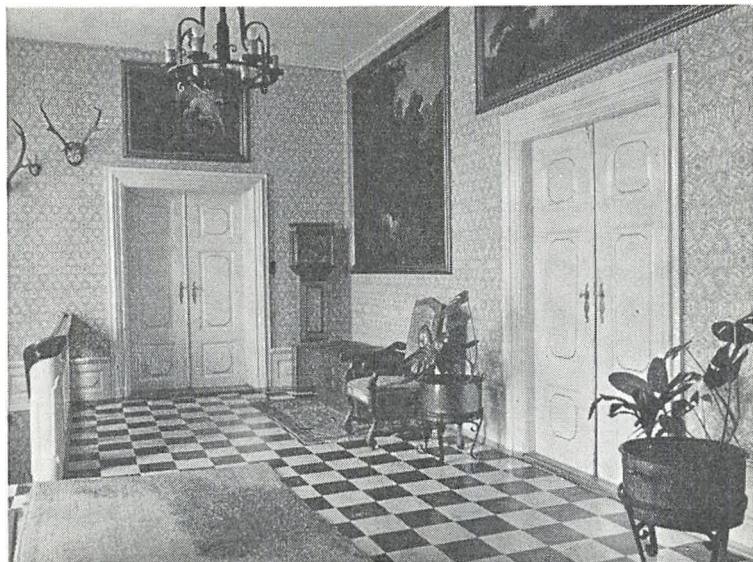
rdl. til den kgl. kasse, resolverede kongen, at deres selvejerret skulle være hjemfalden til kronen, hvis ikke Bülow ville betale deres restancer; det gjorde han, men da de derefter vægrede sig ved at svare ham hoveri, blev det dem pålagt ved en kgl. resolution af 1698.

For Lars Thygesen, der var en dygtig landmand og ligesom sin ovennævnte broder og sin farbror Emanuel Thygesen til Matrup en meget human godsejer, var der nok at tage fat på ved Bygholm, hvor alt indtil hans tid synes at have været ved det gamle. Ved sit ægteskab med datteren af den kendte storkøbmand og godsejer, etatsråd Gerdt de Lichtenberg, Abel Marie, kom han i besiddelse af betydelige midler, som satte ham i stand til at gennemføre mange bekostelige reformer ved gård og gods. Til at begynde med havde han det uheld, at kvægsygen 1767 hjemsøgte hans gård og bortrev 131 stk. kvæg, og at den to år efter igen indfandt sig på hans gods, hvor den krævede 1.800 ofre, men det betog ham ikke modet. Støt og stadigt arbejdede han gård og gods fremad og høstede i de for landmanden opadgående tider frugten af sit arbejde gennem et langt liv.

Allerede 1770 begyndte han på udskiftningen af sit store gods; gårdene i de enkelte byer gjordes lige i hartkorn og udflytninger fandt sted. For at bønderne kunne blive i stand til at forbedre deres gårde, lod han dem sidde for en lav landgilde, overlod dem tienderne for en rimelig afgift, forbedrede i høj grad deres hesteavl ved at holde gode hingste på gården, vejledede dem med afledning af skadeligt vand, med plantning og meget andet.

Hvad der faldt samtiden mest i øjnene var hans ypperlige hollænderi af marskkvæg, der i størrelse og kvalitet ansås for det bedste i Jylland. Da den kritiske Dalgas en snes år senere kom hertil, fandt han dog »ved denne så forroste race intet udmærket uden størrelsen«. Ved denne tid talte dette hollænderi 340 køer. 80 år senere var besætningen 400 køer, 100 stk. ungvæg og kalve, 10 tyre, alt af jysk race, 220 får og lam samt 52 heste og 6 trækstude.

Som et synligt minde om de Thygesons foretagsomhed står endnu den hovedbygning han opførte, en nøgtern, men ret anselig barokbygning i et stokværk over en høj kælder og med to lavere sidefløje mod vest, begge byggede i vinkel og uden kælder under; den afgav en rummelig beboelse med 25 værelser, foruden økonomilejlighed m. m.

Hallen på 1. sal (fot. Niels Elswing).

Hovedfløjen har frontispice både mod vest og mod øst, mod haven, hvor der over døren er indsat en sandstensplade, hvorpå der står: »O Gud, gør os hver Dag beqvem, at takke Dig for Huus og Hjem. L. Thygeson — A. M. Lichtenberg. Anno 1775 ved Bygmester Anders Møller«. Portalen på gårdsiden synes med sine Louis-Seize former at vise hen til Horsensbilledhuggeren Jens Hiernøe. Bygningen stod indtil ca. 1920 i blank gulstensmur, men er nu hvidkalket. Ladegårdens vældige længer er fornyet i ny tid.

I sit ægteskab havde Thygeson haft to sønner, der begge døde længe før forældrene. 1810 blev han enkemand, og samme år oprettede han et par legater, et for lærerne ved nogle af godsets skoler og et for nødlidende på godset. 1812 døde han selv, 71 år gammel, som etatsråd. Tre år før havde han ved købekontrakt solgt sit store, velholdte gods til sin brodersøn, stiftamtmand Niels Emanuel de Thygeson til stamhuset Matrup for 153.000 rdl., en købesum, der var så ringe, at den kun kunne forklares ud fra familieskabet; skødet blev først udstedt et halvt års tid efter sælgerens død.

Byholm ca. 1865 set fra gårdspladsen. Efter Richardt og Secher.

Den nye ejer havde i Norge vist sig som en duelig og virksom embedsmand og gjort sig meget afholdt af befolkningen, men begivenhederne i 1814 drev ham derfra, og han vendte tilbage til Danmark, hvor han som godsejer fik nok at tage vare på. Ligesom sin farbroder havde han ved giftermål, med Louise Plöen, erhvervet betydelige rigdomme, og da han havde fået Byholm for spotpris, skulle man synes, at han havde gode kort på hånden i pengekrisens tid; men skønt han viste sig som en meget virksom landmand, gik det rask ned ad bakke og endte med total ruin, så at han mistede ikke blot Byholm, men også stamhuset Matrup, som han havde overtaget efter sin fader. Det hele blev 1830 stillet til tvangsauktion og overtaget af *Den kongelige Kasse*, som den da stod i henved 284.000 rbd. sølv; efter at staten havde drevet den nogle år med betydelige tab, approberede kongen 1835, at den solgtes til oliemøller *August Theodor Schütte* for 308.000 rbd. sølv. Han, der var en overordentlig dygtig landmand og en human godsejer, der fra tid til anden ejede flere jyske herregårde, bl. a. Nørlund, besad Byholm i over halvhundrede år; da han døde 1889 som kammerherre og hofjægermester, gik gården over til hans

søn Ludvig Theodor Schütte, der fra 1870 havde ejet Eskjær i Salling. Efter hans død i 1915 solgtes Bygholm 1916 for 1.700.000 kr. til grev *Werner Schimmelmann*, som to år efter afhændede den til *Horsens kommune* for 3½ mill. kr. Derefter blev haven og parken et offentligt anlæg, mens der på hovedbygningen blev restaurant og hotel. Under Den anden Verdenskrig var Bygholm besat af den tyske værnemagt. Parken, der var anlagt 1812 (udvidet 1863) efter engelsk mønster, blev i 1937 efter tegning af skovfoged Bruno Pedersen forøget med ca. 20 tdr. ld., idet det mod øst liggende lave engareal blev inddraget; arealet, der lå ca. 0,6 m over dagligt vande, blev ved gravning af to damme med et fladeareal af ca. 6 tdr. ld. hævet til ca. 1 m over dagligt vande.

Naturligvis var den ejendom, som kom til Horsens kommune 1918, ikke den samme, som Schütte købte 1835. Denne var en meget virksom mand, der foretog betydelige forbedringer. Hovedbygningen blev restaureret; ladegårdens søndre længe, der for længere tid siden var nedbrændt, genopførte han, og han byggede forpagterbolig, ny mejeribygning o. s. v. Hoveriet blev afløst 1836 på rimelige vilkår, og derefter fulgte successive godsets salg, men rundt om hovedgården samlede der sig en række større forpagtergårde: Aarupgaard, som stiftamtmand de Thygeson havde tilkøbt, Rugballegaard, som Schütte erhvervede 1844, Store Østerhov, som han oprettede ca. 1842, da Hatting by for tredje gang blev udskiftet og Mosegaard, der alle fulgte med i købet 1918. Provstlund, som Schütte også havde oprettet, solgte hans søn 1872 efter at have købt Eskjær.

Bygholm, hvis ager og eng ved den nye matrikel var forhøjet til 133 tdr. htk., havde et areal på 1.600 tdr. ld. Ageren var delt i en søndre og en nordre mark, der i Lars de Thygesons tid gav et foldudbytte på henholdsvis 6 og 3 - 5. På nordre mark opførte den ældre Schütte nu parcelgården Nørremarksgaard.

Horsens kommune solgte i 1922 Store Østerhov med ca. 260 tdr. ld., i 1924 Aarupgaard med ca. 165 tdr. ld., i 1926 Mosegaard med ca. 185 tdr. ld. og i 1928 blev Rugballegaard og Nørremarksgaarden solgt til udstykning til husmandsbrug med undtagelse af ca. 100 tdr. ld. langs Bygholm Sø, der blev lagt under skoven. Senere er der fraskilt megen jord til bebyggelse, således at Horsens by nu breder sig over store dele af den tidligere hovedgårdsjord, der omfattede ca. 1.100

SKANDERBORG AMT

tdr. ld. Bygholms nuværende tilliggende er 236 tdr. ld. ager, 68 tdr. ld. eng og 185 tdr. ld. skov, foruden 55 tdr. ld. park. Avlsgården er bortforpagtet til Statens Redskabsprøver. Mens teglværket, der blev nyopført af Schütte, i tidens løb er vokset til en betydelig bedrift, er møllen, som genopførtes efter en brand 1843, nedlagt.

Bygholm, der oprindelig blev anlagt som en knyttet næve, der skulle ave de oprørske bønder, udviklede sig efterhånden til en af de talrige herregårde, hvor det 18. århundredes humane ideer og levende sans for bondens frigørelse og højnelse blev grebet med kærlighed og gennem trofast arbejde ført ud i livet. At bønderne ofte tøvende og modstræbende gik med til de påkrævede reformer, var ganske naturligt, da de betød et spring ud i det ukendte, nye pligter, nye byrder, uvis gevinst; men snart med mildhed, snart med myndighed førtes de frem mod målet, og, da det var nået, kunne enhver se, at målet havde været måjen værd.

S. NYGARD

EJERE

- 1313 Kronen

- 1661 Peter v. Uffeln m. fl.
- 1670 J. W. v. Bülow

- 1697 Jørgen Rantzau
- 1705 Th. v. Levetzow
- 1766 L. Thygesen (de Thygeson)

- 1830 Kronen
- 1835 A. Th. Schütte

- 1916 W. Schimmelmann
- 1918 Horsens kommune

BYGNINGER

- Borg opført på banke kaldt Slangebjerg
- 1618 Slottet nedrevet

- Bindingsværkshovedbygning opført

- 1775 Hovedbygningen opført ved Anders Møller

- Hovedbygningen restaureret og ladegården fornyet

- Ombygget til hotel

Hovedbygningen set fra nordøst (fot. Niels Elswing).

Boller

Uth sogn, Bjerre herred, Vejle amt

Den tidligst kendte ejer af Boller er *Otte Limbek*; han skrives i 1350 hertil og er vel som en af de holstenske grevers tilhængere kommet i besiddelse af gården; men Boller tilhørte ved århundredskiftet *Mogens Munk* (med bjælkevåbenet), dronning Margrethes betroede mand. Til trods herfor synes det på en eller anden måde at være kommet til brud mellem dem; thi efter at Mogens Munk var faldet mod holsterne 1410, blev dronningen beskyldt for at have beslaglagt hans bohave og løsøre på Boller, hvilket dog senere blev tilbagegivet til hans broder. Alt tidligere havde dronning Margrethe efter slægtbøgenes beretning grebet ind i Mogens Munks skæbne, idet hun havde tvunget jomfru Kirsten Pedersdatter Thott fra Næs, som var tilsagt Mo-

gens Munk, til at ægte Jep Mus, der bortførte hende fra Bosø Kloster, hvor hun undervistes, og gjorde bryllup med hende i Helsingborg. Denne dåd kostede Jep Mus hans liv for Mogens Munks hånd, og jomfru Kirsten drog derefter som husfrue ind på Boller.

Af Mogens Munks og Kirsten Pedersdatters tre døtre, som hver nævnes med sit karakteriserende tillægsord, ægtede Anne, der kaldtes »den hofmodige«, rigsråd *Henrik Knudsen Gyldenstjerne*, der var rig på gods og nu ved dette ægteskab også blev herre til Boller, som han i 1444 ved mageskifte forøgede med Dagnæs by. Fru Anne, der overlevede sin mand, sad inde med Boller til sin død; i 1462 gik gården tillige med det tilhørende, betydelige jordegods i de omkring Horsens liggende herreder over til datteren Sophie Henriksdatter Gyldenstjerne og hendes mand *Erik Ottesen Rosenkrantz* til Bjørnholm.

Ved dette giftermål kom Boller i denne berømmelige slægts besiddelse i mere end halvandet hundrede år. Med sine udstrakte godsbesiddelser, der udgjorde henved 800 bøndergårde med ca. 6.000 tdr. htk., må Erik Ottesen Rosenkrantz utvivlsomt have været en af landets rigeste mænd. Bestyrelsen af Boller overdrog han til sønnen Holger Eriksen Rosenkrantz, som nævnes første gang i 1485 og allerede da skrives til Boller; ni år senere tilskiftede hr. Erik sønnen gården med tilliggende gods, og efter Holger Eriksens død i 1496 lod faderen med fuldmagt fra sine andre sønner Niels og Henrik samt døtrenes ægtemænd i 1499 udfærdige nyt skiftebrev, hvorved Boller endnu i hr. Eriks levende live, han døde først 1503, udlagdes til Holger Eriksens børn og deres arvinger, der skulle have og beholde godset til evindeligt eje. Som målestok for Erik Rosenkrantz' rigdom skal nævnes, at Holgers børn herved foruden Boller, hvis hovedbestanddel lå i Uth sogn, fik 167 gårde og 42 bol m. m. eller ialt ca. 1.600 tdr. htk. Landgilden af alt dette gods udgjorde henved 800 ørtug korn, 33 tdr. smør, 20 får, 42 lam, 64 gæs, 128 høns, flere tdr. honning, salt, mel og fisk, 435 skilling grot, ugedagstjenester, 4 møller, betydelige skovstrækninger og en mængde søer, altsammen for størstedelen beliggende i Bjerre, Hatting, Nørvang, Nim, Hads, Ning, Øster Lisbjerg, Sønderhald, Mols og Rougsø herreder. Den store mængde strøgods dannede utvivlsomt grundlaget for alle de mageskifter, hvorved ejerne af Boller godt et halvt hundrede år senere afrundede gårdens jorder.

Hovedbygningen set fra øst (fot. Niels Elswing).

Holger Rosenkrantz var gift to gange. Med Margrethe Flemming havde han sønnen Otte; med Anne Meinstrup, »fru Anne Holgers«, hofmesterinde for tre danske dronninger, kendt for sit myndige væsen og sin tragiske død, havde han sønnen Holger.

Otte Holgersen Rosenkrantz, der siden ca. 1508 som sin del af den i 1499 tilskiftede, store arv efter farfaderen havde haft Boller inde, døde tillige med sin hustru af pest i Lybæk i 1525 og efterlod sig seks børn, for hvem faderens halvbroder Holger Holgersen Rosenkrantz, som nu på egne og broderbørnenes vegne overtog Boller, fik værge-målet. Af lang varighed blev dette ikke; det optoges mest af at sikre broderbørnene slægtens såkaldte »norske arv«, der ansloges til at omfatte $\frac{1}{24}$ af Norges skyldsatte jord, og var endnu ikke udløbet, da han faldt i slaget ved Svenstrup 1534. Af Johan Friis' meddelelse til Anders Sørensen Vedel vides det, at bondekrigens rædsler også havde været Boller tæt inde på livet; »udi Grevens Fejde«, lyder kanslerens ord, »drog de skudfalconetter af Boller og skød på de holker, som

der var indløbne, at de kom ikke til at gøre nogen landgang«. Som andre af datidens herresæder har Boller altså også haft sin befæstning.

Imidlertid var Otte Holgersens børn vokset til, og i 1537 gik værge-målet for dem over til den ældste brøder, den i 1517 fødte Holger Ottesen Rosenkrantz, som da kom hjem efter sin uddannelse i udlandet og straks fik sin tid fuldt optaget af at værge slægtens gods. Til Boller nævnes Holger Rosenkrantz i 1540, da han ydede Christian III en pengeforstrækning, og fra 1548 havde han taget varigt ophold på gården efter sit giftermål med Mette Krognos; men først efter at han og hans søskende havde affundet sig med deres to fastre og med Holger Holgersens enke, som alle gjorde krav på arvelod og anden rettighed i Boller hovedgård, og først efter at Holger og hans brødre Erik, Jørgen og Otte i 1551 havde foretaget endeligt, indbyrdes skifte, blev Holger Rosenkrantz eneherre til Boller.

Hermed fik gården en ejer, hvis navn møder os overalt i datidens historie, ikke blot i den politiske og diplomatiske, i den administrative og den militære, men også i hofstjenesten og i nær, personlig forbindelse med kongen. De mange forgæves fredsförhandlinger under Den nordiske Syvårskrig optog både hans tid hjemme og førte ham på gentagne rejser til udlandet; hans mægling under det spændte forhold til kongen og adelen stillede betydelige fordringer til hans besindighed og takt; udnævnelsen til statholder i Nørrejylland (1567 - 75) og til Danmarks riges marsk (til 1573) skaffede ham nyt arbejde og nye bryderier. I hans bestridelse af alle disse indbyrdes så forskellige hverv ser vi ham som en solid, utrættelig arbejdskraft, en omfattende, praktisk begavelse, en sindig natur, en retsindig karakter, rolig og støt i sin jyske ligevægtighed, og som bærende undergrund den dybe, oprigtige guds frygt, der kendetegner så mange af de mænd, der levede i den nye tros første, friske strømninger.

I forbindelse med sine godssamlinger fik Holger Rosenkrantz tilladelse til at henlægge byerne Tyrsted, Ustrup og Nedergårde samt en enstedgård, kaldt Rold, under Boller birk; han erhvervede jus patronatus til Tyrsted og Uth kirker og fik 1574 gavebrev på Sejet kirke med kirkens gård, kirkejorderne og et kirkebol i Sejet samt udtrykkelig tilladelse til at måtte nedbryde kirken for at anvende materialerne derfra til forbedring af hans sognekirke i Uth.

Borggården set fra nord; over døren indskrift fra 1760 (fot. Niels Elswing).

Holger Rosenkrantz' virksomhed som godsherre gjorde sig også gældende på andre områder. Det synes, at han har påtænkt og måske også begyndt byggearbejder både på Boller og på Rosenvold, det sidstnævnte sted vel med tanke på sin yngste søn Frederik; men døden afbrød sådanne planer for ham. Antagelig nåede han på Boller kun at få bygget det anselige nordre hus. Hans guds frygt og fromhed var præget af hans egen og tidens praktiske og aktive natur, der også ønskede at hjælpe andre; derfor lod han købe og indlægge gavnlige bøger i Uth, Tyrsted og Hatting kirker, og i sin stilling som lensmand på Byholm fik han ikke blot Horsens hospital genoprettet og udvirket begunstigelser for det hos kongen, men gav også til det af slægtens eje, idet han lod en del gods, som hans forældre havde stiftet til messer i Mariager Kloster, henlægge til hospitalet »til anden Guds tjeneste«, nu da messerne var aflagte, og oprettede deraf fem senge med ret for sig og sine arvinger til at belægge disse med »fattige, nødtørftige mennesker«. Fremdeles blev det gamle inventar fra Skt. Hans Kloster ved Horsens, som han i 1568 havde fået tilladelse til at

indløse fra den hidtidige panthaver, og som han ifølge en i de tider sjældnen, kongelig gunstbevisning måtte beholde uindløst i sin og enkes levetid, skænket til hospitalet. Om Holger Rosenkrantz' interesse for den rent ydre sikkerhed for sine besiddelser kan man vel finde et vidnesbyrd i den ordre, som under Syvårskrigen udgik fra Flensborg, hvor han vistnok opholdt sig, til beboerne i Bjerre herred om efter nærmere tilsigelse fra ham at opkaste en skanse ved det søndre indløb til Horsens Fjord. Denne ordre begrundedes udtrykkeligt ved henvisning til den tidligere omtalte begivenhed i Grevefejden, og det har næppe været ejeren af Boller ukærkomment, at hensynet til Horsens by og omegnen således faldt sammen med hans eget tarv.

De mange statshverv, der tilfaldt Holger Rosenkrantz, de vidtstrakte og rige besiddelser, han rådede over, samt hans fortrolige forhold til kongen måtte medføre en fremtrædende stilling for ham i datidens selskabelige liv. Når han var til stede ved festlige sammenkomster og adspredelser, var det dog ikke blot, fordi det i mange tilfælde var en repræsentationspligt, der skulle opfyldes, men også fordi han af naturen var selskabelig, vennesæl og glad med de glade og som et ægte barn af renæssancen satte pris på festernes brogede, stadig skiftende farvesitren. Ret mange har Boller dog næppe set af denne som af andre sider af sin ejers karakter; hans optagne tid og pladsforholdene på den gamle gård har ikke tilladt det, og selv familiebegivenheder som sønnen Otte Christoffers fødsel og den yngre søns dåb fandt ikke sted inden for dens mure. Hans styrelse af godset har sikkert ikke været ledet gennem det stadige, personlige tilsyn, og ret ofte har han næppe haft stunder til at søge den nødvendige hvile og rekreation på Boller og i den smukke omegn. Først da han 1575 from og rolig havde lukket sine øjne på Bygholm, fandt han blivende sted inden for sine fædres gård, der trofast tog imod ham og lagde ham i jorde i sin sognekirke. *Karen Gyldenstjerne*, som havde ægtet ham i 1568, var ham i alle retninger en værdig arvtager, virksom og handlekraftig, vel også af en så meget mere stejl og selvbevidst karakter, at myndigheden hos hende slog over i stridbarhed og trættesyge. Hendes gerning som bestyrer af det store gods under sønnernes mindreårighed tegner sig fast og klart efter ganske bestemte, konsekvent fulgte linier.

*Holger
Rosenkrantz
(† 1575)
og Karen
Gyldenstjerne
(† 1613)
med deres
sønner.
Epitafiemaleri
i Uth kirke.*

Først gjaldt det — med renæssancens stærke sans for eftermælet — for hende om at indrette et standsmæssigt hvilested for sin afdøde husbonds støv. Hun lod i året efter hans død Uth gamle kirke nedrive til grunden og opføre af nyt som en treskibet bygning, prydede den med det anselige, karakteristiske maleri af Holger Rosenkrantz, sig selv og deres fire sønner og lod opsætte den smukke altertavle. Dernæst forøgede hun slægtsgodset gennem en mængde mageskifter, hvorved både Bollers og Rosenvolds tilliggender voksede stærkt. At også den gamle strid med fru Margrethe Rotfeld på Barritskov herunder flammede op på ny, kan ikke vække forundring. Til belysning af landbrugets stilling på Boller under Karen Gyldenstjernes styrelse kan nævnes, at, da Frederik II i 1586 havde opført en ny ladegård ved Skanderborg Slot, var hun mellem dem, hvem kongen med hen-

VEJLE AMT

visning til, at han vidste, at de havde gode kvægarter, anmodede om hver at overlade ham to gode, unge køer eller kvier til forbedring af slottets besætning.

Derefter var der sønnerne at tænke på. Den opdragelse, hun havde givet dem, var den bedst mulige, og hendes dispositioner med henblik på deres stilling i livet havde været således, at de hver for sig kunne drage ind på et anseligt gods med vidtstrakt tilliggende og fuldt færdig hovedbygning. Efter at hun i 1585 havde opført Rosenvold helt af nyt, fuldendte hun i 1588 hovedbygningen på Boller, således som indskriftstenene på begge gårde endnu vidner.

Således havde »fru Karen Holgers«, såvidt det stod i menneskelig magt, sørget for sine nærmeste, og hun kunne nu med god samvittighed, efter at Otte Christoffer var blevet myndig og som gift mand havde overtaget Boller, trække sig tilbage til det rige Skt. Hans Kloster, som hendes mand i 1575 havde fået skøde på, og som hun nu omdannede til det efter hende selv opkaldte slot Stjernholm. Hun kunne dog ikke sidde stille hen med hænderne i skødet; tværtimod var hun med sin myndighed og sine erhvervelser af store dele af bygrundene Horsens by en besværlig og bekostelig nabo, og selv om hun i sine senere år synes at have levet mere tilbagetrukket, følte byens borgere det sikkert som en lettelse, da hun i 1613 endte sit virksomme liv og for sidste gang drog fra Horsens til familiebegravelsen i Uth kirke.

Mørke skygger var faldet over Karen Gyldenstiernes sidste leveår. I 1599 faldt den hårde dom over sønnen Frederik for hans forhold til Rigborg Brockenhuus, og tre år efter døde han i landflygtighed. Også Otte Christoffer Rosenkrantz' vandel og tilbøjeligheder måtte virke foruroligende og ildevarslende for hendes og hendes mands værk. Hendes ønske på indskriftstenen på Boller til Gud almægtigste om at bevare huset fra våde og skade blev sørgeligt gjort til skamme af sønnen, og ordet om, at der efter en samler kommer en spredt, fik i en uhyggelig grad sin gyldighed om ham. Den rigdom, han gik ind til, synes at være gået ham fuldstændigt til hovedet; han ødslede penge bort til pragt og glans ved festlige lejligheder; men, hvad der var langt mere skæbnesvangert, han indlod sig også med en utrolig letsindighed på at yde forløfter for lån, som forskellige af hans standsfæller rejste

Karen Gyldenstiernes byggeindskrift med hendes og Holger Rosenkrantz' våbener.

hos holstenske adelsmænd, i mange tilfælde til så ublu en rente som 20 %, hvorved han tabte store summer. For at udrede disse måtte han selv stifte gæld. Det ene lån trak det andet efter sig, for at dække en gæld til 7 % rente pådrog han sig en ny til 10 %, og alt som hans solvens herved blev mindre og mindre, stillede kreditorerne selvfølgelig større og større krav. Hans egne handlingers indre, ubønhørlige konsekvens drog ham længere og længere ned i misæren, og hvad han selv syndede, måtte hans fædrengods sone; skønt der ved hans død i 1621 af de stolte, rige besiddelser kun var Boller med ca. 50 tdr. htk. og Lerbæk ved Vejle med ca. 70 tdr. htk. tilbage, blev hans efterladte gæld dog anslået til den efter datidens forhold umådelige sum af ca. 100.000 rdl. Med den i Horsenseggen da gældende pris af ca. 60 rdl. for en td. htk. var aktiverne således kun ca. 7.200 rdl. foruden gårdens bygninger og besætninger, så man forstår, at samtiden med undren og forargelse kunne tale om Otte Christoffer Rosenkrantz' »mærkelig store gæld«. Lige så forståeligt er det, at han kun nåede at gøre høftjeneste, men aldrig blev hofjunker, endsige fik noget len

betroet. I 1609 blev han fændrik ved en af adelsfanerne; men derefter træffes hans navn kun i forbindelse med alle de fortvivlede, finansielle transaktioner, der gør hans besiddelse af Boller gård og gods til så ynkeligt og beskæmmende et modbillede til faderens og moderens kraftige, fortjenstfulde administration.

For det så ilde medhandlede gods var faren for fuldstændig opløsning ikke forbi med dets ejers død. De holstenske kreditorer truede med at gøre indførsel i boet for deres tilgodehavende, og stillingen blev så uholdbar for Otte Christoffers arvinger, sønnen Holger og tre døtre, at de i 1621 solgte godset til fru *Ellen Marsvin* og samtidigt satte sig selv under en slags administration, idet de med henvisning til, at salget var foretaget, fordi de frygtede, at faderens store gæld ved næste omslag skulle blive forøget med dobbelt rente, som de næppe kunne betale, i december samme år udvirkede et kgl. missive til statholderen Gert Rantzau i Kiel, der pålagde ham at sørge for, at renterne af gælden blev betalt med renterne af købesummen.

Med denne pinlige afvikling var således Boller og Rosenvold kun otte år efter den rige Karen Gyldenstiernes død gledet ud af slægten Rosenkrantz' besiddelse, og den nye ejerinde, der sad enke efter sin i 1602 afdøde mand Ludvig Munk til Nørlund, kunne til sine øvrige, betydelige besiddelser føje et anseligt gods. Om dets størrelse giver følgende tal en forestilling. For bygningerne på Boller betalte Ellen Marsvin 6.000 rdl., for gårdens avling, jus patronatus til Uth kirke, møller og skov 10.000 rdl., for bygningerne på Rosenvold 1.500 rdl., for avling og skov sammesteds 5.500 rdl., for guld, sølv og løsøre på begge gårde 20.000 rdl. samt resten af den samlede sum på over 240.000 rdl. for bøndergodset, regnet efter en pris af 60 rdl. pr. td. htk., hvilket giver et tal af over 3.000 tdr. htk.

Ret mange år havde Ellen Marsvin dog ikke Boller og Rosenvold; den måde, hvorpå hun skiltes fra godset, var alt andet end mindelig og fredelig, og det var hendes eget kød og blod, der blev årsagen. Bruddet mellem datteren Kirsten Munk og Christian IV førte bl. a. med sig, at kongen efter gentagne anmodninger fra førstnævnte om at få Boller og Rosenvold overladt i 1630 befalede Ellen Marsvin »uden videre anfordring og besværing« at aftræde godserne til datteren; men i øvrigt vides intet nærmere om, med hvilken ret kongen

*Kirsten Munk
(† 1658).
Maleri på
Ovesholm i
Skåne
(Frederiks-
borg).*

således disponerede over dem, som om han var deres ejer. Måske har han forstrakt Ellen Marsvin med penge til at købe Boller og Rosenvold til datteren som indfrielse af et ældre løfte til denne om et len; i alt fald lød ordren på afståelse fra 1. maj 1630, og skønt det var

Salen 1920 med kopi af Holger Vinds familiebillede af Joh. Timm.

meget mod Ellen Marsvins vilje, »accommoderede hun sig dog deri«, men søgte til gengæld at bjærge så meget som muligt til sig selv, idet hun ikke blot tog hele det store indbo og løsøre med sig, men også afbrød og medførte af bygningerne, hvad der kunne afbrydes.

Christian IV's hensigt med denne ret egenmægtige måde at ordne sagen på var at få lagt en forsvarlig kapsun på Kirsten Munk. Da denne efter det voldsomme opgør med kongen i januar 1630 drog fra Frederiksborg for at begive sig til moderen og hos denne fik den dårlige modtagelse, han havde forudsagt hende, begyndte hun sin »ripen og strippen op og neder i landet« fra den ene familie til den anden, og kongen greb da ind og satte ved den nævnte ordning en stopper derfor under påberåbelse af det forargelige og for børnene skadelige i hendes optræden, vel også med henvisning til, at han nu havde skaffet hende det lovede len. Den 13. april 1630 kom Kirsten Munk da til Boller. Kongen havde hilst meddelelsen om, at hun stod fast på at ville forlade ham, med de drastiske ord: »Vil hun da bort, da må hun drage tusinde djævl i vold«. Slet så uhyggelig var modtagelsen på Boller vel ikke; men tilstanden der var dog en sådan, at

Kirsten Munk straks dagen efter sin ankomst skrev til biskop Morten Madsen i Århus, som havde været lærer for hendes børn: »I aftes kom jeg hid i Jesu navn, Gud hjælpe mig. Her ser møget slet ud«, og bad ham snarest komme til hende og tage puder og lagener med, »for her er lidet at æde og intet at ligge på«.

Kirsten Munk har dog sagtens snart fået sat skik på tingene på sit påtvungne opholdssted; thi kongen skriver senere om hende, at »hun sidder på Boller og Rosenvold som en stor prinsessinde«. Det var hende forbudt at forlade de to gårde; men dels mildnedes dette forbud senere, dels tog hun sig selv forlov til at foretage forskellige rejser, hvilket da ganske vist på den anden side medførte husarrest under bevogtning på Boller. En fraværelse fra gården, men næppe efter hendes eget ønske, havde hun, da hun i 1635 i flere måneder indespærredes på Stjernholm efter de mærkelige forhør over hende angående hendes forhold til kongen og Rhingreven, og lige så ufrivilligt var hendes ophold om bord på en skude ved Horsens, da hun i 1644 måtte flygte for svenskerne, der skal have taget en del af hendes ejendele på Boller.

Men i øvrigt har kongens ytring sikkert været i overensstemmelse med de virkelige forhold. Besiddelsen af de store godser, Kirsten Munk havde arvet efter sin moder, satte hende i stand til at føre en i økonomisk henseende sorgløs tilværelse. Som godsbesidderinde lagde hun adskillig jord til Boller og har vel også haft følelse for de forpligtelser, hendes stilling medførte; således oprettede hun hospitalet ved Uth kirke, hvis vedligeholdelse tillige med dets lemmers underhold stadig siden udrededes fra Boller, og i 1635 funderede hun en kapital til Horsens klosterkirke, ligesom hun i det hele havde ord for at udvise guds frygt og fromhed. Hun synes også at have været sine folk et godt herskab. I 1658 blev hun ramt af et slagtilfælde og sendte bud efter sin yndlingsdatter Leonore Christine, som også kom til Boller, men dog ikke var hos hende, da døden indtraf kort efter; hendes lig blev ført til Skt. Knuds kirke i Odense.

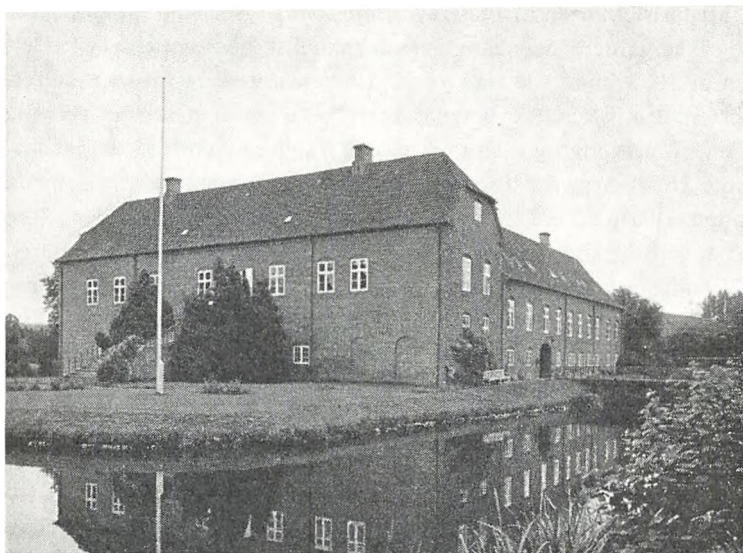
I fem år efter Kirsten Munks død var Boller endnu i hendes arvingers eje, men udlagdes derefter af dem til storkøbmandsfirmaet *Albert Baltzer Berns og Leonhard Marselis* som betaling for det gældskrav, disse havde på hendes afdøde søn, grev Valdemar Christian, og gik

derpå i 1664 over til *Mogens Friis* til Favrskov og Frijsenborg, hvortil gården siden hørte som allodialgods, indtil den i 1844 lagdes endeligt ind under grevskabet, medens Rosenvold allerede i 1660 løsnedes fra sin hundredårige forbindelse med Boller ved salg til gehejmeråd, stiftamtmand Henrik Rantzau. Det var et betydeligt gods, Mogens Friis herved forøgede sine øvrige, store besiddelser med. I jordebogen, som i henhold til kgl. missive affattedes over det i 1660, opgives hartkornet til op mod 2.600 tdr.; men svenskekrigens uår havde stærkt forringet dets brugsværdi. Ganske vist havde Corfitz Ulfeldts indflydelse holdt svigermoderens gods fri for svenskernes indkvartering og følgerne deraf; men så meget værre havde de danskes hjælpetropper huseret. Atter og atter forekommer i jordebogen bemærkninger om fæsterne som: »denne mand for armods skyld frafløt og gården af polakkerne ganske nedbrudt og øde« og lign.; af godsets 253 gårde i Bjerre og Hatting herreder betegnes ca. 17 % som »spulierit« eller »ruinierit«, og folkene »døde eller frafløt«. Disse ødegårdes hartkorn opgives til 430 tdr., og på de endnu — »dog med stor fattigdom« — besatte gårde blev »meget udplyndret og ganske ilde medhandlet og ringe sæd i jorden sået«. Intet under derfor, at landets vanskelige, økonomiske tilstand i de følgende år tog den sidste modstandskraft fra mange af bønderne, således at de opsigde deres fæste og derved gjorde vilkårene endnu besværligere for godset, som dog havde sit solide rygstød i den store besiddelse, hvortil det var blevet knyttet.

Under ejerfællesskabet med Frijsenborg udgør Bollers senere historie en del af grevskabets og mister derved sit selvstændige præg. Christine Sophie Reventlow, der var enke efter grevskabets anden besidder, Niels Friis, fik Boller og Møgelkær som livgeding, og dets tredje besidder, Christian Friis, bestemte i 1760, at de to gårde skulle henligge som enkesæde for mand og kvinde, dog således at de altid skulle administreres fra Frijsenborg. Blandt Bollers senere beboere skal nævnes greve Jens Christian Carl Krag-Juel-Vind-Frijs, som i 1849 tog ophold der efter at have fratrådt grevskabets nordre del til sin søn, greve Christian Emil, der på samme måde i 1882 trak sig tilbage til Boller, hvor han døde i 1896. Derefter havde gården ikke nogen fast beboer, og hovedbygningen var kun benyttet ved jagter og andre kortere besøg af grevskabets besidder og familie.

Med afslutningen af Bollers historie som selvstændigt gods ophører dog ikke gårdens betydning i landøkonomisk henseende. I begyndelsen af 19. århundrede fremhæves den som foregangsgård i flere retninger; der iværksattes betydelige forbedringer af jordernes ydeevne gennem mergling og udgrøftning, opdyrkning af skovlodder, interessante rotationer; der foretoges forsøg med hvededyrkning, som da endnu kun forekom et enkelt sted inden for amtet, og den store mængde overskov på godset udnyttedes til brændsel og gavntømmer. Alle disse arbejder udførtes for en stor del af hoveripligtige bønder som på andre af godserne i Bjerre herred, hvor hoveriet endnu var i fuldt flor. På Boller afskaffedes dette af greve Jens Christian, som også begyndte bortsalget af fæstegodset til selvejendom; såvel han som sønnen var ivrige landmænd, der fuldt vel forstod den betydning, deres undergivnes velfærd havde for hele godsets trivsel.

Efter matriklen af 1688 var Boller ansat til 119 tdr. htk. hovedgårds takst, ca. 9 tdr. skovskyld og ca. 9 tdr. mølleskyld; bøndergodset under Boller og Møgelkær udgjorde over 1.280 tdr. htk. og tienderne 137 tdr. Efter matriklen af 1840 ansattes den frie hovedgårds takst for Boller hovedgård til 116 tdr.; arealet var 937 tdr. ld. ager og eng med 600 tdr. ld. skov. På begge gårdene var der 2.000 tdr. ld. fredskov, og deres bøndergods omfattede 1.457 tdr. htk.; der svarede i landgilde 1.875 rdl., 32 tdr. rug, 606 tdr. $7\frac{1}{2}$ skp. byg, $50\frac{1}{2}$ tdr. havre m. m. foruden 14 tdr. 6 skp. byg og 37 tdr. havre i brokorn for vedligeholdelsen af broerne over Ustrup Vad og Frankballe Sig ved Dagnæs, hvilken afgift skrev sig fra Holger Rosenkrantz' dage. Tien-derne var matrikulerede til 310 tdr. htk., nemlig kongetienden af Glud, Bjerre, Rårup og Klakring sogne, konge- og kirketienden af Uth og Tyrsted sogne og kirketienden af Skjold og Stenderup sogne. Jus proponendi til birkedommerembedet ved Boller og Møgelkær birk samt til sognekaldene i Skjold, Tyrstrup-Uth og Urlev-Stenderup tilkom ligeledes besidderen. Efter grevskabet Frijsenborgs overgang til fri ejendom 1920 og lensgreve Mogens Friis' død 1923 udlagdes Boller med gods og skove som arv til datteren, lensgrevinde *Agnes Louise Bernstorff-Gyldensteen*; i 1930 solgte hun ejendommen, der omfattede mere end 1.100 tdr. ld. ager og 2.500 tdr. ld. skov til *staten* for godt $2\frac{1}{4}$ million kr. Skovene og parken kom nu til at udgøre »Boller Stats-

Hovedbygningen set fra nordvest (fot. Niels Elswing).

skovdistrikt«; flere forpagtergårde frasolgtes, og Boller hovedparcel på ca. 241 tdr. ld. blev med forpagterbolig og avlsbygning solgt til proprietær Hans P. Andreasen. Resten af hovedgårdsjorden, ca. 390 tdr. ld., blev udstykket til 35 selvstændige husmandsbrug. Efter avlsgårdens brand 1937 blev året efter også hovedparcellen udstykket, hvorved antallet af husmandsbrug kom op på 62. Selve Bollers hovedbygning solgte staten i 1930 med 3 tdr. ld. park til *Sygekasserne* i Horsens, Kolding og Skanderborg, der amdannede slottet til et rekonvalescenshjem. Sygekasserne solgte i 1965 Boller Slot til *Horsens kommune* for 400.000 kr.

Således som Boller hovedbygning nu står på sit voldsted, omflydt af de brede grave, bærer den præg ikke af den trodsige borg, ej heller af det festlige slot eller palæ, men af den jævne herregård, støt og fast plantet i jorden og virkende ved sin tætte, sluttede masse. Af gårdens fire sammenbyggede længer er nordfløjen den ældste. I sin oprindelige skikkelse har dette store hus, der fra først af kun har nået til hjørnet af østfløjen, haft to stokværk og derover vistnok et lavt

Hovedbygningen set fra sydvest (fot. Niels Elswing).

halvstokværk; der er ingen spor af tårne. Omtrent midt i nederste stokværk findes en fra væg til væg gennemløbende sal med krydsribbehvelvinger, hvis bærende piller og søjler delvis stammer fra en romansk kirke, ligesom rester af romanske bygningsdele også findes andetsteds i hovedbygningen. Efter materiale, murteknik og konstruktioner er denne fløj sent-gotisk, dog næppe ældre end ca. 1550, og er måske opført af Holger Rosenkrantz; formodentligt har materialerne fra Sejet kirke ikke blot fundet anvendelse ved Uth kirke, men også på Boller. — »Aar efter Guds Byrd 1588 lod Fru Karen Gyldenstjerne salig Holger Rosenkrantz' til Boller opbygge dette Hus«, siger indskriftstenen på østfløjen. Med opførelsen af denne fløj, der ifølge Danske Atlas havde et ottekantet tårn med spir og slagur, er nordfløjen øjensynligt blevet reduceret til økonomifløj; til begge sider for dens pillosal er der indbygget renæssancehvelvinger, og det østre gavlrum indrettet til køkken med monumentalskorsten, et af de anseligste køkkenrum, der overhovedet findes på en dansk herregård.

De to andre fløje stammer i deres nuværende skikkelse fra 18. år-

VEJLE AMT

hundrede. I tidens løb var de blevet så brøstfældige og næsten ubeboelige, at man i 1759 og følgende år lod dem opføre som nye, grundmurede huse, »med moderne, gibsede og betrukne værelser«; dog har man, som det fremgår af en i 1874 foretaget opmåling, i alt fald i enderne af sydfløjen bygget på ældre murværk. Samtidig er vinkelen mellem nord- og østfløjen blevet udbygget. I vestfløjen findes indkørselsportene. Haven med de lange alleer er stor og smuk. Blandt dens seværdigheder er et århundreder gammelt egetræ; et lindetræ, der var så stort, at Christian VIII, som under lejrsmalingen ved Hedensted i 1844 residerede på Boller, siges at have ladet dække til 180 personer under det, er siden faldet. Desværre er nu den store, delvis med hovedbygningen jævnaldrende ladegård faldet som offer for udstykningen.

P. WESTERGAARD

EJERE

1350 Otte Limbek
ca. 1400 Mogens Munk
Henrik Gyldenstierne
1462 Erik Rosenkrantz
1540 Holger Rosenkrantz

1575 Karen Gyldenstierne
(Rosenkrantz)

1621 Ellen Marsvin
1663 Albert Berns og
Leonhard Marselis
1664 Mogens Friis
1699 Chr. Friis

1923 Agnes Louise Bernstorff-
Gyldensteen
1930 Staten
1930 Sygekasserne

1965 Horsens kommune

BYGNINGER

ca. 1550 Nordfløjen opført

ca. 1588 Syd-, øst- og vestfløjen
opført

1759 Syd- og vestfløj fornyet

Ombygget til rekonvalescens-
hjem
1937 Avlsgården nedrevet

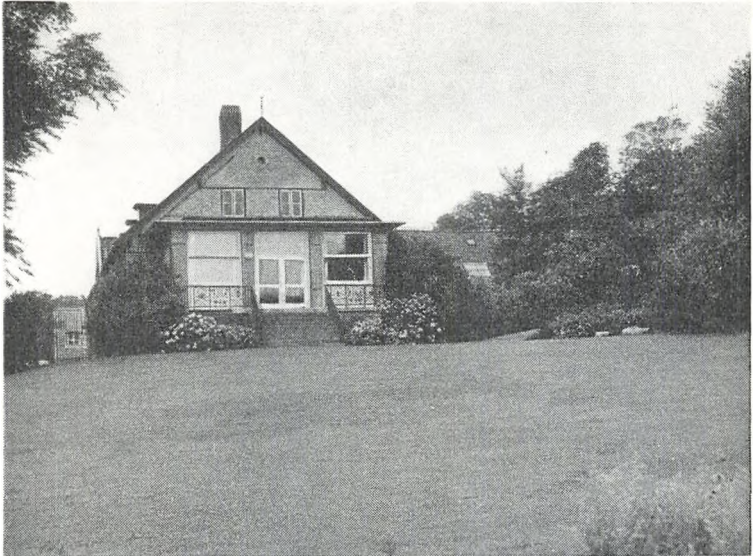
Hovedbygningen set fra syd (fot. Niels Elswing).

Møgelkær

Rårup sogn, Bjerre herred, Vejle amt

Navnet Møgelkær, det store kær, skal ellers først have været slet og ret Kærsgaard, hvis det da er rigtigt, at det er den samme gård, som ridderen *Jep Kalv* i året 1408 overdrog til Roskildebispens *Peder Jensen Lodehat*, tillige med andet gods i Bjerre herred. Hr. Jep skal også have ejet Palsgaard, som hans søn fik efter ham, men hvad angik Kærsgaard vides biskoppen aldrig at have overtaget den til ejendom, og næste gang, den forekommer i de historiske kilder under navnet Møgelkær, var ejeren *Peder Holk* eller *Peder Holk Vestenie*, som han en enkelt gang kaldes. Og han synes at have været af slægten Vestenie, idet hans fader nok var den *Thomes Vestenie*, som i 1409 pantsatte en del gårde bl. a. i Bredal, hvilke ejendomme *Peder Holk* i Møgelkær senere solgte. Men herudover findes der ingen vidnesbyrd om, at

Thomes Vestenie skal have ejet Møgelkær. Peder Holk, der åbenbart førte sit mødrene navn, eftersom hans morfar var Jens Holk, nævnes i Møgelkær fra 1432, og indtil han i 1456 solgte sin gård Møgelkær, Holmen og Holms mark til sin datter Gerlof og hendes mand *Henneke Limbek* til Nebbe. Og dette ægtepar afhændede på deres side i 1459 gården — efter at den var lovlig opbudt til tinge, om nogen af deres frænder ville købe den — til svogrene hr. *Erik Ottesen Rosenkrantz* og *Knud Henriksen Gyldenstjerne*. Den første var den kendte og hovedrige rigshofmester på Skjern, der havde giftet sig ind på Boller ved Horsens, og han fik i 1463 søstermanden Knud Henriksens skøde på den halvpart af Møgelkær, som han havde købt. Efter hr. Eriks død 1503 kom gården så til datteren Kirstine Rosenkrantz og hendes husbonde, den første af den slægt, som gennem det 16. århundrede skulle være knyttet til Møgelkær, Rud'erne, nemlig *Jørgen Rud* til Vedby, der imidlertid døde allerede året efter svigerfaderen. Fru Kirsten fulgte ham 1509, det samme år hun havde betænkt Rårup kirke, præst og degn i sit testamente. Møgelkær gård og gods blev delt mellem børnene, af hvilke Knud Rud dog synes at have overtaget selve hovedgården. På denne må også broderen Mikkil Rud have holdt til, eftersom deres fælles søster Anne, da han var død, lod føre adskilligt af hans løsøre, lagner, dyner, gryder og pander bort fra Møgelkær. Samme fru Anne var for øvrigt også lodtagen i godset, og efter hende svigersønnen, den kendte Eske Bille. Man har et brev til ham fra Knud Rud. Eske Bille havde beskyldt dennes foged på Møgelkær for at lade fælde og hugge i hans skov, som kaldes Rådal. Men Knud Rud vidste ikke andet, end at den skov lå til Møgelkær: »og skal du finde det så, at dine fogder og Erik Madsens fogder, de haver forhugget eders skove, nu ville de gerne være ind med mit, for jeg haver ladet frede mine skove«. Erik Madsen var broder til Knud Ruds kone Dorte Bølle og må have arvet hende. Hun var død 1545 og havde ellers oftere taget sig af det jyske gods, når manden var optaget på Sjælland, ja dengang sønnen Erik havde slået Niels Skram ihjel i 1542, var det hende betroet at forhandle med den dræbtes frænder i Horsens. Helt glat gik det nu ikke, skønt det var en af hendes egne forbundsfæller, hun rettede bebrejdelser imod, i et brev dateret Møgelkær: »Det gør vel en kvinde så ondt som en mand, at

Hovedbygningen set fra øst (fot. Niels Elswing).

hende sker uret uden al årsage«. For øvrigt nævnes den omtalte søn Erik Rud til Møgelkær efter faderens død i 1552, mens det ellers blev broderen Otte Rud, som overtog denne gård. Selv om både faderen og farfaderen spillede en rolle i statslivet som rigsråder og veltjente lensmænd, så er Otte Rud så afgjort den mest kendte af Rud'erne på Møgelkær, ja af hele slægten. Han tjente i Syvårskrigen med hæder både til lands og til vands, men det var som admiral, som Herluf Trolles efterfølger, at han navnlig blev berømt og — led sin sørgelige skæbne. Forhånnet efter tilfangetagelsen, ja truet på livet af den sindsyge svenske konge, Erik XIV, døde han af pesten på Svartsjö i 1565. Det varede år, inden budskabet om hans død nåede her til landet, men hans lig blev ført hjem og begravet i Københavns Vor Frue kirke, hvor hans enke *Pernille Oxe* ville rejse ham et pragtfuldt gravmæle. Altfor pragtfuldt, efter Frederik II's mening. Det var »ophøjet over jorden«, som kun fyrstelige personers burde være, og fru Pernille fik strenge ordrer til at lade det fjerne. Hun var i det hele taget en pragtlysten dame, bekendt ved de bygværker, hun lod opføre, på

*Rigsråd
Henrik Rantzau
(† 1673).
Kobberstik
af Alb.
Haelwegh efter
maleri af
Abr. Wuchters.*

Sæbygaard i Vendsyssel og på Møgelkær, og skal tillige have været from, for det fremhæves i hendes ligprædiken, at hun begge steder lod indrette bedekamre. Sønnen Johan Rud var den sidste af slægten på Møgelkær, langtfra så bekendt som faderen, hverken i samtid eller eftertid. Det mest interessante, der kan siges om ham, er ikke af det gode, skønt det jo var tidens vankundighed, han delte, når han troede sin syge frue forhekset af arge troldkvinder. Men det var rigtignok temmelig opsigtsvækkende, at han sigtede sin nabo, fru Karen Hølgers på Boller, for at have købt dem til at øve deres kunst. Det trak op til en skandaleproces i stor stil, indtil sagen blev bilagt ved kongens personlige mellemkomst.

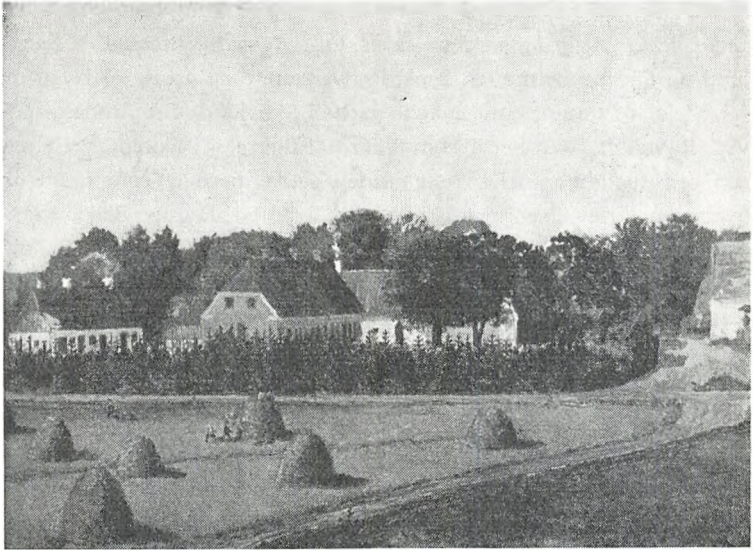
Johan Rud døde 1609, 14 dage efter at hans hustru Anna Hardenberg på hans ønske havde afstået det livsbrev, som han havde givet

hende på Møgelkærgaard med mere gods, og forresten blev der siden rejst sag mod arvingerne, fordi han i levende live havde solgt hendes arvegods uden at yde hende erstatning. Ægteskabet var barnløst, og Møgelkær tilfaldt hans søstersøn *Knud Gyldenstjerne*, hvis levnedsløb formede sig som andre adelsmænds i den tid med udenlandsrejser, hoffliv og lensmandstjeneste. Efter hans død 1627 ægtede enken Sophie Lindenov *Henrik Rantzau* til Schöneweide, af den holstenske slægt, der dengang fik fodfæste flere steder i denne egn. Også han havde været udenlands og sat sin færd et varigt, men noget kedeligt minde i sin *Denkwürdige Reisebeschreibung*. For øvrigt kom han relativt sent til at øve sin indsats i offentlighedens tjeneste, først under Frederik III, måske fordi han som en lærd mand faldt i dennes smag. Han blev ridder 1648 og rigsråd 1649 og beholdt denne stilling efter systemskiftet. Det er naturligvis også tegn på hans yndest hos kongen, når han bar rigsæblet i 1660. Han blev 1671 gehejmeråd og var stiftamtmand i Århus, samt amtmand i Havreballegaard, Kalø og Stjernholms amter. Og så var han den sidste virkelige herremand på Møgelkær, forsåvidt som han året for sin død, i 1673, solgte gård og gods til grev *Mogens Friis*. Møgelkær blev ganske vist ikke foreløbig indlemmet i Frijsenborg grevskab, men fulgte som allodialgods med dette og kom for øvrigt til at indtage en yderligere tilbagetrukken stilling, idet det nærmest blev en avlsgård under en anden af grevskabets herregårde, Boller. Mens skattemandtallene i 1680'erne nok nævner herskabet på denne gård, velbårne junker Peter Ferd. v. Howitz og frue, får man ikke at vide, hvad den mindre fornemme ladefoged på Møgelkær hedder. Flere af forpagterne blev ellers siden selv herremænd, således den tidligere ridefoged Jakob Kruse, der 1722 købte Hvolgaard. Men også senere var mænd af denne slægt forpagtere på Møgelkær, nemlig Hans Adolf Kruse (død 1778) og 1787 atter en Jakob Kruse. Niels Glud købte Julianelyst først i det 19. århundrede, og den sidste forpagter, *Johannes Alfred Ravn*, købte endelig gården i 1922 efter grevskabets overgang til fri ejendom. Boller og Møgelkær godser, der fra 1760 havde været enkesæde for grevskabet, havde fra 1844 været indlemmet i dette. Ved afløsningen af grevskabet blev i 1922 fra Møgelkær afgivet 200 tdr. ld. til udstykning, og samme år solgtes hovedparcellen med ca. 450 tdr. ld. til slagtermester *Anton*

Ovesen, Århus. Derpå købte *staten* i 1939 Møgelkær, der fra 1941 blev anvendt til ungdomslejr og beskæftigelseslejr for langvarigt arbejdsløse. Efter en kort tid inden kapitulationen at have huset et par tusinde norske og danske fanger, overført fra Tyskland som følge af Bernadottes aktioner, blev Møgelkær i 1945 internat og straffelejr for de dømte yngste landssvigere og siden statsfængsel, fra 1954 åbent ungdomsfængsel.

Møgelkær har nu et tilliggende på 126 ha eller 229 tdr. ld., idet ca. 200 tdr. ld. 1939 blev udstykket til husmandsbrug. 1770 takseredes gården til 300 tdr. rugsæd, og i 1680'erne var der omtrent lige så meget, nemlig 290 tdr. ld., under plov. Blandt gårdens marker nævnes dengang Holms mark, hvilket bringer Peder Holks skødebreve af 1456 i erindring. Det lød jo på gården Møgelkær og Holmen og Holms mark, vel det samme areal, som i 1463 betegnes Møgelkær og alt Møgelkær fang. Men inden for dette lå som så mange andre steder foruden hovedgården også en bondeby! Det fremgår tydeligt nok af Knud Ruds optegnelse: Møgelkær gård og by er gangen udi skifte, førend det kom mig og mine søskende til for 22 ørter korn og 2 tdr. smør. Da han og hans svoger havde skiftet dette gods, havde Knud Rud selv fået halvdelen af gården med 2 gårde i byen, og hver af søstrene Anne og Sofie halvt så meget, det vil sige, der var også to gårde på fru Annes fjerdepart.

Om resten af godset har man ikke lignende specificerede oplysninger fra så gammel tid. Et par notater meddeler den samlede indtægt omkring år 1500, men den første mere detaljerede liste over godset er fra 1629. Den nævner ialt 23 gårde, nemlig i Assendrup 2, Stubberup 2, Bjerre 5, Klakring 6, Vrigsted 1, Stovby 4, Hyrup 2 og Urlev 1, men er næppe fuldstændig, opfører således ikke »ugedagsgodset«, de virkelige hovbønder. Om disses skattefrihed havde der forøvrigt her som så mange steder tidligere været rejst tvivl, nemlig i 1619, og tvivlen hidrørte som så ofte fra, hvorvidt ugedagstjenere, der ikke boede i samme sogn som hovedgården, burde være fri for kongsskat. Det var imidlertid ikke let at afgøre, hvilket sogn Møgelkær hørte til, jo nok selve gården, den lå på sogneskillet imellem Rårup og Skjold sogne, og sogneskillet »løb ret i graven«, men så jorderne? Forholdet var det, at »Møgelkærsgaards tilliggelse med sin mark og

Møgelkær i begyndelsen af det 19. århundrede. Ifølge påskrift var huset til venstre »fruerstuehuset«. Maleri af Erik Ravn i Horsens Museum.

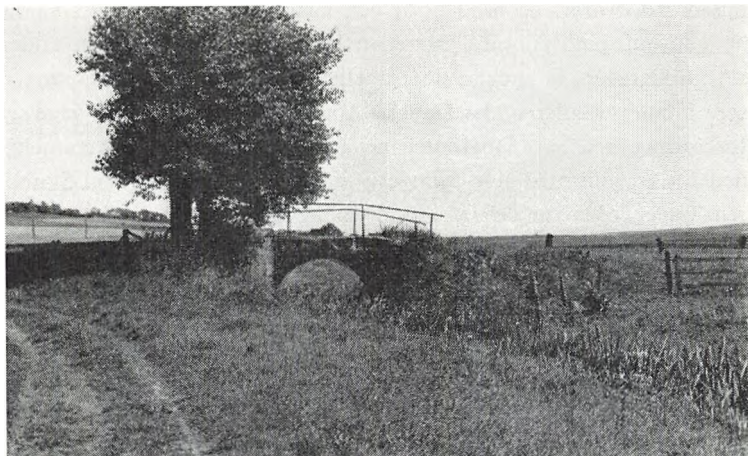
fang udi sit begreb« lå i ikke mindre end trede sogne, Skjolde, Rårup og Bjerre! Dette område var forøvrigt lagt sammen af flere enheder, for det første af den allerede da forsvundne by, men desuden havde Johan Rud i 1589 tilbyttet sig et stykke eng i Bjerrebæk fra fru Karen Holgers på Boller, og fra hendes søn Otte Christoffer Rosenkrantz havde Knud Gyldenstjerne på lignende måde i 1617 erhvervet et stykke skov i Bjerrebæk kaldet Endel.

Også i fru Pernille Oxes tid var gårdens tilliggende blevet øget, dog ikke selve hovmarkerne, men Oluf Mouridsen havde testamenteret hende Jensgaard i Glud sogn til »eværdelig ejendom«, en overdragelse, som enken, Anna Hardenberg, »Frederik den II's ungdomskærlighed«, siden havde stadfæstet i 1573. Denne gård blev senere en selvstændig hovedgård med underliggende bøndergods og overgik til fru Sophie Lindenovs arvinger. Men endnu ved matrikuleringen 1662 tilhørte den sammen med Møgelkær Henrik Rantzau, der også ejede Rosenvold, alt i alt over 1.000 tdr. htk. Møgelkærs eget tilliggende var da meget betydeligt, op til 80 gårde, foruden bol og huse, samt et par

møller. Det lå for en stor del i Rårup sogn, nemlig hele Nebel by, Lund og Glattrup og gårdene Ikjær, Ørnsviggaard, Brandstubb, Skovlund og Gramrode møller, 2 gårde i Åstrup, 8 i Rårup, 3 i Nøttrup, 4 i Klejs, 4 i Gram, samt enkelte gårde i Skovlund, Gramrode, Lindved, Ravnholt. Men hertil kom 8 gårde i Bjerre, 4 i Skjolde, 2 i Stovrup, samt endnu en del enkelte gårde i de nærmere liggende sogne og byer som Urlev, Nebsager, Hornsyld, Vrigsted, Hyrup, Belle, Klakring. I hvert tilfælde var Møgelkærs tilliggende af stor udstrækning, men tildels temmelig ødelagt efter svenskekrigen. 1660 opgav Henrik Rantzau, at 219 tdr. htk. var »øde ... eftersom Bjerre herred blev ganske af polakkerne, de kejserlige og brandenburgerne udplyndret og ruineret«.

Godt og vel 100 år senere, i 1770, regnedes der 356 tdr. htk. bøndergods under Møgelkær, tildels i de samme lokaliteter, nemlig i Bjerre 10 gårde, Skjolde 7, Stovrup 8, Brunde 5, Bisholt 6, Øster Bisholt 1, Rårup 8, Nebel 9, Åstrup 1, Klejs 4, Ravnholt 1, Gram 5, Ørnsvig 2, Brandstubb 1, samt i Hatting herred, i Bråskov i Stenderup sogn 2. Men i virkeligheden hørte endnu flere gårde i de samme landsbyer under samme herskab, nemlig under Boller og dermed under Frijsenborg, således så godt som hele den store Bjerre by, ialt 33 gårde. Den var en halv mil lang, og bønderne havde i flere tilfælde over en mil til de af deres jorder, som lå længst borte, så splittet i stumper og stykker var bymarken. Man benyttede sig af en ildebrand til at udflytte 10 gårde, samtidig med at byen blev udskiftet, således at der opstod tre byer af den ene, nemlig Nedre og Sønder Bjerre med henholdsvis 11 og 12 gårde og den ny Nørre Bjerre med de 10 gårde. Denne bedrift hørte til de gode gerninger, som grev Wedel-Friis roste sig af, skønt han ellers ikke var lige villig til at udtale sig på myndighedernes opfordring. I 1785 mente han, det ville blive altfor vidtløftigt at afgive detailleret beretning om sine store godser! Og han tillod sig at sige det liged!

Få år efter Boller-Møgelkærs inkorporation i grevskabet, nemlig i 1852, blev der givet bevilling til at frasælge bøndergodset, og en halv snes år senere faldt de gamle hovedbygninger på Møgelkær. Som de stod tilsidst med afvalmede tage, bar de ikke deres afstamning fra det 16. århundrede altfor tydeligt til skue. Måske havde den borg-

Gammel bro over Skjolde å nær Møgelkær (fot. Mogens Lebech).

gård, som de dengang afløste, ligget på en anden plads. I hvert fald findes der nogle hundrede meter sydvest for det nuværende Møgelkær, umiddelbart på den anden side af Skjolde Å, et middelaldervoldsted, en kuplet høj med svage spor af omgivende volde og grave. Da man pløjede på stedet i 1881, sank en hest pludselig i med det ene ben midt på højen. Der blev gravet et kælderrum frem med murbrokker, trækul, pilespidser, sporer og andre sager i jordfylden, og siden fandt Søren Glud fundamentene af en aflang firkantet bygning.

Det Møgelkær, som Pernille Oxe lod opføre i 1571, lå derimod syd for den nuværende hovedbygning på et stort, indgravet voldsted. Der er endnu en rest af voldgraven tilbage, ellers er et brudstykke af en indskriftsten og de kampestensgrundvolde, der i den nyeste tid er gravet frem, de eneste rester af dette bygværk. Det bestod af et stort og to andre grundmurede huse, siger Danske Atlas, »men siden intet herskab i 70 år har boet der, er borggården meget forfalden«. Endnu på den tid, det blev brækket ned, skal der på det lange, skumle fruerrhus have været spor af skydehuller og vægtergang. Det havde, som det sig hør og bør, sine spøgelse, en halt, humpende frue på loftet og hvidklædte skikkelser i kælderen, hvor man gemte gammeløllet. Mod syd på voldstedet lå »Pølseborg«, som havde navn af, at det

VEJLE AMT

husede fødevarer, og mod nord den længe, som man tilsidst kaldte hovedbygningen. Tilhøjre, når man kom over broen på den anden side voldgraven, lå endelig slotskapellet, fru Pernilles »bedekammer«, som imidlertid allerede på Danske Atlas' tid var indrettet til værelser for forpagteren og »døbefonten nedgravet i gården til bekvemmelighed for en and med sine ællinger«, siger noget senere Vedel Simonson. Ladegården var dels af grundmur og dels af bindingsværk.

Af fordums herlighed er der nu bogstavelig intet tilbage udover den pyt stillestående vand af voldgraven. Voldstedet har i øvrigt helt mistet sin karakter og er gennemskåret af en ny vej til erstatning for den gamle, som gik midt igennem gården. Og dennes bebyggelse er gennem de siden kapitulationen forløbne år blevet præget af de institutioner, der har haft til huse på den gamle herregård. Belægningsafdelinger, nye værksteder, funktionærboliger danner en hel lille by af barakker og småhuse nord for hovedbygningen, der sammen med et egenartet ladegårdsanlæg, bestående af tre parallelt liggende stråttækte længer blev opført af gule sten 1861 - 62 med Ferdinand Meldahl som arkitekt for lensgreve C. E. Krag-Juel-Vind-Frijs. Mens avlsbygningerne dels er borte, dels ændret til andre formål, tjener hovedbygningen som administrationsbygning.

MOGENS LEBECH

EJERE

Jep Kalv
1408 Peder Jensen Lodehat
1432 Peder Holk (Vestenie)
1456 Hennike Limbek
1459 Erik Rosenkrantz og
Knud Gyldenstjerne
1503 Jørgen Rud
1565 Pernille Oxe (Rud)

1609 Knud Gyldenstjerne
1627 Henrik Rantzau
1673 Mogens Friis
1849 C. E. Krag-Juel-Vind-Frijs

1922 Johs. A. Ravn
1922 A. Ovesen
1939 Staten

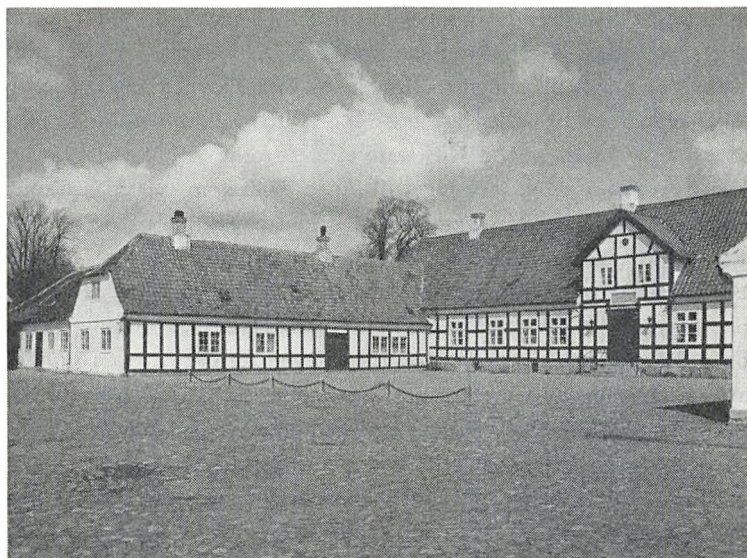
BYGNINGER

Voldsted

1570'erne Trefløjet borggård opført på nyt voldsted

1861 Hovedbygningen og avlsgården opført ved F. Meldahl

1941 Ombygget til ungdomslejr

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Jensgaard

Glud sogn, Bjerre herred, Vejle amt

Hvor Horsens Fjord går i hav, og Kattegats bølger runder det nordøstlige hjørne af Glud sogn, ligger Jensgaard. Ejendommen er meget gammel. Der blev, da sognets bebyggelse grundlagdes, og landsbyer opstod på passende samlede arealer, plads til en enestegård her, som omkring år 1300 kaldtes Ynæs eller *Inæs*, 1477: Ensgard, 1546: Ensgaard, 1664: Jensgaard.

Inæs nævnes i middelalder-skriftet *Exordium Caræ Insulæ* (Øm Klosters opkomst) som hørende under *Øm Kloster*. Jordegodset har rimeligvis af en stedlig ejer været skænket til Århus bispestol og er derfor givet klostresamfundet ved Mossø af biskop Svend, Øm Klosters særlige velynder og vigtigste grundlægger. Inæs' lave jorder blev sik-

kert længe overvejende brugt som græsgange for heste- og kvægopdræt, hvad også klosterkrøniken antyder. Dette skrift fortæller endvidere, at i fejdetilstanden mellem kong Erik Plovpenning og hertug Abel plyndrede tyske krigere her 1246. De røvede blandt andet klostrets heste, og da abbed Jens satte efter røverne, fik han et alvorligt hug i venstre arm og blev taget til fange. Han kom vel fri igen, men nedlagde tre år senere sit embede, idet han daglig led hårde smerter. Krønikens udsagn vedrørende abbed Jens' nidkære forsvar ved Inæs bekræftes på smukkeste måde af de interessante gravningsresultater, der for nogle år siden fremkom i klosterruinerne: man fandt et skelet, og det godtgjordes ved undersøgelse af venstre overarm og skulder, at den pågældende i venstre arm og skulder havde haft en slem læsion, der ikke var blevet lægt, men måtte have voldt langvarige smerter; det var altså netop abbed Jens' grav, man havde fundet.

Efter reformationen må godset Inæs vel være kommet til *kronen*, Skanderborg Slot eller Bygholm. Jensgaard blev i 1573 skødet til *Pernille Oxe*, enken efter Otte Rud, af Anna Hardenberg, hvis afdøde mand *Oluf Mouridsen Krognos* havde testamenteret Pernille Oxe gården. Efter hendes død i 1576 ejedes gården af sønnen *Johan Rud* på Møgelkær, efter hvis død 1609 den kom til søstersønnen *Knud Gyldenstjerne*. Hans enke *Sophie Lindenov* bragte Jensgaard til gehejmeråd *Henrik Rantzau* på Rosenvold. Da *Sophie Lindenov* døde barnløs 1666, kom Jensgaard til hendes arvinger, bl. a. søstersønnen *Christian Skeel* på Bangsbo. Han døde ugift 1670, hvorefter Jensgaard deltes yderligere. En part fik 1671 fru *Anne Ramel*, som efter sin mand kansler *Peder Reedtz'* død 1676 mageskiftede gården til *Jacob Arenfeldt*, efter hvem broderen *Jørgen Arenfeldt* til Rugaard 1690 skødede den til rådmand *Chr. Nielsen Thonboe* i Horsens. Hans sønner *Niels* og *Peder Thonboe* solgte 1708 to trediedele af gården til deres halvbroder *Matthias Fogh*, der senere blev eneejer, og hvis enke *Karen Marie Hofman* drev godset, indtil hun 1743 overdrog det til sønnen kancellisekretær *Thøger Hofman Fogh*. Ved hans død 1748 købtes Jensgaard på auktion for 17.800 rdl. af fru *Marie Margrethe Dreyer*, enke efter provst *P. Glud* i Glud. Siden den tid er Jensgaard forblevet i familien Gluds eje.

Enkeprovstinden begyndte straks at forny gårdens bygninger, såvel

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

hovedbygningen som ladegården. Forbilledet var Glud præstegård, som fruén 1740 for egen regning opførte, en bedrift, der vakte undrende interesse i samtiden, og som virkelig var storstilet. Desværre blev den nedrevet i 1937.

Hvordan kunne dog provst Gluds enke i nådensåret efter ægtefællens død finde på for private midler at opføre og skænke menighed og samfund sådan en stor, statelig og stilfuld præstegård, blev der spurgt. Hun havde sikkert regnet med, at hendes søn Hans Glud blev præst i embedet efter faderen, og det gjorde han da også, følgende god gammel skik: i 5 slægtled tjente Glud efter Glud i dette præstembede, på det nærmeste i 200 år, fra 1583 til 1780. Kaldet var stort og ret indbringende; en af præsterne Glud har i kirkebogen ved dødsfaldene jævnlig anført teksten til sine ligtaler samt den betaling, han havde modtaget for disse; der står f. eks. »en rødblisset plag«, »en to års stud«.

Om nu den meget betydelige formue, fru Marie Margrethe Dreyer rådede over, var samlet ved gavmildt offer, det får stå hen. Hun ejede i hvert tilfælde rigdom nok til efter det kostbare præstegårds-byggeri at købe hovedgården Jensgaard med alt til den hørende bøndergods. Og hun formåede som ovenfor antydet at opbygge gården af ny. Da byggeriet her var fuldført, overdrog hun 1754 godset til sine to sønner Hans og Jacob Glud. Fem år senere delte brødrene arven, idet kancelliråd Jacob Glud blev eneejer af Jensgaard, medens sognepræst Hans Glud fik Hjarnø samt Glud og Hjarnø kirker m. m. Denne part indkøbtes dog igen 1788 til Jensgaard. Jacob Glud, som døde 1793, havde 1772 fået kgl. bevilling på at besidde Jensgaard med adelig frihed, i hvilken anledning han lagde en del bøndergårde (36 tdr. htk.) under gården. To år efter kancellirådets død skødede hans enke Marie Cathrine Juul Jensgaard (36, 100 og 336 tdr. htk. for 60.000 rdl.) til sønnen cand. theol., kammerråd Poul Glud, som 1830 gav sin søn exam. jur., kammerråd J. A. Glud skøde på godset med Glud, Rårup og Hjarnø kirker samt komplet gods for 50.000 rbd. sølv, og han solgte det 1867 med Glud kirke til sønnen cand. jur., justitsråd P. C. Glud for 121.500 rbd. Broderen Gustav Glud sammenkøbte den nærliggende Tønballegaard, hvor han 1887 - 88 opførte en herskabelig hovedbygning. Justitsråd Glud døde 1913. Han var formand for sogneforstanderskabet og sognerådet i 30 år; han var ugift, og godset gik derefter over til brodersønnen Poul Christian Glud. Han døde i oktober 1944, og hidtilværende forpagter på Jensgaard Poul Axel Glud overtog ejendommen. Han døde allerede i 1947, og sønnen *Mogens Christian Glud* er nu siden 1948 ejer af Jensgaard.

Jensgaards bygninger er opført 1753. Hovedbygningen er en teglhængt bindingsværksbygning i ét stokværk med kvist og to sidefløje, disse er noget lavere end midterfløjen, bindingsværket var tidligere overkalket, men er nu atter trukket op med brun tjære. Avlsgården fremtræder i tilsvarende trefløjet skikkelse, og idet åbningerne vender mod hinanden og favner den særdeles rummelige gårdsplads, danner bygningerne et ganske storstilet, symmetrisk anlæg, hvis lige sjældent ses. Den store lade i syd rejser sig imponerende over for hovedbygningens midterfløj, som vender mod nord ud til haven. Laden stam-

Storstuen med portræt af Elisabeth Mary Thomson († 1686), gehejmeråd Marcus Gjøs første hustru (fot. Niels Elswing).

mer fra samme tid som borggården, hvorimod staldlængerne, der ligesom laden er af solidt bindingsværk, er ombygget senere. I nyere tid opførtes flere forskellige udhuse ved gården; men de falder alle smukt ind i rammen, og hele gården har stadig et hyggeligt præg over sig, selvom avlsbygningens store stråtage er fornyet med zink. En allé af svære asketræer fører fra landevejen ind til gården. Over hovedindgangen er indmuret en sandstensplade med følgende linier:

Med Lov til Ham, som throner i det Høye,
opløfter jeg hver Morgen glad mit Øje;
i denne Boe, hvor Fædres blide Minde
en Krans jeg her med sønlig Tak vil binde,
gid Korn og Græs maa Mark og Enge pryde,
og Huset mig med min Veninde fryde.

P. G.

1795

A. M. K. B.

VEJLE AMT

Underskriften betyder Poul Glud og Ane Magdalene Kirstine Bjørn, hans hustru. Pladen er opsat, da Poul Glud overtog gården efter sin moder, kancelliråd Jacob Gluds enke.

Jensgaards jorder ligger samlet ved gården og grænser til havet. De består af god, mild lermuld på lerunderlag. Terrænet er jævnt, hvorfor det nødvendige fald til dræning har været temmelig vanskeligt at opnå. Ud mod havet hæver jorderne sig i smukke lerskrænter, noget tilbøjelige til udskridning. Arealet omfatter 297 tdr. ld. ager og eng, 296 tdr. ld. skov. Til ejendommen hører foruden dens eget areal et skovfogedsted med ca. 9 tdr. ld. tjenestejord, 6 huse og en smedie, hver med ca. 3 tdr. ld. jord, desuden 4 huse uden jord.

Skoven til Jensgaard består hovedsagelig af bøg, dog med iblandning af ask og eg, også en del gran. Væksten er fortrinlig, jorden er jo frugtbar og klimaet mildt; havluften driver lige ind over skoven. Om den frodige vækst vidner bl. a. et mere end 250 år gammelt egetræ, der er så svært, at fire mand i forening netop kan favne stammen. I rimfrostvintrene i 1940'erne knækkede en gren, hvoraf der blev 7 rummeter brænde! Skoven nyder forstående pleje. Den har rimeligvis oprindelig været en del større end nu. Matriklen 1688, som tildelte Jensgaard 26,10 tdr. htk., angiver som dyrket areal 102,6 tdr. ld., resten har vel henligget i skov. En kilometer syd for Snaptun findes i Jensgaard skov resterne af en gammel »svenske-skanse«.

RASMUS MORTENSEN

EJERE

1300 Æm Kloster
1536 Kronen
 Oluf Krognos
1573 Pernille Oxe
1576 Johan Rud
1609 Knud Gyldenstjerne
1627 Henrik Rantzau
1666 - ca. 1710 Mange parthavere
ca. 1710 Matthias Fogh
1748 Marie Marg. Glud (Dreyer)

1948 M. Chr. Glud

BYGNINGER

Kaldt Inæs

1664 Nu kaldt Jensgaard

1753 Hovedbygningen og avlsgården opført

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Palsgaard

As sogn, Bjerre herred, Vejle amt

Det statelige, hvidkalkede Palsgaard ligger højt og syner vidt på sin borgbanke, hvorfra terrænet sænker sig ned mod havet. Voldstedet, der rejser sig med stejle sider af de nu tørre grave, er engang i midaldalderens slutning anlagt lidt syd for det faste land, som en kunstig borgholm ude i den grunde havbugt, der skar sig ind i As Hoved, og hvis vandspejl endnu i forrige århundrede rakte nær op til gården. Borgbanken er til ti meters dybde funderet med sten og murbrokker, og sandsynligheden taler for, at dette materiale stammer fra det ældste Palsgaard, hvis voldsted endnu ses nede ved As Vig som to små holme med spor af gammel bebyggelse.

Det første navn, som er blevet sat i forbindelse med Palsgaard, er *Jep* eller *Jacob Kalv*, gift med *Jytte Thott*, en datter af *Axel Thott* og *Thyre Sparre*. Ifølge forskellige diplomer har han siddet i rigens råd ca. 1400; i 1415 nævnes hans enke og kaldes her *Margrethe* (måske hans anden hustru). *Borgen* tilskrives ham eller hans søn *Axel Kalv* (også skrevet *Axel Knob*). Det fortælles, at man ved ombygningen af den nuværende hovedbygning i forrige århundredes begyndelse fandt en stærkt forvitret sten, der angav borgens fuldførelse til 1412. Denne sten er desværre forsvundet. Sandsynligheden taler dog ikke for, at det nu stående hus kan stamme fra 1412; mere rimeligt synes det at sætte opførelsen til tiden kort efter 1500. Den bevarede, senmiddelalderlige kælder har en tøndehvælvet gang i husets midte og to store rum hvert med ni krydshvælvinger båret af svære, ottekantede piller og med spidse gjordbuer.

Oppe på en banke lå således den faste borg, vel beskyttet mod fjendtlige angreb, thi mellem slotsbanken og landet udenfor strakte sig dybe voldgrave med vindebro. De blev opfyldt i sidste halvdel af 1700-tallet. Senere gravninger viser, at slottet foruden det store midtertårn har haft to rondeller på modsat side. Når bygningens højde et enkelt sted er angivet til 3 stokværk, medens Palsgaard nu kun har to, må dette øverste stokværk i hvert fald have været lavt og uanseeligt; thi både *Danske Atlas* og *Provincial-Lexicon* fra 1760 - 70'erne skildrer Palsgaard som et »important hus i 2 etager«. Talen har formentlig kun været om et lavere lofts-stokværk bag gavlkammene og skydeskårene.

Ved ombygningen kom flere forkullede bjælkehoveder til syne, hvilket viser, at der engang har raset en stor ildebrand på Palsgaard. Men når? Direkte fortæller historien intet herom, men den følgende tids begivenheder giver et fingerpeg. Det er gennem rettergangssager, vi nærmest har vor viden om Palsgaards skæbne. Flere danske adelslægter fik lod og del i godset, og det gav ufred, retstrætter, vold og forlig. Der var *Rosenkrantz'erne*, der var *Galt'erne*, der var *Munk'erne* og der var *Gyldenstjerne'erne*. Enkelthederne i disse slægters kampe om den gode jyske gård er det ikke muligt at følge, selv om enkelte klager og forlig findes i de gamle diplomer.

Hvordan ridder og mand i rigens råd *Ludvig Nielsen (Rosenkrantz)*

Palsgaard ca. 1820. Stik af S. H. Petersen (Det kgl. Bibliotek).

er kommet i besiddelse af Palsgaard, som han ejede fra ca. 1450 til sin død efter 1490, kan ikke siges. Muligt er det, at han gennem sin hustru, hvis moder var fru Gertrud Munksdatter til Boller, har arvet Palsgaard; men også muligt at han har erhvervet den ved køb. Noget personlig glæde af sit gods har Ludvig Nielsen til Pallnesgaard (som hans navn oftere er skrevet), dog næppe haft. Thi af et forlig med kong Hans i 1486 erfares, at hr. Ludvig havde været fredløs mand i 32 år; hvor bogstaveligt det skal opfattes, får stå hen, thi han havde af navn vedblivende sæde i rigens råd.

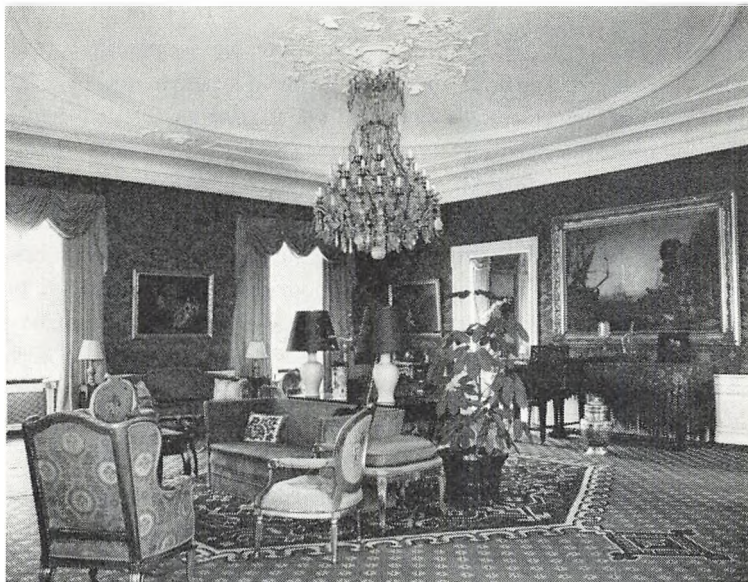
For Palsgaards historie bliver søsteren, Anna Ludvigsdatter, født ca. 1470, af større vigtighed. Ganske ung blev hun gift med den tyve år ældre, ansete adelsmand *Oluf Pedersen* af slægten *Gyldenstjerne*. Begge skal de være døde i 1504, efterladende sig flere småbørn, deriblandt døtrene Lene og Elsebet Olufsdatter. Disse indgik med klage til Viborg landsting i 1507 over deres broder og værge Otto Olufsen »for den store forfang og uret, han gjorde dem i så måde, at han

slog og jagede dem og deres folk med våben og dragne sværd og slog deres huse op og tog deres gods voldeligen fra dem, og at de for sådan vold vare nødte til at afhænde deres gods«. Ikke usandsynligt at ildsvåden på Palsgaard skriver sig fra denne næverettens tid.

Broderen Ludvig Olufsen Gyldenstjerne, som sad på Palsgaard, ægtede Lisbeth Nielsdatter (Arenfeldt); men lod i gården var også tilfaldet slægten Munk, idet den fra Christiern II's historie velkendte landsdommer Mogens Munk havde ægtet Ludvig Nielsens yngste datter Karen, og slægten Juel, da en anden af børneflokkens, Lene Ludvigsdatter, var blevet gift med Thomas Juel. Men skiftet gav stof til mange tvistigheder, der først blev afgjorte ved kgl. rettertingsdom 1555. Arven efter Ludvig Nielsen og hans søn i Palsgaards bygninger med boskab, penge, klenodier og løsøre skulle da deles således, at Mogens Munk og Iver Thomsen (Juel) forlods udtog en broderlod og hver en søsterlod, hvorefter resten efter vanlig regel skulle fordeles mellem de øvrige arvinger.

Men heller ikke de holdt fred. Munk'er, Juel'er og Gyldenstjerne'erne førte processer om byttet. En Hartvig Juel, medejer af Palsgaard døde her 1572, og et kapel oprettedes over ham i den nærliggende As kirke. Nogen ro i familien kom der først, da Ludvig Olufsen Gyldenstjernens svoger, Axel Nielsen Arenfeldt, ægtede datteren Anna af endnu en af Ludvig Nielsens døtre (Gjertrud). Efter svogerens død 1546 flyttede Axel Nielsen ind på Palsgaard. Hans søn Hans Axelsen afkøbte Gyldenstjerne'erne deres andel og skrev sig »til Palsgaard«. Dennes datter Ingeborg arvede gården, som hun bragte sin mand *Ernst Normand* til Selsø, lensmand over Koldinghus og Antvorskov amter, der udkøbte de sidste arvinger og endvidere samlede hele ejendommen igen. Han døde 1645, hans frue 1658. Deres datter Kirstine Normand, bragte da sin mand, den tyskfødte *Joachim Frederik Pentz*, hele Palsgaard med det i tidens løb erhvervede bøndergods. Men svenskekrigen forarmede dem, og følgen blev, at hovedkreditor, kansleren *Peder Reedtz* i 1665 gjorde indførsel for lidt over 20.000 rdl. i gård og gods. Bygningerne med have og damme udlagdes for 1.000 rdl. Han fik fremdeles de til Palsgaard hørende marker og skove samt bøndergodset, ialt 316 tdr. htk.

Peder Reedtz var en både formuende og formående mand. Hørte

Den røde Stue (fot. Niels Elswing).

til rigets dignitarer, blev en af den nye enevoldsmagts højtbetroede og hengivne mænd. Han ægtede Sophie Sehested og blev derved svoger til Mogens Friis, med hvis løbebane Peder Reedtz' næsten løber parallelt: begge byggede de på den nye tid, begge erhvervede de sig megen magt og meget jordegods. 1656 fik Reedtz plads i rigsrådet, og han var blandt de ivrigste for arveregeringen. Kort efter udnævntes han til kansler og præsæs for kancellikollegiet. Den ene æresbevisning tilfaldt ham efter den anden: han blev universitetets kansler, blev præsæs for højesteret og fik sæde i det 1670 oprettede gehejme-konseil. Men her stødte hans tungere natur sammen med Griffenfelds sorgløse energi. De to kunne ikke sammen. Kansleren følte sig tilsidesat. Han var ikke så smidig som Mogens Friis, kunne ikke gøre alle den nye tids bevægelser med. Den gamle danske adelsmand afviste fornærmet tilbudet om grevetitlen.

I hans senere leveår har mulig hans talrige godsers drift interesseret ham nok så meget som statstjenesten. Om han selv har boet på Pals-

gaard, kan ikke siges. Men ved kanslerens død 1674 tilfaldt gården hans søn Holger. Palsgaard blev nu gennem mange slægtled Reedtz'ernes gods, arvedes fra fader til søn og forblev i slægtens eje i over 200 år. I 1866 rejstes en mindstøtte med tak til slægten for den dygtighed, hvormed den havde bestyret sit store gods.

Thi det voksede. Jord kunne erhverves for billige penge, og Holger Reedtz benyttede lejligheden. Til Palsgaard indkøbte han over 100 tdr. htk. bøndergods rundt om i Bjerre herred, bl. a. Bispens Ene-mærke ved Helberg mølle og Bispens Lod ved Lottrup (Roskilde bispestol havde i 1468 erhvervet 3 hovedgårde i herredet — deraf navnet), fremdeles Nørreskoven lige derved. Ligeledes købte han As kirke og dens tiende. I sine sidste år var han amtmand, men efter tidens skik har dette næppe hindret ham i at bo på Palsgaard. Kun 43 år gammel døde han i 1707. Reedtz'erne blev aldrig gamle. Hans enke baronesse Berte Christine Juel tiltrådte gården. Der var to smådrenge, af hvilke Niels Juel Reedtz overtog Palsgaard efter moderens død 1732. Men heller ikke han fik nogen lang levetid. Som faderen døde han i sit treogfyrretyvende år (1742), og den unge stamherre Holger, de to navne veksler stadig i familien Reedtz, var et fire års barn. Niels Juel Reedtz' enke, Mette Johanne Arenfeldt, ægtede ti år efter stiftamtmanden over Fyn, Henrik Bille til Holbækgaard, som efter hendes død i 1762 besad Palsgaard sammen med stedsønnen Holger, der senere udløste ham. Holger Reedtz har mulig levet en del af sin ungdom i hovedstaden, thi 1766 var han auskultant i rentekammeret, og efterhånden modtog han som de fleste af den ansete slægt de sædvanlige hofcharger. Men Reedtz'erne var herremandsadel, ikke hofadel. De blev landbrugere og kreaturhandlere i større stil. På Palsgaard opfodredes staldøksne, og deres fedekvæg har haft plads i de store drifter sydpå. Holger Reedtz, som 1767 tog Karen Rosenkrantz til ægte, ville modernisere slægtsgården: han tilkastede de dybe grave og beplantede dem. Midlerne var rigelige. Han havde arvet 50.000 rdl. og kunne da være så rundhåndet i levende live at afstå Palsgaard til sønnen Niels Juel Reedtz (født 1771) for 83.000 rdl., »skønt den må siges at være 120.000 værd«.

Major og kammerjunker *Niels Juel Reedtz*, som 1797 giftede sig med Cathrine Sophie Wilhelmine Benzon, er den af slægten, der har

Den gule Stue (fot. Niels Elswing).

betydet mest for Palsgaard. En energisk og foretagsom mand. Efter faderens død tog han i 1803 fat på en sikkert højst fornøden ombygning af sin gamle borg, hvor pladsen for en større familie må have været ret indskrænket. Tårnet blev nedrevet og en stentrappe trådte i stedet for, som førte op til indgangsdøren med Reedtz'ernes våben over. Kamme og skydeskår raseredes, store og brede vinduer indsattes i de fem fod tykke mure, som nu fik hvid pudsnings. Og for at skaffe plads tilbyggede Niels Reedtz 1804 - 05 en østlig og en vestlig én etages sidelænge af betydelig længde. Det er nok et spørgsmål, om Reedtz har betjent sig af nogen arkitekt ved dette arbejde, hvorved den gamle borg blev omstøbt i en nyere tids enkle formsprog. Moderniseringen er i hvert fald gennemført uden større arkitektoniske præntioner, og når resultatet alligevel blev så heldigt, skyldes det i høj grad den sikre sans, datidens bygmestre havde for værdien af gode proportioner og en veldisponeret helhed. I det ydre har Palsgaard bevaret det fysiognomi, som den gamle herre gav det for nu

Havepavillonen opført 1853 som stjerneobservatorium (fot. Niels Elswing).

mere end halvandet hundrede år siden. Han døde i 1830 og blev som de fleste af slægten jordet på As kirkegård. Enken sad i uskiftet bo i fem år, da gård og gods tilskødedes de to sønner Holger (født 1800) og Otto Reedtz (født 1802). I 1845 udkøbtes den yngre broder.

Holger Christian Reedtz var noget af en polyhistor. Han dyrkede astronomien videnskabeligt og byggede i parken et observatorium, af en senere ejer ombygget til et tempel i antik stil; han var også en ivrig botaniker, og når Palsgaards park kan fremvise en mængde sjældne træer (pyramideeg, gulblomstret kastanie, tulipantræ, gingo biloba), skyldes dette for en stor del Holger Reedtz. I 1848 kaldtes han, der i sin ungdom havde været sekretær i udenrigsministeriet, til regeringen, og fungerede først som en slags ekstraordinær minister ved våbenstilstanden og fredspræliminarierne, senere som udenrigsminister 1850 - 51.

I 1857 gik han bort, og hans enke, født komtesse Adelheid Krag-Juel-Vind-Frijs, giftede sig året efter med N. F. S. Grundtvig. Hun opgav at bo på Palsgaard, flyttede med Grundtvig på Tuborg. Grundtvig har aldrig besøgt Palsgaard. For hendes og Holger Reedtz' to smådreng, Niels Juel, født 1853, og Holger, født otte dage før

faderens død, indsattes en godsadministration. Men da de dårlige tider i 1870'erne svækkede rentabiliteten, besluttedes det i 1877 at sælge.

Køberen var den tyske prins *Emil von Schönai*ch-Carolath; men den, som handlede på hans vegne og skaffede ham godset, var hans morbroder, den loyale holstener og fremragende landmand, kammerherre Oppen Schilden, som blev Palsgaards agrariske tillidsmand. Selv var prins Carolath ikke landmand, en fin, stilfærdig, indadvendt natur, der som lyrisk digter i sit hjemland vandt et smukt navn. 1893-94 foretog han en grundig restaurering af de indre rum, men solgte derefter i 1898 Palsgaard til den norske diplomat baron *Frederik (Fritz) Wedel Jarlsberg*. Den nye ejer omlagde en del af parken i engelsk stil. Avlsbygningerne, som lige over for indkørselen havde strakt sig i en lang »gade«, flyttedes nu bag parken. Hovedbygningen moderniseredes yderligere ved nedrivning af skillerum i andet stokværk, så et langt galleri skabtes, og nyt pragtfuldt inventar kom til. Endelig anlagdes en ny tilkørsel til slottet forbi en række favntykke og ældgamle asketræer, der troligt nok har oplevet Rosenkrantz'ernes tid.

Da baronen kort efter blev Norges gesandt i Frankrig, solgte han i 1908 Palsgaard til direktør for Otto Mønstedts Margarinefabrikker i London *Einar Viggo Schou*. Også denne ejers energi og foretagsomhed kom til at præge Palsgaard. Fra Barritskov erhvervedes avlsgården Lottrup på egnens højestliggende sted, så at Palsgaard gods nu omfattede et areal af 2.285 tdr. ld. ager og eng og et skovareal af 678 tdr. ld. Einar Schou var ikke uddannet som landmand. Kemisk indsigt og opfindersnilde skaffede ham patent på en meget vigtig emulsionsform i margarineproduktion, og på Palsgaard grundedes et mindre fabriksanlæg i dette øjemed. Det var Schous kongstanke at forene det industrielle med det agrariske på sin ejendom. Praktisk som han var, anlagde han eget elektricitetsværk, og rundt om på godset lod han opføre arbejderboliger, ved hvis opførelse var taget både hygiejniske og æstetiske hensyn, ligesom han af gårdens overskud tilstod sine medarbejdere en tantieme. I staldene foregik mange praktiske reformer, en »gildehal« til brug for sammenkomster, høstgilder o. l. blev opført. Men ikke mindre interesse viste Schou den landskabelige skønhed: til havesiden anlagde han en trappebygning i fransk stil, og

VEJLE AMT

nye driverier kom til. I særlig grad hang hans hjerte ved den 6 kilometer borte liggende havneby Juelsminde, skabt ved et privilegium til færgeskroen i 1813 af Niels Juel Reedtz og hørende til Palsgaard gods. Den lille stad var allerede ved at få den traditionelle stationsbys karakter, da Schou greb ind og pålagde visse servitutter for fremtidige salg af grunde, bl. a. at den eventuelle bygning skulle godkendes af godsets arkitekt. Derved blev Juelsminde en tiltalende villaby. I skoven tæt ved lod han efter arkitekt J. Magdahl Niensens tegning opføre en kirke i landlig stil. På dens kirkegård hviler nu Einar Schou siden 1925. Efter Einar Schous død overtog hans enke Elisabeth Schou (født Döcker), senere gift Falbe-Hansen, gård og gods. Deres søn direktør Herbert Schou (født 1902) lod efter moderens død i 1952 ejendommen overgå til et familieaktieselskab, *A/S Schou-Palsgaard*. Fabrikdriften er blevet udvidet og har resulteret i stiftelsen først af Palsgaard-Fondet til fordel for de ansatte, siden af Schou-Fondet, der som selvejende institution skal samle og videreføre samtlige virksomheder på Palsgaard. Godsets areal er nu 1.679 tdr. ld., hvoraf 678 er skov.

JULIUS CLAUSEN

EJERE

ca. 1400 Jep Kalv
ca. 1450 Ludvig Nielsen
(Rosenkrantz)
ca. 1495 Oluf Gyldenstjerne

1504 Oluf Gyldenstiernes arvinger
ca. 1610 Ernst Normand
1658 Joachim Fr. Pentz
1665 Peder Reedtz
1795 Niels Juel Reedtz

1877 E. v. Schönaich-Carolath

1898 Fr. Wedel Jarlsberg

1908 E. V. Schou
1952 A/S Schou-Palsgaard

BYGNINGER

Voldsted ved As Vig

ca. 1500 Stenhus med midttårn og
hjørnerondeller opført på
voldsted

1803-06 Borggården ombygget,
sidefløje opført

1893 Hovedbygningen indvendig
restaureret
Avlsgården flyttet og
hovedbygningen moderniseret

Hovedbygningen set fra vest (fot. Niels Elswing).

Skerrildgaard

Nesager sogn, Bjerre herred, Vejle amt

Indtil for en snes år siden vidste man kun besked om ejerne af Skerrildgaard tilbage til begyndelsen af det 17. århundrede. I Skerrildgaards have ligger dog en næsten helt kredsround holm, tilplantet med høje træer, ja, men også omgivet af dybe vandfyldte grave. Et veritabelt middelaldervoldsted, snævert nok og øjensynlig kun beregnet på at rumme en tårnbygning, stenstuen, det faste tilflugtssted for gårdens beboere i ufredelige tider. Men alligevel et ubedrageligt bevis på, at Skerrildgaard også har huset herrefolk i de fjerne århundreder.

Deres navne er glemt og kommer næppe nogensinde for dagen, selv om man kan føre gårdens historie noget længere tilbage, end det

hidtil har været gjort. Der findes virkelig aktstykker, der fortæller om ejere forud for det 17. århundrede, ejere, der imidlertid dengang som senere var herremændene på Tirsbæk. Iver Lunge — Long, som han kaldes på jysk — kom i 1579 i strid med Manderup Holck til Barrit-skov, fordi denne ville »gøre sig vej over hans endelsmark Skerrild-gods mark«. Lad nu være, at gamle herredsmænd bevidnede, at så længe de kunne mindes, 20, 30, 40 år, efter hvor gamle de nu var, havde der virkelig gået en ret torve- og tingvej over marken, indtil Iver lod den spærre, så har det i denne forbindelse større interesse, hvad de gamle dokumenter, som han fremlagde, fortæller, først og fremmest en lovhævd, hr. Ove Lunge i sin tid havde ladet gøre. Den lød bl. a. på »Hyllerød og Skerrildgaard med al deres rette tilliggelse, inden alle fire markeskel, som der tilligget haver fra arilds tid og til-lagde i gammel Thomes Galskyttes tid«.

Efter al sandsynlighed var denne *Thomas Galskyt* faderen til Vil Thomasen på Odden i Vendsyssel, en herregård, hvis historie er knyt-tet til Tirsbæks. Vil Thomasens steddatter var moder til Anne Hen-riksdatter Friis, der altså kan formodes at have bragt Odden og Sker-rildgaard til sin husbonde, den sagnomspundne hr. *Ove Lunge* på Tirsbæk (død 1540). Efter ham fulgte så Iver Lunge (død 1587), hans søn Ove Lunge (død 1609), hvem søsteren Kirstine Lunge (død 1614) arvede, og fra hende kom den til datteren med Ejler Bryske til Dal-lund, den noksom bekendte *Lisbeth Bryske*, gift med Henrik Bille til det fynske Billeskov.

Af disse ejere har næppe nogen boet på gården, det skulle da være den gamle Thomas Galskyt. Noget andet er, at den gamle lovhævd synes at nævne Skerrildgaard som tilliggende til Nebsager Skovgaard, begge i sin tid ejet af en Peder . . . , hvis efternavn skriveren ikke har kunnet læse. Og i denne forbindelse må det nævnes, at i 1462 boede den adelige væbner Jep Ræv i Nebsager skov. Men i begyndelsen af det 16. århundrede var Skerrildgaard bortfæstet til bønder, således i 1508 Per Stynby, 1521 hr. Ove Lunges »tjener« Mads Eriksen, og i 1530'erne Søren Olufsen, den sidste bonde på gården, eftersom Iver Lunge i 1584 oplyste, »at det skulle være mer end 20 år siden, han lod udvise Anne Søren af Skerrildgaard fra samme gård . . . og be-rettede derhos, at han selv siden havde ladet holde avl til samme gård«.

Hovedbygningens indgangsparti (fot. Niels Elswing).

Det var altså Iver Lunge, som midt i 1560'erne lod Søren Olufsens enke fraflytte Skerrildgaard og atter gjorde den til en adelig hovedgård, som siden hen igen skulle få mere fornemme beboere.

Nu kommer man nemlig til de første led af den ejerrække, der hidtil har været bekendt. Lisbeth Bryske, berømt for sine genealogiske interesser, sine våben- og slægtebøger, bragte som allerede nævnt både Tirsbæk og Skerrildgaard til sin mand *Henrik Bille*, der nævnes som besidder af begge endnu 1638. Allerede 1635 synes Tirsbæk og Skerrildgaard imidlertid at være udlagt til ægteparrets ældste søn Mogens Bille, der efter overstået udenlandsfærd til fremmede universiteter og slagmarker og påfølgende tjeneste ved hove, kun 26 år gammel blev lensmand på Koldinghus, hvor han mest opholdt sig og — døde blot fem år senere. Da var broderen Knud Bille på sin udenlandsrejse, den han har beskrevet i en noget tør dagbog, og efter faderens død i 1655 overtog han Skerrildgaard for siden i 1666, da Lisbeth Bryske på ny skiftede med sine børn, også at få Bryskesborg og halvdelen af Tirs-

*Amtmand
Hans de Hofman
(† 1793).
Kobberstik af
J. M. Haas.*

bæk, som han imidlertid bortbyttede til broderen Sten for Ørumgaard, hvor han døde 1684. Skerrildgaard arvedes derpå af datteren Henrikke Sophie Bille, som 1698 blev gift med kaptajn *Henrik Brahe* fra Hvedholm. Han fik skøde af sine medarvinger 1703, men solgte året efter sin part til *Laurids Christensen Westerhof* til Kongstedlund, så Skerrildgaard kom nu for første gang i borgerlig besiddelse. 1707 transporterede imidlertid *Johannes Lindberg* sine rettigheder i Skerrildgaard til *Peder Christensen Thonboe*, siden til Hundsbæk, og denne fik på samme dag i april 1708 skøde af både Laurids Christensen og Henrik Brahe, hvorpå *Søren Hofman* i 1712 blev ejer af gården.

Kancelli- og siden tillige justitsråd Søren Hofman er mest kendt på grund af sine sønner, som han da også i levende live benyttede som påskud for sin ansøgning om adelspatent! »Gud har ladet mig høste den glæde af den omhu, jeg har haft for 6 børns opdragelse«, skrev han i 1749, »at jeg nu udi en høj alder kan se dem forsørgede, undtagen en af 5 sønner, som haver den lykke at være udi Deres kgl. Majestæts tjeneste!« Tre af dem besad da hver sin adelige sædegård, og den ene af disse var Hans Dreyer Hofman, ubetinget den mest kendte og den interessanteste personlighed af Skerrildgaards ejere. For *Hans de Hofman*, som han nu kom til at hedde, havde allerede i 1744 købt sin fødegård af faderen efter at have giftet sig penge til med en købmandsdatter fra Horsens. Og samtidig havde han taget sin afsked af statens tjeneste: »Sekretær Hofman har . . . sagt sig af med sin bestilling. . . Er det da så stort et marked, han har gjort? Han får 32.000 rdl. for stedse at se på og være nødt til at divertere en surøjet jydepige, som ej har mere opdragelse end en fæ-røgterdatter! Jeg for min part gav heller 32.000 rdl., om jeg havde dem, for at få et par smukke tindrende øjne at se på. Om et fruentimmer og havde arsbakker og al resten i proportion som Venus og har ingen smukke øjen, er da ej al legen spildt?« Det er Hjelmstjerne, der således kommenterer giftermålet i et brev til Langebek. Man må håbe for Hofman, at den sidste har haft ret, når han forsvarer partiet: »Man ved i Jylland og at leje francaiser, danse-, spille- og andre tugtemestre. Nej, nej, hun er en lilje for alle jyske møer, et spejl for alle københavnske jomfruer, en perle for alle pariser-mademoiseller . . .«

Hofman fik nu også andet at bestille end at opvarte konen. Han blev, som han selv siger, både sin egen foged og forvalter og var for øvrigt i en årrække optaget af ikke så lidt mere end sit gods, således med at tilrettelægge koloniseringen af de jyske heder og som kommissarius ved landevejsanlæg, samtidig med at han var en flittig medarbejder i datidens landøkonomiske presse og foretog indsamlingen til sine berømte »foundationer«. Almenheden måtte altså heller ikke savne hans tjeneste i denne periode, og fra 1760 ofrede han sig igen helt for statstjenesten. Han blev præsident i Fredericia og siden amtmand i Vejle amt. Da var det, han gjorde sin uvurderlige indsats for at fremme landbrugsreformerne i dette amt, så han kom til at sidde

på Koldinghus som »en fader for 1.500 selvejerbønder«, der skyldte hans utrættelige virksomhed deres velstand. Men Skerrildgaard havde han solgt allerede 1760 til en mand af en helt anden støbning, nemlig til herremanden på Tirsbæk.

Kom Skerrildgaard på den måde atter under denne herregård, så var det under ændrede omstændigheder. Også på Tirsbæk var den gamle adel sat fra styret. Ganske vist lød ejeren et adelsnavn fra den ældre tid, han hed *Jørgen Hvas*, men med adelsskabet var det nok så som så, og skjoldet var ikke uden pletter, efter hvad rygten ville sige. Rygten havde i det hele taget længe haft travlt med forholdene på Tirsbæk, som så ofte hvor folk af lavere stand var kommet til ære og værdighed. Gårdens hønsepige, den smukke Maren Loss, var blevet gårdens frue i ægteskabet med Christen Linde, efter at hun ved sin ed havde rensset sig fra beskyldningen for at stå i forhold til hans afdøde fader! Og brylluppet var knap nok fejret, før hun fik skyld for at ligge i med ridefogden på en anden af mandens gårde, nemlig *Jørgen Hvas*. Hvorom alting er, så døde Christen Linde efter få års forløb, og hønsepige og ridefoged blev nu herskab på Tirsbæk.

Samme år, som handelen fandt sted, havde han søgt om at måtte blive adlet, »da den gode Gud efter sin uransagelige visdom havde betroet ham ejendomme og midler langt over hans håb og ønske«, og fordi han var blevet gift med den anselige enke og »i intet ville mangle at glæde hende og ære hans værdige formand og familie«.

Men — det var nær ved, at fortiden var kommet ham på tværs. Der blev rippet op i fruens og hans affærer og sagen ikke straks afgjort. Skønt da han endelig fik adelsbrevet i 1763 mod at betale 4.000 rdl., blev det dateret 1761 — af hensyn til hans omdømme blandt naboerne, hvor rygten om ophøjelsen straks havde bredt sig. Også med selve våbenet havde der været noget vrøvl. Et udkast af Pilo havde fået Linde'rne til at sætte sig i bevægelse, fordi det mindede om deres, de anvendte fisk var nu heller ikke gode som »skilthaltere«. Men så erstattede Klevenfeld dem med to — lossere, der, som sandt var, »skulle gøre erindring af et familie-navn, som kancelliråd (den titel havde også kostet ham 4.000 rdl.) Hvas nærmest og højest var forbunden«.

Dette fine våben er det, som stadig er gengivet i sandstenen over

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

indgangsdøren på Skerrildgaard, som Jørgen Hvas *de Lindenpalm* forsynede med en ny hovedbygning for så allerede i 1767 atter at sælge godset og gården. Muligvis er Becker for veltalende i sin skilddring af de Lindenpalms vilde levned og ændrede formuesvilkår. Faktisk gik det dog tilbage for ham, og Skerrildgaards ny ejer blev kaptein *Hans Helmuth von Lüttichau*, en søn af den berygtede general på Lerkenfeldt. Efter 20 års forløb var hans tilstand også så »mådelig«, at han måtte søge redning ved at afhænde bøndergodset. Han motiverede sin ansøgning om at måtte beholde hovedgårdsfriheden på bedste måde: det var meningen, at bønderne skulle købe til selveje, og han vidste tillige at give et fyldestgørende svar, da man spurgte ham, hvorfor han så havde stillet godset til auktion? Så var han da ikke herre over, hvem der købte. Jo, det var han rigtignok, for i konditionerne havde han forbeholdt sig fri ret til ikke at modtage de faldende bud. Hans mening med auktionen var nærmest at få fastsat værdien af en halv snes gårde, hvis beboere han ikke kunne blive enig

Voldgraven, den ældste fløj og hovedfløjens østgavl (fot. Niels Elswing).

med om prisen. Lüttichau fik bevillingen i 1789. Bønderne købte til selveje, og hovedgården solgte han året efter til et konsortium, kammerråd Jens Bolwig til Nebbegaard, generalkrigskommissær C. H. von Wildenrath til Vellinggaard og rådmand Hans Buhl i Fredericia. De fik nu tilladelse til at udstykke selve Skerrildgaard. Hovedparcellen med 16 tdr. htk. kom til oberstløjtnant Peter v. Paulsen i Horsens, som i 1797 solgte til Marcus Nicolaj Monrad fra Halkær, hvis enke Inger Christensdatter efterhånden bragte gården til sin anden, tredje og fjerde mand, nemlig 1810 Andreas Dons, 1812 True Sandberg og 1816 forvalter Niels Lassen. Den sidste måtte i 1825 gå fra gården, som på auktion blev købt af en af »englænderne på Gyllingnæs«.

Han var imidlertid nærmest en tåbe, i dette tilfælde stråmand, og gården blev året efter solgt til hans svoger Johann Heinrich Hoffmann, der trods navneligheden slet ingen forbindelse havde med den danske slægt Hofman på Skerrildgaard. Han var nemlig tysker, oprindelig købmand i Hamborg, og havde i en årrække huseret på Gyllingnæs som medejer af gården, hvor han ikke blot havde optrådt på

værste prøjsiske junkermaner overfor tyende og undergivne, men også misrøgtet gården, så kompagnonen til sidst, da han heller ikke ville betale sin andel af købesummen, fik sat ham på porten. Han var tillige forfalden til både Venus og Bacchus, og et hjertesuk fra hans kone, Mary Thornton, røber hendes ulyksalige stilling: »Ensom, glædesløs, sjældent elsket, således som mit varme hjerte ønsked det, er mit liv henrundet, så længe jeg kan huske. Den, for hvem mit væsen syntes skabt, blev revet fra mig af skæbnen; den, hvem jeg tilhører, har ingen sans for, hvad jeg er, og hvad jeg kunne sige ham . . .«. — Om ægteparrets ophold på Skerrildgaard vides nu så godt som intet, udover at hun overlevede ham i tre år, inden hun 1839 solgte gården til godsforvalteren på Boller Andreas Ludvig Bernth Købke, og fra ham kom den 1846 til cand. jur. og senere rigsdagsmand Hans Jacob Lindahl; derefter 1856 til købmand Søren Therkelsen i Horsens og i 1869 til *Carl August Ruge*, forvalter på Flintholm, som beholdt den helt til 1912, da den blev solgt til *Hans Sørensen Tingleff* fra Sønderholm i Vonsild, efter hvis død 1953 enken besad gården, som hun i 1964 har overdraget til sønnen *Niels Tingleff*.

Det var vel fordi, at Skerrildgaard er så god en gård, med tilliggende af noget af landets bedste jord, at den i nyere tid har haft forholdsvis få ejere. Og god har jorden altid været. Skerrildgaard har »skøn grund og ejendom, enge, tiender og skov«, siger Hofman selv i sit Danske Atlas. Hundrede år før havde tilstanden ellers ikke været rosværdig. Men det var ikke jordens skyld. Gården var da »efter denne sidste forleden krigstid ganske ruineret og skoven afhuggen« og avlen så ringe, at man måtte købe selv til husholdningen. Ellers kunne der sås 8 tdr. rug, 10 tdr. byg og 24 tdr. havre, og gården var i søskendeskitte regnet til 32 tdr. htk. Ved ommatrikuleringen 1688 blev den anslået til godt 27, således ikke nogen stor gård, med 130 tdr. ld. under plov. Der var dog lagt en ejendom, Haarup, under hovmarken. Men i Hofmans tid var udsæden mangedoblet, 30 - 40 tdr. rug, 40 - 60 tdr. byg, 130 - 150 tdr. havre, og nu var der da også kommet 14 tdr. ufrit htk. under hovedgården. Besætningen var ret anselig, der kunne staldes 120 stude og fødes 60 - 80, foruden en snes køer og ungreaturer, og der var 20 heste på gården. Avlen var 250 tdr. rug, 3 - 400 tdr. byg og 300 tdr. havre. 1869 — længe efter udstyknin-

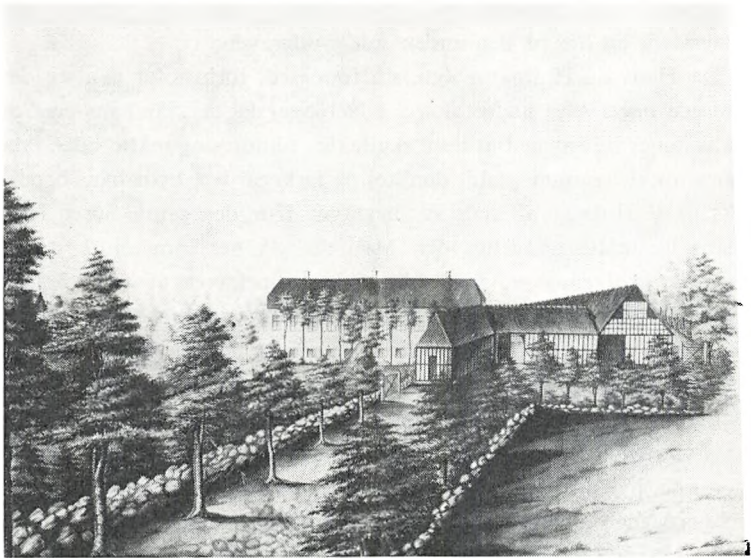
gen, var der 253 tdr. ld. »af Bjerre herreds bedste jord«, hvad ikke vil sige så lidt, og med det samme areal købte Tingleff gården, der nu har 240 tdr. ld. ager, 8 tdr. ld. eng og 16 tdr. ld. skov.

I 1520'erne, efter Ove Lunges lovhævd, var Nebsager Skovgaard, Skovs Ødegaard, Hyllerød og Skerrildgaard én samlet besiddelse. Siden vides der ikke noget om godset før 1662, da det bestod af 27 gårde, hvoraf hened halvdelen i Nebsager sogn, nemlig foruden de 2 gårde i Hyllerød, 2 i Hornsyld og 2 i Nebsager skov, enkelte i Nebsager, Bjerregård, Hønkær, Kavben, Hårup, samt Brokhuset og Møllested. I Bred og Bredtorp, samt i Vrigsted, Gramrode og Nøtrup lå der andre gårde og dertil en enkelt i Slavs herred. Tilsammen regnedes de til 205 tdr. htk., men der var i 4 år ikke oppebåret så meget som en skæppe korn eller en skilling landgilde af godset, så hårdt var det medtaget under krigen. Godset blev med enkelte ændringer og ombytninger ved med at bestå i omtrent dette omfang indtil bortsalget. Dog var der dengang, da der boede 33 bønder og 25 husmænd på godset, hvor næsten alle landsbyer var udskiftet, ikke andre lodsejere end Skerrildgaard i Nebsager by.

Gårdens bygninger er første gang beskrevet af Hans de Hofman, dengang gården skulle sælges: »Borggården er for få år siden af grunden repareret, består af 24 fag på en grundmuret grund med kælder, en stor kvist og 4 små med 12 gibsede, malede og betrukne logementer, med to fløje, hver af 16 fag«.

Det er vel en af disse, der står endnu, på en kampestenssokkel og tildels opført af munkesten, det ældste hus på gården. Men selve hovedbygningen er som sagt bygget af de Lindenpalm i 1766, måske på de gamle fundamenter, et stort, temmelig smalt hus med stejlt tegltag og i øvrigt uden arkitektonisk særpræg. Efter hvad dr. Otto Norn mener, skal det skyldes Anders Møller, den bygmester, der har navngivet sig på Bygholm, og som vist også har opført Williamsborg.

»Ladegården«, siger Hofman, »er i god stand, 36 fag lade, meget stor, kan endda knap rumme kornet; en ny stald 23 fag, hvoraf 12 fag er en meget smuk stald til 12 heste med smuk arbejde og maling. Øxnestalden er til 220 - 230 høveder med stenguller(!)«. Hele dette anlæg er længst forsvundet, og avlsbygningerne er nye. De brændte 1879. Så var der haven »med 6 anselige lystkvarterer, hvor 28 høje

Skerrildgaard 1834. Akvarel af Antoinette Monrad på Koldinghus.

taxes, 300 frugttræer, anselige gange og hække, grave omkring en holm med et lysthus af 2 etager«.

Det er, hvad Hofman bemærker om voldstedet. Det er egentlig mærkeligt, at han, den historisk interesserede og født på gården, ikke nævner noget om dette, måske ikke her, hvor det drejer sig om en »økonomisk« beskrivelse, så dog i sit »atlas«. Og det skulle da være underligt, om ikke denne holm med dens fortid allerede havde sat hans drengefantasi i bevægelse, hvis man ellers har haft nogen traditioner om den på Skerrildgaard. En holm med et lysthus? Det er vel ikke muligt, at det middelalderlige voldsted er en nyskabelse fra det 18. århundrede? Der er i det hele taget noget mystisk med det voldsted; for på det gamle kort fra omkring 1800 angives det tydeligt som firkantet og således også på målebordsbladene, de nye som de gamle. Men nu er det som sagt nærmest cirkelrunt!

Er det ægte, så må det have rummet en enkelt tårnlignende bygning, et »skydetårn«, som man ret betegnende siger på stedet. Så har da Skerrildgaard ligget som en typisk folkevisegård med sin stenstue,

VEJLE AMT

det faste værn i nødens time, og den mindre solide bebyggelse, bindingsværk og træ på den anden side voldgraven.

Da Hans de Hofman solgte sin fødegård, forbeholdt han sig den murede begravelse under alteret i Nebsager kirke. Når hans eget og hans kones lig var nedsat deri, skulle den tilmures og måtte siden ikke røres, og det samme gjaldt den høj på kirkegården, hvor hans broder Tycho de Hofman allerede var begravet. Kun den gamle Søren Hofmans lig måtte nedsættes der. Men det gik her som andre steder, herregårdsfolkernes gravfred blev ikke respekteret af efterslægten. Gravkamrene er for længst ryddet, og de forkrænkelige rester af sognets store nedgravet på kirkegården, uden at der på den er sat dem så meget som et minde. Nu er man desværre afskåret fra at dvæle i andagt ved Hans de Hofmans sidste hvilested og mindes en godsejer, hvis virksomhed kom til at række langt udover et enkelt lille privat domæne, hvem et helt amts bønder velsignede, en husfader for 1.500 fri, jordegne bønder, der »havde sørget sådan for dem, at deres gårde siden selvejets indførelse var fordoblet i værdi«.

MOGENS LEBECH

EJERE

ca. 1450 Thomas Galskyt
ca. 1520 Ove Lunge
1614 Lisbeth Bryske
1638 Henrik Bille
1698 Henrik Brahe (m. fl.)
1704 L. Westerhof (parthaver)
Johs. Lindberg (parthaver)
1708 Peder Thonboe (eneejer)
1712 S. Hofman
1744 H. de Hofman

1760 J. Hvas (de Lindenpalm)

1767 H. H. v. Lüttichau
1790 - 1869 Forskellige ejere
1869 C. Aug. Ruge

1912 H. Tingleff
1964 N. Tingleff

BYGNINGER

Voldsted med barfred (?)

1746 Avlsgården opført
1760 Trefløjet borggård

1766 Hovedbygningen opført
ved Anders Møller (?)

1879 Avlsgården genopført efter
brand

Hovedbygningen set fra gårdspladsen (fot. Niels Elswing).

Barritskov

Barrit sogn, Bjerre herred, Vejle amt

Nord for Barritskov lukker bratte skrænter, gennemskåret af en dyb og snæver slugt, for udsigten og til dels for adgangen; det er kanten af det store bakkedrag, der behersker Bjerre herred og når sin største højde i Klejs bakker, som her afsluttes uden jævn overgang i terrænet. Med sådanne naturlige forhold og i en så skovrig egn, som kysterne ved Vejle Fjord, vil det ikke være vanskeligt at lægge en bygning således, at man ikke bliver den var, før man er tæt inde under den, og sådan har det gamle Barritskov ligget. Fra sine første dage har gården været gemt neden for terrænets bratte skrænter, omsluttet af sine skove. Om udsyn til den ydre verden har den ikke bekymret sig, ej heller om selv at blive bemærket. Gården har helt været sig selv nok.

Ruinen af det gamle Barritskov (fot. Niels Elswing).

Det gamle Barritskov, således som det stod ved nedrivningen i 1914, og endnu mere de spor af ældre bygninger, der kom til syne ved denne lejlighed, aflagde tydelige vidnesbyrd om, hvor utilgængelig udadtil og hvor trang indadtil en gård fra den senere middelalder kunne være. I strandkanten syd for Barritskov lå, indtil havet for få år siden skyllede den væk, resterne af en rund borgbanke af 12 m diameter med sit forværk. Begge var omgivet af grave. Et hjørne af en bygning muret af munkesten skal have været synlig. Om Barritskov har stået der, eller om den altid har ligget på den nuværende plads, kan ikke afgøres.

Gården ligger på en naturlig bank på vestsiden af en lille sø, der dækkede dens østlige side, medens den på de andre sider beskyttedes af grave, der fra søen var ført rundt om gården og ved opstemning forsynedes med vand fra den. Da bygningen nedreves, var søens vandstand sænket, og kun den nordre grav var endnu kendelig, men

Barritskov, set fra sydvest (fot. Niels Elswing).

den var helt tør og til dels opfyldt. Som det har været tilfældet andre steder, således blev også her denne foranstaltning skæbnesvanger for de gamle bygninger. Da vandet lededes bort fra det underlag af bøgetømmer, hvorpå østfløjen hvilede, rådne træet efterhånden, og dette var den egentlige grund til, at det gamle Barritskov måtte forsvinde, idet man gik ud fra, at også de øvrige dele af gården var lige så brøstfældige som østfløjen, og at det derfor ville være uforholdsmæssigt bekosteligt at bevare og restaurere dem. Dette viste sig imidlertid ikke at være tilfældet, men da var nedbrydningen allerede iværksat, og den interessante gamle borggård forvandlede til en smuldrende haveruin.

Således som Barritskov stod ved nedbrydningen, havde gården tre fløje, men havde tidligere mod vest haft en fjerde, og typen har altså været det sengotiske, firfløjede, lukkede anlæg. Dens dimensioner var kun små, forholdene indendørs har været trange, og endda viste rester af fundamenter til ældre fløje i nord og vest, der fandtes ved udgravningen i 1915, og som lå noget ind på gårdspladsen, at denne oprindeligt har været endnu mindre og kun har målt 10 m i nord-syd og 12 m i øst-vest. Af fløjene var den søndre opført ca. 1500 som portfløj med tøndehvælvet port ind til borggården; ud mod graven havde der været et fremspringende porttårn, hvis kampestensfundamenter med rester af en muret brobue fandtes ved udgravning. På hver side af porten var der kældre med svære egebjælker i loftet, og oven på disse de gamle, brede egeplanker, hvorpå der sikkert har ligget et lerlag med gulvfliser. Vest for porten var bjælkeloftet senere erstattet af en tøndehvælving. Fløjen, der foruden kælder bestod af to stokværk, var 8 m bred og havde oprindeligt været 21 m lang, men var senere forlænget ca. 2 m mod vest. Fremkomne spor viste, at bygningen oprindeligt har haft kamtakke gavle og en buefrise under tagskægget eller måske har båret en vægtergang.

Vestfløjen lå som nævnt oprindeligt noget ind på gårdspladsen, men var senere flyttet ud. Fundamenter viste, at den har haft et fremspringende parti, måske et trappetårn, omtrent midt på facaden mod gården. Den senere vestfløj havde munkesten i renæssanceskifte, og en bro førte fra den over voldgraven. Fløjen synes at være blevet nedrevet kort efter 1793.

Også nordfløjen er i sin tid blevet rykket ud. Efter bevarede kampestensfundamenter at dømme har den ældste bygning været af bindingsværk, og samme materiale var anvendt i den senere. Det bestod af høje stolper gennem begge stokværk med fodstykke, rem og to sæt løsholter i hvert fag og med to krydsende skrånstivere i hvert af de nederste felter, men lodrette dækker i de øverste. Heller ikke østfløjen var den oprindelige. Som den stod ved nedrivningen, stammede den i det væsentlige fra 1597 - 98 og var opført af røde munkesten i renæssanceskifte. Over en dør mod borggården var indmuret en sandstens-tavle med bygherrens, Sten Brahes og hans to første hustruers, fru Birgitte Rosenkrantz' og fru Kirsten Holcks våbner samt følgende indskrift: ANNO 1598 LOD STEN BRAHE TIL KNVDSTRVP MED SIN KIERE HOSTRW FRV KIRSTINE HOLCK BYGGE DETTE HVS GVD VNDE DENOMB OCH DIERIS BARN DET LYKE OCH GAFN.

Indvendig var i nedre stokværks søndre ende en sal, hvor det gamle loft fra 1597 fandtes; dets bjælker og brædder var bemalede med kartouche-ornamenter, hvori medailloner med mands- og kvindehoveder. Hele fløjen blev moderniseret i 1728, da den nordre taggavl blev helt ombygget, hovedtrappen med svejfede egetræsbalustre indsat og to sale i øvre stokværk forsynede med stukprydede lofter og kaminer. Den ene sal havde desuden et allegorisk loftsmaleri og paneler og døre bemalede i régence-stil.

Barritskov tilhørte 1261 hr. *Niels*, der stiftede gråbrødreklosteret i Horsens og derefter »af kærlighed til Gud forlod alt og selv blev broder i klosteret«. 1314 tilhørte gården hr. *Mogens Jensen* og efter 1323 hans søn *Mogens Mogensen*. Fra 1356 til 1483 ejedes Barritskov af fire generationer af familien *Manderup*; de hed alle Niels til fornavn og alle var riddere.

Den sidste hr. *Niels* var gift med fru *Barbara Basse*, til hvem han i 1483 for 1.600 mark lybsk pantsatte Barritskov med mølle og ålt tilliggende gods i Barrit sogn, nemlig 8 gårde og 1 bol i Barritskov by og 6 gårde i Barrithule og møllen sammesteds. Fru *Barbara* og hendes arvinger skulle efter hans død beholde pantet, indtil hans arvinger indløste det. Disse hans arvinger har formodentlig været hans søskende, der således har fået deres arvepart i Barritskov udbetalt. I I ethvert tilfælde sad *Niels Manderups* og fru *Barbaras* datter *Anne*

Barritskov i 1860'erne (fot. i Nationalmuseet).

og hendes mand, *Christen Holck*, i 1484 på gården som dens ejere. Der er det ejendommelige og i dansk godshistorie ret enestående, at med undtagelse af det i vore dage stedfundne ejerskifte er Barritskøvs overgang fra en slægt til en anden, så langt vor viden om det rækker, stadig foregået gennem arv, aldrig ved køb. I en uafbrudt arvelinie er Barritskov i over 550 år gået fra Manderup'erne til Holck'erne, til Reedtz'erne, til Rosenkrantz'erne og til Scheel'erne.

Slægten Holck, der antagelig har haft sin hjemstavn i Sønderjylland, indtrådte altså nu i besiddelsen af Barritskov, og Christen Holck gjorde i 1495 sin fulde lovhævd på ejendommen, d. v. s. benyttede sig af sin ret til efter behørig indstævning af alle vedkommende at bevise sin lovlige adkomst til den. Efter således at have vundet et retsgyldigt grundlag skred han til nye erhvervelser, i 1496 af Barrit og Klakring kirker og to år efter af Stouby skov foruden mindre forøgelser i Barrihule og af en gård i Barritskov by med den syd for gården liggende skov. Christen Holck må være død ca. 1502; thi året efter gjorde hans

Hovedbygningens nordfløj med gammelt bindingsværk, genanvendt fra nordfløjen fra midten af 1500'erne (fot. Bror Bernild).

søn Manderup Holck sin lovhævd på to gårde i Urlev og en gård i Klakring. Denne havde hele sin levetid igennem sin del af de evindelige småtrætter om markskel, rebning og sandemænds tov, der optog så stor en del af mange adelsmænds tid, og som er et udtryk for deres lidenskabelige hang til at samle sig så meget jordegods som muligt. Som en forfriskende modsætning til disse materielle interesser møder man dog også vidnesbyrd om, at den åndelige side af livet formåede at gøre sig gældende, og at tidens store bevægelser kunne sætte sine dønninger ind i den forholdsvis afsides egn, hvor Barritskov lå. Da gråbrødemunkene i Horsens på reformationstiden trængtes hårdt af deres fjender med borgmester Lars Jensen og rigshofmester Mogens Gjøe i spidsen, trådte Manderup Holck, der »yndede brødrene meget«, i skranken for dem; men munkene måtte tilsidst fortrække til trods for den støtte, ejerne af Barritskov med deres næsten 200-årige forbindelse med klosteret ydede Frants' »små brødre«.

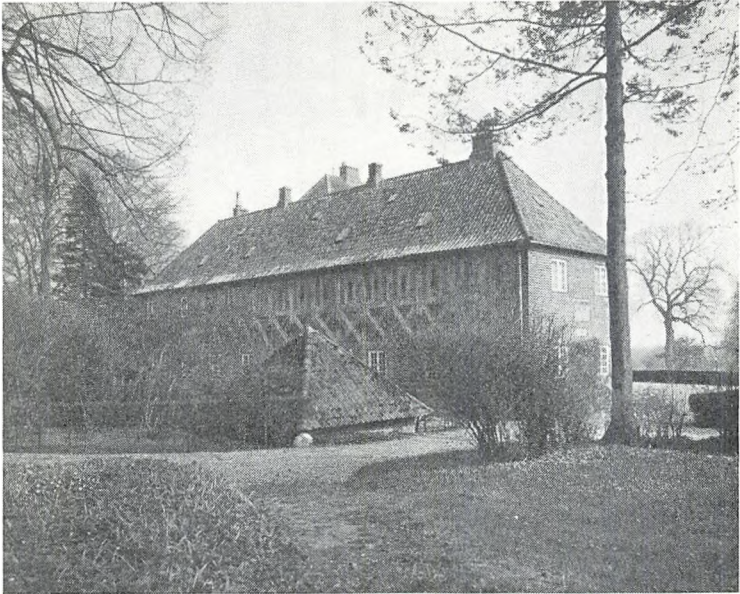
Medens alle de hidtidige ejere af Barritskov, selv om afstamningen var i al ønskelig orden, nærmest hørte til småherremændene og næppe i udpræget grad har hævet sig op over bønderne i deres daglige livs beskæftigelser med gårdens drift, og hvad dertil hørte, møder vi i *Hans Holck*, som efter faderens død i 1545 blev ejer af Barritskov, en mand, der synes at have haft mere luft under vingerne og trang til større virksomhedsområde end det, arbejdet med den fædrene gård kunne yde ham. Han trådte i kongens tjeneste som lensmand på Varberg Slot, og da Den nordiske Syvårskrig udbrød, tilfaldt det ham at værgе denne befæstede plads mod svenskerne. Også med pengeforstrækninger ydede han kongen bistand, hvoraf fremgår, at hans velstand har været ikke helt ringe, og tilsidst satte han livet til for land og rige, idet han blev fanget af fjenden ved indtagelsen af Varberg i 1565 og kort efter døde af pest i fangenskabet. Det var utvivlsomt ham, der opførte borggårdens interessante nordfløj af bindingsværk.

Det tilfaldt derefter hans enke, fru Margrethe Rotfeld, at værgе slægtens gods, medens børnene var mindreårige, og dette hverv voldte hende mange besværligheder. Hendes vigtigste modpart var Holger Rosenkrantz, med hvem hun trættes om markskellet mellem Barritskøvs tilliggende og hans ejendom Stagevold (Rosenvold) og om skovskifterne i samme egn, hvor forholdene synes at have være såre forviklede. Dog havde hun fået afslutning på alle disse ejendomstrætter, da hun lukkede sine øjne i 1575, og sønnen Manderup Holck og hans søstre overtog gården, foreløbig under værgemål af en slægting. Gennem mageskifter, navnlig med Holger Rosenkrantz' enke Karen Gyldenstjerne og Gjerd Pedersen Galt på Palsgaard, lagde Manderup Holck en hel række gårde, bol og gadehuse i Bjerre herred under Barritskov, og fra kronen erhvervede han gårde i Barrit by, Vrigsted og Hansted. Samtidig arbejdede han på at sikre sig eneejendomsretten til Barritskov ved at udkøbe de andre arvinger for derved at hindre, at det fædrene gods splittedes i større eller mindre dele.

Manderup Holcks ægteskab med Lene Juel var barnløst, og han var altså den sidste mand af slægten Holck, der ejede Barritskov. Ved hans død i 1588 gik gården over til hans søster Kirsten, der var gift med *Sten Brahe* til Knudstrup, som var lensmand på Kalundborg

og derfor næppe har opholdt sig meget på Barritskov. Alligevel satte hans ejertid et stærkt præg på gården, idet han, som tidligere omtalt, foretog ombygningen af dens østfløj, hvorved denne i det væsentlige fik det udseende, den havde ved nedrivningen.

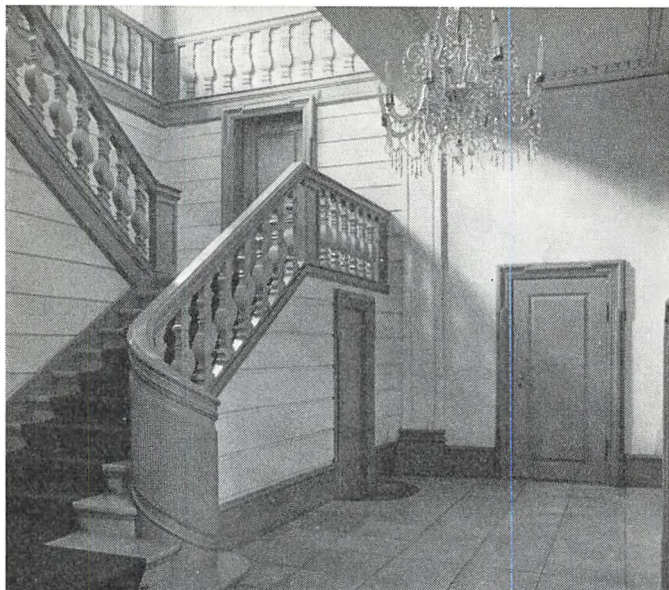
Kirsten Holck døde i 1599, og tre år efter giftede Sten Brahe sig påny; men Barritskov tilfaldt som mødrene arv datteren Birgitte Brahe, der ægtede *Frederik Reedtz* til Tygestrup og Hørbygaard og således bragte ham Barritskov. Først i 1609 gjorde dog den nye ejer skridt til at få sin ejendomsret lovligt stadfæstet, idet han lod udtage et stokkenævn af Bjerre herredsting på, at han agtede at forfølge Barritskov gods til lås. Efter foretagen stævning på Viborg snapslandssting bekræftede i det følgende år to kongelige breve Frederik Reedtz' lovlige adkomst til godset. Dette bestod da af hovedgården med møllen, Barrittykke og gårdens enemærke og tilliggende ager og eng, skov og mark samt Barritskov by med 19 gårde og bol. Ligesom Sten Brahe har Frederik Reedtz, der efterhånden var lensmand på Svenstrup, Tryggevælde, Vordingborg og Beldringe, næppe opholdt sig meget på Barritskov, og endnu nogle år, førend han døde i 1659, aftrådte han gården til en af sine sønner, Tønne Reedtz, der var kaptajn i livgarden. De strenge tider, som netop da var over landet på grund af svenskekrigen, efter at følgerne af fjendernes ophold i Jylland under Kejserskrigen 1627 - 29 og Torstenssons indfald i 1644 næppe var forsvundne, mærkedes også på Barritskov, selv om den lå uden for hovedruten op gennem landet, og skaffede Tønne Reedtz vanskelige økonomiske kår på grund af den forarmelse, der ramte hans bønder. De domme, han fik over dem til betaling af deres landgilderestancer, har næppe gavnet ham meget; thi gik en ejer sine bønder for nær på livet, udsatte han sig for, at de opsagde fæstet og drog andetsteds hen, og ejeren sad da med den øde gård, hvoraf kronen lige fuldt skulle have sine skatter og afgifter. I de følgende år stiftede Tønne Reedtz det ene lån efter det andet, og det er tvivlsomt, om han ved sin død i 1669 havde fået dem bragt ud af verden. Den trykkende tilstand fortsattes i alt fald under hans enke, fru Elisabeth Sehested, ja, forværredes, så at hun i 1683 måtte give op, da gælden var vokset til 5.802 rdl., og indgå på likvidation med sine kreditorer. Barritskov selv måtte hun pantsætte for 6.000 rdl.

Hovedbygningens nordfløj set fra haven (fot. Niels Elswing).

Fru Elisabeth Sehested døde i 1705 og blev bisat i Barrit kirke, men havde fem år forinden skilt sig af med Barritskov. Hun gik da i sit 68. år, og hendes trykkede kår i forbindelse med alderdom og svagelighed har vel været grund nok for hende til at lade yngre kræfter komme til. I december 1700 udstedte hun da »med min egen og mine kære børns fri vilje og velberåd hu« skøde til sønnen Waldemar Reedtz på Barritskov hovedgård med dens enemærker og tilliggende, Barrittykke skov, Vesterskoven og møllen samt gårde, bol og huse i Barritskov by, Barrithule, Over-Barrit, Korsbækhoved hus, Bred, Hornum, Rårup og Klakring, ialt efter den nye matrikel af 1688 ca. 310 tdr. htk., hvoraf ca. 60 tdr. ager, eng og skov lå under hovedgården og ca. 14 tdr. under Lottrup ladegård, samtidig med, at fru Elisabeth Sehested bekræftede derfor at have »annammet og opbaaret Sølv og Penge, Fyldest og fuld Værd efter min Nøje«.

Den nye ejer var, da han overtog Barritskov, oberst og komman-

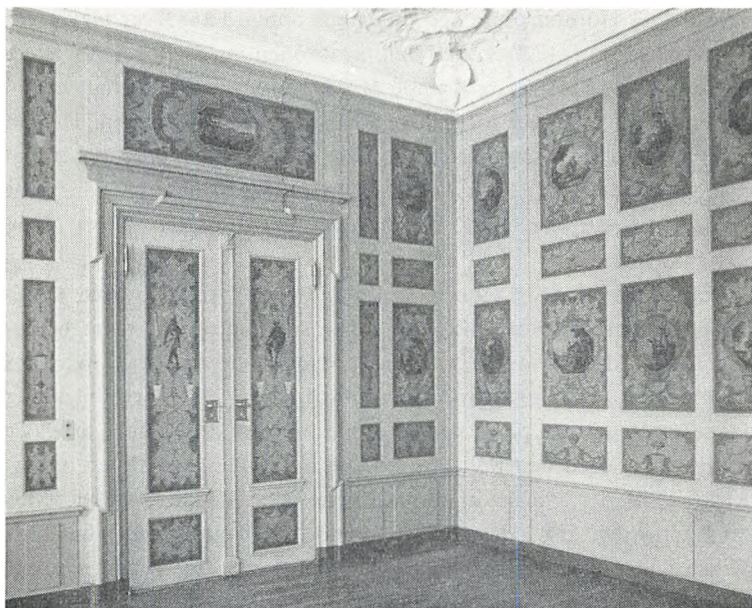
Trappe i hovedfløjen efterlignende hovedtrappen fra 1728 (fot. Niels Elswing).

dant på Bornholm og afskedigedes som generalmajor i 1717 efter ansøgning. Hans embedsstilling så langt borte fra godset tillod ham ikke at besøge dette ret ofte eller i længere tid ad gangen, og manglen på ejerens stadige tilsyn var ikke til dets bedste. Sine ansøgninger til kongen om orlov til at tage derover begrundede han da også med godsets dårlige tilstand, og selv om der måske nok har været nogen overdrivelse heri, idet Waldemar Reedtz synes at have været en mand, der forstod at holde sammen på, hvad han ejede, havde han i alt fald i 1707 gyldig grund til at komme til Barritskov, da hans fuldmægtig var flygtet med over 1.400 rdl. kongelige kontributioner og andre indkomster. På den anden side satte Reedtz' embedsførelse, i hvilken han udviste en ret pågående bjærgsomhed, ham i stand til at samle sig en betydelig formue, af hvilken en del anvendtes til at forøge Barritskops tilliggende. Allerede i 1702 erhvervede han kongens part af korntienderne i Barrit og Vrigsted sognes kongetiender, henholdsvis 12 og 16 tdr. htk., i 1703 tilbagekøbte han to gårde i

Vrigsted og Hornum, som ved moderens opbud i 1683 var blevet udlagt for gæld, i 1720 købte han af kronen jordegods i Vrigsted, Stouby, Klejs, Skjolde og Brunde af det gamle ryttergods, ialt ca. 66 tdr. htk., og i 1723 39½ tdr. htk. af Barrit sogns kongetiender. Ved hans død i 1724 affattedes en jordebog, hvori hovedgårdens tilliggende opføres med 66 tdr. htk. og bøndergodset med 249 tdr. samt 67 tdr. kongetiender og 40 tdr. kirketiender af Barrit, Vrigsted og Stouby sogne.

Under hans søn og efterfølger *Tønne Reedtz* fandt nogen særlig forøgelse af Barritskovs tilliggende ikke sted. Så meget større betydning for gården havde hans ejertid ved den istandsættelse, han som nævnt foretog på hovedbygningens østfløj i 1728, hvorved navnlig dennes indre fik det præg, der bevarede til vore dage. Disse arbejder i forbindelse med den tidligere omtalte udsmykning af fløjen og anlæggelsen af det franske haveanlæg vest for gården, af hvilket rester kan spores den dag i dag, lader formode, at Tønne Reedtz har haft til hensigt at gøre Barritskov til et hyppigere og mere blivende opholdssted for sig og familie, ligesom de også viser, at Barritskovs ejere havde fået godset bragt på fode efter de foregående, trange år. Han drev ligesom tidligere ejere et ret anseligt øksneopdræt, der for hver handel kunne indbringe beløb på 2 - 3.000 rdl. Køberne var »Øxen Kiøbmænd« fra Haderslev, Hamborg og Holland, der i reglen indfandt sig i januar eller februar. Tønne Reedtz, der opnåede både etatsråds- og kammerherretitlen, døde i december 1743. I februar samme år havde han fået kgl. befaling til sammen med justitsråd Jacob Kaalund at begive sig til Clausholm for at tage vare på dronning Anna Sophie Reventlows efterladenskaber.

Hans enke Lucie Emmerentze Levetzow overtog derefter godset, som hun beholdt i sin 31-årige enkestand og forøgede ved nogle mindre køb. Ifølge landgilde- og jordebøgerne for årene 1767 - 71 var Barritskov da ansat til hovedgårdstakst 48 tdr. 6 skp. 1 alb. htk., skovskyliden var ca. 6 tdr., mølleskyliden ca. 5 tdr. og bøndergodset ca. 375 tdr. Landgildens »fulde bedrag« var 3 tdr. 6 skp. rug, 149 tdr. 2 skp. byg og 128 tdr. 6 skp. havre og desuden smør, brændevin, fænød, lam, gæs og høns. Ugedags- og arbejdspengene beløb sig til ca. 583 rdl., og tienderne udgjorde 69 tdr. De hoverigørende bønder skulle ifølge en

Spisestue med malede paneler fra 1728 (fot. Niels Elswing).

fortegnelse af 1773 afgive 2.408½ gangdag og 968½ spænddag til de ved gården og i marken og skoven forefaldende arbejder og kørsler.

I 1764 havde fru Reedtz udsat en kapital på 600 rdl., hvis renter skulle anvendes til vedligeholdelse af kapellet ved Barrit kirke, der rummede familiebegrovelserne. Her blev hun også selv stedet til hvile ved sin død i 1774.

Datteren Dorothea Reedtz var i 1748 blevet gift med gehejmeråd, statsminister *Frederik Christian Rosenkrantz* til Rosenholm m. m., og ved moderens død gik det gamle gods altså atter over til en ny slægt. Landboreformernes tid var nu inde og havde begyndt at give sig praktiske udslag, og bevægelsen nåede også til Barritskov, hvor en »forening« om omfanget og arten af hoveriet blev indgået i 1785 mellem Rosenkrantz og bønderne. Allerede tre år efter klagede disse imidlertid over, at overenskomsten ikke blev overholdt, og dette gav anledning til en langvarig trætte med vidneførsler og retskendelser, der først

fandt sin afslutning i året 1800 ved en afgørelse, afsagt af den til hoveriets bestemmelse i Jylland anordnede kommission, der i hovedpunkterne gav Rosenkrantz medhold. Frederik Christian Rosenkrantz, der efter sønnen Ivers død i 1787 var barnløs, og som også overlevede sin hustru, havde den 7. maj 1802, få dage før sin død, indsat gehejme-statsminister Niels Rosenkrantz, den nærmeste arving af mandslinien, til sin universalarving på betingelse af, at han af gårdene Ryegaard, Egholm, Krabbesholm, Trudsholm og Barritskov oprettede et stamhus, der skulle bære navnet Rosenkrantz. Dog skulle Niels Rosenkrantz alene for sig være berettiget til at bortsælge en eller flere af gårdene. I henhold hertil oprettede han da den 16. marts 1804 stamhuset af Ryegaard, Trudsholm og Barritskov, medens Egholm og Krabbesholm frasolgtes, og fik den 1. juni samme år kgl. konfirmation på stamhusbrevet.

Ifølge den dette vedføjede jordebog af 1801 bestod Barritskov efter den privilegerede hovedgårdstakst af 48 tdr. 1 alb. htk. ager og eng, skovskyld 6 tdr. 1 fdk. 2 alb., møllen og malingen 5 tdr. 2 skp. 2 fdk. og ager og eng 6 skp., fremdeles konge-, kirke-, korn- og kvægtienderne af Barrit, Vrigsted og Klakring kirker med kaldelsesretten, og endelig bøndergodset, der udgjorde 242 tdr. 7 skp. 3 fdk. htk. ager og eng og skovskyld 1 td. 5 skp. 1 fdk. Som »inventar« på gården skulle 170 mejerikøer og fire tyre høre med til stamhuset samt kirkernes »ornamenter« og portrætterne i hovedbygningen.

Heller ikke Niels Rosenkrantz havde livsarvinger, og ved hans død i 1824 gik stamhuset derfor ifølge den i Fr. Chr. Rosenkrantz' testamente indeholdte bestemmelse over til greve *Henrik Jørgen Scheel*, af samme slægt som testators moder, Charlotte Amalie Skeel. Medens Barritskov i begyndelsen af århundredet sammen med Boller, Møgelkær, Jensgaard, Palsgaard og Rosenvold nævnes som et af de ringeste godser i det sydøstlige Jylland, var tilstanden omkring 1825 betydeligt bedre, og gården fremhæves for den gode orden, hvori markerne var. Også skovene, der tidligere havde været stærkt medtagne, stod nu atter i frodig fremvækst, dels som følge af gode, naturlige betingelser i det mergelagtige underlag, dels i kraft af fredningsbestemmelserne i skovforordningen af 27. september 1805.

I greve *Henrik Jørgen Scheels* besiddertid ophævedes hoveriet på

Havestuen ca. 1945 med to svenske porcelænsovne (fot. Bror Bernild).

Barritskov den 1. maj 1849, og som erstatning for hovarbejdet af de 52 gårde, der lå under godset, samt 2.116 husmandsdage fik besidderen regeringens tilladelse til at inddrage 82 tdr. ld. bondejord under hovedgården eller avlsgården Lottrup eller til anden anvendelse. 1855 begyndte endvidere bortsalget af fæstegods til selvejendom.

Efter stamhusets oprettelse lagdes driften af Barritskov ind under dettes administration, og gården forpagtedes bort. Hermed ophørte den at være fast opholdssted for besidderen, og medens dette næppe forårsagede store forandringer i jordernes drift, havde det uheldige følger for hovedbygningen, på hvis vedligeholdelse der nu ofredes mindre, så at den kom mere og mere i forfald. I 1880'erne ansås østfløjen for livsfarlig at bebo, og i 1884 måtte avlsbygningerne syd for hovedbygningen nedrives, efter at en ny anelig rødstens avlsgård var blevet opført øst for denne.

I 1862 var stamhuset Rosenkrantz ved greve Henrik Jørgen Scheels død gået over til hans søn, greve Frederik Christian Rosenkrantz Scheel (1833 - 1912), og efter denne til sønnen, greve Henrik Jørgen

Scheel (1866 - 1917). Det blev da med denne, at greve Adolph Brockenhuus-Schack til stamhuset Giesegaard indledede forhandlinger om køb af Barritskov til sin yngste søn, greve *Knud Henrik Otto Brockenhuus-Schack*. Købet omfattede Barritskov og Lottrup ladegård med alt tilhørende og underliggende med undtagelse af Klakring kirke og kirketiende med de til kirken hørende lodder. Lottrup ladegård og skov kunne af køberen forlanges overdraget af stamhuset direkte til ejeren af Palsgaard, dersom denne ønskede at erhverve dem, og en sådan overdragelse fandt også sted, idet gården og dens jorder lå helt skilt fra Barritskov, og bygningerne var yderst forfaldne. Tiltrædelsen fandt sted den 1. april 1913.

I begyndelsen af det følgende år foretoges nedrivningen af den gamle hovedbygning, og i sommeren samme år blev grundstenen lagt til den nye, der toges i brug i 1916. Den nye bygning blev lagt lidt vest for den gamle og er, efter tegning af arkitekt Gotfred Tvede, opført som en vinkelbygning, hovedfløjen i nord-syd af grundmur, med afvalmet tag, midt-risalit på østfacaden og skulpturprydet fronton over hovedindgangsdøren på vestfacaden, sidefløjen ført mod vest fra en lille tilbygning til hovedfløjens nordre gavl. Et stykke af renæssanceloftet fra 1598 blev anbragt i en forstue i hovedfløjen, og panelerne og dørene fra 1728, supplerede med en del nymalede fyldinger, opsattes i spisestuen. Det mest fremtrædende ved sidefløjen er bindingsværkstømmeret, der både på nord- og sydmuren dækker murfladerne med sit kraftige mønster. Tillige med fløjens sokkel og munkestenene i dens udmurede tavl og i vestgavlen stammer dette tømmer fra den gamle hovedbygningens nordfløj. I sidefløjens vestgavl er endvidere indmuret indskriftstenen fra 1598, og under den er indsat en ny byggeindskrift.

Endelig hidrører også de fritliggende, svære loftsbjælker i korridoren og gæsteværelserne i sidefløjens andet stokværk fra den gamle gård. Ved omfattende jordarbejder skabtes uden om hovedbygningen den parklignende have, hvori det gamle haveanlæg fra Tønne Reedtz' tid også inddrogtes. Søen, der dannes af tilløb fra slugten nord for hovedbygningen, reguleredes; der opførtes en gartnerbolig, og på den gamle avlsgårds plads umiddelbart syd for den gamle hovedbygning anlagdes en ny køkkenhave. Som et ejendommeligt led af parken er en del af

VEJLE AMT

det gamle Barritskøvs ruiner blevet stående i restaureret stand. En stemning af vemod ligger over resterne af den gamle gård, der i over 400 år har huset slægt efter slægt inden for sine mure. Trofast har den tjent sine ejere og ydet dem læ og hvile under deres arbejde for at værne og udvikle arven efter forfædrene. Som midtpunkt for sit tilliggende er det gamle Barritskov ikke mere; men dets opgaver er nu overtaget af det nye Barritskov, og målet er det samme: fremgang og velfærd for det århundredgamle gods.

Efter den barnløse greve Knud Brockenhuus-Schacks død i 1949 overtog fætter sønnen, greve *Jens Knud Bille Brockenhuus-Schack* Barritskov tilligemed aktiemajoriteten i de til aktieselskab omdannede godser Gram og Nybøl i Sønderjylland. Derimod måtte Store Hjøllund plantage med ca. 2.000 tdr. ld. sælges for at skaffe dækning for den store arveafgift. Til Barritskov, der nu står ubeboet, da ejeren har slået sig ned på Gram, hører ialt 1.192 tdr. ld., heraf under hovedgården 517 tdr. ld., og et skovdistrikt på 600 tdr. ld.

P. WESTERGAARD

EJERE

1261 Hr. Niels
1314 Mogens Jensen
1356 Niels Manderup
1484 Christen Holck
1495 Christen Holck den Yngre

1545 Hans Holck

1585 Sten Brahe

1609 Frederik Reedtz
1724 Tønne Reedtz

1774 Fr. Chr. Rosenkrantz

1824 H. J. Scheel

1913 K. H. O. Brockenhuus-Schack

1949 J. K. B. Brockenhuus-Schack

BYGNINGER

Voldsted med stenhus

ca. 1500 Sydfløjen opført som portfløj

Nordfløjen opført af bindingsværk

1598 Østfløjen opført

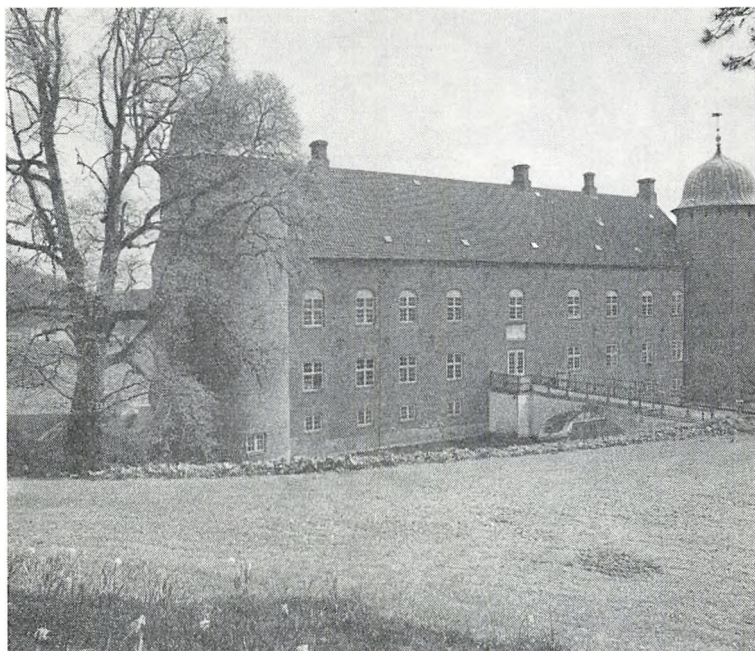
1728 Østfløjen ombygget

ca. 1793 Vestfløjen nedrevet

1884 Avlsgården fornyet

1914 Borggården nedrevet

1914 - 16 Hovedbygningen opført ved G. Tvede

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

Rosenvold

Stouby sogn, Bjerre herred, Vejle amt

Inden for en stump, lille landtunge, der bærer navnet Rosenvold Hage, på den nordre side af Vejle Fjord rejser Rosenvold sine røde mure, tæt indfattet af høje, bratte, skovbevoksede bakker. Kysten har et besynderligt vildt, uberørt udseende; de få fiskerhuse, der ligger der, er gravede ind i skræntens slugter, og mindst ville man vel vente at finde en stor gård lagt ved denne kyst, fjernt fra befarede færdselsveje og besværet i sit landbrug af terrænets uregelmæssighed. Et nyanlæg ville sikkert vælge det fladere land oven for kystskrænterne.

Det berettes, at det nuværende Rosenvold ligger på en ældre bygnings plads, *Staksevold*, der skal være opført, efter at en tidligere borg

Karen Gyldenstiernes byggeindskrift fra 1585 med Rosenkrantz' og Gyldenstiernes våbener.

af samme navn var blevet ødelagt. Grunden til, at det senere Staksevold er blevet flyttet ned til stranden, hvor der sydvest for det nuværende Rosenvold kan påvises murstensrester, kunne være den, at borgen her til bedre beskyttelse mod at lide samme skæbne kunne indgraves og omgives med vand, hvad der ville være umuligt på det højtliggende sted, hvor den borgtomt, der udpeges som det ældre Staksevold, ligger. Man ser her en firsidet voldbanke, omgivet af en grav samt en art forværk, og på banken er udgravet fundamenterne til en firkantet bygning, bestående af kampesten og munkesten. Ved udgravningen er fundet stykker af våben og værktøj m. m., samt nogle mønter, hvoriblandt en engelsk sterling fra kong Edward III (1327-77), hvis omløbstid her i landet regnes at være endt ved år 1400. At der er en forbindelse mellem den gamle borg og Rosenvold, antydes af den omstændighed, at fru Karen Gyldenstjerne, Rosenvolds byggherre, i 1575 med børn og arvinger fik tilladelse til med deres folk og tjenere at søge til Rosenvolds sognekirke, Stouby kirke, medens de tidligere ejere havde søgt til Barrit kirke. Men det ældre Staksevold ligger netop i Barrit sogn.

Både det ældre og det senere Staksevolds historie dølger sig i mere

Rosenvold, hallen (fot. Niels Elswing).

eller mindre tågede sagn. Den senere borg skal gentagne gange være blevet indtaget af bønderne og til sidst i Valdemar Atterdags tid af kongen selv, hvorefter borgen blev ødelagt. I et par århundreder hører man derefter intet om den, indtil den erhverves af *Holger Rosenkrantz* til Boller. En antydning af, at kronen har haft erobrernes ret over borgen og dens tilliggende, kan muligvis findes i den omstændighed, at der lå krongods i dens nærhed; thi i 1556 mageskiftede kronen med *Holger Rosenkrantz*, der fik to gårde og to gadehuse i Staksrode og således på sin side også i denne egn praktiserede den godssamling, han i så stor udstrækning gennemførte for Bollers vedkommende, og som sikkert til formål har haft oprettelsen af en hovedgård der på stedet. Selv synes *Holger Rosenkrantz* ikke at have nået at få nogen nybygning rejst på den gamle borgplads; selv om han måske kan have begyndt på dette så vel som andre arbejder, var det dog først hans enke, fru *Karen Gyldenstjerne*, der gennemførte værket. Herom vidner den endnu bevarede indskriftsten, der oprindeligt var anbragt over indgangsdøren i det 1817 nedrevne trappetårn på bygningens østfacade og derfra flyttedes til hoveddøren på vestfacaden.

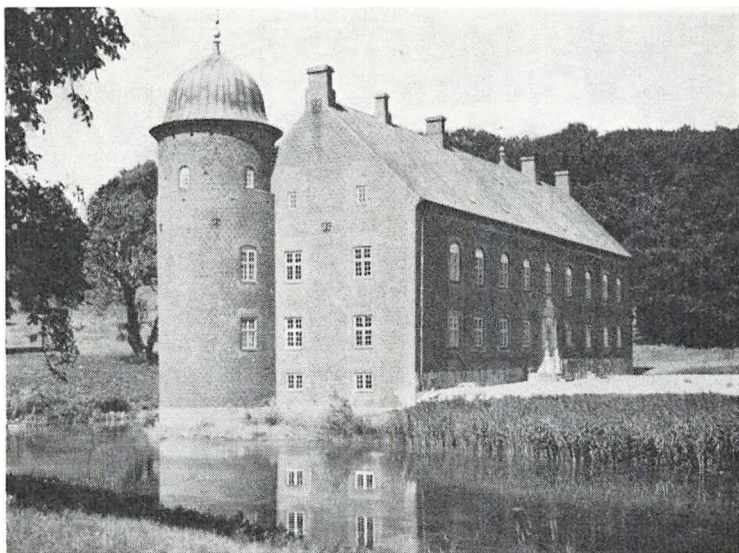
Således som bygningen da rejstes, stod den så at sige uforandret lige til 1817, da dens indre omdannedes, efter at gården i lang tid ikke havde været beboet. Der er noget strengt, ja næsten dystert over *Rosenvold*. Det store toetages stenhus med de to hjørnetårne, hvorfra den vestre langside og de to gavlsider kunne bestrøges, og det nu forsvundne trappetårn, der beherskede den østre langside, minder mere om de befæstede herreborge på *Christian III's* tid end om de langt mere civile og elegante herresæder fra *Frederik II's* regeringsperiode, selv om *Rosenvold* ikke har det for herreborgene karakteristiske udkragede øvre halvstokværk med skyttegang. Gravene, der omgav hovedbygningen og ladebygningerne, er endnu delvis bevaret; op af dem hævede sig de svære, indtil tre alen tykke mure i krydsskifte på deres hugne kampestenssokkel. Indgangen var oprindelig i trappetårnet mod øst, ud mod borggården, de gamle værelser havde bjælkelofter og i tårnene formodentligt hvælvinger; et af rummene i det ene hjørnetårn er endnu overhælvvet med en stjernehvælving med ribber. Årsagen til, at *Rosenvolds* bygherre således delvis greb tilbage til et stadium i gårdbefæstningskunsten, der da var forældet og forladt, kan man

måske finde i et vist forsigtighedshensyn. Selve stedet, hvor Rosenvold ligger, nær den ubeskyttede strand, var afsides og gør endnu med sine tætte skove indtryk af ensomhed og afsondrethed fra omverdenen, således at gården i tilfælde af fjendtligt anfald måtte være henvist til sin egen modstandsevne.

I Holger Rosenkrantz' ejertid og efter hans død i 1575 under hans enke styredes Rosenvold sammen med Boller og havde på tilsvarende måde sin del af de mageskifter og ejendomstrætter, hvorom der berettes for dette gods' vedkommende, og hvorved jordtilliggendet forøgedes så stærkt.

Når Karen Gyldenstjerne på indskriftstenen på Rosenvold siger, at hun lod gården opbygge til begge sine sønner, har dette fælleseje vel sin grund i datidens arveregler, hvorefter den ældste søn ikke arvede hele godset således som i senere tider. Sagtens har da Karen Gyldenstjerne, dengang hun selv trak sig tilbage til Stjernholm, det tidligere Skt. Hans Kloster, ved Horsens, ordnet forholdet mellem de to brødre således, at den ældste fik Boller, medens Rosenvold tildeltes den yngste, den i 1571 fødte Frederik Rosenkrantz, der skrives til gården i 1599, da han fik livsbrev på kronens part af tienden af Stouby sogn. Men allerede i oktober samme år var han ramt af den hårde dom, der fældedes over ham for hans forhold til Rigborg Brockenhuus, og selv om dommen mildnedes noget, gjorde den ham dog til en landflygtig i fremmed land, hvor han i 1602 endte sine dage. Rosenvold forenedes da igen med Boller under den ældste broder Otte Christoffer Rosenkrantz, men blev herved draget med i den kranke skæbne, som denne ejer beredte sine godser. Ved hans død beløb gælden sig til ca. 100.000 rdl. Hans arvinger fandt stillingen så uholdbar, at de allerede i dødsåret solgte godserne til fru *Ellen Marsvin*, enke efter Ludvig Munk til Nørlund.

Ellen Marsvin betalte for bygningerne på Rosenvold 1.500 rdl., for avling og skov til gården 5.500 rdl. og for guld, sølv og løsøre her og på Boller 20.000 rdl. Den samlede købesum var over 240.000 rdl.; men den forøgelse, Ellen Marsvin ved dette køb skaffede sine øvrige, betydelige besiddelser, var også meget anselig. Det erhvervede bøndergods beløb sig således til over 3.000 tdr. htk. Ret længe rådede hun dog ikke over Rosenvold og Boller. På egenmægtig måde, muligvis

Hovedbygningen set fra sydøst (fot. Harry Petersen).

uden noget retsligt grundlag derfor, gav Christian IV Ellen Marsvin ordre til fra 1. maj 1630 at afstå godserne til datteren Kirsten Munk. Derved fik de to godser da den besidder, som vel nok er den navnkundigste i deres ejerrække. Kirsten Munk gjorde Boller til sit hovedsæde, både fordi det var det største gods, og fordi forbindelsen med omverdenen var lettere dér end på det afsides liggende Rosenvold, og selv om moderen havde afklædt gårdene grundigt, har hun sikkert snart vidst at indrette sig, som det anstod sig en »grevinde af Slesvig og Holsten«, således at kong Christians ord om hende, at »hun sidder på Boller og Rosenvold som en stor prinsessinde«, næppe har været overdrevne. Hendes stilling som svigermoder til Corfitz Ulfeldt holdt gårdene fri for fjendtlig indkvartering i svenskekrigen, og som følge deraf flygtede under Fredericias belejring og besættelse mange af bønderne i sognene syd for Vejle Fjord over til Bjerre herred til »enkedronningen«s godser. Men ganske vist fandt de kun midlertidig sikkerhed her; thi da de danske hjælpetropper, polakkerne, kom til egnen som venner og hjælpere, hærgede og huserede de langt værre end

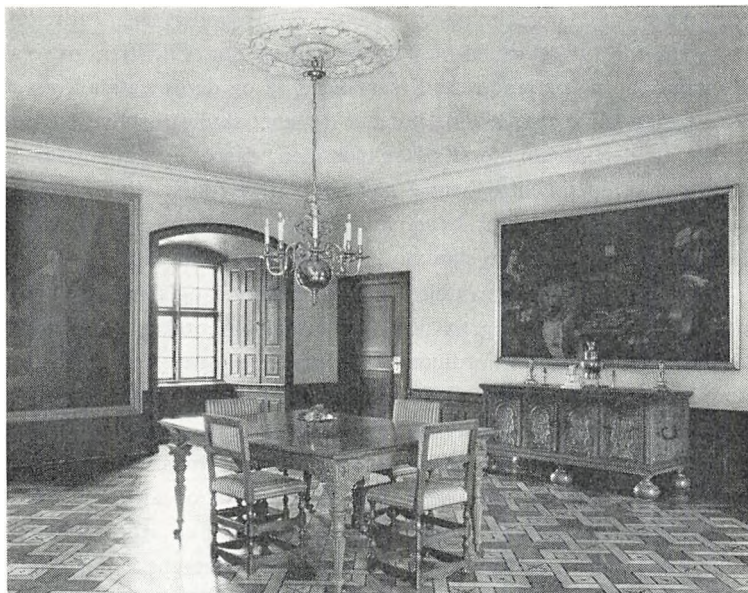

Bibliotek (fot. Niels Elswing).

fejenderne, og da blev også Rosenvold udplyndret. Endnu viser man i Stagsrode skov en dyb grube, »polakhullet«, hvori en stor mængde af bønderne ihjelslagne polakker skal være begravede. Polakkerne havde under hele felttoget kvarter i Ørum og Daugård og de lå også i Hornum.

Kirsten Munk, der synes at have været sine folk et godt herskab, døde på Boller i 1658; derefter opløstes den hundredårige forbindelse mellem de to gårde, selv om hendes arvinger endnu i nogle år besad dem. Rosenvold solgtes i 1660 af Kirsten Munks datter Elisabeth Augusta til stiftamtmand i Århus, gehejmeråd *Henrik Rantzau* til Schöneweide i Holsten, Aagaard, Møgelkær og Jensgaard.

I denne berømmelige adelslægts eje har Rosenvold siden været. Fra *Henrik Rantzau*, der døde barnløs i 1674, gik gården over til hans brodersøn, kammerherre *Henrik Rantzau* til det halve Hammelse, og ved hans død i 1687 til sidstnævntes broder, *Otto Rantzau* til Asdal og Eskildstrup, der i 1671 var blevet optaget i den danske greve-

Spisestue med gamle malerier (fot. Niels Elswing).

stand og døde i 1719 som en af landets rigeste godsejere, idet han foruden Rosenvold sad inde med syv andre godser. Efter matriklen af 1688 beløb Rosenvolds hartkorn sig til ca. 30 tdr. fri hovedgårds-takst og ca. 271 tdr. bøndergods, samt tienderne.

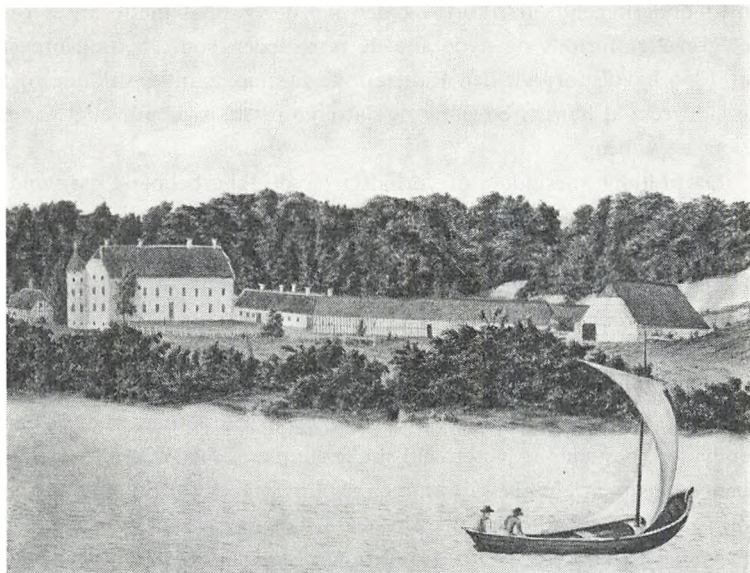
Greve Otto Rantzaus søn, generalmajor, greve Frederik Rantzau, arvede derefter godserne, men døde ugift allerede i 1726, hvorefter hans yngre broder, baron Christian Rantzau, tiltrådte besiddelserne og grevetitlen. Han var stiftsbefalingsmand over Fyn og Langeland samt amtmand over Odense, Dalum, Skt. Knuds og Rugårds amter, et embede, han på udmærket måde bestyrede i 20 år til 1760, da han tog sin afsked, hvorefter han opholdt sig på Brahesborg, som han foretrak for sine øvrige besiddelser. Han døde i 1771. 1756 oprettede han Det Rantzauske grevelige Forlods, bestående af Rosenvold, Asdal og det halve Hammelmose samt noget strøgods i Jylland og Sjælland. Ifølge lensbrevet, der er udstedt den 10. september, omfattede Rosenvold 389 tdr. htk. ager og eng, skovskylld og mølleskylld, Asdal ca. 528

tdr., det halve Hammelmose ca. 275 tdr. og strøgodset ca. 72 tdr., ialt ca. 1.265 tdr. htk. Hermed blev da »belehnet« »hr. Christian greve af Rantzau for sig og sine rette livsarvinger, så og deres ægte afkom så vel af mandelige som kvinde linien«, og lenet skulle forblive fra den ældste til den ældste, først på mandssiden, derpå den nærmeste og ældste af kvindelinien og hendes nærmeste afkom først af mandslinien og derefter den første af kvindelinien, og forlodset skulle hjemfalde til kongen »når den hele stamme ganske skulle uddø«.

Greve Christian Rantzau ejede et stort bibliotek og skænkede bøger derfra til flere skoler og navnlig Universitetsbiblioteket, der modtog sådanne skatte som *Exordium Caræ Insulæ*, *Codex Esromensis* og andre håndskrevne kilder til Danmarks middelalderhistorie. I grevens senere år formørkedes hans ånd, hvilket bl. a. gav sig udslag i så besynderlige handlinger som at opbrænde kostbare håndskrifter, og hans søns enke, Frederikke Louise Raben, havde fuldt op at gøre med at råde bod på det forfald, godserne herved kom i. I en »forklaring« af 1781 giver hun meddelelse om de af hende foretagne udbedringer, medens hun havde styret under børnenes umyndighed. Hun nævner, at hun havde ladet tre af de fire kirker, der hørte under godserne, istandsætte, at hun havde ladet opbygge og reparere betydelige broer, og med stolthed tilføjer hun, at hun, selv om hun havde solgt skov fra Rosenvold, dog ikke havde ladet hugge et træ, der burde blive stående, og når hun havde fældet, var det dels for at skaffe materiale til istandsættelse af hovedgårdene, kirkerne og broerne, dels for at forbedre pløjelandet.

Greve Christian Rantzaus ældste søn døde før faderen i 1765, og det blev derfor hans søn, greve Christian Friederich Rantzau, der overtog besiddelsen af forlodset i 1771; men allerede i 1782 døde han ugift, og dette tilfaldt derfor hans to farbrødre, først ritmester, amtmand over Kalundborg med flere amter, greve Carl Adolph Rantzau, der døde i 1814, og derefter greve *Frederik Siegfried Rantzau*, der var general i kavaleriet og døde i 1822.

Den førstnævnte forøgede i sin besiddertid forlodset med ca. 39 tdr. htk., som han ved auktion over Skerrildgaard i Bjerre herred 1789 købte for 4.934 rdl. og året efter ifølge kgl. bevilling lagde ind under forlodset, idet de således skulle opveje ca. 55 tdr. htk., som han samme

Rosenvold 1836. (Farvelagt tegning i Nationalmuseet).

år fik tilladelse til at sælge fra Rosenvold af det til gården hørende strøgods, der lå ubelejligst for driften. 1793 fik han tilladelse til at afhænde Asdal, det halve Hammelmose og strøgodsset, og motiveringen for hans andragende herom var den samme som for strøgodsset. For de indkomne penge skulle der købes andet gods, og indtil sådant køb kunne ske, skulle beløbene båndlægges som fideikommisskapital. Fideikommissarisk bånd blev ligeledes lagt på det beløb, der indkom ved salg af strøgods i Daugård sogn, som han i 1794 fik lov til at afhænde.

Ved disse frasalg var Rosenvold blevet det eneste tilbageblevne gods under forlodset. Med underliggende hartkorn var hovedgården i 1815 kommet ned på ca. 348 tdr., og af det i erektionsbrevet nævnte kvantum hartkorn var der således fragået over 900 tdr. I stedet for disse henstod de indkomne kapitaler, som, forøgede ved salg af noget strøgods i 1815, beløb sig til 86.000 rdl. sølvværdi, og en kgl. resolution af 3. januar 1816 bevilgede derefter, at hovedgården Rosenvold

med underliggende hartkorn og den nævnte kapital måtte anses for et greveligt forlods og nyde alle de rettigheder, som erektionsbrevet af 1756 havde forundt den Rantzau'ske familie. Samtidig tillodes det besidderen, at hans fire sønner og datteren måtte nyde greveligt navn, rang og våben.

De hidtidige besiddere af forlodset havde ikke beboet Rosenvold; men nu blev den gamle hovedbygning taget i brug som opholdssted for dem, efter at den i 1817 havde undergået en gennemgribende ombygning, hvorved gavlene blev halvtafvalmede og der skete en omdannelse af det indre. Den nye besidder, greve Frederik Siegfrieds søn, major greve *Christian Jens Rantzau*, anvendte betydelige summer til istandsættelse og udstyrelse af hovedbygningen samt til kirkerne og skovene. Beløbet anslås til 25.000 rbdl., og i sit testamente havde han endvidere bestemt, at Rosenvold skulle suppleres med den nødvendige besætning m. m., hvilket altsammen skulle udtages forlods af hans bo og for bestandig følge med forlodset. I hans dødsår 1828 blev ifølge broderen Erhardt Rantzaus dispositioner Skovgaarde på Fyn med ca. 29½ tdr. htk. forenet med forlodset.

I den nye matrikel af 1844, der trådte i kraft under den næste besidder af forlodset, sønnen greve Frederik Siegfred Rantzau, blev Rosenvolds hartkorn ansat således: sædegårdstakst ca. 36 tdr. ager, eng og skovskyld, bøndergodset ca. 295 tdr. samt ca. 47 tdr. kirke-tiender af Stouby og Hornum sogne. Greve *August Frederik Rantzau* arvede i en alder af kun seks år forlodset efter faderens død i 1846. Hoveriet blev nu afløst, og salget af fæstegodset begyndte.

1865 - 66 foretoges der med J. H. Nebelong som arkitekt en del forandringer ved Rosenvold, som man ønskede at give et mere udtalt »renæssance« præg ved hjælp af en rig anvendelse af cementfor-siringer. Tårnene forhøjedes med et stokværk; de oprindeligt lave og smalle vinduer udvidedes og fik pudsede indfatninger; gavlene ommuredes, således at de tidligere halvvalme forsvandt; en træbro, der fra bygningens vestfacade førte over til haven, afløstes af en muret bro med en lukket veranda foran indgangsdøren. Endvidere blev gra-ven, der var udtørret, atter fyldt med vand, og haven blev omdannet til park i engelsk stil. Samtidig ombyggedes ladegården.

Ved greve August Frederiks død 1904 gik besiddelsen over til hans

Rosenvoldskabet fra 1620'erne (fot. Bror Bernild).

søn, greve Kai Rantzau, og da denne allerede døde i 1906, tilfaldt forlodset greve Frederik Siegfred Rantzaus brodersøn, kammerherre, hofjægmester, lensgreve Carl Frederik Rantzau til Krengerup, til hvis frie ejendom det overgik, efter at forlodset i 1921 var ophævet. Dets samlede værdi blev efter fradrag af byrder ansat til ca. 3.767.800 kr. og til udstykning skulle afgives ca. 260 tdr. ld., hvorfor Skovgaarde blev afstået.

Ved Carl Frederik lensgreve Rantzaus død i 1925 arvedes Rosenvold af sønnen, kammerherre, hofjægmester *Jens Christian* lensgreve *Rantzau* til Krengerup; han lod 1927 - 31 hovedbygningen restaurere

VEJLE AMT

ud- og indvendig ved arkitekt J. Ingwersen. Herved blev Nebelongs »renæssance«-pynt atter fjernet. Gårdspladsens jordsmon afgravedes, så bygningens svære grundsten atter kom til syne, og indvendig forbedredes beboelsen. I 1943 overdrog greven gården til sin søn, den nuværende ejer, kammerherre, hofjægermester *Daniel* lensgreve *Rantzau*. Rosenvolds tilliggende er nu på 1.442 tdr.ld., der fordeler sig således: Rosenvold hovedgård 317, Rosenvold skov 1.057 og forpagtergårde 68. Desuden er der 5 tdr.ld. have, park m.m. Hovedbygningen rummer et betydeligt inventar og en talrig række portrætmaalier, der er kopier af originaler på Krengerup; en gammel sandstenskamin, indkøbt i Italien 1927, er opsat i hallen. I mere end hundrede år har på Rosenvold stået et stort renæssanceskab med meget rige udskæringer i de fire dørfyldninger, bebudelsen og scener af Jesu barndomsliv. Skabet er skåret i 1620'erne og hører til den vidtsprede gruppe af gode billedskærerarbejder, der tilskrives »Roskildemesteren«. Hertil er i den seneste tid kommet den berømte Rantzau'ske guldtepotte, et orientalsk arbejde, om hvis mystiske herkomst og kraft sagnene fortæller, samt feltherren Johan Rantzaus sølvvlåkrus. Disse slægtsklenodier har hidtil været på Krengerup.

P. WESTERGAARD

EJERE

Ubekendte ejere
ca. 1350 Kronen
ca. 1550 Holger Rosenkrantz

1575 Karen Gyldenstjerne
(Rosenkrantz)

1621 Ellen Marsvin
1660 Henrik Rantzau
1814 Fr. S. Rantzau

1822 Chr. J. Rantzau
1846 A. Fr. Rantzau

1925 J. Chr. Rantzau

1943 D. Rantzau

BYGNINGER

Voldsted kaldt Staksevold
ca. 1350 Ødelagt
Hovedgården oprettet og kaldt
Rosenvold

1585 Hovedbygning opført med
hjørne- og trappetårn

1817 Hovedbygningen istansat,
trappetårn nedrevet
Hovedbygningen restaureret

1865 Hovedbygningen ombygget
af J. H. Nebelong

1927 - 31 Hovedbygningen grundigt
restaureret ved J. Ingwersen

1959 Avlsgården moderniseret

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Rohden

Stouby sogn, Bjerre herred, Vejle amt

Følger man Rohden Å, der springer ud øst for Hornsyld og med stærkt fald strømmer gennem den skovklædte slugt sydvest for Ørum for i en sindig spiral at finde vej gennem de brede Rohden enge ud til fjorden nordvest for Træskohagen, finder man på højden øst for engdraget en anselig landejendom, der er vokset op i løbet af de sidste hundrede år. Mens alle vore store, gamle herregårde er blevet formindskede, har Rohden fra den meget beskedne begyndelse, to halvgårde, udviklet sig til en herregård på 46 tdr. htk. vel udstyret med ager, eng og skov.

1662 nævnes Rohden første gang. Da lå der på bakken to halvgårde, der hørte til Rosenvold gods, hver på $6\frac{1}{2}$ tdr. ld. med skov til 166 svins olden. Navnet tyder på, at helgården, som må ligge forud

for halvgårdene, er opstået ved, at en mand fra Belle har ryddet skov. I løbet af de følgende hundrede år må de to fæstere have skiftet her- skab; thi i 1758 skøder greve Christian Friis, der foruden grevskabet Frijsenborg ejede Boller og Møgelkær i Bjerre herred, de to gårde til sin forvalter på Frijsenborg *Hans Erik Saabye* (1713 - 76). Efter at han 1763 havde købt Brandbjerg i Kollerup sogn, Tørrild herred, må han have solgt de to halvgårde til *Jørgen Hvas de Lindenpalm* til Tirsbæk, Bryskesborg (nu Williamsborg) m. m., der var gift med Maren Loss. Da det gik tilbage for dette af folkesnakken bagvaskede ægtepar, måtte de i halvfjerdserne sælge det meste af deres gods, der- iblandt de to gårde; i 1771 købte *Christen Mikkelsen Kjær* halve Roh- dengaard og i 1772 anden halve Rohdengaard (9 tdr. htk. hver), men i 1789 ejede han kun den ene, som senere kaldtes Neder Rohden. Hans søn Jens Bay Kjær testamenterede 1826 denne gård til sin datter Chri- stiane, der 1827 giftede sig med *Jørgen Hansen*, som, efter i 1839 at have købt Borchsminde, 1840 solgte Neder Rohden til sin svoger *Jacob Lund Eggertsen*. — På Over Rohden sad i århundredets første fjerdedel *Jens Sørensen Buch* (død 1824); den næste ejer *Nicolai Jen- sen Jelling* solgte 1827 gården for 4.850 rbdl. sølv til procurator *Johan- nes Brorson*, en søn af herredsfoged i Bjerre-Hatting herreder Frederik Quist Brorson. Han arbejdede fra sin tidligste ungdom på faderens kontor i Bjerre, hvor han efter at have taget dansk juridisk eksamen blev fuldmægtig. 1825 blev han prokurator; efter at have bosat sig på Over Rohden blev han landvæsenskommissær og formand for afløs- ningen af jagtretten i Vejle amt, 1851 kammerråd og døde i 1865. Han var gift med sin moster Petra Bager, der døde 1885 96 år gammel.

Det viser prisstigningen på landejendomme i løbet af 42 år, at Eg- gertsen på Neder Rohden i 1869 måtte betale enken efter den næste ejer *H. P. Lasson*, der var fader til læge G. Lasson i Århus, ca. 60.000 rbdl. for Over Rohden, der var sat til 13 tdr. htk. og havde et tillig- gende på 215 tdr. ld. ager, eng og skov.

Eggertsen slog nu de to gårde sammen. Over Rohden, der lå i haven vest for den nuværende hovedbygning, blev revet ned, og avlsbygning-erne på Neder Rohden ombyggede i grundmur og udvidede; dette arbejde blev afsluttet i firserne. Derved var den nuværende herregård Rohden blevet skabt. Jacob Lund Eggertsen havde seks børn; efter

Hovedbygningen set fra sydøst (fot. Niels Elswing).

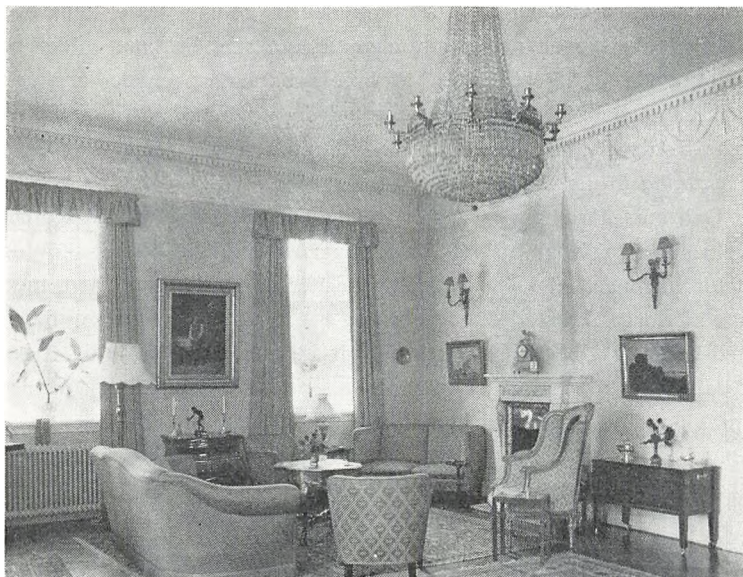
hans død overtog de to af sønnerne Carl og Emil, den tredje Jens Bay var grosserer i Vejle, og de tre døtre Augusta, Stine og Emma gården. Disse fem søskende boede i god forståelse i det gamle stuehus af egebindingsværk, der lå som gårdens nordre længe ved foden af den bakke, som det nye Rohden blev bygget på. Da den ældste broder Carl, der vistnok var den ledende og stod for landbruget, var død, savnede de fire andre ham og blev enige om at sælge deres ejendom, som nu var sat til ca. 30 tdr. htk., og hvortil hørte Tybo Mølle og nogle lejehuse; de afhændede den i 1897 for 230.000 kr. og flyttede til København, hvor den længstlevende, frøken Emma, døde 1925,

Køberen var baron *Flemming Einar Lerche* (1872 - 1911), broder til lensgreven på Lerchenborg. Han var gift (1896) med Anna Sophie Lüttichau, en datter af den daværende finansminister, kammerherre Christian Ditlev Lüttichau til Tjele. Det unge par opførte og indrettede i 1898 - 1900 Rohdens nuværende hovedbygning med Ulrik Plesner som arkitekt. Når man har arbejdet sig op ad den stejle bakke fra ådalen, ser man på plateauet foran dets sydskråning mod avlsgården

det rolige velproportionerede hus, der fremtræder hvidpudset og er tækket med glaserede tagsten. Over en høj kælder, der rummer økonomiligheden, er det bygget op i én etage med opholdsværelser og en mansard med sove- og gæsteværelser. Fra indgangen midt på nordsiden fører en trappe op til hallen, hvorfra man til højre kommer ind i den store dagligstue, der går igennem hele huset og i vestgavlen har en udgang til haven. Ligeledes i sydsiden ligger godsejerens kontor med udsigt over avlsgården ved bakkens fod. Til venstre er der spisestue. Arkitekten har fulgt traditionen fra det 18. århundredes symmetriske anlæg i værelsernes placering, men den beboede og opvarmede hall med sin diskrete trappe op til soveværelserne knytter stuerne langt fastere sammen end de gamle huses kølige, smalle entré; de mørke døre og paneler bidrager sammen med de brede, magelige stole og sofaer, de store borde og de åbne kaminer til at skabe en egen tidsbestemt hygge i de store stuer, der er lige så forskellige fra klunke-tidens forvirrede og overfyldte interiører som fra nutidens af for store vinduer prægede rum. Huset er meget fint placeret i terrænet. Haven ligger mod vest på bakket jordsmon med plæner og en andedam, og de store træer giver læ for vestenvinden. Mod syd har man fra soveværelset udsigt over skoven og Vejle Fjord.

I 1900 flyttede det unge par op i det nye hus; det gamle stuehus blev nedrevet, og med benyttelse af dets egebindingsværk opførtes to næsten kvadratiske bygninger, der blev taget i brug som herskabsstald og vognport (senere garage). Baron Lerche, der tog sig ivrigt af gårdens drift, blev kort før sin tidlige død valgt til medlem af Vejle amtsråd og udnævnt til hofjægermester. Baronesse Anna Sophie Lerche styrede derpå ved hjælp af en forvalter gården i en halv snes år, indtil hun 1922 antog sin unge brodersøn *Folmer Lüttichau* (født 1898), der var uddannet som landmand, som forvalter; efter at han havde haft gården i forpagtning i sommeren 1923, købte han den i oktober. 1924 påtog han sig stillingen som godsinspektør på Kalø. 1934 holdt han bryllup med Ingeborg Carl, datter af godsejer Poul Carl til Møllerup. Baronesse Lerche var i 1931 flyttet til en villa ved Holtserhage syd for fjorden.

I sin over fyrreårige ejertid har hofjægermester Lüttichau, som den initiativrige landmand han er, udfoldet en stor virksomhed på Roh-

Havestue (fot. Niels Elswing).

den. Bl. a. er den ca. 70 tdr. ld. store eng, der strækker sig øst for åen fra fjorden næsten til Årup mølle, blevet kultiveret og indhegnet og er nu et ypperligt græsningsområde for ungvæget. Ejendommen er blevet stærkt udvidet og smukt afrundet ved køb af betydelige arealer: Årup mølle, der ligger ved åen over for Tybo mølle, de to Ullerup gårde, der ligger tæt ved Rohden mod øst, og som fra gammel tid har hørt til Rosenvold gods, samt en del af Ullerup skov, der støder op til Rohden skov og ligeledes har tilhørt Rosenvold. — Avlsgården, der bestod af ganske gode grundmurede bygninger fra Eggertsens tid, er blevet ombygget, moderniseret og udvidet. Stråtagene er erstattede af tegltage. Laden er forlænget mod vest af en bindingsværksbygning, der rummer vognport og magasin; og øst for den ligger nu en stor hjelm. Kostalden mod vest, der ved en portbygning var sat i forbindelse med lade og magasin, blev i 1941 afløst af en helt ny moderne indrettet bygning. Senere er et stort ørreddambrug med 50 damme blevet oprettet. Gården har sit eget vandværk; ved hjælp af en hævert

ROHDEN

føres store vandmængder rundt i alle dens bygninger fra et kildevæld dybt inde i skoven nedad stranden til; omkring bassinet er der en ualmindelig frodig vegetation af høje vandplanter, og der er stærk vækst i de slanke bøge på den lermuldede skovbund. Hofjægermesteren overdrog 1965 ejendommen til sin søn, forpagter af Møllerup *Flemming Lüttichau*.

Den herregård, der er vokset frem af de to fæstegårde på Rosen-vold gods, omfatter nu 445 tdr. ld. ager og eng, 200 tdr. ld. skov og 3 tdr. ld. have, ialt 648 tdr. ld. og begrænses mod vest af åen, mod syd af fjorden og støder mod nord og øst op til gårde og huse i Belle; ved købet af Ullerup gårdenes 150 tdr. ld. blev grænsen flyttet et betydeligt stykke mod øst. Det hvide hus med det høje blå tag danner midtpunkt i et område med al fjerdegnens rige naturskønhed.

EJLER HAUGSTED

EJERE

- 1758 H. E. Saabye
 ca. 1763 J. Hvas de Lindenpalm
 1771 Chr. M. Kjær
 1827 J. Hansen (Neder Rohden)
 1840 J. Lund Eggertsen
 1789 J. Buch (Over Rohden)
 N. Jelling
 1827 Johs. Brorson
 H. P. Lasson
 1869 J. L. Eggertsen (gården samlet)
- 1897 Fl. E. Lerche
- 1923 F. Lüttichau
- 1965 Fl. Lüttichau

BYGNINGER

- To halvgårde
- Over Rohden nedrevet og
 Neder Rohdens avlsgård
 ombygget og udvidet
- 1898 Hovedbygningen opført
 ved Ulrik Plesner
- 1900 Neder Rohdens stuehus
 nedrevet, stald og vognport
 opført
- 1941 Avlsgården ombygget ved
 F. og R. Jensen, Vejle

Hovedbygningen set fra gårdspladsen (fot. Niels Elswing).

Ørumgaard

Ørum sogn, Bjerre herred, Vejle amt

Desværre er Ørumgaards tidlige historie ukendt. 1458 tilhørte gården væbner *Ove Skale*, hvis datter Anne ved ægteskab bragte den til væbner *Peder Terkelsen (Væbner)*, som var død i året 1506, da det nævnes, at hans arvinger har en strid med Barritskøvs ejer om Høvelkærbjerg og Høvelkærfang. Sønnen Svend Pedersen nævnes 1532 som ejer af Ørumgaard, og da hans eneste søn Peder Svendsen 1565 faldt ugift i krigen, gik gården over til søsteren Kirsten Svendsdatter, gift med *Mogens Mogensen (Harbou)* (død før 1589). Efter disse gik den i arv til sønnen Jens Mogensen (Harbou), som døde 1635, hvorpå hans enke Birte Knudsdatter Bille overtog den. Hun døde 1648 og efterlod Ørumgaard til sin broder *Henrik Bille* til Billeskov og Skerrildgaard, og ved hans død i 1655 tilfaldt den hans søn Knud Bille. I

1662 havde Ørumgaard 44 tdr. htk., og Knud Bille lagde endnu 12 tdr. htk. ufri jord under gården. Matriklen 1688 satte gårdens hartkorn til 26,62 tdr., dens dyrkede areal til 152,2 tdr. ld. Knud Bille døde 1684, medens hustruen fru Mette Gyldenstjerne overlevede ham til 1713. Deres søn, senere etatsråd Axel Bille (død 1739) arvede gården og overdrog den 1732 til kaptajn *Frederik Trolle*. Ørumgaard havde da 27 tdr. htk. hovedgårdstakst, 7 tdr. skov- og mølleskyld, 41 tdr. tiender og 221 tdr. htk. bøndergods. 1739 solgte han godset til forpagter *Poul Marcussen*, Drenderup, som 1755 lagde 5 tdr. htk. afbrudt bondegårds-jord i Hornum by under Ørumgaard. 1769 skødede han den til sin søn Peder Marcussen, død 1779. På auktion efter ham 1780 købtes Ørumgaard med 34,41 og 217 tdr. htk. samt ufri jord 77 tdr. htk. for 40.000 rdl. af birkedommer *Tobias Jantzen*, der døde 1804 efter i 1792 at have solgt Ørumgaard for 60.000 rdl. til *Mikkel Kjær* fra Rohden, og Svends mølle til ejeren af Williamsborg i Daugård sogn, Johan Frederik von Schmidten.

Mikkel Kjær skildres som en foretagsom mand og dygtig agerdyrker, der allerede i begyndelsen af det 19. århundrede merglede gårdens marker og hegnede dem med jord- og stendiger. Men uagtet han med tilladelse af staten i 1790'erne havde frasolgt størsteparten af bøndergodset for ca. 800 rdl. pr. gård, der næsten alle var på 7 tdr. htk., kunne han vanskelig klare sine forpligtelser. Det hjalp heller ikke stort, at han huggede stærkt i skovene, især i en skov ved Vejle Fjord, hvorfra han forsynede det lille russiske hof i Horsens med brænde. 1820 blev der på statens vegne gjort indførsel i gården, og på auktion i hans bo samme år solgtes Ørumgaard tillige med Ørum kirke for 21.500 rbd., omtrent det beløb, bygningerne var ansat til i brandforsikringen. Køberen var greve *Christian Jens Rantzau* til Rosenvold, efter hvis død 1828 hans enke Beate Antoinette Rantzau, havde den til sin død 1839, da den kom til *O. P. Rønberg*, tidligere Borchsminde (til dels oprettet af en parcel fra Ørumgaard), for 41.600 rbd. Han solgte 1840 Ørum kirke med kirke- og kongetiende, ialt 16 tdr. htk., for 5.000 rbd. til gårdens daværende forpagter. Ørumgaard afhændedes 1851 for 66.000 rbd., hvortil kom 6.500 rbd. for besætning m. m., til etatsråd *Johan Christian Frederik Eckardt* (1823 - 1899).

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

J. Chr. Fr. Eckardt blev student 1841 og studerede derefter jura, men opgav studiet og gav sig til at lære landvæsen på Ødemark ved Sorø og på Hofmangave på Fyn. Han meldte sig frivilligt til hæren 1848, udnævntes til løjtnant, men angrebes af en langvarig sygdom, hvorfor han søgte helbredelse ved omfattende rejser. Efter hjemkomsten købte han Ørumgaard, der snart kom i mønstergyldig drift. Han dræned alle gårdens marker i årene 1852 - 63 og var formentlig den første jyske landmand, der gennemførte denne grundforbedring, som han havde lært at kende i Skotland. Desuden foretog han hver tænkelig forbedring i gården og på markerne: en udmærket god kvægbesætning fremelskedes, roedyrkning i større stil påbegyndtes, engene planeredes til overrisling, og skovene afgrøftedes, ligesom de åbne partier tilplantedes med passende træarter. Fra hver egn så folk hen mod Ørumgaard under forventning om belæring og berigelse; en god sag tog Eckardt sig gerne af. Han var i en årrække formand for Vejle Amts Landboforening og udrettede meget her. Sammen med andre stiftede han Foreningen af jyske Landboforeninger. Etatsråd

Ørumgaard ca. 1867. Efter Richardt og Secher.

Eckardt var landvæsenskommissær, amtsrådsmedlem, 1856 - 58 og 1861 - 64 medlem af folketinget, valgt i Bjerrekredsen. Efter J. Chr. Fr. Eckardts død overtoges Ørumgaard af enken, etatsrådinde Jensine Caroline Eckardt, som døde 1908, og samme år solgte deres arvinger for 270.000 kr. Ørumgaard med besætning og inventar til baron *Henrik Georg Wedell-Wedellsborg*, der var broder til Williamsborgs ejer. 1942 solgtes den til baron *Holger Jørgen Gottlob Frederik Rosenkrantz*, der fra den gamle slægtsbesiddelse Sophiendal medførte fine gamle møbler og malerier, hvormed han på Ørumgaard skabte en meget smuk beboelse. Kort før sin død solgte baronen i 1961 ejendommen til *Knud Højgaard jun.*

Ørumgaard ligger smukt ved Oldnæs skov og bæk. Hovedbygningen ud mod syd til haven og parken, der også strækker sig vest for gården, bestod oprindeligt af en hovedfløj i ét stokværk, opført på tomten af en middelalderlig bygning, hvis kælderfundament af kampe- og mursten i munkeskifte endnu tydeligt ses. Kælderen har særlig svært bjælkeloft og målte i oprindelig skikkelse 5 × 9 m, men en udvidelse, hvorved den blev gjort 21 m lang, er dog også fra meget gammel tid. Hovedbygningen er ombygget i 1855 i grundmur af røde

sten. I 1868 og 1870 blev et pavillonagtigt midterparti samt to sidefløje tilbygget, og ladegården stammer fra 1910 - 17. Fra hovedbygningens østlige sidefløj udgår mod øst en længe, der rummer økonomibygning, og øst for hovedbygningen ligger et drivhus i haven. Gården har indtil ca. 1940 haft en ældre lade liggende øst for kostalden samt et ishus af egebindingsværk, begge tækket med sten; men disse bygninger eksisterer ikke mere. Gården har eget vandværk, hvortil vandet ledes ved tryk fra en lille kilde oven for gården. Ørumgaards areal udgør 270 tdr.ld. ager, 20 tdr.ld. eng og 160 tdr.ld. skov. Skoven består væsentlig af bøg, ask og eg. Bevoksningen er overordentlig smuk.

I nyeste tid har industrien holdt sit indtog på den gamle herregård. På de vestligste marker er i 1965 åbnet en af Jyllands mest moderne grusgrave, og ved vejen Ørum-Balle sættes i 1967 Jyllands første kalksandstensfabrik i gang.

Til Ørumgaards skove knytter sig følgende to sagn: I Oldnæs findes et hængedynd, hvori en karl med heste og vogn er forsvundet;

Dagligstue (fot. Niels Elswing).

VEJLE AMT

den vilde jæger grev Ott jager i skoven til Ørumgaard. Han kommer fra Boller, og næsten hvert døgn farer han hen over egnen. Da han var ung og skulle gå til alters i Ørum kirke, tog han det indviede brød ud af munden, satte det på et »ligtræ« og skød til måls derefter. Men siden havde han aldrig ro og jog både årle og silde. Han kastedes endelig på sygelejet, men kunne ikke dø. Præsten kom da for at berette ham, men den døende sagde, at han ikkun nærrede ét ønske, og det var, at han efter sin hedengang fremdeles måtte jage. Til sidst døde han, men endnu den dag i dag jager han i Ørumgaardsskove, indtil han forsvinder ud over Hostrup i Stovby sogn. Mange hunde følger ham, og det suser i luften, når han kommer. Traditionen om den vilde jæger findes vidt udbredt i dansk og europæisk folketro; som hedensk levn knyttet til Ørumgaard vidner sagnet, at gård og egn er gammelt kulturstrøg.

RASMUS MORTENSEN

EJERE

1458 Ove Skale
Peder Terkelsen (Væbner)
1565 Mogens Mogensen (Harbou)
1648 Henrik Bille
1732 Fr. Trolle

1739 P. Marcussen
1780 T. Jantzen
1792 Mikkel Kjær
1820 Chr. J. Rantzau
1839 O. P. Rønberg
1851 J. Chr. Fr. Eckardt

1908 H. G. Wedell-Wedellsborg

1942 H. J. G. Fr. Rosenkrantz
1961 K. Højgaard

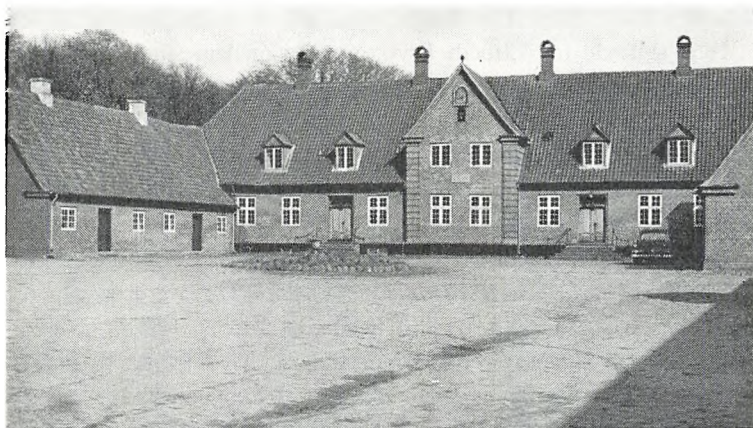
BYGNINGER

Hovedbygning opført

ca. 1735 Bindingsværkshus i ét
stokværk

1855 Hovedbygningen ombygget
1868 - 70 Midtpartiet og sidefløje
opført

1910 - 17 Ladegården ombygget

Hovedbygningen set fra gården (fot. Niels Elswing).

Williamsborg

Daugård sogn, Hatting herred, Vejle amt

De gentagne fjendtlige indfald i Jylland omkring midten af 1600'erne voldte ikke mindst Vejleegnen stor fortræd. Her var fra gammel tid flere overfartssteder mod Fyn, og ved disse dvælede ofte betydelige dele af de fjendtlige hære gennem længere perioder under forsøg på at trænge frem til øerne. Resultatet blev gerne flere mere eller mindre ødelagte landsbyer og gårde. Således havde Daugård by og sogn allerede efter Torstenssonsfejden 1645 - 47 en række nedbrudte og øde gårde, og heraf tog fru *Lisbeth Bryske* på Tirsbæk år 1655 anledning til at oprette en helt ny storgård, *Bryskesborg*. Det var den nordøstlige del af Daugård sogns bymarker hen imod nogle skovpartier på ujævnt terræn ved skellet til Ørum og Ørumgaard, der lagdes under Bryskesborg, hvis bygninger rejstes lige overfor kirken, så haven stødte

umiddelbart til vejen forbi kirkegården. Imidlertid led egnen også hårdt i Karl Gustavkrigene, og 1661 meldes godset Bryskesborg med 31 tdr. htk. »ganske nedbrudt og øde«. 1656 havde der kunnet sås 11 tdr. rug, 11½ tdr. byg, 40 tdr. havre og avles 45 læs hø; 1661 var udsæden kun 10 skpr. rug, 6 skpr. byg og 4 tdr. havre, høavlen 30 læs.

1666 skiftede fru Lisbeth Bryske godset mellem sine børn; *Steen Bille* fik Tirsbæk, hvortil Bryskesborg hørte som avlsgård. 1684 overlod han Bryskesborg til Rasmus Nielsen kvit og frit på livstid, mod at han skulle opføre gårdens udlænger, medens Bille selv ville bygge et stuehus. I matriklen 1688 ansattes hartkornet til 19,82 tdr.; det dyrkede areal udgjorde 124,6 tdr. ld.

Gården havde fremdeles i henvend hundrede år ejer sammen med Tirsbæk, indtil *Jørgen Hvas de Lindenpalm* 1774 overdrog den (21 tdr. htk. hovedgårdstakst, 33 tdr. tiendehartkorn og 185 tdr. bøndergodshaftkorn) for 28.000 rdl. sammen med selve Tirsbæk til sin svigersøn, den berygtede brigadér *William Halling*, men blev selv på Bryskesborg som forpagter og ombyggede hovedbygningen, der fik en tavle med hans våben og hans og Maren Loss' monogrammer over årstallet 1774. Halling fik 1775 kgl. bevilling på at give den navnet *Williamsborg*. 1783 solgte han den (21, 33 og 219 tdr. htk.) for 33.520 rdl. til generalauditør i søetaten *Christian Kallager* til Rugballegaard, »den gale Kallager«, en for sit ekscentriske væsen bekendt godsejer, der efter at have været under opbud 1788 - 92 blev taget i forvaring iflg. højesteretsdom, fordi han havde skudt en politimand i Randers. Han skødede 1784 *Williamsborg* for 38.150 rdl. til *Johan Frederik von Schmidten*, en apotekersøn fra Horsens, 18 år gammel og ukendt med landbrug.

Da v. Schmidten var så ung, havde han sin kurator med i Randers ved afslutningen af handelen, og den gale Kallager lod nu bringe punch ind for efter god gammel jysk skik at drikke lidkøb. Von Schmidten bar efter hin tids mode lange stive ridestøvler, og som han nu allerbedst sad ved bordet, tog Kallager kedlen med kogende vand og hældte det ned i von Schmidten's støvler, idet han sagde: »Der har I punch«. Den unge godsejer var godmodig nok til ikke at gøre videre derved, men kurator greb sin stok og gav Kallager en dygtig omgang prygl for sådan usædvanlig måde at skænke punch på. Et

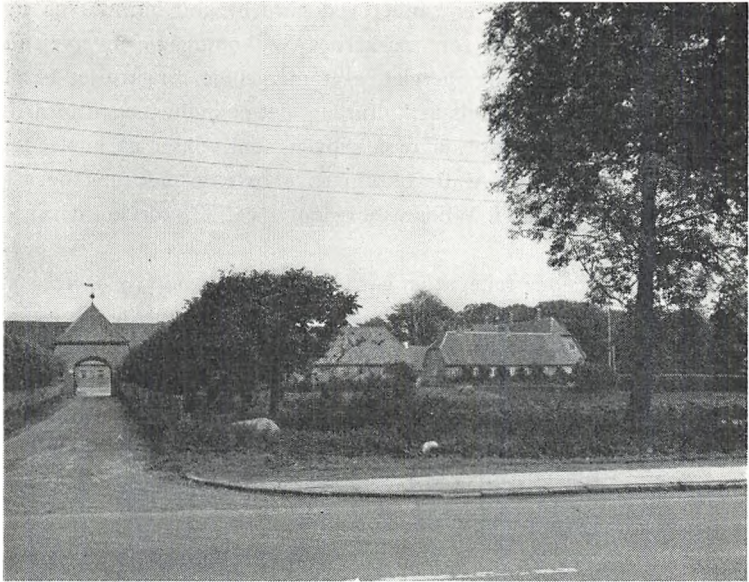
Brigadér
William Halling
(† 1796).
Maleri fra
1775 på
Frederiksborg.

andet træk fra v. Schmidts første ejertid fortælles: Han red en dag i sin egen skov, hvor nogle skovtve netop havde fældet et træ, en stor bøg, som lå tværs over vejen, og som de nu var i færd med at save over. I dette øjeblik så de godsejeren komme ridende og opdagede ham så sent, at flugt var umulig; thi han holdt allerede ved det væltede træ, der spærrede ham vejen. Betuttede gav de sig til at rydde grenene til side foran hesten og ventede et forfærdeligt tordenvejr. Men imod al bange forventning sagde v. Schmidten blot: »Mange tak skal I have, børn, for jeres ulejlighed«. Hvorefter han red videre. Disse frie tilstande på Williamsborg varede dog kun kort. Godsejeren

blev så dygtig en landmand som nogen på egnen, og bønderne sagde siden: »Da han kom her, forstod han et it, men han lar et sgu«. Han var meget afholdt. Han købte 1792 Daugård kirke- og kongetiende for 9.000 rdl. af Mikkel Kjær, Ørumgaard, 25 tdr. 2 skpr. htk., samt kirkejord på Daugård mark, 4 skpr. 3 fdkr. htk., Svends mølle, skovskiftet Enemærket, en eng ved Svends mølle og Brøde skov.

Von Schmidten begyndte nu at sælge sit bøndergods, der lå i Daugård sogn, Remmerslund, Hedensted, Torup, Gejsager, Stovby, Hyrup og Vrigsted, og 1810 skødede han Williamsborg med Daugård sogns konge- og kirketiende samt tilbageværende bøndergods (46 tdr. htk.) for 106.500 rdl. til regimentskvartermester *Jeremias Müller Secher*. Til Williamsborg hørte da: fri hovedgårdstakst 20½ tdr. ager og engs hartkorn, skovskyld 1 td. 4 skpr., begge tienderne af Daugård samt 45 tdr. ager og eng, 4 skpr. skovskylds hartkorn. Secher solgte 1810 kirken med begge tienderne til bønderne, afhændede en stor del skov, 4½ skp. htk., samt af det endnu resterende bøndergods 35 tdr. htk., men han kunne ikke udholde de sørgeligt lave konjunkturer og måtte 1824 sælge hovedgården med det øvrige tilliggende til stiftamtmand *Niels Emanuel de Thygeson*, Bygholm og Matrup for 14.600 rbdl., der endnu solgte 4 tdr. htk. bøndergods herfra, hvorefter gården ved udlægsforretning 1827 overdroges til kammerjunker *Carl Gustav Lillien-skiold* i Horsens for 17.000 rbdl. Han døde 1830, hvorefter hans moder og søstre arvede gården, som søstrene efter moderens død i året 1837 solgte for 26.200 rbdl. til *Carl Henrik Martini*. Til Williamsborg hørte da kun 4 tdr. 5 skpr. htk. bøndergods, hvorpå stod 11 huse, alle i Daugård by. Gårdens besætning var 1838 12 heste og 80 køer. Martini døde 1860, og hans enke Margrethe Martini, ejede Williamsborg til sin død i 1890. Hendes arvinger solgte den samme år til løjtnant *A. P. Frederiksen*, Elkærsholm, for 212.000 kr. Han døde 1901, og arvingerne afhændede året efter gården for 180.000 kr. til løjtnant, landbrugskandidat baron *Hans Rudolph Gustav Wedell-Wedellsborg* (død 1954), hvis enke 1961 solgte den for 1.550.000 kr. til *S. E. J. Broholm*. 1964 blev gården overtaget af *C. B. Løvensgreen*.

Hovedbygningen, formentlig opført omkring 1775 af brigadér William Halling, er et trefløjet énetages anlæg med gennemgående frontispice på hovedfløjen, samt en række kviste. Det enkle, men holdnings-

Gården set fra syd (fot. Niels Elswing).

fulde anlæg ligger mod øst til den store og smukke gamle have og park, som også strækker sig mod syd til landevejen efter Ørum. I foråret 1967 er hovedbygningen blevet grundigt restaureret.

Avlsbygningerne stammer fra 1912, da de opførtes efter brand, der opstod den dag, kong Frederik VIII blev bisat. De tre nye, sammenbyggede udlænger slutter sig omkring den særdeles rummelige gårdsplads smukt til den solide, stilfulde hovedbygning, så helheden virker rolig og harmonisk. De to sidelænger er opført af røde mursten og tækket med tegl. Den sydlige længe har en portal, gennem hvilken der er indkørsel til gården fra landevejen, og længen indeholder hestestald, vognport og en sostald. Nordlængen er kostald, og fra denne udgår en sidelænge med kviestald mod nord. Medens søndre og nordre udlænge byggedes ovenpå de gamle fundamenter, udvidedes laden noget i vest. Den er opført af træ og tækket med asbest ligesom svinestalden. Kostalden har jernbjælker og murede hvælvinger. Der hører 6 huse uden jord til gården samt en ejendom på 14 tdr. ld.

VEJLE AMT

Williamsborgs jorder er samlet ved gården: god lermuld på ler-underlag. Terrænet er for markernes vedkommende overvejende jævnt, jorden drænet og merglet, eget mergelleje. Engarealet består dels af lavmoseeng og dels af kultureng, det er indhegnet til løsdrift. Smuk, frodig og velpasset er også skoven, som vokser på kuplet terræn langs med Ørum Å. Bevoksningen er overvejende bøg og ask, dog også en del eg. Til Williamsborg hører ca. 327 tdr. ld., deraf 75 tdr. ld. skov.

Det kan jo næppe fejle, at en gård som Williamsborg, placeret som den er midt i landsbyen, af hvis fællesjorder den oprindelig er opstået, gennem tiderne har haft stor betydning for det stedlige bondesamfunds udvikling. Længe så bønderne vel med ikke ringe uvilje hen til herregården med de særlige privilegier, men siden og da navnlig op mod nyere tid ændredes forholdet sikkert. På et veldrevet gods kunne adskillige landbrugsfaglige forsøg gøres, som efterhånden blev omgivelserne til gavn, praktisk og økonomisk.

RASMUS MORTENSEN

EJERE

- 1655 Lisbeth Bryske
- 1666 Steen Bille
- 1686 Anders Rosenkrantz
- ca. 1740 N. de Linde
- 1757 J. Hvas de Lindenpalm
- 1774 William Halling
- 1783 Chr. Kallager
- 1784 J. Fr. von Schmidten
- 1810 J. Müller Secher
- 1824 N. E. de Thygeson
- 1827 C. G. Lillienskiold
- 1837 C. H. Martini
- 1890 A. P. Frederiksen
- 1902 H. R. G. Wedell-Wedellsborg
- 1961 S. E. J. Broholm
- 1964 C. B. Løvengreen

BYGNINGER

- 1655 Bryskesborg oprettet
- 1661 Gården nedbrudt
- Stuehus opført
- 1774 Hovedbygningen ombygget ved Anders Møller
- 1775 Gården nu kaldt Williamsborg
- 1912 Avlsbygningen genopført efter brand
- 1967 Hovedbygningen restaureret

Hovedbygningen set fra sydøst (fot. Niels Elswing).

Tirsbæk

Engum sogn, Hatting herred, Vejle amt

Tirsbæk må være opstået som særbrudsgård, dannet af ryd i skovbræmmen langs Vejle Fjord. Formodningen herom styrkes ved det ældste dokument, hvori gården nævnes, og som trods godsarkivets ødelæggelse er bevaret os i afskrift. 1401 tog velbyrdig mand Jens Laugesen (Dyre) af Tirsbæk på Egit birketing tingsvidne på, at »alt gods, som ligger i Bredballe og Tirsbæk, haver været frit gods af hendskab, foruden et landbo, kongen haver der, og der ligger redelige markskel med sten og stabel mellem Romsmark, hr. kongens birk, og det forsagte gods«. Dokumentet, der har interesse som et af de ældste kendte vidnesbyrd om et hjemligt adelsbirk, fortæller os sikkert mellem linierne om en strid mellem kronen og Tirsbæk, der har drejet sig om birkernes grænser, og at det ikke har formået at ende denne

strid, viser flere episoder i gårdens historie, medens den endnu tilhørte dens første kendte ejerslægt, som søn efter fader i seks slægtled sad til huse på stedet.

Når den ældgamle Dyre-æt, som i sit våben førte to sølverne veselhorn i blåt felt, er kommet i forbindelse med Tirsbæk, taber sig i middelalderens mørke. Lisbeth Bryskes slægtbog nævner *Lauge Jensen* som gårdens ejer, og da dette vel nok står til troende, har Jens Laugesen altså ikke været den første mand af Tirsbæk-linien.

Jens, som havde Kirsten Ketelhut, skrev sig dog også til Staby i Ulfborg herred, og efter hans død i 1430'erne havde hans ældste søn, som blev stamfader til de senere Dyre'r, Solskov i Nørvang herred, mens den yngste søn Iver arvede Tirsbæk. En datter af ham og hans hustru Kirstine Oxe var den stolte og herskesyge fru Mette, der ægtede den bekendte norske rigsråd Knud Alfsen og senere Sveriges rigsforstander Svante Nielsen Sture. Sønnen Vincents Iversen til Tirsbæk klagede 1469 over lensmanden på Hønneborg, der påny havde søgt at lægge Bredballe under Romsbirk, og hans foged fremlagde på Jelling sysselting gode, gamle, beseglede breve og tingsvidner lydende på byen med dens tilliggelse og birkeret, så at han vandt sagen med glans. Alligevel genoptoges striden under hans søn; skønt denne 1531 fik kongebrev på Bredballe og hovedgården Tirsbæk »udi et frit birk med al birkeret«, således som hans forældre før ham, udvirkede en ny Hønneborg-lensmand snart efter et andet brev med det stik modsatte indhold, men herredagsdommen, som faldt 1533, stadfæstede påny gårdens ret, og fra nu af bestod dens birk uanfægtet til 1799.

Ove Vincentsen, som førte denne sag til ende, antog ligesom sine brødre navnet *Lunge* efter deres moder fru Kirsten Lunge, der havde bragt sin mand Asserstrup på Lolland, og hvis slægt var uddød på sværdsiden; men de bevarede selvfølgelig deres fædrene våben. Dette første slægtled af de nye Lunger betegner Tirsbæk-ættens kulmination. Under Christiern II's svenskekrig kommanderede hr. Ove krigsskibet Maria og solgte indbragt bytte i Reval, en tjeneste, som 1519 belønnedes med tilladelse til i ti år i træk at måtte udføre 50 stude og 10 læster sild. 1523 gik han hurtigt over til hertug Frederik, og resten af sit liv deltog han i første linie i dansk politik. Han blev rigsråd sammen med to af sine brødre, ridder og en af statholderne i Sønder-

Hovedbygningen set fra sydvest (fot. Bror Bernild).

jylland. Skønt han endnu ved midten af 1520'erne holdt sig til katolikkerne, nærmede han sig dog i de afgørende år til Mogens Gjøe. Han hørte til den minoritet, der sprængte herredagen i København efter Frederik I's død; han var mellem de råder, der sendtes til hertug Christian for at tilbyde ham kronen, og efter adelens nederlag i slaget ved Svenstrup deltog han sammen med Mogens Gjøe og Peder Ebbesen Galt i forsvaret af Randers, hvor krigslykken vendte. Året efter drog han selvanden i sendefærd til Gustav Vasa for at hente hjælp og virkede siden sammen med Johan Friis som »kriksråd« under Københavns belejring, hvor han tillige havde en kommando. Efter hovedstadens fald deltog han i den konstituerende rigsdag, og ved kroningen 1537 bar han kronen. I sine sidste år var han på diplomatiske rejser til Brunsvig og i Nederlandene. Da han døde 1540, sad han inde med Aastrup og Vrejlevkloster len i Vendsyssel.

Til denne landsdel blev han knyttet ved sit andet ægteskab; da hans første hustru Karen Rosenkrantz var død efter at have skænket ham fire døtre, opnåede han pavelig dispensation til giftermål med

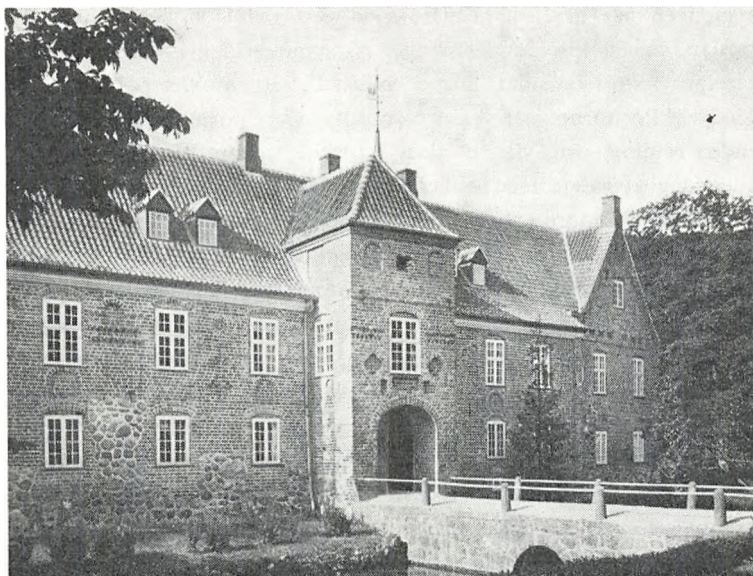
enken Anne Friis, hvis moder var en af de gamle Lunge'r, og som bl. a. bragte ham deres slægtsgård Odden. Hr. Ove blev en af landets rigeste stormænd; ved ledingsansættelsen i 1525 takseredes han til 10 glavind, medens kun to andre (Mogens Gjøe og Predbjørn Podebusk) sattes højere. Men rigdommen har næppe gjort ham rundhåndet; han er blevet kaldt Oluf Kage (karrig), og sagnet ved at fortælle, at han stod i pagt med den onde; da bønderne havde lovet ham så meget land, han kunne indride på et spædt føl, medens præsten stod på prædikestolen, fløj han så hastigt som en fugl, og bagved rendte to sorte svin, der oprodede marken til hegn. Som død rider han om natten den vilde jagt over markerne, uden dog at gøre nogen fortræd. Det er vel muligt, at han har indledet den godspolitik, som hans søn senere drev, og at han i voldsomme kamptider har været en hård herre. Om hans historiske interesser vidner det, at han skaffede bogtrykkeren Hans Vingaard lov til at trykke Rimkrøniken i ny udgave.

Da hr. Ove Lunge var stedet til hvile i Engum kirke, fik hans yngre sønner Odden, medens den ældste søn *Iver* overtog slægtens stam-sæde. Han prøvede i sine unge dage tjenesten ved hove, og som så mange andre adelsmænd deltog han i Den nordiske Syvårskrig, men han havde ikke arvet faderens vidtspændende politiske interesser. Som godsejer arbejdede han både med dygtighed og held, idet han afrundede sine besiddelser og skaffede sig bøndergods og ugedagsfæstere i selve sognet; nogle år før hans død kunne der i et tingsvidne udtales, at han da var kommet i besiddelse af næsten hele Engum by og størsteparten af sognets to andre småbyer, Assendrup og Bredal. Et andet udslag af hans godsinteresser var processerne med borgerne i Vejle, dels om markskellet mellem Bredballes og Vejles marker, dels (1553) om en borgernes vejfærdsel »over hans bløde gødningens jord hart op til hans ladegård«, der dengang ikke lå nede ved hovedbygningen, men oppe på højden. Her kan dens plads endnu påvises på marken Elmtang, og traditionen har desuden bevaret dens navn, Bimmerborg.

På den nyere parcelgård Julianebjerg findes over porten en anelig egeplanke med Iver Lunges og hans fruers våbener samt årstallet 1575, der har siddet i en ladebygning nede ved hovedgården, men om dette år muligvis betegner en flytning af en middelalderlig avlsgård,

Tirsbæk, set fra syd (fot. Niels Elswing).

Portfløjen set fra nord (fot. Bror Bernild).

lader sig næppe afgøre. Langt sikrere er det, at Iver Lunge har skabt selve hovedbygningen i dens nuværende skikkelse.

Bygningerne ligger på en ganske lav, firkantet borgø, hvis grave næres dels af kildevæld i bunden, dels af Tirsbækkens vand, men den søndre del af borgøen har aldrig været bebygget; her har der vel oprindelig, ligesom nu, været have, selv om senere perioder har foretrukket mindre dekorative anlæg, hønsegård og blegeplads. Bygningerne på den nordre del er trods deres ret beskedne dimensioner og etagehøjder ordnede om en firkantet borgegård, der nu er åben mod syd, men tidligere vistnok var helt lukket, idet der må have været en sydfløj, hvis grundsten er iagttaget ved tilfældige gravninger, men om hvis alder og art der i øvrigt intet kan oplyses. Nu er nordfløjen i udpræget grad hovedfløj; midt foran den fører broen over graven til indkørselsporten, der er anbragt i en fremspringende portkarnap, og som er så lille og lav, at Frederik VI's kusk ved kongens besøg på gården ikke dristede sig til at køre igennem den. Foruden portud-

bygningen har der lidt længere mod vest været endnu en lignende karnap, og en tilsvarende mangel på symmetri og uregelmæssighed går igen i stort og småt. Der er yderst få rette vinkler på det gamle Tirsbæk. Porttårnet står skævt på nordfacaden, porten selv løber i lidt anden retning; østgavlen er skæv i forhold til nordfløjens langmure uden dog at flugte med østlængen, og vestfløjen peger stærkt imod sydøst. Ikke mindre røber enkelthederne bygmesterens foragt for det regulære. I ydermurene strækker der sig hist og her fra syldstenene op mellem stuevinduerne flige af rå kampesten, tilsyneladende uden noget princip, og atter og atter brydes murfladerne af småblændinger og bånd. De dominerer på nordsiden, hvor der foruden stumper af savskifter og andre bånd er rundbueblændinger, cirkler, firpas og et ejendommeligt dobbeltarmet kors. Lignende, men langt fra så rige, findes på gårdmuren, hvor det ved sidste istandsættelse kunne ses, at blændingerne oprindeligt har stået hvidpudsede og dekorerede med kalkmalerier. Af disse lykkedes det i et af cirkelfelterne at fremdrage og bevare et antikiserende fantasihoved i ungrenæssancestil, et af de forholdsvis sjældne eksempler på, at vi også her i landet har dyrket facademaleri. Billedet er dog nu stærkt bleget.

Det karakteristiske portanlæg har sine paralleller på gårde fra 1540'erne, på Peder Oxes Gisselfeld og Axel Juuls Willestrup, og da tilmed Willestrups bygherre var Iver Lunges svoger, og de to bygningen også i andre henseender ligner hinanden, giver dette os et godt kronologisk holdepunkt, som styrkes af andre forhold. Trods alle variationer er der visse træk, som genfindes i alle bygningens afsnit. Overalt har de gamle vinduesbuer været murede på samme måde, og glidende overgange i murstensskifterne viser, hvorledes håndværkerne til en begyndelse har vaklet mellem gammeldags »polsk« skiftegang og moderne krydsforbandt og først efter megen vaklen har nået at gennemføre det sidste. Denne usikkerhed kan dog ikke blot stadfæste, at arbejdet er udført omkring 1550, men variationerne lærer os desuden, at man må have begyndt byggearbejdet fra nordøsthjørnet og har bygget dels i syd, dels i vest. Østfløjen, hvis gårdmur har lidt stærkt ved senere ombygninger, og hvortil der vistnok har sluttet sig et tårn, hører til samme byggeperiode som nordfløjen. Vestfløjen, der mod syd har bevaret sine gavlblændinger, og som på ydersiden viser

Iver Lunges indskriftssten 1577 over tårndøren.

spor af ikke mindre end seks hemmeligheder, er derimod kendeligt yngre; den er helt igennem bygget i moderne skiftegang, og dens vinduer har fra første færd været regelmæssigt placerede. Alleryngst er det bevarede tårn med dets svagt udkragede rundbuefrise; over dets dør har byherren anbragt en sandsten med sit og sine ægtefællers våbener samt årstallet 1577 og den såre ubehjælpsomt formede indskrift: »Erlig oc velbirdig Mand Iffver Lunge Her Ove Lungis Søn til Tirsbeck, och hade Iffver Lunge hans tvind Gifthermol, den første Fru Maren Biørns Dater, Her Jahan Biørns Dater til Nielstrup oc Fru (Kar) in Brise, Gert Brise Dater til D(allund)«. Det sidste navn skal betyde: Bryske.

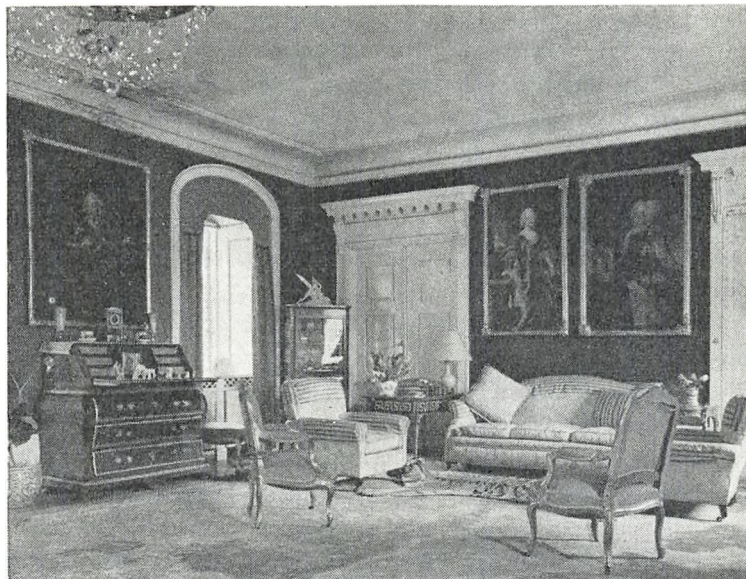
Stenen betegner uden tvivl byggearbejdernes endelige afslutning, og da Iver Lunge 1587 hensov på Tirsbæk, har han vel tænkt at have sikret sit gods og sin slægt på det bedste. Hver af døtrene bragte deres mand halvparten af deres mødrengård Nielstrup, og den eneste efterlevende søn overtog, foruden Tirsbæk, Østrupgaard på Fyn. Ove Lunge arvede sammen med ejendommen også sin faders markskelstrætte med Vejle borgere, og den synes endda at være udartet til voldsomheder, idet herremanden med magt tog en af sine fiskere ud af byens fængsel, så at lensmanden på Koldinghus måtte mægle parterne imellem. Ove Lunges ægteskab med Berte Bille fra Svanholm var barnløst, og da han døde 1609, et par årtier, førend Odden-linien uddøde og det gamle Dyre-Lunge skjold lagdes i graven, gik Tirsbæk

VEJLE AMT

første gang i søsterarv, idet Gjertrud Lunge bragte sin mand, *Ejler Bryske* til Dallund, både sin søsters og sin broders arv. Men heller ikke dette ægtepar efterlod sig mandlige arvinger, idet deres eneste søn faldt i Kalmarkrigen, og da de begge døde 1614, måske endogså samme dag, arvedes Tirsbæk atter på spindesiden, af datteren Lisbeth Bryske, der næsten samtidigt, kun 30 år gammel, blev enke efter sin første mand. Allerede to år efter, 1616, stod hendes andet bryllup på Stjerneholm Slot ved Horsens, da hun ægtede *Henrik Bille* til Billeskov, Skerrildgaard og Ørumgaard. Sin første mand havde hun skænket fem børn, og i andet ægteskab fødtes der otte, fem sønner og tre døtre, men hun nåede endda at gøre sit navn bekendt ved litterære arbejder, idet hun udarbejdede slægtebøger og våbenbøger, som er værdifulde kilder til den gamle adels historie. »Haver jeg selv malet og gjort de våben, som hver kan kende, det er mit eget arbeid«, skrev hun 1654 i en våbenbog. Skønt Henrik Bille måtte tilbringe ret lang tid på sit len Stavanger, synes Tirsbæk i det hele at have været deres hovedsæde, hvor ægteparret 1626 stiftede det endnu eksisterende hospital i Engum, og hvortil sønnerne skrev sig. Efter mandens død på

Maren Jørgensdatter Loss, Jørgen Hvas, Christen de Linde m. fl. ved et drikkegilde. Maleri i privateje (fot. Nationalmuseet).

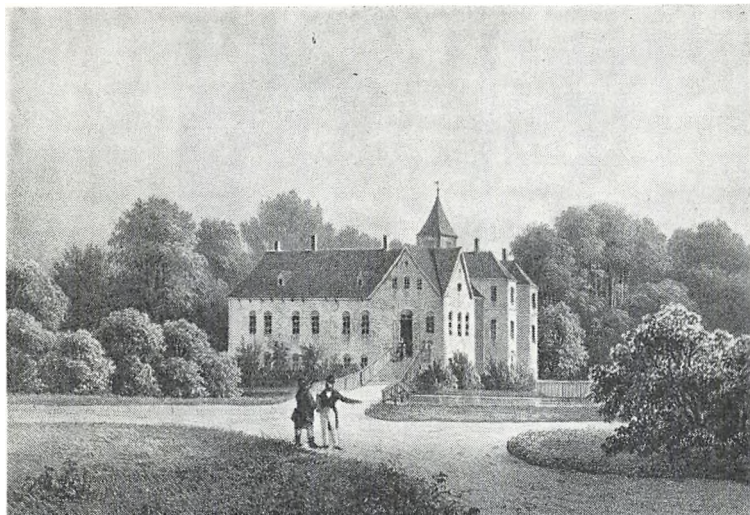
Salen med kongelige portrætter fra Aakær (fot. Niels Elswing).

Tirsbæk 1655 beholdt hun ejendommen i elleve år, inden hun for alderdoms og svagheds skyld skiftede med sine børn, og da hun 1674 hensov i Vejle som den sidste af sin fædrene slægt, havde hun nået en alder af 89 år. Af øde bøndergods i nabosognet Daugård oprettede hun avlsgården Bryskesborg, det nuværende Williamsborg, som i mere end hundrede år havde ejer fælles med Tirsbæk. I hendes skifte med børnene opgjordes ejendommen med alt tilliggende til 320 tdr. htk. En del af markerne brugtes i fireårig rotation og såedes første år med boghvede, andet med rug, tredje med byg og fjerde med havre; en del brugtes i tre år med boghvede, rug og havre og hvilede så seks år, og en del jord i Gammelmarken brugtes »uden gjøde« med boghvede og havre. I hovedsognet hørte 13 af 32 bøndergårde under herskabet, og i nabosognene havde man 27 andre gårde.

Af Lisbeth Bryskes sønner blev det Steen Bille, som ved mageskifter med sine søskende samlede Tirsbæk under sig. Han tilgiftede sig med Karen Bille Søbo på Fyn, men han synes dog ligesom moderen især

at have haft tilhold på Tirsbæk, og i sit dødsår 1686 erhvervede han af kongen Engum kirke. Da deres eneste søn Henrik var blevet henrettet i Paris efter en duellaffære, bragte datteren Sophie begge gårde til sin ægtefælle og fætter *Anders Rosenkrantz*, ejer af Glimminge og Demmestrup i Skåne, Landting og Kærgaardsholm i Jylland og stamfader til de svenske Rosenkrantz'er. Trods disse store og talrige ejendomme synes også han at have foretrukket Tirsbæk, hvor han opholdt sig i sin høje alder hos sin datter og svigersøn, og hvor han døde som 88-årig, 1742.

Først da Karen Rosenkrantz' ægtefælle *Niels de Linde* havde overtaget gården, fik den på ny en ejer, der kunne og ville skabe noget nyt. Som søn af den nobiliterede godsejer og hosekræmmer Christen de Linde fra Holstebro arvede han en mængde ejendomme, og hertil føjede han ved sit ægteskab sin hustrus ejendomme, Kærgaardsholm, Landting og Tirsbæk med Bryskesborg; uden nogensinde at modtage rang eller titel sad han inde med mere hartkorn, end der behøvedes til et grevskab. På Tirsbæk fornyede han ladegården i den form, som den i hovedsagen har beholdt til vore dage, regulært og symmetrisk, ordnet efter baroktidens smag, åben mod hovedbygningen, men lukket til de andre sider med retvinklede bindingsværkslænger, dominerede af en mægtig agerumslade, der er placeret lige overfor den gamle borg og på midten gennembrydes af en indkørselsport; så vidt renæssancearkitekturens skævheder tillader det, sigter denne yderport mod broen og den indre borgport. Også selve hovedbygningen blev istandsat, og trods de uhyre vanskeligheder, som terrænet frembød, veg Niels de Linde ikke tilbage for at føje haveanlæg i fransk stil ind mellem Tirsbæks tætsluttende ring af bakkeskrænter og bøgeskov. Det fortaltes senere, at den gamle herre daglig fik sin stol flyttet ud til de pladser, hvor der arbejdedes, og på stedet belønnede de flittige med tobak. Store ting blev ialfald udrettet. Vest for gården gravedes fiskedamme langs strandengens østre side plantedes en lang allé af småbladet lind, der danner en herskabelig passage ned til fiskerhuset ved fjordbredden, og en dalkedel umiddelbart øst for gården omgav Linde med et mere end mandshøjt kampestensdige. Nærmest ved hovedbygningen omdannedes en sydskrænt til vinbjergterrasser, og længst mod øst løber diget i spids op over højderne og omfatter en »dyrehave«

Tirsbæk 1844. Efter Richardt og Becker.

med en banke, som er forhøjet betydeligt ved kunst. Skønt det springvandet nu mangler i billedet, søger anlægget sin lige i grandiositet og leder tanken hen på italienske villahaver.

Maren Jørgensdatter Loss, der var barn af en fattig skomagerfamilie fra Horsens, skal have tjent som hønsepige og malkepige på herregården, indtil hun avancerede til den gamle enkemands alt formående husholderske. Og hvad værre var, allerede før hans død 1746, havde hun også ganske fordrejet hovedet på Niels de Lindes søn, der efter sigende var så fjoget, at han kunne gå til armene ud i en mødding, uden at vide af det. Da han absolut ville gifte sig med den smukke pige, veg hans familie ikke tilbage for en skandaleproces, og 1750 dømte Århus tamperret, at han ingensinde måtte ægte »den for hans afg. fader mistænkte og berygtede« Maren. Da hun imidlertid tilbød at aflægge ed på sin uskyld i dette forhold, omstødtes dommen året efter af højesteret, og Christen de Linde fik sit hjertes ønske opfyldt. Men sagn og folkesnak vil vide, at fruens skønhed lokkede galanter til huse, og da ægteherren for at undgå dem drog til det mere afsides liggende Kærgaardsholm, var der her uheldigvis en ung ride-

*Portkarnap i
salen (fot.
Niels Elswing).*

foged, som ialfald senere blev hendes skæbne. I virkeligheden ved vi intet om disse intimiteter, og sikkert er kun det, at de Linde drog tilbage til Tirsbæk, hvor han et halvt års tid senere døde (1756).

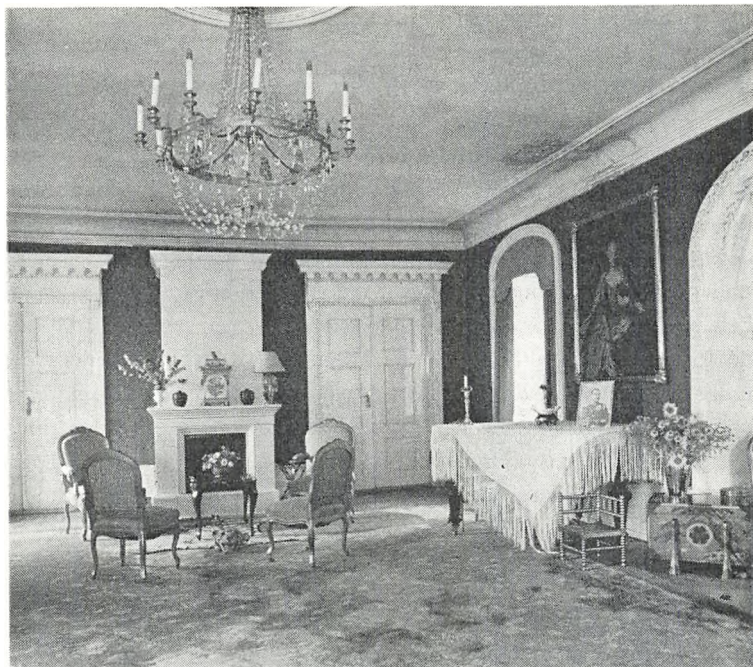
Så snart sørgeåret var omme, ægtede Maren Loss ridefogeden, og den fattige *Jørgen Hvas* blev således herre over Tirsbæk og flere andre anselige godser. 1761 lod han sig adle under navnet *Lindenpalm* og med skjoldemærke som de gamle Hvas'er, hvortil føjedes lind og palmegren som hjælmtegn og lossen som skjoldholdere; desuden fik han titel af kancelliråd og siden justitsråd. Adelspatentet kostede 4.000 rdl.! På Tirsbæk fuldførtes gamle Niels de Lindes haveanlæg, ladegården udvidedes med to domestikboliger, og herskabets værelser blev moderne indrettede. Endnu er der i vestfløjen bevaret profilerede stuklofter, paneler og døre, som stammer fra Lindes og Linden-

palms tid, medens hvælvingen over portkarnappen er stukeret med bladværk og spejlmonogrammer, der indeholder Christen de Lindes, hans moders og hans frues navnetræk. Heller ikke sognekirken blev glemt, den fik sig et meget dekorativt og festligt rokokoinventar, og i blomstrende latinske og danske indskriftvers lovpriste sognepræsten det værdige ægtepar, der ofrede ham dukater, og i hvis livlige selskaber han til bøndernes forargelse gerne deltog. Men for den nybagte adelsmand, der optrådte som forfatter i Økonomisk Magasin og skrev en dygtig afhandling om skovenes fremelskning, rullede pengene også på anden måde, han elskede bordets glæder, optrådte meget flot og har vel desuden spekuleret forkert. Allerede 1758 solgte han Kærgaardsholm og Landting, 1761 købte han dyrt Skerrildgaard nord for fjorden, og snart efter havde han indviklet sig i en række pengetransaktioner og låneforretninger, der tvang ham til at stifte prioritetsgæld og efterhånden bragte ham på knæene. 1767 gik Skerrildgaard tabt, og 1774 overtog hans svigersøn, brigadér *William Halling*, der var blevet gift med ægteparrets eneste barn, den purunge *Christine Linde Hvas de Lindenpalm*, selve Tirsbæk med Bryskesborg, som derefter

Karnaphvælvingen med Christen de Lindes, hans mors og hustrus navnetræk omgivet af stukdekorationer i landlig, jysk barokstil.

fik navn af Williamsborg. Lindenpalm forbeholdt sig dog at forpagte den sidstnævnte gård og at fuldende de her begyndte byggeforetagender, og et par år efter fik han endda forpagtningen frit og i tilgift en uopsigelig obligation på 5.000 rdl. Stærkt reduceret, men ingenlunde i armod, døde han her 1781, kun 53 år gammel, og begravedes i Engum kirke, hvor den fordums hønsepige tre år før var stedt til hvile. Brigadér Halling beholdt kun Tirsbæk et par år, idet han hurtigt flyttede til Dronninglund, og den næste ejer, grev *Casper Hermann Gottlob Moltke* (en søn af overhofmarskal Adam Gottlob Moltke), der forøgede dens tilliggende med nogle gårde i Engum, solgte den allerede 1779 for 85.000 rdl. til oberstløjtnant *Christian von Benzon* til Christiansdal. Skønt denne ifølge en farbroders testamente oprettede et stamhus af sine ejendomme, fik han 1792 kgl. tilladelse til at udstykke sin jyske gård mod at fundere en fideikommiskapital og bortsolgte derefter for 58.970 rdl. bøndergods; 1799 blev det gamle birk nedlagt. Resten af godset overdrog han 1797 til sin søn, kammerherre *Peter Ulrik Frederik von Benzon*, der afhændede tienderne af Hedensted og Hornstrup kirker og fortsatte udparcelleringen efter endnu større målestok. Til hovedparcellen ville han kun henlægge 200 tdr. ld., hvoraf mere end halvdelen var skov og have, men han fandt kun køber til de 68 parceller, der nu danner Julianebjerg, opkaldt efter hans hustru *Juliane Vilhelmine*, født komtesse *Wedel Jarlsberg*, død 1802, til hvis erindring han desuden rejste et smagfuldt monument i Tirsbæks have. Han nåede vel at få den gamle ladegård ombygget, men 1804 overdrog han resterne af godset (med 59 tdr. bønderjord samt Engum kirke) til sin broder, kammerjunker *Jacob von Benzon*. Ublandet behageligt har det næppe været at sidde som herremand på Tirsbæk i disse år, og det spændte forhold mellem godsejer og bonde har måske bidraget til, at *Jacob v. Benzon* allerede 1806 solgte gården til et *interessentskab*, bestående af to Vejleborgere og to proprietærer, som fik bøndergodset reduceret til 6 tdr. htk. og ved ejendommens salg beholdt sognekirken, som siden erhvervedes af sognebeboerne. Næsten 300 tdr. htk. i bøndergods, 150 tdr. i tiender og en halv snes tdr. skovskyld var i salgsperioden gået tabt for gården. Men hermed standsede dog udstykningen, og efter at hofagent *Alexander Carl Becker* i Altona 1810 havde købt ejendommen og 1812 overdra-

Salen, hvortil portkarnappen slutter sig (fot. Niels Elswing).

get den til sin søn Carl Frederik Becker, forblev den i 28 år i dennes besiddelse.

Efter et par ejerskifter skødedes Tirsbæk 1862 til etatsråd *Andreas Nicolai Hansen*, grosserersocietetets formand, der ejede flere større landejendomme og deltog i driften »som begavet dilettant«. Hans arvinger afhændede i 1880 ejendommen for 500.000 kr. til lensgrevinde *Johanne C. C. Schack*, Schackenborg, og endelig købtes den 1912 af senere kammerherre, hofjægermester, premierløjtnant *Frode Busky, Neergaard*, død januar 1967, til Aakær, gift med direktør for Østasiatisk Kompagni, etatsråd H. N. Andersens datter. Tirsbæks nuværende areal er 330 tdr. ld. ager, 20 tdr. ld. eng og 364 tdr. ld. skov.

Den sidste ejers tid betegner en ny æra for den gamle gård. Hovedbygningen, der i lange tider havde stået hvidkalket med sorte rammer om vinduerne (og nogen tid også med sort kvadermaling), var

VEJLE AMT

under etatsråd Hansens ejertid undergået en lidet heldig istandsættelse. Trappetårnet, som under Fritz Benzon havde fået en spirprydet forhøjelse, var blevet forkortet og dækket med fladt tag, der ikke nåede op over fløjenes mønninger, og et moderne spir over portfløjen var kun en tarvelig erstatning herfor. Desuden var nordsidens vestre karnap nedrevet til grunden, og alle murene var pudsede med cement, der sammen med de maskingotiske vinduer ganske berøvede gården dens historiske præg. Ved den gennemgribende restaurering 1915 - 16 under ledelse af arkitekt Gotfred Tvede fik portudbygningen atter seldetag, tårnet spir, og de røde munkesten blev igen rensede, så at alle de fornøjelige enkeltheder kunne komme til deres ret, medens det indre og dermed også vinduesfordelingen beholdt det 18. århundredes præg, og verandaen med den skønne udsigt bevarede som den rimeligste af det 19. århundredes tilføjelser. Endvidere fornyede Tvede i 1918 avlsbygningerne, men med bevarelse af de gamle hovedlinier.

CHR. AXEL JENSEN

EJERE

Lauge Jensen
ca 1495 Ove Vincentsen Lunge
1540 Iver Lunge

1609 Ejler Bryske
1616 Henrik Bille
1686 Anders Rosenkrantz
ca. 1740 N. de Linde
1757 J. Hvas (de Lindenpalm)

1774 W. Halling
1776 C. H. G. Moltke
1779 Chr. v. Benzon
1797 P. U. Fr. v. Benzon
1806 Interessentskab
1810 A. C. Becker
1840 - 62 Forskellige ejere
1862 A. N. Hansen

1880 Johanne C. C. Schack
1912 Frode B. Neergaard
(død 1967)

BYGNINGER

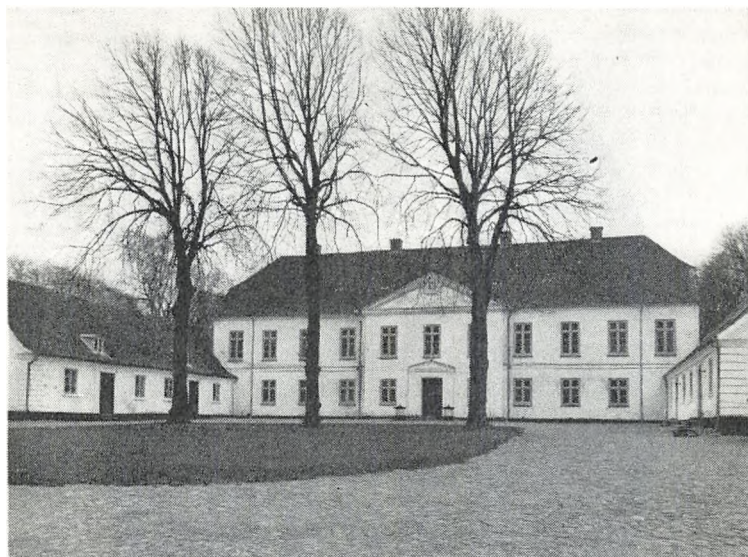
ca. 1550 Firfløjet borggård
1577 Trappetårn opført

Ladegården fornyet
Ladegården udvidet og
hovedbygningen moderniseret

Ladegården ombygget

1866 Borggården moderniseret

1915 Borggården grundigt restaureret
ved Gotfred Tvede
1918 Avlsgården fornyet
ved Gotfred Tvede

Hovedbygningen set fra gårdspladsen (fot. Niels Elswing).

Store Grundet

Hornstrup sogn, Nørvang herred, Vejle amt

Grundets ejerliste er mere aristokratisk end så mange andre ældre herresæders og kun præget af få slægter. Ja, faktisk er kæden kun brudt to gange. Ellers er gården nedarvet fra generation til generation, og så sent som 1909 kom gården for første gang i en borgerlig slægts besiddelse.

Grundet opstod som herregård som følge af de store mageskifter mellem kronen og adelen i det 16. århundrede. *Iver Vind* var ejer af Starup, en af de seks hovedgårde i sognet af samme navn. Han var 76 år, da mageskiftet fandt sted i 1578 og det vides ikke, om han nåede at bygge sig et nyt herresæde og om det var ham, der jævnede bondebyen med jorden, men jævnet blev den, som præsten i Vejle klagede over. Ikke fordi de arme bønder mistede hus og hjem, men fordi den Guds mand havde mistet sin tiende af stedet.

Niels Vind († 1646). Kobberstik af H. A. Greys (Frederiksborg).

Iver Vind døde 1586, 84 år gammel. Ingen af hans tre sønner, der skrev sig til Grundet, nåede så høj en alder. Henrik Vind, kongens lensmand på Aalborghus og Dragsholm, døde ugift 1607, men allerede 1605 var hans broder skibshovedsmanden Christen Vind blevet ihjelstukket i en trætte med Hans Stygge. Den tredje var Jakob Vind, kgl. sekretær og siden forlenet med ærkedegnedømmet i Roskilde, hvor han boede og ligger begravet. Det blev hans søn, Iver Vind, der arvede Grundet. Sit levnedsløb har han selv fortalt om, og om hvordan han rejste som gesandt til forskellige lande, deriblandt Rusland, »hvor Gud frelste ham for mange store periculer og farer, og i synderlighed for nogle tusinde oprørske hoveder, som hos dem kaldes kosakker, som alle vegne udi landet den tid plyndrede og ihjelsloge«.

1620 giftede han sig med Helvig Skinkel og, som han siger, »holdt med sin kære husfrue hus på sin fædrene gård Grundet, indtil anno 1624 han samme gård . . . afhændte«. Han har dog vist kun været parthaver i gården, og allerede før hans tid var hans efterfølger født på den, nemlig Niels Vind til Ullerupgaard, der som han selv var den gamle Iver Vinds sønnesøn. Han kom til verden på Grundet i 1615, samme år som faderen døde på det fjerne Bergenshus, og i krigsåret 1627, da Grundet lagdes øde, blev han moderløs. Også han rejste længe i udlandet og tjente siden kongen både i diplomatiske sendelser og som lensmand på Københavns Slot, til han endelig viste sig som en mandig kriger, ritmester i Skåne under Torstenssonsfejden. Men det tog på hans skrøbelige helbred, han måtte frasige sig sine embeder og døde »efter tiltagende svaghed og nogen tids lidelse af svindsot« på Grundet i 1646, ikke 31 år gammel.

En datter Kirsten Vind arvede Grundet efter ham og Højgaard i Grejs sogn efter moderen. Hun var to gange gift, først med Tage Krabbe til Jordbjerg og Gunderslevholm og anden gang med *Otto Friedrich von Gamm*, en indvandret meklenborger, der døde som generalmajor. Ham tilskødede hun gården for 20.000 rdl. i 1679, men da deres fælles søn Kristoffer døde uden arvinger, blev det hendes søn af første ægteskab *Erik Krabbe*, som fik Grundet.

Det var ikke nogen særlig anselig besiddelse, Frederik II havde overdraget Iver Vind i 1578, og heller ikke engang et samlet, velaf-rundet gods. Der fulgte nemlig adskillige gårde i Vestjylland med Grundet by og to gårde i Hornstrup. Desuden tillige birkerettigheden, en som det skulle synes ret unødvendig beføjelse for så lille et område. Men det voksede hurtigt. Ved matrikuleringen 1662 lå der godt 400 tdr. htk. til Grundet hovedgård i det nærmeste opland, foruden ca. 30 i Thy. Gården selv med dens afbyggere i Grønholt og den nedlagte bebyggelse Lysholt, var vurderet til 68 tdr. htk., og til den hørte hele den nordlige del af Hornstrup sogn, foruden gårde i Snede, Grejs, Sindbjerg og Hover sogne, alt i alt om ved 40 gårde og bol. Ved den ny matrikulering i 1680'erne sattes selve hovedgården til godt 73 tdr. htk., og var da ret velforsynet med »herligheder«: græsning, høbjærgning og skove. Mindre imponerende var derimod dens »have, som der var nogle få rådne træer udi«.

Erik Krabbe overtog gården efter halvbroderens død 1701 for allerede 1705 at sælge den til holsteneren generalmajor *Ditlev von Brockdorff*, gift med en datter af den hovedrige general von Levetzow. Den ny ejer havde nogle få år ejet Skodborghus og Estrup i Ribe amt og siden Hvolgaard og Laage. Grundet besad han heller ikke længe, kun indtil han 1710 afhændede den til sin ældre broder Schack von Brockdorff, som ligeledes var endt som generalmajor. Som sådan gjorde han sig imidlertid mindre heldig bekendt under slaget ved Helsingborg 1710. På grund af sit giftermål med baronesse von Vittinghof til Scheelenborg blev han friherre, men parret efterlod sig ingen børn, og allerede før sin død havde han (i 1722) skødet Grundet til sin svigersøn, den fjerde generalmajor på gården og tillige hans nevø, søn af den tidligere ejer. Heinrich von Brockdorff blev ikke nogen gammel mand og nåede ikke, som påtænkt, at berede sit sidste hvilested i Øster Snede kirke, for »døden kom først og spurgte ej, om begravelse var færdig«. Hans enke og anden hustru overdrog allerede et år efter, i 1731, Grundet til stedsønnen oberst *Schack von Brockdorff*, som øgede godset og 1749 tilkøbte Højgaard i Grejs sogn med tilliggende gods. Efter ham beholdt enken Hedevig Sophie von Grabow, stifter af to legater i sognet, gårdene til sin død 1784, hvorefter de begge med deres gods, ialt henved 400 tdr. htk., blev solgt til svigersønnen *Hans Helmuth von Lüttichau* til stamhuset Tjele.

Som sine forgængere var han officer, uden dog at avancere længere end til ritmester. Under sin tjeneste i Holsten var han blevet kristelig vakt, og siden garnisoneret i Vejle lærte han på Grundet sin tilkommende hustru Johanne Marie Charlotte von Brockdorff at kende. Hun var sindet som han, så han »i hende mente at finde en ægtefælle, som med ham satte hele sit håb til Christus«. Til trods for at også hendes forældre var »troende«, obersten holdt ugentlige bedetimer med gårdens og omegnens folk, kom forbindelsen mellem de unge kun i stand med vanskelighed, der var slægtninge, som spottede deres religiøsitet, men 1763 flyttede det nygifte par ind på Grundet. Efter overtagelsen af stamhuset, i 1768, blev Tjele vel ægtefællernes hovedsæde, skønt Lüttichau som nævnt på auktionen 1784 blev ejer af både Grundet og Højgaard. Han skal forresten have været en noget påholdende mand, hvilket viste sig, da han efter den store ildebrand i Vejle ankede over,

Hovedbygningen set fra syd (fot. Niels Elswing).

at hans forvalter havde solgt korn til de brandlidte for billigt, og hans bønder klagede over det hoveri, han pålagde dem. Det var større end i den forrige ejers tid, navnlig »fordi herskabet ej bestandig boede på Grundet, hvilket forårsagede dem utålelige og forhen ualmindelige strabadser med en 3 à 4 gange om året med 5 à 6 par heste og forspand en 6 mil til hans og medhavendes befordring, hvorved de meget udsattes for at køre deres bæster ihjel, foruden at sligt ofte indfaldt midt i pløjningens tiden«. Hans forvalter gav i den anledning udtryk for dydig forargelse og tillod sig på herskabets vegne at forvente, de klagende bønder blev mulkteret, thi »når sådan adfærd gik ustraffet hen, ville bønderne herefter tilsidesætte den ærbødighed, de skyldte deres herskab, og blive selvrådige, dovne og liderlige«. Og bønderne trak det korteste strå.

Imidlertid endte det her som andre steder med, at Lüttichau søgte og fik bevilling til at afhænde det efterhånden fuldstændigt udskiftede bøndergods fra både Højgaard og Grundet, og salget fandt sted i årene omkring 1800. Også selve Grundet hovedgårdsmark udparcel-

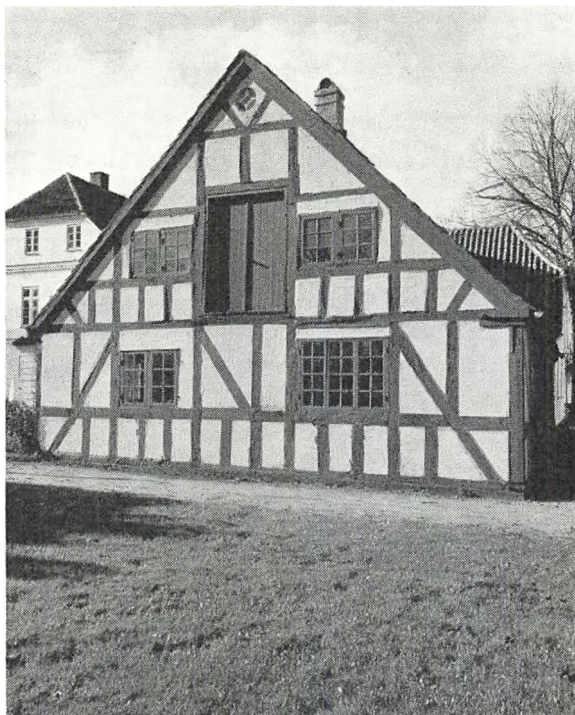
leredes, og af 8 parceller opstod den herskabelige afbyggergård *Lille Grundet* lige nord for Vejle.

Lüttichau døde på Tjele i 1801, og enken med sine to døtre tog nu ophold på Grundet, hvor deres tilstedeværelse dannede et moralsk og til dels også økonomisk rygstød for Vejleegnens »stærke jyder«, indtil moderen med den ene datter i 1805 lod sig optage i brødremenigheden i Christiansfeld, som familien allerede i Lüttichaus levetid havde haft stærk tilknytning til.

Ægteparrets yngste søn, senere generalkrigskommissær Schack von Lüttichau købte Grundet og ægtede i 1809 sin broders enke. Hendes datter med hendes første mand Gottholdine von Lüttichau ægtede siden hans søn af første ægteskab Mathias von Lüttichau, som efter faderens død besad Grundet i fællesskab med sin helbroder Hans Hel-muth von Lüttichau, den senere stiftamtmand i Ribe, fra 1822 indtil han blev eneejer 1834.

Mathias von Lüttichau var den sidste af de mange officerer på Grundet, men tillige den med den længste og mest bevægede militære løbebane. Han havde allerede som ganske ung artilleriløjtnant deltaget i felttoget i Meklenborg 1813 og desuden været med de danske hjælpe-tropper i Frankrig. I fredsperioden var han stænderdeputeret i Viborg, forsamlingens vicepræsident i 1842, og siden medlem af Den grund-lovgivende Rigsforsamling, hvor han stemte imod den efter hans mening for demokratiske grundlov. Under Treårskrigen gjorde han atter tjene-sten på Als og ved Isted, og var derpå krigsminister fra 1854 til 1856, da han trak sig tilbage som generalmajor à la suite. Men den gamle krigsmand måtte atter i felten. Han var højestkommanderende artilleri-officer ved Dannevirke og talte mod tilbagetoget, hvorefter han en kort tid som ældste officer førte overkommandoen. Endelig tog han 1865 for alvor sin afsked med generalløjtnants karakter. »Han var ikke nogen usædvanlig Begavelse, men en duelig, alvorlig og fornem Personlighed, lige stræng mod sine undergivne og sig selv — og i høj Grad uafhængig af andres Meninger«.

Den veltjente mand døde 1870, og ved arveudlægsskøde kom Grundet 1872 til svigersønnen greve *Johan Sigismund Knuth*, efter hvis død 1885 den i 1887 blev udlagt til hans børn, af hvilke Christian Frederik Knuth blev ejer. Efter allerede i 1905 at have solgt godt 25 tdr. htk.

*Gammel
bindingsværks-
gavl på
udhus (fot.
Niels Elswing).*

af gårdens jorder til ejeren af Lille Grundet, *Niels Skou*, overdrog grev Chr. Fr. Knuth i 1909 selve Grundet med resten af hovedgårdsmarken til samme køber, den første »borgerlige« besidder af gården. I 204 år var gården da gået fra slægtning til slægtning, Brockdorff'er, Lüttichau'er og Knuth'er. Før den sidste adelige ejer rejste fra gården, lod han slægtens murede begravelse på Hornstrup kirkegård fylde med jord fra Grundet, »saa Slægternes gode Mænd og Kvinder hviler i og favnes ind af Hjemmets egen Jord«, som Grundets historiker Marius Hansen siger.

Men hovedgårdens jorder var atter samlet på én hånd. Og havde Niels Skou — herre til Store og Lille Grundet, samt den af ham selv på de 25 tdr. htk. hovedgårdsjord opbyggede Grundet avlsgård —

Avlsgården (fot. Niels Elswing).

ingen adelige aner, så var han selv en mand af format, en selvtjent mand af bondeslægt fra Give, men som hestehandler kendt i hele landet, ja udover dets grænser. Og allerede i levende live en sagnomspunden skikkelse. Der fortælles en karakteristisk historie om, da han handlede med greven, en historie, der minder om andre fra ældre tider. Da handelen om Grundet var afsluttet, mente greven, de måtte have skrevet slutsedlen. »Det behøves et'«, sagde Niels Skou, »a haar æ Pæng' mæ!« Og så talte han næsten en halv million, 430.000 kr., op på bordet.

Niels Skou døde 1930, og ejendommene deltes nu mellem hans børn. Lille Grundet med 265 tdr. ld., hvoraf 90 tdr. ld. skov, tilfaldt sønnen, hestehandler Niels Skou, mens hans broder Kristian Skou fik den udskilte Grundet avlsgård, der nu fik navnet *Øster Grundet*. Hertil hører 471 tdr. ld., hvoraf 31 tdr. ld. skov. Selve Store Grundet overtog arvingerne i fællesskab, og den gamle hovedgård tilhører nu *Niels Skou junior* med flere. Tilliggendet er 400 tdr. ld. ager og 200 tdr. ld. skov med en ejendomsværdi på 3.300.000 kr.

Hovedfløjens vestgavl og sidefløje (fot. Niels Elswing).

I gammel tid havde Grundet et i forhold til andre herregårde endog særdeles stort jordtiliggende, idet der 1683 blev målt over 330 tdr. ld. under plov til hovedgården.

På Grundet står den solide hovedbygning, som general Lüttichau byggede i 1840'erne, ikke nogen særlig fremragende arkitektonisk præstation, men en herskabelig og rummelig bolig med en oprindelig dejlig have, der går i et med Grejsdalens skove. Den søndre fløj, hovedfløjen, er ganske enkelt udformet i to stokværk med midtterrissalit, der på gårdsiden afsluttes med en trekantsfronton, mens havefacaden havde en attikæ, som nu er taget ned. De lave sidefløje har rustikmurede hjørner og døre mellem joniske pilastre. I gavlenes friser ses årstallene 1840 og 1842, mens hovedfløjen er dateret 1847. Bygningerne står hvidkalkede med gule detaljer. Dette bygværk afløste en ældre bindingsværksbygning, som oberst Schack von Brockdorff lod opføre, og som 1750 blev indviet af selve Brorson. »En skøn og important herregård« var samtidens dom. Om borgegården før den tid ved man intet. Godsets fornemste tilbehør, birketinget, holdtes i gam-

VEJLE AMT

mel tid om onsdagen, »hartad mellem kirken og gården«, men afskaffedes under reduktionerne først i det 19. århundrede.

Til trods for at hovedparten af den gamle herregårds jorder stadig drives under den og dens afbyggergårde, og de alle er i samme families besiddelse, har ingen af ejerne i en årrække boet på Store Grundet. Under besættelsen var gården internat for civile britiske statsborgere, der opholdt sig her i landet den 9. april 1940. Haven blev omlagt, naturligvis i engelsk stil og en tennisbane anlagt, dels for midler indkommet ved frivillige gaver, dels på statens bekostning. Og på plænen foran hovedbygningen dyrkede englænderne deres uundværlige golf, selv om banen kun kunne blive en miniature.

Efter kapitulationen blev Store Grundet internat for politiske og kriminelle fanger, og siden er lejemålet overtaget af Jyske Trænregiment i Aalborg. De sidste åringers anvendelse er gået stærkt ud over både hovedbygning og have.

Ejerne bor på Lille Grundet og Grundet avlsgård, som også kaldes Øster Grundet. Afbyggergårdene har således i det store og hele overtaget den oprindelige hovedgårds funktioner.

MOGENS LEBECH

EJERE

Kronen
1578 Iver Vind
1679 Otto Fr. v. Gamm
1701 Erik Krabbe
1705 D. von Brockdorff
1731 S. von Brockdorff

1784 H. H. von Lüttichau
1822 M. von Lüttichau

1872 J. S. Knuth
1909 N. Skou
1930 N. Skou junior m. fl.

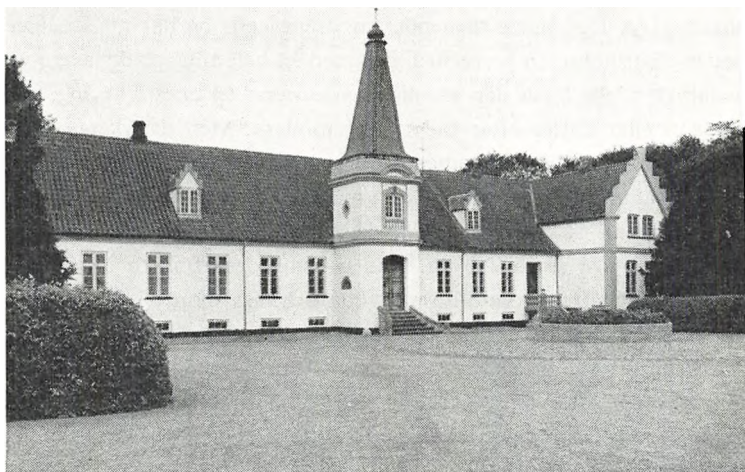
BYGNINGER

Hovedgården oprettet

1750 Bindingsværkshovedbygning
opført

1840 - 47 Trefløjet hovedbygning
opført

Avlsgård nyopført

Hovedbygningen set fra sydvest (fot. Niels Elswing).

Agersbøl

Øster Snede sogn, Nørvang herred, Vejle amt

Det var ganske vist for at spotte ham, at Sigbrit kaldte *Mogens Gjõe* for kongen af Nørrejylland. Men næppe helt uden grund. Hans lige på jordegods har ikke været i Danmark eller Tyskland på nogle hundrede år, sagde siden Arild Huitfeldt. Man skal blot gennemblade Gjõe'ernes berømte jordebog for at få et koncist og samtidigt overvældende indtryk af, hvor mange ejendomme over hele landet der var underlagt rigshofmesterens herredømme. Det var ikke langt fra, at han havde besiddelser i snart hvert eneste herred i hele riget fra den skånske grænse til Kongeåen. Mogens Gjõe slog sig ikke til tåls med, hvad han selv eller hans frue havde arvet, og det var ellers ikke så lidt, han øgede godsmassen på mange måder og på mange steder. Også på Vejleegnen var han på færde for at skabe et samlet gods-

kompleks, og skønt købet af Kjeldkær ikke gik i orden, så lagde han grunden til et andet af de godser, der skulle bestå i århundreder.

I landsbyen Agersbøl havde hans frue Mette Bydelsbak arvet en enkelt gård. Den hørte til hendes mødrene gods og har måske ligget under Clausholm, en herregård, der med sit hele tilliggende længe var nedarvet udelt, fordi der »stadig havde været én eneste arving, som var søn eller datter efter fader eller moder«. Men da mange af de gamle breve, adkomstdokumenterne, som havde været på gården, var brændt sammen med denne, så kan man ikke i jordebogen finde noget om Agersbøls skæbne før 1528, da Mogens Gjõe til sin kones ene gård købte fire andre i byen. Han overtog dem fra fru Margrethe, enke efter Steffen von Bülow i »Lante Meklenborg«, en emigreret dansk adelsdame, for hvem de naturligvis ikke lå særlig bekvemt. Men den kendte jyske landsdommer Niels Clementsen og hans berygtede søn Rasmus efter ham har åbenbart også haft rettigheder i disse gårde, da Mogens Gjõe i 1537 måtte udkøbe den sidstnævntes arving, hans søster.

Inden udgangen af det 16. århundrede var alle fem gårde lagt sammen til én, Agersbøl Hovedgaard, hvis første kendte indehaver var rigshofmesterens datterdatter Margrethe Høg, nævnt til Agersbøl 1595, da hun var enke efter Christian Qvitzow. Hun døde barnløs, og gården tilfaldt hendes brodersøn *Just Høg* til Bjørnholm, der for 10.000 rdl. pantsatte den med underliggende gods til statholderen i hertugdømmerne Gert Rantzau. Og hans arvinger forekom til sin tid *Just Høg* noget fordringsfulde. På sin søster *Øllegaard Rantzau*s vegne krævede Christian Rantzau nemlig erstatning for renter, som ikke var betalt, mens fjenderne var i Jylland under Kejserkrigen. Men da »forskrevne Agersbøl gård og gods' indkomst årligen skulle beløbe sig mange hundrede rigsdaler højere end forskrevne rente«, kunne pant-haverne, der havde overtaget og drevet godset, have taget sig rigelig betalt af disse indtægter. Det endte selvfølgelig med rettergang på herredagen, og der blev nedsat »gode mænd«, kommissarier, der skulle gøre regnskabet op mellem de to parter.

Samme år, 1638, kom gården, uvist på hvad måde, i hænderne på *Jørgen Juul* til Laage, hvis kone var en *Arenfeldt* og dermed af en slægt, der ofte satte sig mindre heldige spor i historien. Det varede

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

dog en tid lang, inden forholdet mellem ægtefællerne blev så dårligt, at de måtte til retten for at få det ordnet. De havde begge været enige om at klage over hinanden, »at de udi deres ægteskab med den samdrægtighed, som de burde, ikke kunne leve, hvilken deres uenighed sig mesten og i særdeleshed skulle rejse deraf, at de, om hvis den ene såvelsom den anden til tilbørlig ophold burde at komme, ej kan overenskomme«. Det blev nødvendigt at nedsætte flere kommissioner for at skille dem imellem, for ikke at sige skille dem, og først i 1667 kom det til forlig, idet fru Ellen Arenfeldt skulle overtage Agersbøl gods for sin levetid, mens det efter hendes død skulle skiftes mellem rette arvinger. Ædelmodigt overlod Jørgen Juul hende alle hendes smykker, »uanset den halve part ham med rette tilkom, og det til at forekomme al videre tvist og forargelse mellem dem«. Dog skulle han have nogen erstatning i rede penge, og så forbeholdt han sig et sølvbækken og en sølvflaske, »hannem af salig fru Ellen Marsvin foræret«.

Efter skilsmissen sad fru Ellen så på Agersbøl til sin død, hvorefter hendes arvinger 1676 overdrog deres andel af gården til *Laurids Bror-*

son til Dybvad, der også måtte udkøbe Jørgen Juuls arvinger, bl. a. i 1677 Rudolf von Offenbergh, der var gift med hans broderdatter. Og dernæst blev Agersbøl i 1681, som så mange andre herregårde i den tid, købt af en officer, oberstløjtnant *Kai de la Mare*, for en gangs skyld ikke en tysker, for så vidt som hans fader på grund af religionsforfølgelserne var indvandret fra Frankrig til Holsten. Hans søn af samme charge Hieronymus de la Mare overtog godset efter hans død 1713 og besad det til sin egen 1728, hvorpå det for 15.000 rdl. med over 200 htk. bøndergods blev solgt på auktion til *Pernille*, enke efter Jørgen Jørgensen, og siden arvedes af sønnen Mourids Jørgensen, død 1753. Den næste ejer var i 1760 *Poul Marcussen* til Ørumgaard af den kendte godsejerslægt, som 1769 solgte Agersbøl til sønnen Peder Marcussen. Han ægtede sin husholderske, den smukke Inger Saabye, og hun sad med gården i henved 20 år efter mandens død 1779, indtil hun 1797 afhændede den til sin svoger justitsråd Marcus Pauli Marcussen til Krastrup. Men han overdrog den samme år til sin søn, justitsråd Poul Marcussen til Krastrup, og sin svigersøn *Ulrik Christian von Schmidten*. Og så vidste man, hvad klokken var slået.

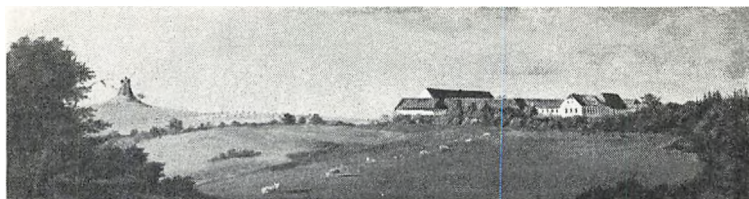
Schmidten, svigersønnen, var nemlig en af tidens mest bekendte godsslægtede, der allerede havde aflivet såvel Gunderstedgaard som Vaar og Urup, hvilken sidste hovedgård han endnu ejede. Begge svogrene indgav da også straks ansøgning om at måtte afhænde bøndergodset fra Agersbøl med forbehold af hovedgårdens rettigheder og fik bevillingen. Schmidten udkøbte i 1799 svogeren for 30.000 rdl., solgte en stor del af bøndergodset fra og afhændede hovedgården med resten i 1801 til *Erik Christian Grave Hoppe* til Lillerup, hvem det i hele hans ejerperiode ikke lykkedes at komme til at bebo hovedbygningen. Den havde nemlig madame Saabye forbeholdt sig, da hun i sin tid afhændede Agersbøl, og Hoppe måtte nøjes med sidefløjen. Han solgte i 1807 til den tidligere inspektør på Sostrup *Johan Otto Andersen*, der beholdt Agersbøl indtil 1811. For 32.000 rdbl. blev godset da solgt til *John Smith* sen., den første »englænder på Gyllingnæs«, som fik skøde 1812 og døde 1813. Der er vel næppe nogen af denne bekendte eller berygtede familie, som har taget bopæl på Agersbøl, for gården, der var tillagt datteren Jane Smith, blev allerede 1816 for samme købesum solgt til major *Johannes Peter Ingwersen* fra

Generalkrigskommissær Ulrik Chr. v. Schmidten († 1828). Medaljonstik af G. L. Christién.

Viufgaard, »studekongen«, som man kaldte ham, der skal have slået alle hidtidige og måske også efterfølgende rekorder på denne handelsområde. Agersbøl overdrog han 1821, den kostede stadig 32.000 rbdl., til sønnen *Martin Ingwersen*.

Efter dennes død 1862 arvede sønnen Johannes Peter Ingwersen Agersbøl. Hans enke solgte 1880 til *H. Hastrup*, der gik fallit, og prokurator *M. F. Zahn* fra Kolding overtog 1888 gården for rundt regnet 300.000 kr. og besad den til 1911, hvorefter *Juan A. Rothaus* var ejer til 1917. Og så havde Agersbøl som sædvanligt i den periode en overgang hurtigt skiftende ejere. Det konsortium, der havde overtaget den fra Rothaus for 575.000 kr., solgte den samme år til Holm, som endnu inden året var omme fik 625.000 af A. P. Eriksen. Året efter fik denne 825.000 kr. af Raun og Albertsen. 1920 blev gården

Dørstykke der muligvis forestiller det gamle Agersbøl (fot. Bror Bernild).

købt af C. I. Petersen, fra hvem Jydsk Land Hypotekforening overtog den 1924 for året efter at overdrage den til Andreas Jensen. Og fra ham kom den atter i 1928 til et konsortium, som solgte jord fra til 6 ejendomme på hver ca. 40 tdr. ld. og den således reducerede hovedgård til direktør Malte Vestergaard, Vejle. Ved salget fra ham til *William Jensen* i 1931 blev besiddelsen endelig fastere, for den sidstnævnte ejer stadig Agersbøl.

Efter sidste udstykning har Agersbøl 250 tdr. ld., heraf 35 tdr. ld. skov. I 1773 var udsæden 21 tdr. rug, 35 tdr. byg, 105 tdr. havre og 15 tdr. boghvede, men for en gangs skyld ved man ikke noget om det dyrkede areal ved matrikuleringen i 1680'erne. Markbogen mangler nemlig! Det er som sædvanlig også temmelig sent, man får besked om den fulde udstrækning af bøndergodset. Det vil sige, i Mogens Gjões jordebog nævnes der sammen med den ene gård i Agersbøl også andre i nabolaget, nemlig 1 i Kragelund, 1 i Båstrup, 3 i Solskov, 3 i Bredal og 2 i Vester Ørum, hvortil kom 3 i Ure, 1 i Selde og 1 i Knabberup i Tørrild herred. Det er åbenbart grundstammen i godset, som til dels blev ved at være knyttet til hovedgården gennem tiderne. For øvrigt lader det sig, i modsætning til hvad der er tilfældet med gården i Agersbøl, bevise, at nogle af disse gårde, i Bredal, Ure, Båstrup og Kragelund fra gammel tid havde hørt under Clausholm. De var så tidligt som 1409 blevet pantsat til Mogens Munk på Boller af Thomes Vestenie og 1456 af dennes søn Peder Holk af Møgelkær tilskødet hr. Axel Lagesen til Clausholm.

Der eksisterer en fortegnelse over Agersbøls tjenere fra 1629. Et mandtal til adelsskatten fra dette år nævner 16 gårde og nogle bol, 2 gårde i hver af byerne Øster Snede, Vindelev, Ildved og Ørum, samt

1 i Lindved, alt i Nørvang herred, samt i Tørrild herred i Filskov 1, Daldover 1, Rostrup 4 og 1 bol, Tykhøj 1 bol og Smidstrup 1 og 2 bolshuse. Men det kan næppe have været alt Agersbøl gods. Som ved så mange andre skatteansættelser har man også snydt noget her.

Den første fuldstændige liste er som sædvanligt en jordebog fra matrikuleringen, fra 1662, som lyder på Båstrup 2, Kragelund 6, Snede 3, Gammel Sole 2, Solskov 1, Bredal 1, Havrum 3, Bøgdalle 3, Lindved 1, og hertil kom gadehusene, som ikke opregnes i den jordebog, men hvoraf der lå 4 foruden 1 bolshus i gårdens egen mark, en bebyggelse, som hed Madvig. De forskellige jordebøger anslog som sædvanligt hartkornet noget forskelligt, men den førstnævnte røber den ræddelige tilstand, som godset dengang befandt sig i: øde af polakkeren — øde og nederbrudt og forbrændt af polakkeren, hed det om så godt som hveranden gård på det, og de andre, ja, de var for flertallets vedkommende først »nylig besat« igen. 89 tdr. htk. var der af den sidste slags og af den førstnævnte kategori 91, altså næsten nøjagtigt halvdelen af hver.

Peder Marcussens lade set fra syd (fot. Niels Elswing).

Nå, som andre ødelagte godser kom også dette atter på fode, med undtagelse af husene under gårdens takst, de blev aldrig bygget op igen. Gårdtallet blev mere end fordoblet med tiderne, og hartkornet blev en del over det forlangte, 177 tdr. på Danske Atlas' tid i Koldinghus amt, 54 i Stjernholms, 1795 var tallene henholdsvis 216 og 49. Sidstnævnte år boede der 46 bønder og 27 husmænd på godset. Det var stadig så godt som de samme stednavne, der blev nævnt, Snede, Båstrup, Solskov, Sole, Lindved, Bøgballe, Krollerup, Kragelund, alle i sognet, desuden nu Harresø, Holtun og i Stjernholms amt Havrum, Enner, Buttrup og Urlev. Ene lodsejer var Agersbøl kun i Krollerup og Lindved, og i sidste by lå der endda en anneksgård. Som allerede nævnt, var det Schmidten, der først slagtede gården og der var kun 122 tdr. htk. bøndergods tilbage, da Hoppe overtog den, og han slagtede resten.

Når man kommer igennem indkørselsporten i den 200-årige store bindingsværkslade, med svære pommerske bjælker under det nymodens bliktag, og står foran hovedbygningen, er man straks klar over, hvad bygmesteren og velsagtens ikke mindre bygherren har ment: Dette skal være en rigtig herregård! Der er både et firkantet tårn med højt spir midt for fløjen og takkede gavle på de korte sidelænger. Om man kan lide det, er en anden sag. Ægte er i hvert fald ingen af de nævnte ingredienser. Huset er bygget i 1845 og 1884 blev tårnet tilføjet. Men — mon ikke det i hvert fald står på de gamle fundamenter? Ellers ville man næppe have gjort det så uforholdsmæssigt langt. Det rummer også et enkelt karakteristisk interør, salen, som den kaldes, med kalkmalerier på både vægge og loft. Et af de to dørstykker er af særlig interesse, fordi det menes at forestille det ældre Agersbøl. Loftsdekorationerne med midterfeltet, Aurora er det vel, som tvinger de vælige heste, rummer trods al ubehjælpssomhed en vis charme.

Som Becker fortæller, var Agersbøl før en »af de sædvanlige tre-fløjede bindingsværksbygninger, den midterste etage med kælder, de andre ikke«. Det sidste forhold gør sig gældende den dag i dag.

Men dette Agersbøl havde en meget finere forgænger, hvad sognepræsten i 1766 kunne fortælle: »Da salig madame Jørgensen anno 1728 købte Agersbøl, var hele gården, som endnu består af lutter bindingsværk, ganske forfalden. Hun lod derfor anno 1746 stuehuset,

Loftsmaleri, Aurora, i salen (fot. Bror Bernild).

som da bestod af to etager, nedbryde og igen, én etage høj på en skøn grundmurs grund, opbygge, dog med bindingsværk. Samme tid blev først nedbrudt den katolske kirke på gården, som havde et højt tårn med et smukt spir, som kunne ses vidt omkring. Samme kirke eller kapel var fuld af helgenes billeder, af hvilke mange findes endnu hist og her i sognet.

Siden haver sr. Peder Marcussen bygget en prægtig lade af ny og sat hele gården i en meget smuk stand, dog alt af bindingsværk. Der ligger i borgegården lige for vinduerne en kampesten nedlagt i broen med et menneskes ansigt udhuggen på, hvorom haves denne tradition: Da tårnet på den katolske kirke var færdigt, og spåntækkeren stod og hæftede den sidste spån, styrtede han baglæns ned og slog hovedet itu på det sted, hvor denne udhugne sten blev lagt til erindring derom«.

Ja. — Noget er sagn og noget er sandhed. At Mogens Gjõe, papis- mens værste fjende i tiden før reformationen, skulle have samlet på helgenbilleder i stor stil, tør nok betegnes som usandsynligt, rent

VEJLE AMT

bortset fra, at der ikke forlyder noget om, at han allerede skulle have opført herregårdsbygninger på Agersbøl. Og hans jordebog indeholder jo en udførlig liste over de bygværker, som han rejste på sine hovedgårde. Men et kapel har der jo nok været på Agersbøl, og dens ejere var gennem tiderne ellers også gavmilde mod sognekirken i Øster Snede. Kai de la Mare havde skænket pragtfuldt messetøj, tilligemed dåbsfad og oblatæske, samt »tralværk for kommunikanterne«. Og det splidagtige ægtepar Jørgen Juul og Ellen Arenfeldt gav den »stærkt forgyldte« prædikestol, såvel som tvende massive sølvstager, alt prydet med deres våben, som til overflod var malet på korvæggen, endnu da Danske Atlas udkom. Dengang var der også i kirken et orgelværk, »hvortil holdtes en organist, medens Agersbøl beboedes af adel. Nu er det ikke mere i stand til at bruges«.

MOGENS LEBECH

EJERE

1528 Mogens Gjøe
ca. 1600 Just Høg
1638 Jørgen Juul
1676 Laurids Brorson
1681 Kai de la Mare
1728 Pernille Jørgensen

1753 P. Marcussen
1797 P. Marcussen d. Y. og
U. Chr. v. Schmidten
1799 U. Chr. v. Schmidten (eneejer)
1801 E. Chr. G. Hoppe
1807 J. O. Andersen
1811 J. Smith
1816 J. P. Ingwersen
1821 M. Ingwersen

1880 H. Hastrup
1888 M. F. C. Zahn
1911 J. A. Rothaus
1917 - 31 Forskellige ejere
1931 W. Jensen

BYGNINGER

Voldsted (i haven)

1746 To stokværks stuehus erstattet
med ét stokværks bindingsværks
bygning
Avlsgården opført

1845 Hovedbygningen fornyet
i grundmur
1884 Tårn opført

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Hvolgaard

Langskov sogn, Nørvang herred, Vejle amt

Hvolgaard var i katolicismens sidste tid *Ribe-bispens* len. Et dokument af 1434, medbeseglet af Oluf Pedersen af Hvolgaard, præst, er det ældste vidnesbyrd om Hvolgaards eksistens. Det vides ikke, om han var biskoppens officialis i Jelling syssel som sine nærmeste efterfølgere, således dekanen i Ribe kapitel Anders Skeel af slægten fra Hesselballe i Starup sogn, der i sit testamente viste sig meget gavmild mod mange gejstlige stiftelser, deriblandt både selve bispestolen og Skt. Peders kirke i Langskov. Hans slægtninge, herremænd i omegnen, har nok ikke været altfor begejstret over hans rundhåndethed, siden den fornemme ridder hr. Otte Nielsen måtte mægle mellem dem og bispem, før de enedes om at overlade denne halvdel af den afdødes bohav på Hvolgaard samt alt inventaret på Hovgaard i Ølholm. 1471

nævnes provst Jens Thun i Hvolgaard og 1475 præsten Jens Andersen, der som Anders Skeel var bispens officialis. Men så var udviklingen her som andetsteds nået dertil, at det nu blev verdslige lensmænd, der fik hovedgården, ligesom i de kgl. smålen oftest adelsmænd, der i forvejen havde gods i egnen. Efter Niels Skram til Stovgaard i 1479 nævnes Morten Bang og derpå Palle Juel til Laage. Det sidste var meget naturligt, da han var broder til biskop Hartvig Juel, som i det hele sørgede for at fordele bispestiftets godser og embedsstillinger til sine slægtninge. Den følgende lensmand var da også Claus Sested til Spandetgaard, gift med bispens broderdatter. Han havde Hvolgaard endnu 1531 og lod sig ikke godvilligt fordrive af Peder Juel, som den ny Ribebisp havde overdraget lenet. Om han netop var blevet fjernet med magt, kan næppe sluttes af, at han siden ville have sandemænd af Nørvang herred til at »sværge hærværk« over Peder Juel og hans medfølgere, og sagen synes at være blevet forliget.

Og så kom skismaet 1536, hvilket tilsyneladende ikke medførte større forandringer for Hvolgaards vedkommende, bortset fra at det nu var kongen i stedet for bispem, som bortgav lenet, stadig til lokale folk. Således fik Johan Brockenhuus til Lerbæk det i 1540. Ganske vist var rentemester Henrik Skult, der allerede 1542 blev hans afløser, en fremmed, en af de ildsete tyskere, som Christian III søgte at aflægge med danske embeder, men allerede 1551 fik Erik Lange til Engelsholm lensbrev. 1562 havde Jakob Skeel gård og gods, som Erik Lange dog fik igen allerede det følgende år. Han havde det ganske vist kun sammen med Jens Juel til Alsted, i pant for 3.000 daler, og året efter igen gav kongen Jørgen Sested tilladelse til at overtage Hvolgaard mod at udbetale Jens Juels arvinger pantessummen. Jørgen Sested var i 1569 optaget af at værne gårdens rettigheder og forskellige lensmænd fik i den anledning ordre til at udlevere ham dokumenter, som kunne fremme dette formål, og som fandtes mellem kronens og stiftets brevskaber. Måske har den kongelige husholder haft en bagtanke med sin nidkærhed. Året efter, 1570, blev han i hvert fald ved skøde fra kronen ejer af Hvolgaard med tilliggende gods. Det var ikke nogen helt lille besiddelse, foruden hovedgården et par og fyrre bøndergårde og en halv snes bol eller huse.

Den første private besidder af Hvolgaard, *Jørgen Sested*, var hol-

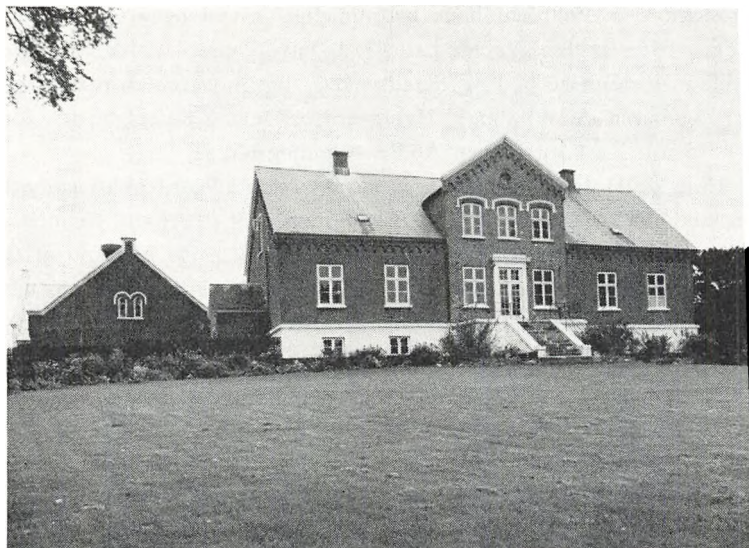

Hovedbygningen set fra nord (fot. Niels Elswing).

stener og skrev sig til forskellige herregårde syd for Ejderen, til hvilket område han sluttelig også trak sig tilbage. I begyndelsen af Frederik II's regering var han knyttet til kongeriget, først som hofjunker, siden som køgemester, hvilken stilling han fik 1561, samme år som han i duel havde dræbt en saksisk adelsmand, der besøgte hovedstaden sammen med sin herre kurfyrsten. Drabet havde ingen indflydelse på hans karriere. Han blev lensmand på Hvolgaard fra 1564 til han blev ejer, og i begyndelsen af denne periode var han samtidig lensmand på Krogen, hvorfor det i pantebrevet på Hvolgaard hed, at han ikke skulle gøre tjeneste af denne gård, så længe han besad det større slot. Skønt han forlod dette 1567, var det kun for at overtage et andet hovedled, Hindsgavl, som han havde til 1574. Og så synes han forresten at have fortrukket sydpå, så det da også endte med, at han vistnok i 1588 solgte Hvolgaard.

Den ny ejer var *Albert Friis* til Haraldskær, hvis forfædre allerede igennem lange tider havde ejet Haraldskær, altså i modsætning til forgængeren en mand af gammel dansk adel og en mand, der var

hjemme på egnen. I øvrigt formede hans tilværelse sig ikke stort anderledes end Jørgen Sesteds. Efter overstået hoftjeneste blev han lensmand, to gange på det vigtige Riberhus, og han var en hovedrig mand, der ved sin død 1601 efterlod sine syv døtre hver 7.000 daler i rede penge og 20.000 i jordegods. Else Friis, som fik Hvolgaard, bragte den 1612 til *Henrik Holck* fra Højgaard i Grejs sogn, som 1624 solgte til *Anders Friis* til Vrejlev Kloster, der atter året efter afhændede godset til *Caspar Rantzau* til Schmoel i det holstenske, og efter ham tilfaldt den sønnen *Henrik Rantzau*, død i Kiel 1643, hvis enke *Ida Pogwisch* besad den 1660. Disse ejere har næppe stået i nøjere forbindelse med Hvolgaard, sålidt som det sidste ægtepars søn, *Christopher Rantzau*. Det sidste kunne måske endda også være det samme, skønt han, der blev katolik og tysk rigsgreve, har gjort sig både berygtet og berømt. Berygtet fordi han på Schmoel gods 1686 lod atten arme uskyldige mennesker brænde for trolddom, og berømt af den grund, at han i 1688, som den første af alle holstenske herremænd skænkede sine livegne friheden. Da havde han imidlertid forlængst afhændet Hvolgaard, som 1677 var skødet til *Enevold Brochmann*, der allerede i 1680 solgte til generalmajor *Hans Frederik von Levetzow*. Ligesom sælgeren var en af de mange borgerlige, der i den periode blev eller søgte at blive herremænd, var køberen et ligeså tidstypisk fænomen, den første på Hvolgaard af den ny indvandrede officersadel, der kom til at råde på talrige danske herregårde, og en af dem, der drev det videst, både hvad formue og rang angik. Han var i forvejen ejer af Oxholm og St. Restrup, så det er ikke godt at vide, hvad han ville med Hvolgaard gods på en helt anden kant af landet, hvis han ikke på en eller anden måde har haft penge i klemme. Og han overdrog da også i 1696 godset til sin datter og svigersøn oberst *Detlev von Brockdorff*, en mand af lignende støbning som han selv, efterhånden ejer af forskellige herregårde. 1698 - 1701 havde obersten Estrup og Skodborghus, 1703 købte han Laage og 1705 Grundet, som hans slægt siden besad i flere generationer. *Detlev Brockdorff* var chef for et af de »nationale« regiment, der var indkvarteret på ryttergodset i Koldinghus og Ribe amter, og deltog med det under Den store nordiske Krig i kampene i Flandern. Han blev siden generalmajor og generalinspektør for rytteriet, både

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

i Danmark og Holsten. Skønt han skal være død på Hvolgaard 1723, havde han længe før afhændet den til sin kollega og svigersøn oberstløjtnant *Hieronymus de la Mare* til Agersbøl, der atter i 1722 havde solgt til forpagteren på Møgelkær *Jakob Kruse*, og nu forblev den i borgerlig besiddelse.

Da *Jakob Kruse* overtog Hvolgaard, var den forpagtet bort til *Palle Møller*, tillige benævnt jernmanufakturist, ganske vist ved en lejlighed, han fik afslag på at måtte udvises træ fra kronens skove til den ståltrådsfabrik, han agtede at oprette længere nordpå i landet. Han blev på gården, mens *Kruse* forbeholdt sig de værelser, som generalmajoren havde haft, hvordan det så ellers forholder sig med dennes død på Hvolgaard. Købesummen var 15.000 rdl. samt 200 daler kurant. Da *Kruse* og hans kone *Elisabeth Lauridsdatter Bång* — mon ikke en præstedatter fra Taulov? — begge var døde, overdrog arvingerne godset til deres svoger *Hans Jakobsen Kruse*, der af sine forældre havde fået »en så kristelig som sædelig opdragelse, indtil det kgl. universitet i København gav ham et så prægtigt som sandfærdigt

VEJLE AMT

thestemon år 1740 om hans berømmelige levned og grundige lærdom«. Efter at han allerede i sit 43. år havde »ombyttet det timelige gode med de evige boder«, besad enken, som moderen en præstedatter, »geboren de Winding«, Hvolgaard, til hun 1784 solgte den for 44.515 rdl. 2 mk. til sønnen Anders Winding Kruse.

Hans de Hofman har givet sin karakteristik af gårdens og godsets tilstand 1785: »Sønnen har nu fået gården med stor gæld, da moderens andre børn meget har sat hende tilbage . . . De håbe nu at få bøndernes marker ved uddeling bedre i stand, kunne og ske, når ejerne havde formue at anvende noget på dem, da det betaler sig selv i tiden«. Udskiftningen af godset var på det tidspunkt i fuld gang, men få år efter, i 1789, så Anders Kruse sin fordel ved at følge en anden af tidens moder. Han ansøgte om at måtte sælge bøndergodset fra hovedgården med forbehold af friheden, og om at måtte udparcellere selve Hvolgaard, da det ikke kunne svare sig at drive den med hans egne folk. Og han fik den ønskede bevilling. Der var følgelig kun 24 huse tilbage af godset, da hovedgården efter hans død i 1814 tillige med Langskov kirke blev solgt på auktion for 114.000 rdl. nav-

Avlsgården set fra hovedbygningen (fot. Niels Elswing).

neværdi til *Rasmus Ægidius*, senere ejer af Quistrup. Om ejerne siden dengang er der næppe meget at notere. Ca. 1822 blev *Frederik Brechling* ejer, 1846 *Claus Henrik Jessien* for 86.000 rbdl., 1866 *C. E. Fraas* for 140.000 rbdl., 1870 cand. phil. *Ludvig August Steensen-Leth* for 154.000 rbdl., 1919 *J. P. Rasmussen* for 700.000 kr., 1920 *J. S. Bech* for 600.000 kr., 1923 atter *J. P. Rasmussen* ved tvangsauktion for 301.000 kr. 1923 blev Hvolgaard af Randers Diskontobank for 385.000 kr. solgt til *P. Bogh*. 1936 kom den til tvangsauktion til *P. Roesdahl*, og fra ham i 1937 for 260.000 kr. til *E. Horn*. Fra 1942 var ejerne *Knud og Thyge Lind*, der 1948 fik 305.000 kr. for Hvolgaard af *A. L. Odgaard*, efter hvis død 1951 enken fru *G. E. Odgaard* ejer den.

Af disse ejere gjorde Steensen-Leth sig bekendt ved sin proces om ret til en herskabsstol i Langskov kirke, der allerede 1814 var overtaget af sognemændene, men som i 1880 blev erstattet med en af de sædvanlige kedsommelige nybygninger. Striden satte sit spor selv i datidens vittighedspressen og faldt ud til godsejerens fordel. Han fik sin lukkede stol øverst i den ny kirke, så han også fremdeles i forholdet til Vorherre kunne skille sig ud fra den gemene hob!

Efter frasalg i 1930'erne har Hvolgaard nu et tilliggende på godt 245 tdr. ld., hvoraf 54 tdr. ld. skov. Det sidste var ligeledes tilfældet i 1870, mens der i øvrigt dengang lå ca. 360 tdr. ld. til Hvolgaard. Men i 1680'erne havde der kun været 143 tdr. ld. under plov. I dette areal var endda indbefattet den et hundrede år før delvis nedlagte Langskov by, idet der 1594 foruden hovedgårdens tilliggende »af arild«, nævnes »alle Langskov by, hvilken nu er afbrudt, er til gårdens mark, uden 2de gårde, hvilke er flyttet til Ølholm«. Hovedgårdstaksten var ved matriklen 1688 sat til 32½ tdr. htk., foruden et par skæpper skovskyld og 1½ tdr. mølleskyld. Herunder blev i tidens løb lagt endnu ca. 6 tdr. ufrit htk. ved nedlæggelse af andre bøndergårde. »Marken hos gården er overmåde god, og skøn højbærgning«, skriver Hofman 1785, og han tilføjer: »Der staldes stude (ca. halvandet hundrede), men var bedre skikket til mejeri«. Helt vel underrettet har han åbenbart ikke været, for allerede da gården det foregående år var blevet solgt til *Anders Kruse*, nævnes en hollænderibesætning på 100 køer og 3 tyre.

Anders Skeel testamenterede Ribe bispestol sin gård Hovgaard, formodentlig den samme som Ølholmsgaard, hvilken 1429 af Peder Henriksen Prip blev tilskødet hr. Erik Nielsen, som dog selv skulle indløse den fra Christiern Wille (Skram). Tillige med fire andre gårde i Ølholm nævnes også Hovgaard i kronens skøde til Jørgen Sested fra 1570, i øvrigt den ældste fortegnelse over bøndergodset til Hvolgaard, der som allerede nævnt dengang indbefattede op til et halvt hundrede gårde og bol. Det er ligeledes omtalt, at så godt som »al Langskov by« blev lagt under hovedgården inden 1594, hvilket ganske vist ikke rimer altfor godt med den kendsgerning, at der også siden tales om Langskov by, skønt ikke under Hvolgaard. Kun en del af det overtagne bispegods vedblev fortsat at ligge til Hvolgaard. Det bestod af temmelig spredte ejendomme, og med tiden skabte herremændene på Hvolgaard andre og tildels bedre arronderede godsområder. Kærnen var dog stadig ejendommene i Langskov sogn, efterhånden flere og flere. Allerede fra 1570 til 1594, da Albert Friis tog låsebrev på Hvolgaard med gods, skete der visse ændringer. 1570 var der i Langskov sogn foruden selve hovedgården, 1 gård i Langskov, 5, deriblandt Hovgaard, i Ølholm, 1 ved Langskov kirke, 1 i Slaris, en nu forsvunden bebyggelse, 1 i Nyborg. Desuden nævnes Holms mølle i Hover sogn, i Vindelev 1 gård, Ildved 1, Tyregod sogn i Odderbæk 1, Ringgive sogn i Hedeby 1, Gammelby 2, Dal 1, Nr. Langlund 1, i Bredsten sogn Stensgaard 1, Kærbølling 1, Ravning 1, Limskov 1, Tørskind 1, Gadbjerg sogn og by 1, Smidstrup 1, Lindeballe sogn og by 1, og atter i Ringgive sogn, men i Tørrild herred, Uheby 5, foruden 10 bol, Høgelund 1, Bindsbøl 1, Sdr. Langlund 1, Elkær 1, St. og Lille Karlskov 2. Hertil kom 2 gårde i Skanderup i Gjern herred, 2 i Majvig og Grindsted i Slavs herred, der imidlertid tillige med gården i Odderbæk ikke forekommer i låsebrevet 1594. Dette nævner til gengæld et større antal gårde i Ølholm, hvoraf flere var købt af Erik Lange til Engelsholm, og desuden to gårde i Sindbjerglund, samt en enkelt i hver af byerne Holtum og Kollemorten, mens endelig særskilt navngives Ringivegaard, samt Langlunds mølle. Ved matrikuleringen 1662 var godsbestanden dog undergået endnu større forandringer. I Langskov sogn fandtes vel tildels de samme ejendomme, iøvrigt i Vindelev 3 gårde og 1 bol, Ildved 1, Hesselballe 1, Krollerup 1, Grejs 1, Hol-

tum 1, Smidstrup 1, Bindesbøl 1, Ringgive 1, Gammelby 3, 1, Hedeby 3, Uhe 6, 6, samt i Vrads herred, mere mod nord Linderup 5, Plovstrup 4, 2, Resenhus 1 og Hjortsvang 2. Dertil endnu 6 - 7 fjernere gårde, en enkelt så langt borte som i Hornum herred. Ligesom mange andre steder var bøndergodset på det tidspunkt i en elendig tilstand efter krigen, ja størstedelen helt øde, nemlig 167 tdr. htk., mens resten 130 tdr. htk. ikke var »aldeles øde og dog lever med stor armød«.

På Hvolgaards gods var der, omtrent lige før opløsningen begyndte, nemlig 1785, 59 bønder og 43 husmænd, tildels i helt andre lokaliteter end tidligere nævnt under godset. Der var nu i Ølholm 16 gårde og 9 huse, i Ildved 5 og 4, Sindbjerglund 9 og 6, Hvejsel 1, Harriidsø 1, Ringgive 2, St. Karlskov 1, Hesselballe 10 og 8, Ørum 14 og 10 og endelig i Langskov 3 huse. Kun i de tre sidstnævnte bebyggelser var der ikke andre lodsejere end herremanden på Hvolgaard, og om Hesselballe hed det, at den modsat flere andre byer på godset endnu lå i fællesskab, fordi dens gode jorder var således situerede, at de ved en udskiftning ville blive tildelt 2 à 3 bønder, mens de andre følgelig måtte nøjes med den ringe og magre jord, på hvilken de ikke kunne bestå. Det samlede hartkorn for hele godset var på det tidspunkt nogle tønder over de to hundrede, der udkrævedes til en komplet sædegård.

Den nuværende hovedbygning på Hvolgaard drager ikke netop tanken hen på en sådan. Den er da for den sags skyld også først blevet til efter godssalget i 1809, men senere ombygninger, navnlig i 1870 - 71 da L. A. Steensen-Leth opførte den nuværende hovedfløj, har berøvet den det oprindelige præg. Det er et trefløjet anlæg, en midterlænge og to sidefløje, af hvilke den østlige har rummet det gamle mejeri. Man har en temmelig nødtørftig beskrivelse af det ældre Hvolgaard i 1775, da der i ladegården fandtes bryggerhuset på 14 fag, staldhuset på 11, porthuset, indrettet til kornloft, på 10, det østre øksnehus på 28, den store kornlade på 50 med 25 gulve, og endelig det vestre øksnehus på 22 fag. Stuehuset, »hvorudi velfornemme fru Kruse med familie er logerendes«, bestod af 32 fag, og hertil sluttede sig også dengang to sidefløje, en østlig på 14 og en vestlig på 16 fag. Det må være denne borggård, som Hofman ti år senere betegner som »byggt af mådelig bindingsværk«. Hvor gammel

VEJLE AMT

den dengang var vides ikke, vel næppe fra 1573, da abbedissen i Maribo Kloster fik kgl. befaling til at overlade Jørgen Sested fire gode ege fra klostrets skove i Tyrsting herred, fordi han agtede at lade sin gård Hvolgaard opbygge.

MOGENS LEBECH

EJERE

Ribe bispestol
1536 Kronen
1570 Jørgen Sested
1588 (?) Albert Friis
1612 Henrik Holck
1624 Anders Friis
1625 Caspar Rantzau
1677 Enevold Brochmann
1680 Hans Frederik v. Levezow
1696 Detlev v. Brockdorff
ca. 1720 H. de la Mare
1722 J. Kruse
1765 Elisabeth Marie Kruse

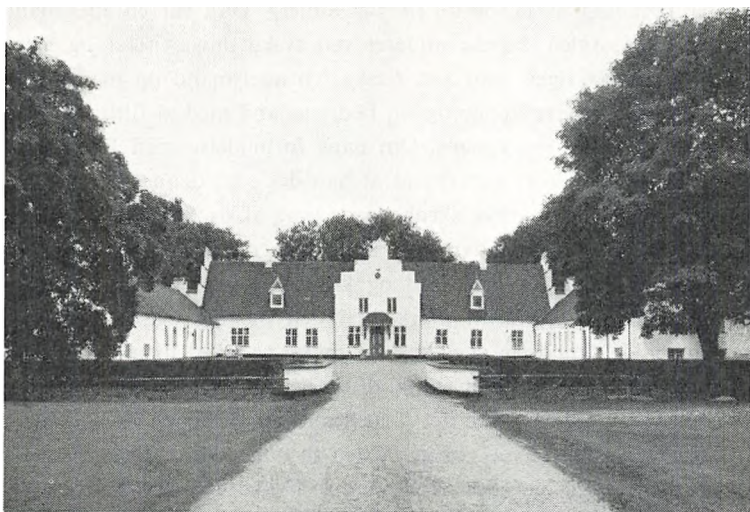
1814 R. Ægidius

ca. 1822 Fr. Brechling
1846 Cl. H. Jessien
1866 C. E. Fraas
1870 L. A. Steensen-Leth
1919 J. P. Rasmussen
1920 - 48 Forskellige ejere
1948 A. L. Odgaard
1951 G. E. Odgaard

BYGNINGER

1775 Trefløjet bindingsværksanlæg
1820 Grundmuret hovedfløj

1870 Hovedfløjen opført

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Brandbjerg

Kollerup sogn, Tørrild herred, Vejle amt

Brandbjergs historie begynder relativt sent, efter reformationen, med en udvidelse af hovmarken, idet ejeren *Peder Juel*, tidligere gerne nævnt til Laage, i 1543 tilbyttede sig Kollerup præstegård »med så meget som findes at høre til samme præstegård og til kirken inden Brandbjerg markeskel«. Peder Juels enke, *Ide Kaas* til Staarupgaard i Fjends herred, besad Brandbjerg efter ham, og på skiftet efter hendes broder *Bjørn Kaas* faldt den i arv til hans datter, jomfru *Edel Kaas* og overgik 1619 til hendes søster *Helvig Kaas*, enke efter *Hannibal Gyldenstjerne* til Restrup. De havde ingen børn, og efter hendes død 1638 anmodede arvingerne om, at der måtte blive udnævnt skiftekommissarier, der blandt andet skulle »taksere bygningen på hendes gård Brantbiere, så retfærdelig som det sig bør«. Blandt arvingerne

var *Palle Rodsteen* til Lundsgaard på Fyn, gift med hendes søsterdatter Ingeborg Skeel, og de fik Brandbjerg. Han var en adelsmand som andre i tiden, havde studeret ved tyske universiteter og siden tjent i Kalmarkrigen som »en retskaffen adelsmand og mandhaftig soldat, der sin herre konge og sin fædrene-land med al flittig troskab mener, vel anstår og egner«. Om hans forbindelse med Brandbjerg vides ellers ikke stort andet, end at han døde på denne gård i 1643. Han havde været »ganske skrøbelig og svag af og til på to års tid af en heftig catharro«, da han kom til gården, og skønt han søgte forskellige »lærdemænds gode råd og kur«, ja også trods sin svaghed rejste til Viborg Mauritii marked »i den mening og agt at bruge nogen middel imod sin sygdom«, så måtte han ved hjemkomsten gå til sengs, og som sædvanlig indfandt sig en større skare ved dødslejet, slægtninge og naboer, som det fortælles i ligprædikenen over ham.

Efter hans død havde enken gården til hun døde 1655 og derefter døtrene Ingeborg og Sidsel Rodsteen, af hvilke den sidstnævnte 1667 skødede gården til sin mand, den borgerlige *Verner Klaumann*, søn af en kendt københavner-købmand, der allerede 1671 solgte Brandbjerg til Frederik Ulrik Schult fra Finstrup. Han undslog sig imidlertid for at betale den aftalte købesum, fordi det havde vist sig, at Brandbjerg med gods ikke i matriklen stod for så meget hartkorn, som han havde købt den med, og der blev ikke noget af den handel. 1680 udstedte Klaumann så skøde til *Jens Lauridsen Risom* til Nebbegaard, frihedskæmperen fra Bornholm, der havde spillet en hovedrolle ved løsrivelsen fra det svenske åg og som belønning havde fået Nebbegaard ved Rands Fjord. Han virkede året efter som kommissarius ved omordningen af ryttergodset og søgte i forbindelse hermed at skaffe sig belejligt gods til sin ny herregård. Hans gods til Nebbe lå ikke særlig bekvemt hverken for ham selv eller kronen, idet det var spredt mellem dennes ryttergårde, tit i større afstand fra Nebbe. Og nu søgte han om at måtte mageskifte det mod hele Jelling by, der lå uden for det egentlige rytterdistrikt og forøvrigt var så medtaget efter svenskekrigens ødelæggelser, at den næppe foreløbig ville kunne holde ryttere. Risoms gods var allerede udlagt til rytterhold og byttehandelen nær ved at gå helt i orden, ja skødet var udfærdiget og skulle underskrives af kongen, Christian V, da denne pludselig satte

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

sig imod mageskiftet, »nemlig fordi Hans kgl. Majestæt ved den sidste nærværelse derudi landet allernådigst lod sig berette, at den by Jelling altid haver ligget til Koldinghus, og at nogle af de gamle danske konger skal ligge der begravne«. Derved skulle det forblive.

Jens Risoms søster Maren Lauridsdatter Risom, enke efter amtskriveren Oluf Nielsen, solgte gården 1697 til præsten i Vejle Jeremias Wolf. Men i løbet af samme år skiftede gården endnu to gange ejer, idet pastoren afhændede til Lorens Nissen på Lerbæk og denne atter til oberst Herman Frederik von Boyneburg genannt von Holstein, der i 20 år havde tjent kongen, men først nu med sin familie agtede at slå sig ned i landet, samtidig med at han ville afhænde sine godser i Hessen. Han fik om ikke Jelling by så dog kaldsretten til Jelling kirke overdraget fra kronen, og en frist på 8 år til at komplettere bøndergodset til Brandbjerg. Men allerede 1703 døde han, og hans svigerinde, Sophie Dorothea Marschalck, overhofmesterinde hos dronning Charlotte Amalie og enke efter den første lensgreve på Schackenborg, solgte 1705 det stadig ukomplette Brandbjerg til Poul Ingwersen, som

efter tre års forløb afhændede det lille gods til krigsråd Niels Morville, ejer til 1745. Så fulgte sekretær Frederik Andreas Johansen til 1763 og forpagteren *Hans Saabye* til 1770. Han solgte til Niels Boje, men skødet, som først blev udstedt 1774, lød på kaptajn Jørgen Brockdorff, en søn fra Grundet, hvis første kone døde på Brandbjerg dette år. Han gjorde endelig godset komplet med 232 tdr. htk. og med det resultat, at han gik fallit, måtte gøre opbud. Svogeren, kaptajn Niels Jermiin købte Brandbjerg med bøndergods på auktion 1778, og så var det atter slut med det større tilliggende, ja med Brandbjerg som gods i det hele taget. Jermiin søgte 1785 om tilladelse til at afhænde fæstegodset med forbehold af frihederne for hovedgården. Han fik den på de sædvanlige betingelser, udskiftning før afhændelsen og ingen forøgelse af hoveriet for de tilbageblevne fæstere.

Allerede det følgende år fik svogeren, den tidligere ejer, Jørgen Brockdorff, atter skøde på selve Brandbjerg med nogle få tdr. htk. gods, og nu beholdt han den til sin død, og enken Gertrud Magdalene, født Jermiin, efter ham til sin i 1812. Hun havde testamenteret gården til sine stedbørn, af hvilke Schack Brockdorff, siden til Pederholm, fik skøde 1812, men straks overdrog gården til C. H. Wolckers og C. G. Schnakenburg. Den sidste var eneejer 1821 til 1840, da han for 54.000 rbd. solgte Brandbjerg til købmand N. Smidt i Vejle, hvis arvinger året efter afhændede den for 46.000 rbd. til F. Wibe Hastrup. Dernæst kom gården på tvangsauktion i 1852 for 35.000 rbd. til H. C. O. Berg og fra ham i 1859 for 67.500 rbd. til *H. Balthazar Holst*, hvis søn Hans C. Holst overtog den 1871 og hans søn igen *Heinrich Christian Holst* 1901. Efter ham fulgte i 1929 sønnen Svend Aage Holst og det følgende år G. Bonnevie, som havde Brandbjerg et par år, indtil Jysk Landhypoteforening overtog den 1932. For den følgende ejer Peter Jørgensen brændte avlsbygningerne i 1936, umiddelbart efter en ombygning, og han nøjedes så med at genopbygge den vestlige længe, idet han afhændede langt den største del af Brandbjergs jorder til staten. Resten tillige med hovedbygningen solgte han året efter til læge Stefan Madsen, af hvem Frede Svendsen købte i 1938. I 1945 købte L. H. Pedersen, Egtved, gården, som derpå i 1948 med 20 tdr. ld. ager og 56 tdr. ld. skov blev håndværkerhøjskole, ejet af et *interessentskab*.

Den gamle stald efter ombygningen 1950 (fot. Niels Elswing).

Brandbjerg er således nu kun på 76 tdr.ld., mens det hele tilliggende før sidste udstykning var ca. 450 tdr.ld. For rundt regnet 100 år tilbage opgives gårdens størrelse til 384 tdr.ld. Går man tilbage til landmålingen i 1680'erne, lå der omtrent 200 tdr.ld. under plov til gården, hvoraf de 103 tdr. imidlertid havde hørt til de 6 gårde eller »værelser« i Lille Brandbjerg by, der var lagt til hovmarken. De havde efter svenskekrigen alle været øde og afbrudte, og som så mange andre steder havde man benyttet sig af lejligheden til at lægge deres jorder sammen med hovedgårdens. Det havde været vanskeligt at skaffe oplysninger om dette gods til landgildematriklen 1662. Det var nemlig så udplyndret, »så der ikke fandtes noget levende menneske af dennem, som tilforn havde boet i disse gårde og boliger, hvorfor ikke erfares eller vides kunne, hvad til forskrevne gårde og boliger sås eller avles kunne«. Man kender forøvrigt ikke godsets omfang før i tiden, men dengang rådede Sidsel Rodsteen foruden over Lille Brandbjerg by kun over tre ligeså krigshærgede gårde i Hygum og Harresø, samt et par fjernere liggende ejendomme. Det samlede

VEJLE AMT

htk. opgiver en anden, omtrent samtidig jordebog, til blot 73 tdr. htk. I den følgende tid varierede gårdens tilliggende noget, men endnu på Danske Atlas' tid var Brandbjerg ukomplet, indtil kaptajn Brockdorff, som allerede bemærket, købte så mange gårde, at deres hartkorn til sammen løb op til 232 tdr. Brandbjerg gods havde da en befolkning på 47 bønder og 34 husmænd, nemlig hele Lureby med 2 gårde og 3 huse, i Vindelev 18 og 12, i Ildved 13 og 16, i Holtum 8 og 2, i Ulkær 2 og 1, i Bøgballe 2 og endelig i Hygum 2. Dette ganske anselige gods blev hurtigt splittet og solgt til selveje.

Hvad det ydre angår, var Brandbjerg fra gammel tid en ret anelig gård, idet den var omgivet af grave, hvoraf der endnu findes rester, og »det fornemste hus på borggården beskrives 1754 at have været af grundmur, 2 etager højt«. Dette bygværk skal Hans Saabye 1766 have erstattet med et i »mur og bindingsværk«, de samme materialer, hvoraf »ladegårds-husene« var opført. Det må vel være denne hovedbygning, tre fløje i ét stokværk, der stadig findes på Brandbjerg, skønt nu helt af mursten, og med takkede gavle, fra en senere ombygning, vistnok først i indeværende århundrede.

MOGENS LEBECH

EJERE

1545 Peder Juel

1581 Edel Kaas

1638 Palle Rodsteen

1667 Verner Klaumann

1680 Jens Lauridsen Risom

1697 - 1763 Forskellige ejere

1763 Hans Saabye

1770 - 1859 Forskellige ejere

1859 H. Balthazar Holst

1901 H. Chr. Holst

1930 - 48 Forskellige ejere

1948 Interessentskab

BYGNINGER

Voldsted med grundmuret hus
i to stokværk (?)

1766 Trefløjet bindingsværksanlæg
opført

ca. 1902 Hovedbygningen ombygget
og tværfloj opført

1936 Avlsgården brændt
Indrettet til håndværkerhøjskole

1950 Stald ombygget til elevboliger
ved Malling Petersen

Hovedbygningen set fra nordvest (fot. Niels Elswing).

Lerbæk

Hover sogn, Tørrild herred, Vejle amt

Lerbæk nævnes for mere end 500 år tilbage, i væbneren *Niels Stangebergs* besiddelse, og hans efterslægt ejede den i næsten halvdelen af den tid, der er forløbet siden da. Med hans datter Maren kom den til Brockenhuus'erne, hvis navn synes uløseligt knyttet til gården, måske nok en slægt som i tidernes morgen var indvandret fra Tyskland, men som imidlertid dengang længst havde hjemret på Fynsland. Niels Stangebergs svigersøn *Peder Brockenhuus* var rigsråd og ridder, i sin tid slægtens rigeste mand. Han havde i sin ungdom tjent bispem af Århus og var siden kongelig høvedsmand på Hønneborg Slot ved Lillebælt og jysk landsdommer. Med sin anden hustru, Geske Reventlow, fik han det fynske Bramstrup, og hans søn og sønnesøn på denne

*Johan
Brockenhuus
(† 1648).
Udsnit af kob-
berstik af
A. Ottesen 1650
(Frede-
riksborg).*

gård blev mindst lige så kendte som han selv. Men hans efterkom- mere på Lerbæk, søn efter fader i generationer gennem næsten 200 år, gjorde sig ikke særlig fortjent, om end de alle i kraft af deres fødsel og uddannelse tjente kongen og landet. Johan Brockenhuus, der havde studeret både i København og Rostock, døde 1512 i en ret ung alder på gården, året efter at han havde ægtet Anne Kjeldsdatter Juel. Deres eneste barn var Johan Brockenhuus (død 1587), hofsinde og siden lensmand, først på det nære Hvolgaard, senere på Skt. Hans Kloster i Viborg. I hans tid tog den langvarige strid om skellet mellem Lerbæk og Rugballegaard sin begyndelse, en af de tiders evinde- lige skeltrætter, der nu nærmest har interesse ved de små indblik, den giver i datidens dagligliv. Aktstykkerne kaldte billedet frem af den da længst afdøde Peder Brockenhuus, ikke som offentlig embedsmand,

men som den påpasselige jorddrot, der kom til hr. Anders Friis' folk fra Haraldskær, da de drev deres svin på olden i Rugballegaards skov og bad dem ikke drive dyrene østen for den sten, som nu var skel, for der var jorden hans. Og der oprulles et andet lille genrebillede af nogle piger, der vogtede svin, spandt og stegte agern i Hopballekrog.

Af Johan Brockenhuus' børn med Sophie Skeel levede kun to, deraf sønnen Kjeld Brockenhuus (død 1616), der ganske vist havde rejst i udlandet og tjent flere tyske fyrster, men siden kun i ringe udstrækning gjorde brug af sine erhvervede kundskaber. For sit eget og sin hustru Edel Ulfeldts arvegods tilbyttede han sig Hanstedgaard ved Horsens, og han fortsatte striden med Frederik Munk på Rugballegaard, ikke alene på grund af markskel, men også fordi naboherremanden følte sig brøsthølden over, at Kjeld Brockenhuus havde sat en rygskammel op i Hover kirke og »forrykket hans og hans folks stolestader, at han hannem des længere dermed neder tilbage i kirken kunde fortrykke og fornede«. Sønnen, igen en Johan Brockenhuus (død 1648), var endnu mere vidtberejst end faderen. Oplært på Sorø Akademi tilbragte han tiden fra sit 15. til sit 28. år på lange rejser i udlandet, var »mere end 4 ganske år« i Paris »det fransøske sprog, ridning og andre adelige exercitier at lære«, og besøgte både Spanien og Italien. »Det ville blive altfor langt enten det udi pennen at fatte, eller så vidtløftig som sig burde at fortælle«. Kaldt hjem »efterdi hans kære fader havde på nogen tidlang været meget svag, besynderlig af podagra«, nåede han Lerbæk få uger før faderens død og holdt siden hus på sin fædrene gård. Sin langvarige uddannelse gjorde han ikke videre brug af. Hans offentlige hverv indskrænkede sig til syv års tjeneste som kornet, »hvilken tjeneste han som en kavaler forrettede«.

I hans tid indtraf de to af det 17. århundredes store nationalulykker, Kejserkrigen 1625 - 29 og Torstenssonsfejden 1643 - 45. Navnlig den tyske besættelse vides at have sat slemme spor på Vejleegnen, nedbrændte og plyndrede herresæder og fæstegårde. Når Lerbæk slap heldigere, var det »skriverdrengen« Niels Blochs skyld. Men han fik som så mange andre kun utak til løn, idet hans herre efter freden lod ham dømmes til galge og gren som vitterlig tyv, og det ikke en, men flere gange! Selv forklarede han, da sagen kom for landets højeste domstol, herredagen, hvorledes han var blevet tilbage på Lerbæk, da

Johan Brockenhuus var stukket af som de andre herremænd, eller »haremænd«, som de netop af den grund blev kaldt! Og hvordan han så havde »gjort sit allerbedste . . . og skaffet det meste af hans gods indpakket om nattetide og på vogne til stranden«. Til tak var han af herremanden blevet »endda værre tribuleret med hårde jernbånd end i fjendernes tid«, havde måttet døje »frost og kuld, hunger og kummer« i sit lange og hårde fængsel i tårnet på Lerbæk. Og den stedlige herredsfoged havde villigt efterkommet husbondens begæring og dømt ham til døden, fordi han både havde solgt noget af det betroede gods og siden var undveget af tårnet. Johan Brockenhuus havde tyvttet ham med urette. Hvad han havde fået ind for de solgte ejendele, var gået til at redde Lerbæk fra udplyndring.

Selvom herremanden lod sine folk bevidne, at Niels Bloch ikke havde fået nær den hårde behandling — han havde haft en god seng, både lagen og sengeklæde og en blårendet dyne at ligge på, han havde fået så meget øl og mad som nogen af gårdens fornemste folk og om dagen været i borgestuen ved en god varm skorstensild, og skønt han endelig påstod, at Niels Bloch ikke havde givet en skilling til kontributioner på hans vegne, så hævdede dommerne sagen, idet det oven i købet blev pålagt Johan Brockenhuus at betale omkostningerne for Niels Bloch.

For øvrigt gjorde herremanden sig mere fordelagtigt bekendt ved at oprette en skole for bønderbørnene i Hover by, et af de første, hvis ikke det allerførste eksempel på godsejernes indsats på dette område. Men hans søn Erik Brockenhuus blev den sidste af slægten, som ejede Lerbæk.

Ikke engang hans ægteskab med en datter af Oluf Parsberg til Jernit (Frijsenborg) kunne redde ham. Måske var det svenskekrigen, der slog ham helt ud. Han gjorde 1664 opbud i Viborg, og siden måtte han tjene sit brød som officer, til han faldt under stormen på Landskrona. Med ham uddøde Lerbæk-linjen af de Brockenhuus'er.

Major Lauge Rodsteen skal derefter en kort overgang have ejet Lerbæk. Men 1664 solgte Knud Urne til Juulskov, der var gift med Eriks søster Edel Brockenhuus, deres andel i gården til svogeren *Otto Pogwisch*, gift med en Parsberg fra Jernit og i øvrigt broder til Eriks stedfader. Han var en af det ny regimes første mænd, og Lerbæk var

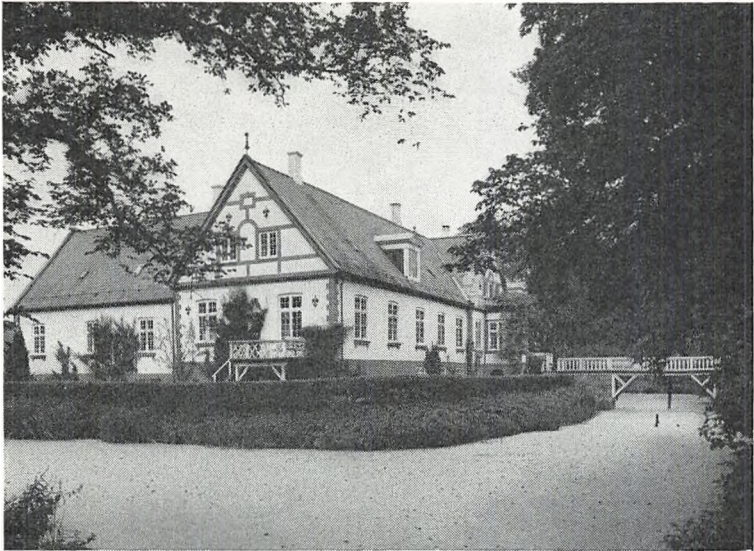
Hovedbygningen set fra øst (fot. Niels Elswing).

kun én af hans talrige herregårde. Alligevel døde han i armod. Forinden havde han i 1672 afhændet Lerbæk til *Margrethe*, enke efter Hans Boysen, og landsdommer *Nikolaj Nissen* på Rugballegård i samme sogn. Efter hans død 1684 fik hans to sønner efterhånden skøde på gården, nemlig *Nikolaj Nissen* 1690 og overkrigskommissær *Herman Lorens Nissen* til Brandbjerg i 1695. Den næste skødehaver var excellencen *Matthias Moth*, en fornem mand, forsåvidt som han var besvogret med kongen, hans søster var *Sophie Amalie Moth*, *Christian V's* elskerinde. Skødet til ham blev udstedt 1704; men den, der havde købt gård og gods på hans vegne, var svigersønnen baron *Christian Gyldenkrone* til Vilhelmsborg, der allerede 1706 overtog Lerbæk fra svigerfaderen og beholdt godset til 1730, da han gav kongen skøde på det.

Så tidligt som 1736 var der imidlertid tale om, at Lerbæk skulle afhændes igen sammen med det omtrent samtidig tilkøbte Højgaard gods. De forrentede sig begge dårligt, gav ikke nær 5 pct. af den in-

vesterede kapital. Men sagen blev stillet i bero, og først i 1743, da det havde vist sig, at den årlige indtægt i det sidst forløbne femår gennemsnitlig var 1.159 rdl., mens 5 pct. af kapitalen beløb sig til 2.779, og det også var nødvendigt at udføre større restaureringsarbejder på gårdens bygninger, blev det besluttet at sælge, »da jordegods fremfor tilforn er i nogenlunde pris«. Lerbæk blev så for 16.200 rdl. solgt til justitsråd Emanuel Thygesen på Matrup, som imidlertid det samme år atter afhændede godset til sin svoger Henrik Ammitzbøll og Clemen Marcussen, af hvilke den sidstnævnte omgående udkøbte den første og siden boede på Lerbæk til sin død 1755. På auktionen efter ham samme år blev godset atter købt af to kompagnoner, to fynboer, landsdommer Bonde Simonsen til Elvedgaard og forpagter *Mogens Nellemann*, der samme år blev eneejer. Fra flere sider roses han som en dygtig landmand, der bragte godset og bønderne på fode. Sønnen, justitsråd og landvæsenskommissær *Jens Nellemann*, overtog det forbedrede gods i 1783 for 37.000 rdl. Da var det fremdeles komplet med 226 tdr. htk. bøndergods, men da han i året 1800 solgte, var henvend halvdelen solgt fra i henhold til kgl. bevilling af 1797 om at måtte sælge fæstegods uden tab af hovedgårdens friheder. De tilbageblevne bønder var imidlertid ikke tilfreds med den ændrede tilstand og beklagede sig over ikke at have forstået »hoveri-foreningen«, da den var blevet læst op for dem. Hoveriet var også blevet værre, efter at Nellemann havde købt to kirker. Bønderne i Knabberup, Østergaard og Sælde havde svært ved at få tjenestefolk, fordi disse »ofte med stor livsfare må rejse fra Hover og også dertil«. Vejen var lang, tre fjerdingmil og meget besværlig, »og de bedste heste kan med tømmerovne blive siddende i lervejene, som er så høje overalt med banker, som nogenledes kan svare til de norske fjelde«! Den, der har færdedes på skovskrænterne langs Grejsdalen, ved, at sammenligningen ikke er grebet helt ud af luften.

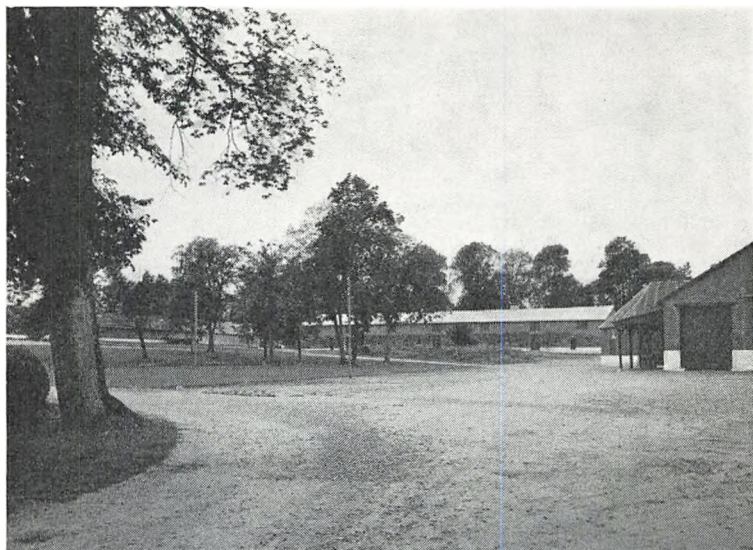
I året 1800 blev igen to mænd, og af dem var den ene atter en Thygeson fra Matrup, ejere af Lerbæk. Stiftamtmanden Emanuel de Thygeson og oberstløjtnant Peter Poulsen i Horsens solgte dog atter i 1803 godset til Jens Schoustrup, som samme år afhændede hovedgården, vistnok uden gods, til et konsortium bestående af Iver Nyboe til Hvilbsbjerggaard, P. G. Langballe til Stovgaard og Jens Sørensen i

Hovedbygningen set fra sydøst (fot. Niels Elswing).

Vejle. Godsslagtingen var helt fuldbyrdet, da forpagteren Johan Konrad Stautz fik Lerbæk endnu samme år med kun 6 tdr. htk. bøndergods. Han døde 1818, og enken Margrethe Magdalene, f. Winkelmann, solgte den i 1828 til Rasmus Ingwersen, som var ejer til 1843, da den for 96.000 rdl. kom til cand. theol. F. A. Søltoft fra Tyrrestrup. Han fik 350.000 rdl. af landvæsenskommissær *Georg Sass* i 1874 og overtog selv Daugaarden. Sass døde barnløs 1925, og nevøen, løjtnant *Anders Runsti Dinesen* købte Lerbæk. Gården købtes i 1956 af dennes broder, forfatteren, civilingeniør *Thomas Fasti Dinesen*, der i 1962 overdrog den til sin søn *Hans Vincent Dinesen*, der er Lerbæks nuværende ejer.

Lerbæk er og har stadig været en stor gård. Den er nu på 836 tdr. ld., heraf er de 320 tdr. ld. skov. Udsæden var i 1773 65 tdr. rug, 20 tdr. byg, 150 tdr. havre og 28 tdr. boghvede, og 1683 var der et for de tider meget betydeligt areal, nemlig omkring 225 tdr. ld., under plov til Lerbæk. Så stor havde den imidlertid ikke altid været. Her som andre steder var hovmarken øget ved tillæg af bøndergods. Før

Parti af avlsgården (fot. Niels Elswing).

Kejserkrigen lå gårdens jorder, både »ager- og engskifter tillige med bøndernes i Hover blandede«. Herremanden var på det tidspunkt endnu ikke enejer i Hover by, skønt han havde tilmageskiftet sig flere gårde fra kronen. Der var stadig præstegården tilbage, men 1634 fik han også tilbyttet sig den, og nu havde han frit spil, måske tillige fordi nogle af de Hover gårde ikke var kommet på fode efter krigen. Han lagde halvdelen af byen, »8 gårde øde ... og deres jord i ét stykke til Lerbæk gårds enemærke, som blev indgrøftet norden for Hover og østen for Lerbæk«. Og hans efterfølger Nikolaj Nissen fik i 1676 endnu 2 gårdes jorder lagt under hovedgården. Dennes hartkorn, iberegnet møllens under gårdens takst, var i landgildematriklen anslået til ikke mindre end 72 tdr. Efter landmålingen 1693 fik den ca. 54½, heri dog ikke medregnet de to sidst nedlagte gårde i Hover by, der også siden med ca. 15 tdr. blev opført som ufrít htk. drevet under hovedgården.

Omfanget af Lerbæk bøndergods kender man først fra matrikuleringen 1662, da det atter var i en sørgelig tilstand efter svenskekri-

gene. Af Hover bys 8 gårde var de fire enten ubesat eller ganske øde, og af de 11 gårde i Hørup by i Jelling sogn var kun 3 »nylig besat med tre års frihed«, resten »øde og ruineret«, de to afbrændt af svenskerne. Det øvrige af gårdens tilliggende lå navnlig i Skibet sogn, i Knabberup, Sælde, Kølholt og Jennum, ialt 13 gårde, hvortil yderligere kom 3 gårde i Grejs, Holtum og Hornstrup Kirkeby, 1 i Ringgive sogn og 2 i det fjerne Sønderlyng herred. Hartkornet beløb sig til næsten 255 tdr. 1704 var de sidst nævnte 6 gårde afhændet, men godsmængden i øvrigt forøget med et lignende antal indensogns, nemlig i Høgsholt og Ure. Kølholt gården, der snart havde hørt under Lerbæk, snart ikke, blev endelig skilt fra godset 1748. Mod århundredets slutning, nærmere betegnet 1785, var der ikke andre lodsejere end Lerbæk i Hover, Gårde, Høgsholt, Sælde, Knabberup og Hørup, hvortil kom endnu 6 gårde i Ure og Hopballe. Det samlede antal var 46 bønder og 14 husmænd, og hartkornet ca. 225 tdr. Det var dengang Hofman sagde, at »ejeren havde overmåde forbedret gård og gods. Bønderne var usle, da han købte gården, men han har sat dem i stand«. Som allerede nævnt var bøndergodset på nær 6 tdr. htk. solgt fra Lerbæk inden 1806.

I ældre tid måtte Lerbæk regnes mellem landets mere anselige herregårde, hvad bygningerne angik, helt igennem af grundmur. »Borgegården består af 3 store og et mindre hus, som udgør en firkant. Igennem den liden bygning falder passagen over en bro imellem borge- og ladegården«, lyder en beskrivelse fra midten af 1700'erne. Nu er portfløjen længst borte, og de øvrige huse har skiftet udseende. Nellemann fornyede i 1793 de fleste af bygningerne, men den sidste restaurering 1890 - 91 har igen ændret det gamle herresædes karakter. Hvad der skjuler sig bag pudsekalken vides ikke, udover at sydfløjen er af munkesten og følgelig gammel. Men måske kommer også den tid, da dette torneroseslot, den stilfærdige hvide idyl bag alt det grønne, bag hække og træer og det stillestående vand i graven, næsten dækket af andemad, da denne indelukkede idyl vækkes til nyt liv, og da Lerbæk i lighed med Tirsbæk kaster forklædningen og genopstår som en rød renæssancegård.

»Rundt omkring den øverste gård ere store og dybe grave, hvori er et smukt springvand«, hed det videre i den gamle beskrivelse, der

VEJLE AMT

stadig står ved magt, for så vidt angår gravene. Springvandet, der — som en gammel afbildning viser — lå foran broen, er derimod væk, mens dammen er der endnu, kranset af den gule brøndsel.

Ladegården siges at være »i nogenlunde god stand«, opbyggt ungefær 1702 eller 1703 efter en lynbrand. Det var dog først 1704, at Lorens Nissen efter ansøgning fik bevilget afslag på 300 rdl. i sine skatter til genopførelse af sine fuldstændig nedbrændte avlsbygninger.

Også haven omtales som »vel anlagt og har gode frugttræer«. Den er stadig værd at se med sine flere meter høje avnbøghække og århundredgamle kastanietræer. De kan ganske vist ikke, som det fortælles, være plantet af fru Ellen Marsvin, da denne dame aldrig har været i nærmere forbindelse med Lerbæk.

MOGENS LEBECH

EJERE

1434 Niels Stangeberg
1478 Peder Brockenhuus
1664 Otto Pogwisch
1672 Margrethe og N. Nissen
1695 H. L. Nissen

1704 M. Moth
1706 Chr. Gyldenkrone
1730 Kronen

1743 - 55 Forskellige ejere
1755 M. Nellemann
1783 J. Nellemann

1800 - 74 Forskellige ejere
1874 G. Sass

1925 A. R. Dinesen
1962 H. V. Dinesen

BYGNINGER

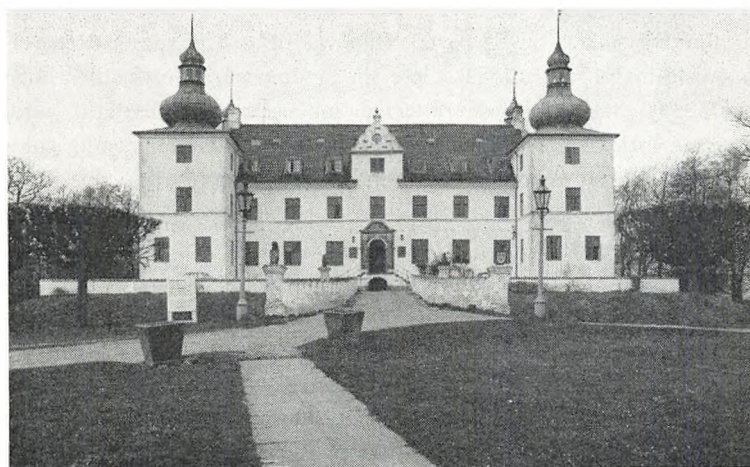
Stenhus på voldsted

1702 Ladegården genopført efter brand

1700'erne Firfløjet borggård med ladegård

1793 Hovedbygningen ombygget på gammel grundmur

1890 - 91 Hovedbygningen gennemgribende ombygget ved Marcus Bech

Hovedbygningen set fra øst (fot. Niels Elswing).

Engelsholm

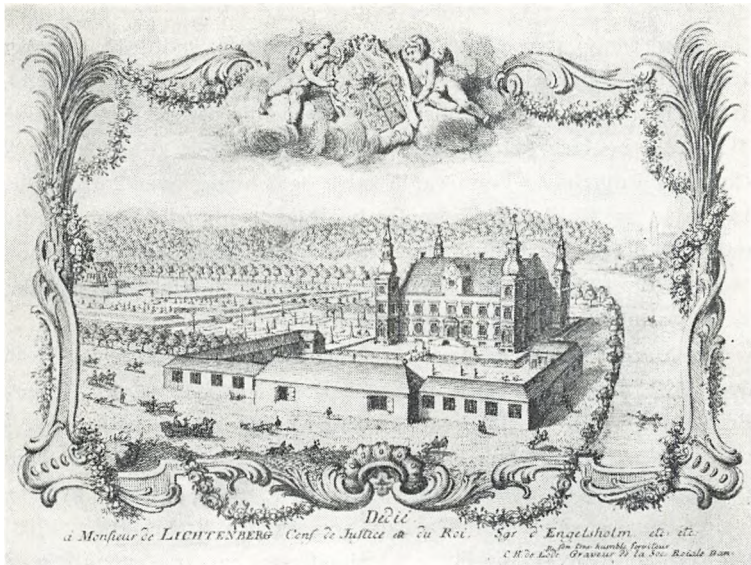
Nørup sogn, Tørrild herred, Vejle amt

Den første kendte ejer af Engelsholm er rigsråden hr. *Timme Nielsen (Rosenkrantz)* (død 1457) til Stensballegaard. 1452 erhvervede han ved mageskifte med kronen bl. a. Engylstholm i Nørup sogn og gik straks i gang med at samle gods her omkring. Hans travle virke på Engelsholm blev snart afbrudt af døden, men hans søn Erik Timmesen fulgte i hans spor i en omtrent halvhundredårig ejertid til sin død imellem 1511 og 1523. Gården tilfaldt hans ældste datter, Bege Eriksdatter, der var enke efter Erik Nielsen (Lange). Gården gik nu over i familien Langes besiddelse, det er den fremtrædende familie, der også kaldes *Munk*, og som fører tre roser i våbnet. Ægteparrets søn, *Erik Eriksen Lange* (1518 - 72) gjorde i sine yngre år høftjeneste hos Christian III og var 1563 - 69 lensmand på Dronningborg. Erik

Eriksen Lange den Yngre var på en studierejse, der bl. a. førte ham til Wittenberg, Strasbourg og Paris, da faderen døde. Ved sin hjemkomst 1573 overtog han straks gård og gods, som hans søster Margrethe dog sikkert havde part i. Han var til at begynde med en velhavende mand, der i 1583 solgte sin mødrengård Solvig til kronen for 58.000 daler, men de rundelige indtægter, han havde af gård, gods og forlening, slog ikke til for Erik Lange; han var nemlig guldmager, og for at kunne fortsætte sine eksperimenter og foretage rejser måtte han gøre gæld, der i løbet af kort tid blev bundløs. Da han ikke kunne betale 1.831½ daler, som han var blevet kronen skyldig, fik han ordre til »den 1. marts 1590 at inddrage udi oxelogen her udi byen (København) og der sammesteds at holde et ærligt, ridderligt og adeligt indlager og ikke at undvige, før førnævnte summa bliver betalt«. Kort tid efter må han have afstået sin part i Engelsholm til svogeren Knud Brahe, der havde påtaget sig store forpligtelser for hans skyld og måske hjulpet ham ud af gældsfængslet. Gennem Knud Brahe, der 1584 havde ægtet hans søster, Margrethe Lange, enke efter Jens Kaas til Gudumlund, var han kommet i svogerskab med Tyge Brahe. Han blev en hyppig gæst på Uranienborg, hvor det kemiske laboratorium utvivlsomt har øvet stor tiltrækning på ham, men det var dog ikke blot for den store astronoms og for alkymiens skyld, at hans besøg i 1589 og 1590 fandt sted med korte mellemrum, han vandt Sophie Brahes kærlighed, og trods de andre brødres modstand trolovede Tyges yndlingssøster og medhjælper sig med den forgældede guldmager.

Knud Brahe (1555 - 1615) og Margrethe Lange var meget velhavende, hun havde efter sin første mand arvet Gudumlund og Torstedlund, han ejede Tostrup i Skåne og var lensmand på Aarhusgaard. De tog straks fat på at bygge en ny borggård, antagelig på den gamle borgs voldsted, på et næs i søen. Om opførelsen melder en indskrift, der nu sidder på venstre side af indgangsdøren, at Knud Brahe nytårsdag 1593 »effter gammelt wiis« indviede huset, hvis opførelse var påbegyndt det foregående år.

Denne Knud Brahes borggård, der står endnu på sit lave firkantede voldsted med adgang fra øst, i det ydre næsten uforandret, består af et enkelt bredt hus med fire svære spirdækte hjørnetårne.

Engelsholm 1750. Stik af O. H. de Lode.

Det er opført af mursten i krydsskifte på en sokkel beklædt med huggen kamp og har hvælvet flerdelt kælder og derover to stokværk. Tårnene er i tre stokværk. Hovedfacaden ud mod adgangen i øst har oprindelig haft trappetårn. Huset har gesimsbånd under andet stokværks vinduer og svungne gavle. Spirene har sandsynligvis oprindelig været etagespir.

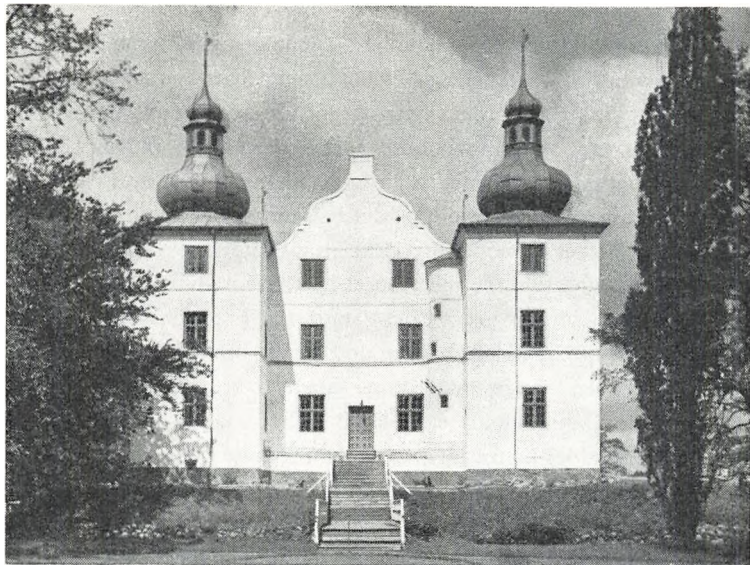
Engelsholms type: et enkelthus med fire hjørnetårne er ret enestående i Danmark. Det symmetriske, regulære hus er i overensstemmelse med italiensk og fransk arkitekturteori og har herhjemme kun haft sit modstykke i det nedrevne slot i Tønning, som Hercules von Oberberg byggede for hertug Adolf af Gottorp 1580 - 83. Det er da muligt, at Oberberg, der ca. 1590 arbejdede på Hansborg ved Haderslev, kan have leveret Knud Brahe tegningen til Engelsholm.

Huset har næppe stået fuldfærdigt nytårsdag 1593, den angivne byggetid af ét år er forbavsende kort. I Knud Brahes skrivekalender for 1600 læses: 20. juni betalte jeg blytækkeren for de fire tårne at gøre færdig, og skal jeg herefter give ham 6 skæpper rug for at holde

dem færdig. Under 17. oktober kvitterer Hans Rücke for betalingen for alt det bly, som Knud Brahe har modtaget indtil 15. oktober 1600. I den samme kalender har den virksomme herremand noteret, at tømmermanden den 27. marts 1598 begyndte på stakittet omkring dyrehaven og blev færdig den 5. juli. Nytårsdag 1600 havde han 4 store dyr i dyrehaven, som var 2 kalve og 2 hinde, hver 2 år gamle, 13 dådyr og 17 rådyr. 27. september blev Gammelby dam færdig med dæmninger, og han udsatte i de følgende dage over 400 karper.

Knud Brahe ombyttede i 1602 Aarhusgaards len med Bygholm, der lå bekvemmere for ham, og som han beholdt til sin død.

Fru Margrethe Lange blev boende på Engelsholm som enke til sin død 1622. Den næste ejer er Knud Brahes brodersøn, hr. Jørgen Brahe til Hvedholm (1585 - 1661). Han spillede en betydelig rolle i adelsvældens sidste tid og blev kaldt »den lille konge på Fyn«. Han betød meget for Hvedholm, men Engelsholm synes han ikke at have interesseret sig videre for. Da hans søn, Preben Brahe (1627 - 1708) var kommet hjem fra sin lange udenlandsrejse og var blevet gift med Susanne Gjøe, en datter af Falk Gjøe og søster til Marcus Gjøe, overdrog faderen ham 1653 Engelsholm, hvor han stiftede et hjem, der blev stærkt præget af den begavede og livlige husfrue, og hvor åndelige interesser blev plejede. Først 1677 flyttede Preben Brahe til Hvedholm, men allerede 1683 overlod han denne gård til sin ældste søn Jørgen Brahe og rejste hjem til sit kære Engelsholm, hvor han tilbragte sin alderdom i stilhed, højt æret og anset. Hans yngste datter, den berømte Karen Brahe, var, som der står i hans ligprædiken, hans hjælp og trøst i alderdommen. Da hans søn, kaptajn Henrik Brahe var død (1725), solgte enken Henrikke Sophie Bille gården til en ung »Høygrævelig Excellenz« med kongeligt blod i sine årer, *Frederik Danneskiold-Samsøe* (1703 - 70), generalfeltmarskal Christian Gyldenløves anden søn, altså en sønnesøn af kong Christian V. Han var sammen med sin broder Christian blevet opdraget i England, hvor han havde sat sig grundigt ind i søvæsenet. Da han kom hjem, havde han ondt ved at vinde sin farbroder, Frederik IV's velvilje, og fra 1728 til 1731 boede han og grevinden, Dorothea Wedell på Engelsholm, hvor de straks tog fat på at indrette en standsmæssig og moderne bolig i Knud Brahes hus. Efter tronskiftet meldte han sig til

De to hjørnetårne og sydgavlen set fra parken (fot. Holt & Madsen).

tjeneste hos Christian VI, der gjorde ham til deputeret i Sø-Commissariatet; hermed begyndte han sin glimrende løbebane som den danske marines reorganisator.

Engelsholm solgte han straks i 1732 til Horsensmatadoren, *Gerd Hansen de Lichtenberg* (1697 - 1764), der ved dette køb gjorde springet fra købmand til godsejer; han samlede et betydeligt gods kompleks på egnen, idet han også købte Kjeldkær og Haraldskær i Vejleådal. Lichtenberg udfoldede en stor virksomhed på Engelsholm, der, indtil han købte Bidstrup, var hans vigtigste gård, og hvor han boede.

Ved hjælp af den med et kobberstik prydede skildring af gården i »Danske Magazin« kan man danne sig en forestilling om dens udseende i midten af 18. århundrede og om de forandringer, den er blevet underkastet. Med hensyn til borggården fremgår det af beskrivelsen, at forandringerne her væsentlig skyldes grev Danneskiold. Trappetårnet er fjernet, en dobbelt stentrappe fører op til den pilasterindfattede indgangsdør, over hvilken det Lichtenbergske våben er anbragt, en lille kvist med svajede konturlinier bryder tagfladen og markerer

aksen; de oprindeligt meget brede vinduer er blevet forsynede med voldsomme indfatninger. Spirene har løgkupler og lanterne og afsluttes af en vindfløj i skikkelse af et buttet englebarn, en ægte Lichtenbergs hentydning til gårdens navn. Lignende spir findes på Nørup og Bredsten kirker, som han har ombygget under ledelse af Nic. H. Rie- man. 1737 opsatte Lichtenberg en tavle til minde om ombygningen.

Hvad det indre angår, »som på det bekvemmeste er indrettet«, siges det tydeligt, at det er moderniseret af grev Danneskiold. »I det under- ste stokværk er værelserne med meget kostbare malinger udstafferede af gode mestre, som hr. greve Christian (d. v. s. Frederik) Danneskiold- Samsøe i den tid, han eiede gården, lod dertil komme fra Italien. I det andet er foruden mange med skønne tapeter betrukne og til dels med fru grevinde Danneskiolds egen hånd zirligen lakerede værelser, en stor sal, som kaldes kongesalen, hvor man ser alle kongernes skilderier af den oldenborgske stamme. I tårnene er kamre i overflødighed, nedentil for gæster og fremmede, oventil for betjenter«. Ved restau- reringsarbejdet 1940 blev der fremdraget adskillige meget smukke dør- og panelmalerier.

Ladegård og have er utvivlsomt Lichtenbergs værk. Om ladegården hedder det: »Fra borgegården går man over graven på en hvælvet bro ind udi ladegården, som tilforn har ligget uordentligen ved enden af det store hus, men er af Lichtenberg efter de nyere byggeregler for- flyttet til det sted, hvor den nu står, så at laden ligger ligefor det store hus. I ladegården er anrettet et springvand. På den højre side af laden ser man stalden, på den venstre øxnehuset. I hver sidefløj er port til indkørsel og derhos værelser for forvalteren og gårdens øvrige be- tjenter«.

»Haven er af anelig størrelse og smukhed og i begge dele af nær- værende eier med stor bekostning forbedret. Den er afdelet i visse afsætninger, som med adskillige statuer og små kanoner ere besatte. På den øverste forhøjning i haven er et stort og prægtigt lysthus og derved det artigste echo. Lige derfor falder orangeriet i øjnene, som er anlagt mellem de tvende tårne ud til haven. Lysthuset er næsten lige højt med borgegårdens store hus«.

Efter at Lichtenberg 1749 havde købt Bidstrup, forlagde han sin hovedvirksomhed dertil. 1754 skødede han Engelsholm, Kjeldkær og

Engelsholm, set fra sydøst (fot. Niels Elswing).

Hall (fot. Niels Elswing).

Haraldskær til sin datter Gedskes mand, *Christen de Linde* fra Bækmark, en sønnesøn af den bekendte vestjyde Christen Linde fra Holstebro, der skal have begyndt som bissekræmmer og endte som adelsmand og ejer af en halv snes herregårde. Allerede 1767 forlod han Engelsholm, der sammen med de to andre gårde blev overtaget af hans svoger *Hans Henrik de Lichtenberg* til Bidstrup. Da han i 1770 solgte den, begyndte en urolig tid og en forfaldstid for den gamle gård; den gik fra hånd til hånd, skoven blev forhugget, godset afhændet, hovedgården udparcelleret, og hvorledes det gik med det sirlige haveanlæg, er let at tænke sig. Af ejerne kan nævnes kaptajn *Niels Jermin* fra 1795, der med sin hustru Christence Hansen havde fået stamhuset Lønborggaard. Han solgte løs af hovedgårdens jord, så der af de 59 tdr. htk., den havde omfattet på Lichtenbergs tid, kun blev 15½ tdr. tilbage. Fru Christence giftede sig i 1808 kort før sin død med generalkrigskommissær *Christian Petersen*, der arvede Engelsholm, mens en datter fik stamhuset. I Petersens 31-årige ejertid (1811 - 42) begyndte det at gå fremad, og han tilbagekøbte nogle af de bort-

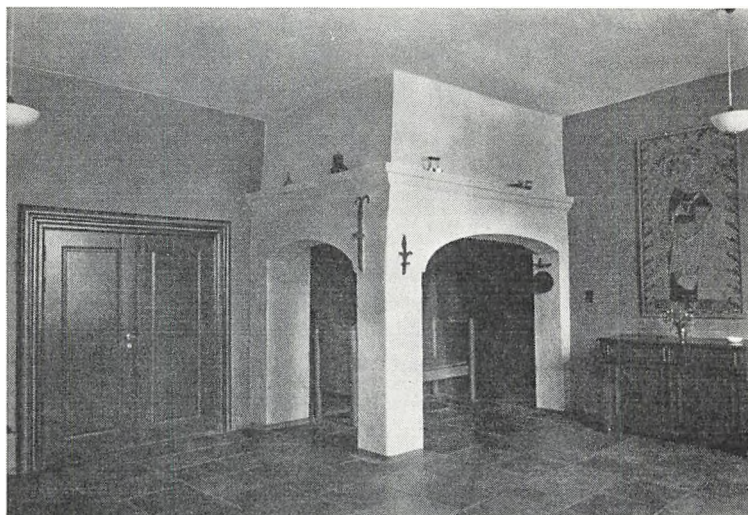
VEJLE AMT

solgte hovedgårdsparceller. Chr. Petersen blev stamfader til den fremtrædende landmandsslægt Mourier-Petersen. Ved den nye matrikulering blev hartkornet sat op til 37 tdr. Jægermester *G. Krøyer* afløste »generalen« som ejer 1842 og solgte gården 1873.

Den nye ejer var en ung assistent i Landmandsbanken, cand. polit., senere kammerherre *Carl Adolph Rothe Bech* (1847 - 1920), en søn af godsejer August Bech til Valbygaard. Den første vinter, han ejede Engelsholm, måtte han lære landvæsen på Tirsbæk; men det varede ikke længe, før han fik en fremskudt stilling inden for landbruget og kom ind i det offentlige liv, hvor han blev landhusholdningsselskabets præsident og hedeselskabets direktør.

Siden Preben Brahe har ingen ejer siddet så længe på Engelsholm som kammerherre Bech. Han forøgede ejendommen ved købet af Gjøding mølle (1882) og tilplantede betydelige arealer mod vest, hvor der nu ligger en granplantage i god vækst. 1879 - 80 lod han borggården reparere, forsynede den med nyt tag og lod tårnene tække med zink. Staldbygningerne blev moderniserede og udvidede; men Lichtenbergs høje bindingsværks kørelade blev bevaret uforandret. Han lod

Køkkenstuen med gammelt ildsted (fot. Holt & Madsen ca. 1944).

Forstanderens spisestue (fot. Niels Elswing).

kongelig haveinspektør Flindt lægge haven om og delvis forny det gamle franske anlæg.

Efter at hans søn, August Bech, forpagter af Vallø hovedgård, i 1923 havde solgt gården, hvis areal var 386½ tdr. ld. ager, 56½ tdr. ld. eng og 186½ tdr. ld. skov, til *J. C. Breum*, gik den sin opløsning i møde. 1924 blev Engelsholm købt af godsejer *N. A. Høgdall*. Han døde 1929, og gården blev 1931 overdraget til Jydsk Land-Hypotekforening, der udstykkede det dyrkede areal til husmandsbrug. Hovedparcellen blev en bondegård på 50 tdr. ld., som kun fik brug for et lille hjørne af den store smukke ladegård fra 1737, hvis hovedpart derfor blev jævnet med jorden, hvorved et meget fint og værdifuldt herregårdsmilieu blev lagt øde.

Knud Brahes og Lichtenbergs borggård gik fra hånd til hånd og blev bl. a. en tid brugt som sommerrestauration. Den blev frygteligt vanrøgtet; hvad der kunne fjernes af værdier blev solgt, og det var et meget forfaldent hus, der 1939 blev stillet til tvangsauktion.

VEJLE AMT

To modige højskolelærere, forfatteren *Sune Andresen* og cand. mag. *Frede Bording* overtog borggård, have, et stykke skov (20 tdr. ld.) og søen for 50.000 kr. og satte straks et omfattende og højst påkrævet restaureringsarbejde i gang under ledelse af arkitekt Karl Kristensen, Ry, for at oprette en højskole. Fra 1942 til 1952 var Sune Andresen ene-ejer. Derefter er skolen omdannet til en *selvejende institution*. 1952 brændte tre af spirene og en del af bygningens øvre stokværk, men alt istandsattes under ledelse af arkitekt Malling Pedersen, Vejle, der desuden har bygget lærer- og elevboliger. Endelig er i 1957 en elevbygning opført ved arkitekt J. Andresen.

EJLER HAUGSTED

EJERE

1452 Timme Rosenkrantz
Erik Lange (Munk)
ca. 1590 Knud Brahe

1725 Fr. Danneskiold-Samsøe
1732 G. de Lichtenberg

1754 Chr. de Linde
1767 H. H. Lichtenberg
1770 - 95 Forskellige ejere
1795 N. Jermiin
1811 Chr. Petersen
1842 G. Krøyer
1873 C. A. Rothe Bech

1923 J. C. Breum
1929 N. A. Høgdall
1931 - 39 Forskellige ejere
1939 S. Andresen og F. Bording
(hovedbygningen)
1942 S. Andresen (ene-ejer)

1952 Selvejende institution

BYGNINGER

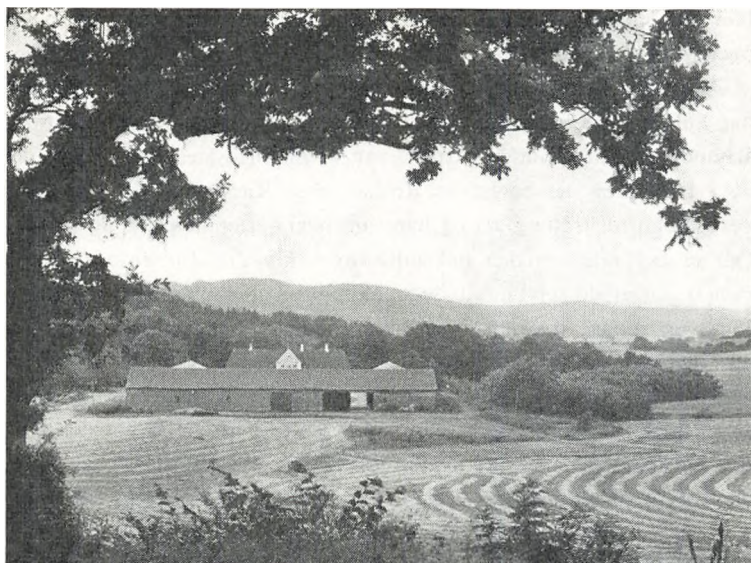
1592 - 1600 Hovedbygning opført på
voldsted ved
Hercules v. Oberberg(?)

Hovedbygningen ombygget
ved Nic. H. Rieman
1737 Ladegården opført

1879 Borggården repareret og
ladegården moderniseret

1940 Hovedbygningen indrettet til
højskole ved K. Kristensen

1947 Elevbygning opført ved
Malling Pedersen
1952 Hovedbygningen istandsat ved
Malling Pedersen efter brand
1957 Elevbygningen opført ved
J. Andresen

Kjeldkær set fra øst (fot. Niels Elswing).

Kjeldkær

Bredsten sogn, Tørrild herred, Vejle amt

Som Kjeldkær gemmer sig godt af vejen mellem skove og store bakker i et typisk Vejleegnslandskab, hører den heller ikke til landets kendte herregårde. Folk, som kommer forbi den, når de færdes mellem Vingsted mølle og Bredsten, vil måske nok synes, at den gård ligger dejligt, men kun kendere vil lægge mærke til det grundmurede stuehus og skønne, at det ikke blev bygget i løbet af det sidste hundrede år. Det må dateres længere tilbage i tiden. Altså kan Kjeldkær ikke være nogen almindelig bondegård, og det er den jo heller ikke. Den hører til de gamle, fri sædegårde og der var engang, da navnet Kjeldkær var velkendt inden for kredsen af landets førende familier, adelen, i det 16. århundrede. I rigsarkivet gemmes endnu en lang række dokumenter, pergamenter og papirsbreve fra dengang, da der

blev ført langsommelige processer om ejendomsretten til gården og mænd som Mogens Gjõe og Peder Oxe gjorde krav på at besidde den.

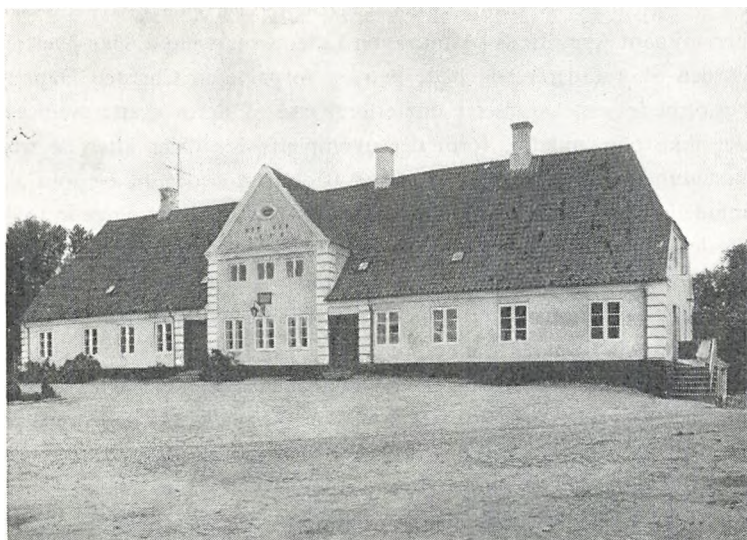
Og endda synes det, som om den endnu længere tilbage i tiderne har haft lige så bekendte ejere. Blandt de ejendomme, som i det 16. århundrede hørte under gården, var nemlig Roskær eng ved Vejle, og i 1469 blev det bevist, at Roskær med Kærgaard byggested var »drost Laurids' rette gods og hans arvingers efter ham i rolig hævd«. Der er her tale om den bekendte drost *Laurens Jonsen* af slægten *Panter*, en af de selvbestaltede småkonger i de urolige tider omkring 1340, en mand, der ikke veg tilbage for at byde både konger og grever trods. Det fejler næppe, at han også har haft Kjeldkær, så meget mindre som hans sønnesønner siden besad gården. Måske var Jep Jonsen, der skrev sig til den i 1366, en af dem, og så var det hans fætre Anders Pedersen af Svanholm og Jens Pedersen af Løgismose, der 1387 pantsatte den til *Jep (Jacob) Villesen* af slægten Ferke eller *Rodsteen*. Denne i øvrigt ret ukendte person, der skrev sig til Kjeldkær endnu 1406, var på sin hustru Gissel Sehesteds vegne lodtagen i det fynske Løgismose og pantsatte i 1408 sin andel til netop den førnævnte Jens Pedersen, som efterhånden udkøbte sine medarvinger og atter må have udløst Jep Villesen af Kjeldkær, eftersom sønnen Laurens Jensen siden havde begge gårde, ligesom det i Gjøjernes jordebog hed sig, at Kjeldkær hørte til Løgismose gods. Laurens Jensen døde 1432 og sønnen Laurids Lauridsen i en ung alder, barnløs, så moderen Mette Pedersdatter (Present), arvede ham. Og det at hun siden giftede sig endnu to gange, først med Eiler Hardenberg og efter hans død med hr. Engelbrecht Bydelsbak, hvis efterkommere efterhånden blev arveberettigede til Kjeldkær gods, det bevirkede, at det efterhånden blev tvivlsomt, hvem der havde størst andel deri og følgelig ret til at udkøbe de andre arvinger. Rigtignok synes Jep Villesens søn Jes Jepsen at have besiddet Kjeldkær, men hans efterfølger var Eiler Hardenbergs søn hr. Joachim Hardenberg, som i 1469 tog tingsvidne om Roskær som drost Laurids' gods, mens han allerede tidligere, 1453, havde fået naboernes tilladelse til at bygge dam og sluse ved Vingsted mølle, der ligeledes hørte under Kjeldkær. Det blev dog mellem efterkommerne af hr. Engelbrecht, at striden især kom til at stå. Hans døtre Karen og Grete var gift med henholdsvis

Claus Daa og Claus Bryske og sønne­datteren Mette med Mogens Gjõe. I begyndelsen var det den sidstnævnte datter og hendes familie, som besad godset. Claus Bryske gjorde i 1483 lovhævd på det før­omtalte Roskær, i 1484 på en gård i Hover og i 1488 på en anden i Ravning. Siden i året 1500 tog hans svigersøn — den fra drabet på Poul Laxmand kendte Ebbe Strangesen til Nørholm — en ny lov­hævd, og kendte ingen at have lod og del i Kjeldkærs gods uden sig og sine arvinger og hans hustru og hendes rette medarvinger, og 1509 tilbyttede han sig en sjettedel af godset fra en af disse, Anne Corfitz­datter, enke efter hr. Joachims sønnesøn Erik Hardenberg. Hans efterfølger, fru Kirsten Bryskes anden mand Henning von Ahlefeldt, sikrede sig også besiddelsen ved en lovhævd i 1517, men døde vistnok snart efter, og nu dukkede der en mand frem på arenaen, der igen­nem en årrække gjorde ihærdige forsøg på at berøve Bryskerne Kjeld­kær. Det var egentlig ikke, fordi han manglede et sted at hælde sit hoved til, hans lige på jordegods havde ikke været i Danmark eller Tyskland på nogle hundrede år, siger Huitfeldt. Det var nemlig hr. Mogens Gjõe, »kongen af Nørrejylland«, der nu for alvor ønskede at gøre sin arveret efter hr. Engelbrecht gældende. Han havde for så vidt allerede prøvet på det i 1481, men nu satte han alle sejl til. 1523 lykkedes det ham at afkøbe Claus Daas enke og børn deres part i godset, en anden del, som var tilfaldet Ejler Bryske, gjorde han ud­læg i, og 1524 blev godset tildømt ham med undtagelse af den andel, der tilkom Claus Bryskes enke og hendes børn. Således kunne han i 1532 lade »Kiellekiers Gods«, hvoraf »samt var hans hustru fru Mettes fædrene gods til Løgismose« indskrive i sin jordebog. Men Bryskerne havde ikke givet op! Det var nu fru Kirsten Ulfstand, enke efter Carl Bryske, søn af Claus, der kæmpede for at bevare godset for sine børn. Ganske vist gik hun 1539 på forlig med hr. Mogens, han skulle beholde Kjeldkær til »eværdelig eje« mod at udlægge ve­derlag på Sjælland, men året efter lod hun sig desuagtet indføre i godset ved ridemænd. Først udlagde de hende på stedet hendes arve­part, og derefter »red de for Clausholm, dér æsked fyldest for kost, tæring, skadegæld, faldsmål og brevpeng«. Hvorfor de red tilbage igen og gjorde udlæg for disse sagsomkostninger i hr. Mogens' part af godset. Men snart gik turen avet om. 1541 rejste fru Kirsten sag

mod ham, fordi han nu på samme måde havde ladet sig sætte i besiddelse af godset! Og 1543 søgte hun at bedre sine chancer ved at købe de samme arveparter af de tre søskende Daa, som disse 20 år før havde solgt til hr. Mogens! Og da denne døde året efter, i 1544, skulle man tro, sagen så lysere ud for enken og hendes børn. Mogens Gjõe fik imidlertid en arvtager, der trods sin ungdom ikke stod tilbage for ham, hverken i godsbegær eller lovtrækkeri, ja, som han selv havde måttet ligge under for i tidligere processer. Det var hans egen dattersøn *Peder Oxe*, der i 1548 gjorde krav på Kjeldkær. Og nu fik den lange strid forholdsvis hurtigt en ende. Da fru Kirsten ikke holdt det forlig, hun snart måtte indgå med Peder Oxe, næsten enslydende med det, hun i sin tid havde sluttet med morfaderen, så fik han hende hurtigt dømt til at udlevere godset, og hans ridemænd, der i 1550 satte ham i besiddelse af Kjeldkær, gjorde ikke deres arbejde forgæves. Fru Kirsten kunne så trøste sig med at rejse sag mod Daa'erne, fordi de ikke kunne hjemle hende godset. Nu var og blev Kjeldkær gods Peder Oxes!

Så længe det varede! Ja, det var rigtignok først i året før hans død, han atter afhændede det, men ind imellem havde der jo været det beklagelige intermezzo, da han måtte flygte udenlands for kongens vrede og som landsforræder blev frataget alle sine godser, følgende også Kjeldkær, som hans slægtninge i øvrigt krævede undtaget fra konfiskationen, fordi det var fælles arvegods, og de fik da også udlagt en part deraf. Men som bekendt vendte Peder Oxe tilbage igen og blev så meget som aldrig før, morfaderens efterfølger også som rigshofmester. Og i 1574, året efter at han havde fået Birgitte Gjøes brev på hendes part af Kjeldkær, skilte han sig af med det omstridte gods. *Kronen* fik det. Det var dengang, Frederik II søgte at tilmageskifte sig alt gods i de fem herreder af Koldinghus len. Kjeldkær lå imidlertid uden for disse, og allerede 1578 blev det byttet bort igen til *Laurids Skram* til Hastrup.

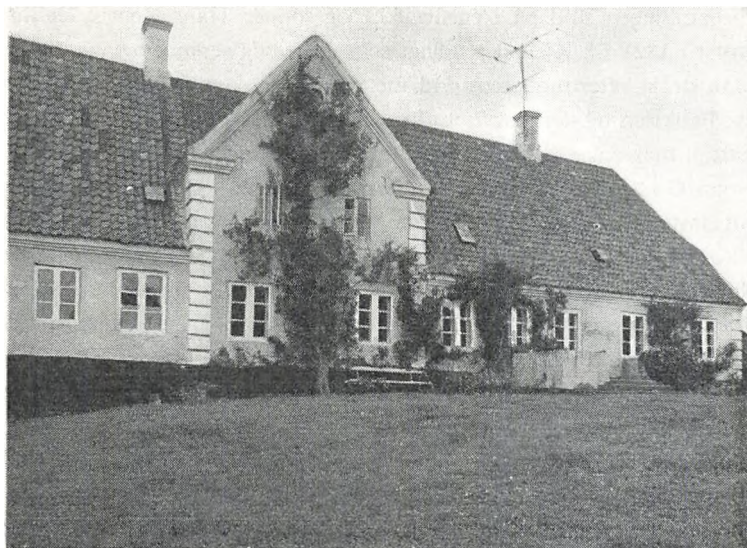
Det var vistnok ham, der atter gjorde Kjeldkær til en hovedgård. Igennem hele det 16. århundrede, måske siden hr. Joachim boede der, havde den ikke været drevet som en sådan. Den var fæstet bort til to bønder. Det var den, da kronen overtog den, og da den atter blev afhændet. Selv om forholdet nu blev ændret, var der dog næppe tale

Hovedbygningen set fra nordvest (fot. Niels Elswing).

om, at gården blev beboet af sit herskab. Den var avlsgård under Hastrup, som gik i arv til Lisbeth Skram, gift med den meklenborgske adelsmand *Henrik Below*, og siden under Faarup, som arvedes af deres sønnesøn *Henrik Thott* til Boltinggaard. Han var fra fødslen vel aflagt, kom også højt på strå som embedsmand, var stiftamtmand over Århus stift, men endte i fattigdom og måtte anråbe kongen om bistand i sin alderdom og armod! Da havde han solgt Kjeldkær, der 1671 ejedes af *Sivert von Lützow*, også en indvandret meklenborger, en officer, der havde været i dansk tjeneste siden 1638 og steg til oberstløjtnant. Han boede i modsætning til de tidligere ejere på Kjeldkær og søgte den 1674 anerkendt som adelig sædegård, trods det han kun ejede den alene og intet bøndergods til den. Det var før forordningen med kravet om 200 tdr. htk. bøndergods til en komplet hovedgård, og i rentekammeret kunne man ikke bestride, at Kjeldkær både i matriklen og gamle adkomstdokumenter havde været regnet for en hovedgård. »Hvad adelig frihed, gården med ret tilkommer, vil jeg ikke betage den«, resolverede da også Christian V. Men

det var en noget tvivlsom fordel, Lützwow havde opnået, hvilket sønnen løjtnant Augustinus (Asmus) von Lützwow snart indså. Han overtog gården efter faderen, og både han og forpagteren Christen Hansen bestormede rentekammeret om eftergivelse af deres skatterestancer, der ikke blev mindre, fordi det ukomplette Kjeldkær efter de nye bestemmelser af 1682 blev beskattet både som sædegård og som almindelig bondegård! Imidlertid solgte Asmus v. Lützwow allerede 1694 gården til en anden forpagter på den, *Gøde Hansen*, og den tilhørte nu ham og hans enke til 1718, da den på auktion blev købt af krigsråd *Hans Folsach*, senere ejer af Gjessinggaard, som 1731 solgte Kjeldkær, stadig uden bøndergods, til *Gerdt Hansen de Lichtenberg* på Engelsholm, i forvejen ejer af mange herregårde og navnlig kendt for sin byggelyst, den som også kom Kjeldkærs sognekirke i Bredsten til gode, men næppe hovedgården selv. Den var nu atter reduceret til en forpagtergård eller ladegård under Engelsholm, blev sammen med den 1754 tilskødet Lichtenbergs svigersøn *Christen de Linde*, og af denne blev begge gårde i 1767 solgt til svogeren *Hans Henrik de Lichtenberg* til Bidstrup. Allerede 1770 afhændede han dog Kjeldkær med 209 tdr. htk. bøndergods foruden tiender, altså nu endelig så komplet som ønskes kunne, til *Hans Severin Steenstrup*, der byggede en ny hovedbygning, den som stadig findes. »En dygtig proprietær«, kalder Hofman ham, »har ved god økonomi ej alene opbyggt gården i grundmur, men endog delt en del af bøndernes jorder . . . sat bønderne i god stand, da de var arme, da han fik dem«. Bedre betalte hans landbrug sig dog ikke, end han 1792 forsøgte at komme af med et aneligt stykke af den ellers ikke alt for store gård, henvend en fjerdedel af jorderne. Fordi de 14 hovbønder til Kjeldkær ikke kunne overkomme hele driften og han, »da tjenestefolkene nu for højt opskruer deres løn« og hans helbred ej tillod ham at være over dem tidlig og silde, var blevet ked af dette forhold. Det blev nu ikke til noget med udparcelleringen. Derimod solgte han meget af bøndergodset, så der kun var et halvt hundrede tdr. htk. tilbage, da hans svigersøn *Lauritz Ammitzbøll* til Marsvinslund, gift med datteren Gedske, købte Kjeldkær i 1797 for 28.000 rdl. og siden solgte resten af de tilbageblevne fæstegårde og tiender. Han fik 110.000 rdl. foruden 20 dukater, da han 1812 afhændede gården til fru *Christine*

Hovedbygningen set fra syd (fot. Niels Elswing).

Halling, født Hvas de Lindenpalm, på Pedersholm, dengang enke efter den berygtede brigadér William Halling, hvem hun dog allerede i hans levende live havde forladt. Efter at have solgt Dronninglund ønskede hun at leve sine sidste år på sin fødeegn. Da det ikke lykkedes hende at erhverve barndomshjemmet Tirsbæk, købte hun Kjeldkær. Her døde hun 1817 og blev begravet på Bredsten kirkegård. Hun var en mærkelig dame, der havde flere ekscentriske tilbøjeligheder, og blandt andet den mani at tage rundt på auktioner for at gøre alskens indkøb. Og det skal ikke være blevet bedre mod hendes død, da hun havde fået den idé, at hun ville blive fattig. Den altid vel orienterede Becker fortæller, at hun døde på den bare halm, omgivet af sine hunde, der ikke ville lade nogen komme til liget. Og at hendes læge havde forsikret ham, at hun efter hans overbevisning døde af mangel og sult, fordi hun af frygt for at blive fattig ikke ville unde sig selv, hvad der var nødvendigt til livets ophold. Fra anden side hævdes, at dette er opspind, og det store løse, som fandtes efter hende på Kjeldkær, blev solgt efter trykt katalog. Skønt bo-

behandlingen stod på i en årrække og sønnen Hans Henrik Halling først i 1821 fik Kjeldkær udlagt som eneste daværende arving, havde han straks efter moderens død, men forgæves, søgt at afhænde gården ved auktion og dernæst året efter solgt den til *Thomas Godt* til Slumstrup, hvis enke Sinnet Thagmos 1837 overdrog den til sønnen Christian Godt, død allerede 3 år efter. Han havde testamenteret gården til søsteren Thomasine Cathrine Godt, som ægtede *Hans Heinrich Wolgehagen*, der egentlig var kaldet til præst i Sønderjylland, men hellere ville være herremand. Efter hans død 1870 havde hun Kjeldkær til sin egen død 1885, hvorefter arvingerne gik fra boet. Landmandsbanken overtog gården ved tvangsauktion og solgte den samme år til boghandler H. Jensen, Odense. De senere ejere har været hans svogre N. Hansen og J. Rasmussen 1886 - 1911, I. A. Hjort, ejendomshandler Salling 1917, A/S Vingsted Fabrikker 1920, og fra 1921 til hans død 1924 A. Andersen Kjeldal, hvis enke 1929 solgte Kjeldkær til baron Kai Christian Lerche. Efter hans død i 1935 måtte fru Kjeldal overtage den igen for 1941 at afhænde den til P. Horn, ejer til 1945, da R. Rasmussen købte gården, som 1959 blev solgt til *E. R. Søren Ulbæk*.

Kjeldkærs areal er nu 339 tdr. ld., heraf er 50 tdr. ld. skov. Det har været både større og mindre. Gården hører til dem, hvis tilliggende blev øget i senere tid. I 1870'erne var det kun 250 tdr. ld. Udsæden var i 1773 40 tdr. rug, 10 tdr. byg, 40 tdr. havre og 10 tdr. boghvede. I 1683 var der henved 70 tdr. ld. under plov, foruden at et par tønder land på Ravning mark blev drevet til hovedgården.

Af godset er der nu tre huse tilbage. Kun en kortere periode i det 18. århundrede lå der bøndergods af nogen betydning under Kjeldkær. Det i sin tid så omstridte gods var ikke særlig anseeligt. Det bestod foruden af hovedgården, dengang bortfæstet til to bønder, med dens mølle (nu nedlagt) og Vingsted mølle, af en gård i Kærbølling, en i Aslund og tre i Ravning. Hertil nævnes dog ind imellem enkelte gårde i nabolaget og navnlig Roskær Eng ved Vejle med det gamle Kærsgaard Byggested. Denne eng var fra gammel tid, allerede af hr. Joachim Hardenberg ca. 1470 lejet bort til nogle Vejleborgere, der her havde deres humlehaver. Den fulgte med, da kronen overtog Kjeldkær og fra kronen til Laurids Skram, og nævnes i det 18. århun-

drede som »en stor og herlig eng« under Engelsholm. Ved matrikuleringen 1662, da Kjeldkær hørte under Faarupgaard, var dens bøndergods stærkt forøget. Der lå en ca. 35 gårde under den, deraf halvdelen i selve Bredsten sogn, i Søskov, Kærbølling, Roden, Balle, Bredstenlund, Ravning og Ollerup. Som foran nævnt gik Kjeldkær derefter i en vis periode fra hånd til hånd helt uden tilliggende bøndergods. Først Lichtenberg synes at have lagt de fornødne 200 tdr. htk. under den, rettere 209, som fulgte med, da Steenstrup købte 1770. Men han må med det samme have begyndt bortsalget, for i 1773 og siden i 1785 var der kun tale om en snes bønder og et dusin husmænd på godset, til gengæld et pænt afrundet område, skønt ikke umiddelbart ved hovedgården, nemlig Bredstenlund, Lilfrost, Søskov, Ollerup og Tørskind byer, hvor der ikke var andre lodsejere. Desuden den ny bebyggelse, de to Bredstengårde, som Steenstrup havde udflyttet, den ene fra Balle og den anden fra Kærbølling. Ellers lå de nævnte byer fremdeles i fællig, blot var de enkelte gårde i dem gjort lige på hartkorn, og da de var små og der følgelig ikke var tale om lang vej til markerne, syntes udskiftningen ikke at være så påkrævet; »men får nogen af disse byer herefter lyst til at uddeles, mand for mand, skal jeg ikke derudi være hinderlig, men meget mere behjælpelig«, tilføjer Steenstrup. Og Kjeldkær gods blev som allerede berørt fuldstændig opløst i hans egen og efterfølgerens tid.

Humleavl havde han forsøgt sig med uden held, skønt der allerede 1683 nævnes en liden humlehave nordvest for gården med 40 kuler, ligesom der var 40 stager ved den forfaldne Kjeldkær mølle. Men nogen frugthave var der dengang ikke tale om, »kun en liden Urtehaug sønden Gaarden med en liden Kaalplet og en liden Kaalhaug norden for Gaarden«. Og der var ingen fisk i fiskedammene, blot nogle »små unge gedder« i mølledammen.

Dengang var gården vel også en mådelig bindingsværks-bygning som på Danske Atlas' tid, og indtil Steenstrup byggede det ny grundmurede stuehus, én etage over høj kælder, med gennemgående kvist. Risaliterne på bygningens midte er ligesom hjørne og dørene på gårdsiden markerede med kraftige, kvadermurede pilastre. Denne arkitektur henleder tanken på bygmester Anders Møller i Horsens. Med sin stærke farvevirkning af de gule mure med hvide detaljer under

VEJLE AMT

det halvt afvalmede, røde tegltag står huset smukt i det kuperede, skovklædte terræn. På en sandstensplade mod gården står indskriften til erindring om bygherren og hans svigersøn:

Da Sytten Hundrede og syv Gang Ti man skrev,
fra gammelt Bindingsværk saa smukt en Grundmur blev.
Hver Sten fra Bunden af, der er i disse Vægge,
har Hr. Hans Steenstrup og Hans Resen ladet lægge.
Gid deres Afkom maa besidde Kjeldkærgaard,
saalænge Tag og Mur og Kamp og Klip bestaar!

Det ønske gik vel ikke i opfyldelse. Men bygningen fra 1770 står stadig på Kjeldkær, og Steenstrups »liden Kaalhaug« er nu jord takseret i allerhøjeste klasse. Samtidig er fiskeavlens udvidet til et dambrug med 50 damme, og det er ikke »små unge gedder«, der er i dem.

MOGENS LEBECH

EJERE

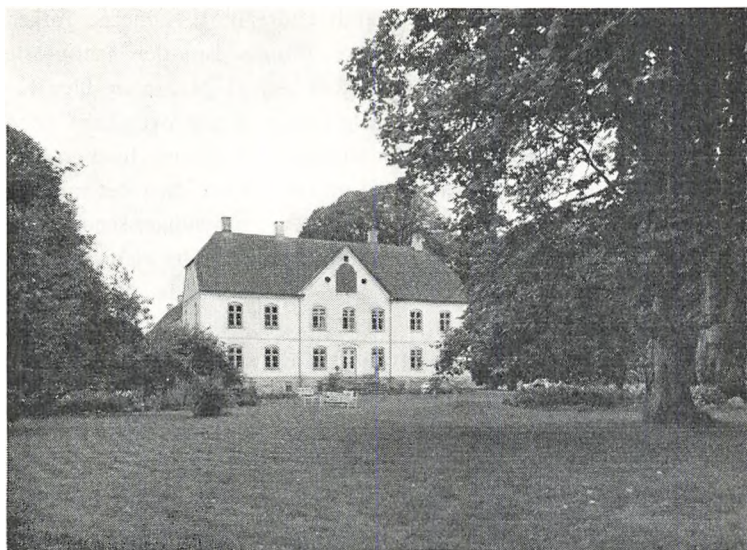
Laurens Jonsen Panter
1387 Jep (Jacob) Villesen Rodsteen
ca. 1410 - 1550 Mange parthavere
1550 Peder Oxe
1574 Kronen
1578 Laurids Skram
1587 Henrik Below
1606 Henrik Thott
ca. 1650 Sivert von Lützw
1696 Gøde Hansen
1718 H. Folsach
1731 G. Hansen de Lichtenberg
1754 Christen de Linde
1767 H. H. de Lichtenberg
1770 H. S. Steenstrup

1797 L. Ammitzbøll
1812 Christine Halling
1822 Th. Godt
1840 H. H. Wolgehagen
1885 - 1959 Forskellige ejere
1959 E. R. S. Ulbæk

BYGNINGER

1770 Hovedbygningen opført ved
Anders Møller(?) som erstat-
ning for bindingsværksbygning

1891 Bindingsværks ladegård brændt
og genopført i grundmur

Hovedbygningen set fra vest (fot. Niels Elswing).

Haraldskær

Skibet sogn, Tørrild herred, Vejle amt

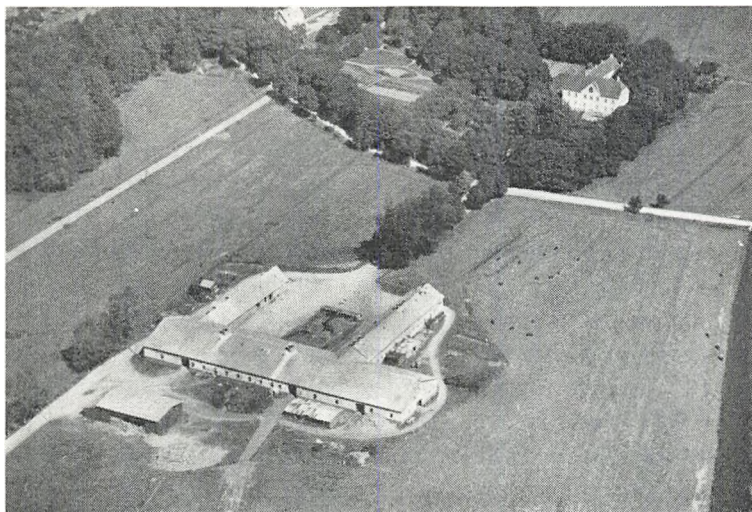
Første gang, Haraldskær nævnes, er på Erik af Pommerns tid, da den i 1434 tilhørte *Niels Friis*, en af de ældste af Friis'erne med en skaktavl i skjoldet, Friis'erne »af Haraldskær«, som de også kaldes. Gårdens navn skrives da »Harildkerr«, og senere forekommer former som Herritskier, Haritzkier o. lign., alt som skriveren fandt for godt.

Niels Friis skal efter traditionen have fået gården med sin hustru fru Ellen Henningsdatter Moltke fra Bavelse. Han skrev sig 1432 »af Skibet«, senere stadig indtil 1448, sidste gang, han nævnes, til Haraldskær. Hans søn Anders Friis blev gårdens følgende ejer og levede i hvert fald 1507. Med sin anden hustru, fru Bodil Cristensdatter Steinfeld, en trættekær dame, der synes at have regeret langt frem i tiden på Haraldskær, hvor hun levede endnu 1543, hyppigt nævnt i

datidens aktstykker, havde han blandt andre børn sønnerne Jørgen Friis, den senere bekendte, stridbare Viborg-bisp, der genopførte Hald, og Iver Friis, der døde 1557 som ejer af gården og blev begravet i Skibet kirke, hvor en anselig ligsten lagdes over hans grav. Fru Sophie Albertsdatter Glob, der som enke overlevede ham en længere årrække, beholdt vistnok indtil videre gården, da i det mindste nogle af børnene ved faderens død endnu var umyndige; senere kom den til sønnen *Albert Friis*, en af gårdens mest kendte ejere, medlem af rigsrådet, indehaver af en række større og mindre len, navnlig længe af det vigtige Riberhus.

Albert Friis, der også ejede Hvolgaard og var en meget rig mand, forbedrede i flere henseender Haraldskær. Ved nogle mageskifter med kronen forøgede han gårdens gods, men af større vigtighed var det, at han 1576 erhvervede præstegården, der lå nær ved Skibet kirke og lagde dens jorder ind under hovedgården. Albert Friis har bygget borggårdens hovedfløj, den vestre, en oprindelig fritliggende enkeltbygning, opført på en sokkel, beklædt med hugget kamp, af mursten i krydsskifte, med en smuk, hvælvet, toskibet kælder og derover to stokværk, som forbindes ved et trappetårn på østsiden, hvori også nedgangen til kælderen findes. At Albert Friis er bygherren, synes bl. a. at fremgå af våbenskjoldene på en kamin i andet stokværk. Langt senere (1768) tilføjedes en 18 fag lang grundmuret bygning i ét stokværk, og fra tidligere tid fandtes 8 fag bindingsværk. Det hele var omgivet af grave, der blev tilkastede ved midten af forrige århundrede. Tæt ved gården fører over åen en bro, der af Frederik II blev bygget som en vindebro efter samtykke af Albert Friis (1585) for at skaffe en bekvem forbindelse mellem Koldinghus og Skanderborg.

Da Albert Friis døde i 1601 og var bragt til hvile i sin sognekirke hos sin ti år forhen afdøde hustru og nogle forudgangne børn, delte hans efterlevende seks døtre den rige arv og skal hver have fået 27.000 rdl. i gods og penge, men de blev dem ikke til megen velsignelse. De følgende 75 år tegner sig for Haraldskærs vedkommende som en forvirringens og opløsningens tid, hvori gården dels går fra hånd til hånd, dels stykkes ud i småparter mellem arvingerne og deres kreditorer. Datteren Karen Friis var gift med den forgældede ødeland *Truid*

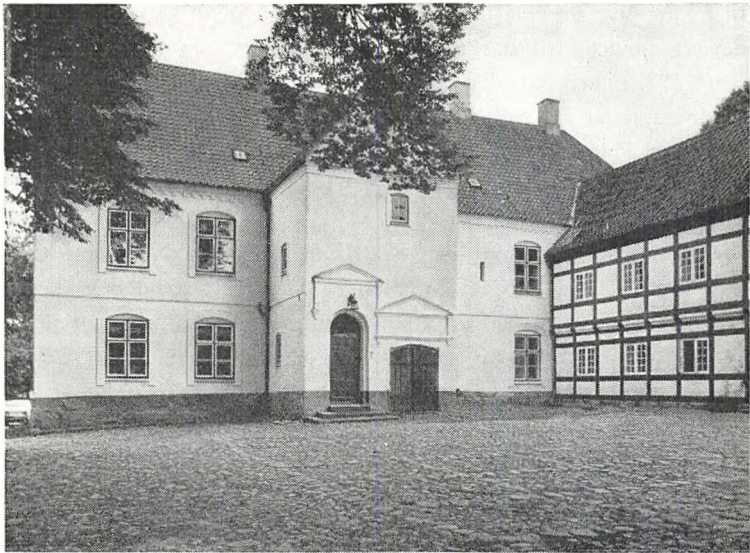
Haraldskær set fra sydvest.

Bryske til Langesø, der var blevet ejer af Haraldskær, som han måtte afstå til sin svigerinde fru Lisbeth Friis, da hun havde kautioneret for ham; hun var dog selv i dyb gæld, og da hendes svoger *Frederik Munk (Lange)* til Krogsgaard, der var gift med hendes søster Sophie, var gået i forløfte for hende for 40.000 rdl., måtte hun 1622 overlade gården til ham, der hidtil havde været en velsitueret mand og ejer af mange herregårde, men ved denne lejlighed blev ruineret og måtte give slip på det meste af sit gods, hvori hans kreditorer gjorde indførsel. Haraldskær beholdt han dog til sin død 1634, og også hans enke fru Sophie Friis holdt trods sin forarmelse fast ved den, indtil hun en snes år efter (ca. 1654) fulgte ham i graven; men ialt ejede hun dog 1638 sammen med sin søn Jørgen Munk kun 103 tdr. htk. Han døde ugift omtrent samtidig med sin moder. Hans søstre delte de tarvelige rester af fordums herlighed mellem sig og hver fik en lille part i hovedgården, men levede i meget beskedne kår. Søsteren Anne Munk viste sig imidlertid at være en ret foretagsom dame. Af hovedgården, der med Ravnsbøl Ladegaard samt Glasbjerg, Bleghaven og Kvakmølle stod for 72 tdr. htk., ejede hun 1662 32½ tdr., og desuden

havde hun samlet sig 61 tdr. htk. Senere købte hun yderligere nogle parter af hovedgården, og da hun 1677, samme år, hun døde, solgte den med alle de ovennævnte bestanddele, synes hun at have ejet den hele, skønt den da kun sættes til 59 tdr. htk.

Køberen var oberst *Conrad v. d. Brincken* til Faarup, der kun gav 3.500 rdl. for ejendommen, men der medfulgte da heller ikke andet end én gård, fem bol og to huse, altså ikke engang så meget gods, at han kunne få forrettet det allernødvendigste hoveri. Da forordningen af 1682 om de komplette hovedgårde udkom, fik han dobbelt grund til at ile med at få samlet 200 tdr. htk. i gårdens omegn, og det lykkedes ham i løbet af få år; bl. a. købte han af kongen en halv snes øde gårde på omtrent 70 tdr. htk., og Faarups 30 tdr. brugtes også til kompletteringen, indtil mere bøndergods kunne blive erhvervet. Blandt det senere tilkomne var en af den forarmede fru Birgitte Arenfeldt beboet gård i Knapperup, utvivlsomt den samme, som jomfru Anne Munk tidligere havde holdt hus på. Da han døde 1696, kom Faarup til sønnen Bendix, mens Haraldskær med komplet gods gik over til hans søn, ritmester Godske v. d. Brincken (død 1730). Ved den nye matrikel var gårdens ager og enge hartkorn sat til lidt over 35 tdr., dens mølleskyld til omtrent 4 tdr.; skovskyld havde gården ikke, skønt der til den hørte en småskov, som 1662 sattes til 10 svins olden.

Hovedgård og gods sattes 1731 til auktion og købtes sammen med Skibet kirke, der var 18½ tdr. htk., for 16.250 rdl. af oberstløjtnant *Pierre d'Andischou*. Da han døde 1751 hvilede der indtil 7 prioriteter på gården, og selv kakkellovne og en del løsøre havde han måttet pantsætte. Dette resultat stod måske til dels i forbindelse med, at ladegården var nedbrændt 1747, hvorefter den blev genopbygget godt og solidt noget vest for borggården, men skyldtes dog vel fuldt så meget hans bestræbelser for at få udnyttet stedets vandkraft gennem en ret storstilet fabriksvirksomhed. En geværfabrik blev anlagt 1741 og en krudtmølle nogle få år derefter, men det gik ikke efter forventning; så måtte fabriksanlægget omdannes, som det ses nedenfor, og det har utvivlsomt medført meget betydelige udgifter. For at få det mest mulige ud af ejendommen efter hans død satte skiftekommissærerne i hans bo denne til auktion stykkevis. Hovedgården med »den ved kørebroen anlagte nagelsmedie med vandhjul, blæsebælge, esser og

Borggårdens nordvestre hjørne (fot. Niels Elswing).

bygninger, item teglladen og derved stående bygninger« samt Glasbjerg under hovedgårdens takst opråbtes for sig, dernæst Kvakmølle og så »kobber- og høléfabrikkerne såvelsom stampe- og lermøllen med alle tilhørende vandhamre, ambolte og blæsebølge, den store saks ved kobbersmelteriet, alle vandhjul og stamper«, samt endelig godset portionsvis og Skibet kirke. Ejendommen blev dog ved denne lejlighed ikke splittet ad, da den bekendte storkøbmand og fabrikant, etatsråd *Gerdt Hansen de Lichtenberg*, som ejede de to nærliggende herregårde Engelsholm og Kjeldkær, købte det hele for 18.683 rdl. og tre år efter (1754) overdrog alle de tre gårde, et store gods kompleks på ialt omtrent 1.150 tdr. htk., til sin svigersøn *Christen de Linde*, der flyttede fabrikken længer mod vest til Rue mark og underkastede Skibet kirke en meget grundig restauration. Han solgte 1767 alle tre gårde til sin svoger *Hans Henrik de Lichtenberg* til stamhuset Bidstrup, som det følgende år erhvervede kgl. bevilling på at sælge gård og gods hver for sig. Allerede samme år solgte han Haraldskær med kun 37 tdr. htk. gods samt Skibet kirke og Jerlev sogns kongetiende (13 tdr. htk.)

til major *Ove Bernhardt Lüttichau* fra Lerkenfeldt, der nogle måneder efter ægtede fru Margrete Bülow, født Kaas, som døde her på gården 1777. Fabrikken, der havde været bortforpagtet for den ret beskedne sum af 156 rdl. årlig, afhændede Lichtenberg to år efter til smelteren Peter Sager, i hvis slægt den længe forblev. 1872 blev den omdannet til en træmassefabrik og snart efter til en papirfabrik. Den blev nedlagt efter en brand i 1922.

Ligesom tidligere Conrad v. d. Brincken begyndte Lüttichau straks at opkøbe gods til gårdens komplettering, og fra begyndelsen af 1774 blev den igen fri. At hoveriet kunne blive ret besværligt, er sandsynligt, da der var meget hø at bjærge, og de til dels bakkede agre i årenes løb var blevet betydeligt udvidede. Mens det dyrkede areal 1688 var 177 tdr. ld., var det 1791 henved 350 tdr., inddelt i 10 lige store indtægter, hvoraf halvdelen årlig blev besået.

Da Lüttichau døde barnløs allerede 1781, kun 35 år gammel, kom gård og gods igen under auktionshammeren og købtes da af Henrik Schmidt, der kun ejede den til 1793, da døden bortkaldte ham; hans enke Birgitte Ravn ægtede året efter major Severin Laurentius Laurtrup. Han solgte 1806 hovedgården med Kvakmølle og en ringe del gods (14 tdr. htk.) for 68.500 rdl. til Johannes Ditlev Rahr.

Rahr drev Haraldskær på gammeldags måde; han kunne slet ikke klare sig i de vanskelige tider, der brød ind over land og rige og ruinerede så mange, også af de mest energiske. Agent Nikolaj Nyholm, en købmand i Vejle, blev ejer af en betydelig række større og mindre jyske herregårde — Brejninggaard og Søndersthoved, Dueholm og Oxholm m. fl. — og kom i besiddelse af en af Rahr 1806 udstedt obligation på 45.666 rdl. med påløbne renter. Nyholm tog 1820 dom over ham, lod sig året efter hans ejendomme udlægge og stillede dem det følgende år til auktion og købte selv Haraldskær, hvis gods nu kun var 6½ tdr. htk., for 12.500 rbd. sølv. 1829 solgte han Haraldskær for 40.000 rbd. til August Theodor Schütte, der senere som mangeårig ejer af den store gård Bygholm vandt sig et godt navn som landmand; men på denne sin første ejendom i Danmark synes han ikke at have efterladt sig blivende spor.

Under stærkt stigende priser gik gården derefter fra Schütte til Danqvart Neergaard til Lille Grundet, der ejede den fra 1838 - 42, og

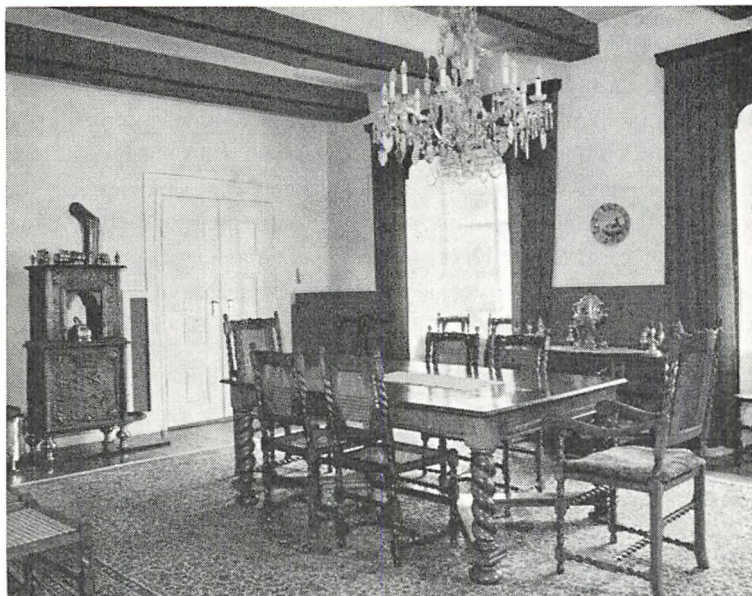
*Dagligstue
(fot.
Niels Elswing).*

fra ham til *Carl August Søltøft*. Søltøft tilhørte en solid jysk proprietærslæggt og var født på Tyrrestrup ved Horsens, der fra 1770 til 1914 var i hans families eje. Han var en foretagsom og interesseret landmand, der gjorde overordentlig meget for sin gård ved mergling og afvanding. De gamle ladegårdsbygninger fra d'Andischous tid ombyggede han til dels 1855 og følgende år, og møllen, der 1793 af Schmidt var blevet forsynet med grubeværk til grynmalning, fik også nye bygninger. Den sidste lille rest af godset solgte han, og de sidste af de gamle grave omkring borggården tilkastede han. Selve hovedbygningen blev moderniseret 1852 - 53; fra den tid stammer de fladbuede, murede vinduesindfatninger. I øvrigt interesserede Søltøft sig meget for to så heterogene ting som pileplantning og stære. Med plantning af mange forskellige arter af pil havde han syslet fra 1856 og opnået gunstige resultater, som satte ham i stand til at sælge ret

betydelige kvantiteter til kurvemagerarbejder, og omtrent fra samme tid havde han søgt at bekæmpe oldenborrerne ved at frede stærene. Efter at han i 12 år havde haft 500 stærekasser i haven, hvoraf ikke mindre end 134 i fem prægtige lindetræer, der danner borggårdens fjerde side, og i den til gården hørende skov, var han kommet til det resultat, at oldenborrerne næsten var udryddede, hvorefter han slog fast, at stæren var landbrugets nyttigste fugl.

I de omtrent 30 år, fra 1842 til 1871, hvori Søltoft, der levede til 1893, ejede Haraldskær, steg den i værdi til næsten det dobbelte. Deri var dog intet påfaldende, da det skyldtes både hans forbedringer og konjunkturerne. Den nærliggende herregård Lerbæk, som hans broder Frederik Anton ejede i næsten samme åremål, kunne opvise en endnu langt betydeligere stigning, og det samme var tilfældet ved mange — for ikke at sige de fleste — gårde, thi i de tre decennier var prisen på en tønde hartkorn steget i Jylland til det tredobbelte. Når Søltoft ikke forlod gården med en endnu større avance end den anførte, skyldtes det vistnok, at han havde købt temmelig dyrt. Han efterfulgtes 1871 som ejer af løjtnant *Oluף Henrik Niels de Bang* (død 1871) til Sparresholm, medbesidder af det Bangske fideikommis. Hans søn Hjalmar ombyggede 1914 den sidste af d'Andischous ladebygninger. Et par år før sin død (1918) overdrog han Haraldskær til sin søn *Oluף de Bang*, der i længere tid havde været gårdens forpagter, men han solgte den ganske kort tid efter (1916) til fabrikant *Christian M Hess* i Vejle, der foruden at opføre en ny forpagterbolig gennemførte en grundig restaurering af husets indre med pietetsfuld hensyntagen til det gamle; bl. a. blev en del gipslofter fjernet, for at de svære egebjælker atter kunne komme til deres ret. Sidefløjene, der var faldefærdige, blev 1917 helt ombyggede, den nordre i to stokværk, den østre i et, således at egebindingsværk blev bibeholdt til gårdsiden, medens de udvendige sider opførtes i grundmur.

Chr. M. Hess døde i 1929, og hans ældste søn, civilingeniør *Christian E. Hess* blev ved arveudlægsskøde gårdens ejer i 1931. Han har i 1941 solgt $3\frac{1}{2}$ tdr. ld. til en påtænkt skole og i 1942 skænket $\frac{1}{2}$ td. ld. til kirkegårdens udvidelse; i øvrigt er jorden i hans tid blevet væsentligt forbedret ved mergling, dræning og kultivering, så høstudbyttet har været voksende. Engene har været genstand for en grundig

Spisestue (fot. Niels Elswing).

udgrøftning og skovene været under godt forstmæssigt tilsyn. Avlsgården brændte i 1937 delvis og er genrejst i fuldt moderne skikkelse. Ingeniør Hess døde 1963, men havde allerede i 1962 overdraget ejendommen til sine sønner, amtsfuldmægtig, cand. jur. *Christian Martin Hess* og sekretær, cand. jur. *Mogens Hess*.

Gårdens areal er nu omtrent 550 tdr. ld., hvoraf 360 ager, 60 eng og 96 skov. Denne sidste, der ligger på 4 steder, og hvortil slutter sig en af Hjalmar de Bang anlagt plantage i gårdens nørremark samt en plantage på 10 tdr., anlagt ved Kvakmølle af Chr. E. Hess, var 1859 kun 45 tdr. ld. I slutningen af 17. århundrede var den næsten værdiløs, og mens godsets skove, hvis hartkorn var 3 - 4 tdr., i det følgende århundrede omtaltes som »smukke og rare« eller »overflødige«, måtte hovedgårdens skov nøjes med at betegnes som en »skikkelig« ege- og bøgeskov, hvilket efter tidens sprogbrug var en meget betinget ros.

Det var navnlig som hjem for den største og mest fremtrædende linje af Skaktavl-Friis'ernes berømmelige slægt, at Haraldskær vandt

VEJLE AMT

navn blandt vore herregårde; thi blandt de følgende ejere var der kun få, der nåede frem til større anseelse. Dens bygning mistede i nogen grad sit ærværdige udseende ved at moderniseres ved overkalkning og ved ombygning af gavlene, der blev afvalmede, og dog er den et besøg værd, som den ligger der i dalens bund tæt ved den blinkende å, omgivet af frodige bevoksninger og de grønne enge. Landevejen fra Vejle til Varde løber deroppe på bakkehældet med vide udsigter og stryger tæt forbi Skibet kirke, hvor så mange af dem, der levede og virkede på gården, nu ligger og venter på domsbasunen.

S. NYGARD

EJERE

1434 Niels Friis
ca. 1570 Albert Friis

1601 Truid Bryske
1622 Frederik Munk (Lange)
1677 Conrad v. d. Brincken
1731 Pierre d'Andischou

1751 G. Hansen de Lichtenberg
1754 Christen de Linde
1767 H. H. de Lichtenberg
1768 O. B. Lüttichau

1781 - 1842 Forskellige ejere
1842 C. A. Søltøft

1871 O. H. N. de Bang
1872 H. de Bang

1916 Christian M. Hess

1929 Christian E. Hess

1962 Chr. M. og M. Hess

BYGNINGER

ca. 1590 Hovedfløjen opført

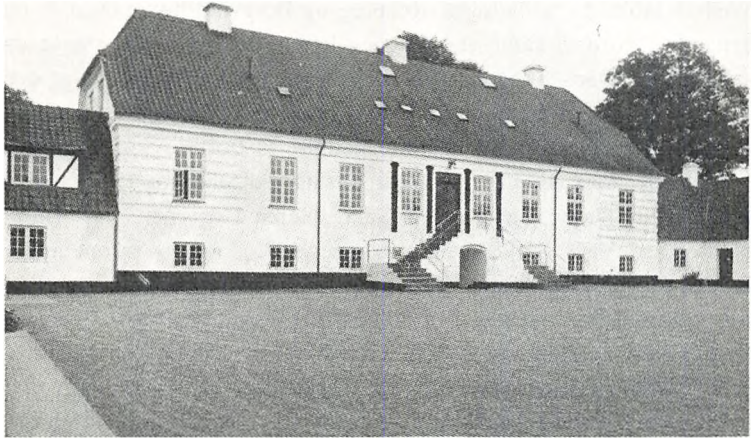
1747 Ladegården genopbygget efter brand

1768 Bindingsværksfløj forlænget i mur

1852 Hovedbygningen moderniseret
1855 Avlsgården ombygget

1914 Avlsgården ombygget
1916 Hovedbygningen indvendig restaureret og forpagterbolig opført
1917 Sidefløjene ombygget

1937 Avlsgården genopført efter brand

Hovedbygningen set fra gårdspladsen (foto. Niels Elswing).

Pedersholm

Vejle købstad, Vejle amt

Hvor Vejle Å ca. 1.400 meter vest for Vejle Sønderbro ændrer retning og brat svinger i nord for ca. 300 meter længere henne atter at bøje mod øst, ligger *Rosborg* borgbanke, avlsgården Pedersholms gamle borg. Godt en meter over det lave engdrag, der vel i den tidlige middelalder, da pladsen dannedes, var sump og en del lavere end nu, ses banken som en kredsformet opfyldning, ca. 22 m i tværmål, 20 m fra åbredden og ca. 540 m fra engkanten i syd langs Vejle-Ribe landevej. Her har, siger sagnet, stået et »slot«, og samstemmende hermed udtaler præsten i Vejle, mag. Niels Frandsen, 1638 i indberetning til professor Ole Worm angående monumenter og antikviteter: »På begge sider strax ved byen haver der ligget tvende slotte; det ene kal-

des Borrevold østen ved byen, hvor gravene derom endnu er til syne; det andet Rosborre vesten ved byen på Rosborre Høj lidet bag Kongens Tene«. G. F. Gaarmann siger 1793 i sine »Efterretninger om Weile Kiøbstæd«: »Pladserne Rosborg og Borgvold hører byen til og bruges til kornavl samt græsning og høavl, da der voxer stærkt og godt græs«. Danske Atlas, trykt 1769, siger om denne banke, at den »synes fordem at have været bebyggt, med Volde omgiven, og formentlig et lidet Citadel eller en Skandse til Forsvar for Opgangen i Aaen, der sees endnu et Bryndsted, sat med Steen og tilgroet med Jord«. »Nutildags«, hævder cand. mag. Søren Hansen (Gamle Borgpladser ved Vejle, Vejle Amts Aarbøger 1905), »findes næppe andre Bygningslevninger end nogle faa og smaa Murstensbrokker; men Stedet er iøvrigt let kendeligt. For nogle Aar tilbage rensedes Bunden for mange Læs raa Kampesten, som aabenbart i sin tid havde været Borgens Syldsten i den bløde Engbund. Thi Banken har baaret mere end en Skanse. Der har virkelig her en Gang staaet en Borg. Pladsen har været valgt . . . ude i lavtliggende Enge, som kun hæver sig 1 à 2 Fod over Havets almindelige Vandstand. Ved ethvert Højvande i Vejle Fjord danner Engen omkring Rosborg en eneste stor Sø. . . . Rosborg synes at have været omgivet med Grave«.

1912 foretog lektor Fr. Orluf nogle udgravninger i borgbanken og konstaterede, at jordfylden hviler på flad, blød engbund; det ret betydelige voldsted er altså dannet af mennesker. Nederst i sumpen ligger et tykt underlag af ris- og grenepakning, og siden blev nedrammet pæle for at hindre udskridning. Oven på kvaset lå svære rafter, de var lagt skråt over hverandre for bedre at kunne bære de tilførte fyldmasser. Dette raftelag var stærkt sammenpresset og så skarpt adskilt fra den overliggende jordfyld, at det først blev antaget for en plankebund. I bankens nordlige parti fandtes et kulturlag med bygningsrester, bestående af rødligt smuld fra sammenfaldne lervægge, og i denne lerklining sås mærker af svære stolper, hvilket tyder på, at borgen har været bygget af træ og er brændt. Anlægget er således meget gammelt. Senere er der formentlig blevet opført en bygning igen på stedet, idet der ved udgravningen fandtes munkesten, nogle liggende i oprindeligt murværk. Blandt andet fandt man også stykker af rhinsk stentøj fra 1300'erne.

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

Om Rosborg, »som ligger ved Weile«, er bevaret følgende brudstykke af en gammel vise — versene er nedskrevet af Anders Sørensen Vedel:

Jeg byder for hannem tyve fuldgode Ørs,
ere ladt med Sølv og Guld hin røde.
Saamænd ved Dannerkongen.
I monne hannem ingenlunde døde.

Jeg byder for hannem det rige Roesborg,
som I monne længe efter lange;
nu lever den Jomfru ikke i Danmark,
der mere byder for en Fange.

Orluf påviser (Vejle Bys Historie), at versene hører til visen om Carl Algotsen, som levede omkring 1290.

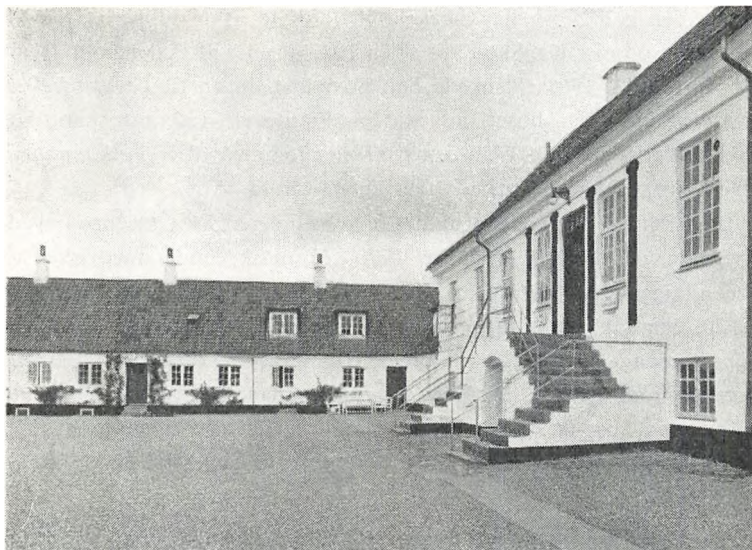
En sikker kilde er derimod Løgumklosters brevbog, hvori findes indført et gavebrev til klostret, udstedt af Johannes Thomesen (Lindenov), ridder, høvedsmand på Rosborg; tidspunktet ligger efter 1397;

tidligere nævnes han som høvedsmand på Koldinghus. 1406 vides hr. Mogens Munk at have »de Slot og Fæste Rotsborgh, saa som er Koldinge og Rotsborgh med de Len, der nu tilligge, og med Koldinge By og Wætlæ«. Det er sidste gang, Rosborg nævnes som eksisterende borg. Det er vel nok den noget vanskeligt tilgængelige og selv efter tidens fordringer temmelig snævre borgplads, der har været en lens- og høvedsmand for indeklemt og tågeomgivet. Koldinghus højt på banken er blevet foretrukket som lensmandssæde fremfor Rosborg. Men når Rosborg trods alt så længe har kunnet fastholde anseelse og rang blandt middelalderlige herreborge, må baggrunden have været magtfuld og rig; denne baggrunds kerne var avlsgården til Rosborg og hvad dertil hørte: det nuværende *Pedersholm*.

Idet Rosborg nedlagdes og for stedse forsvandt, kom ladegården med øvrige gods i kongens eje under Koldinghus len. Fra nu af blev Rosborgs jorder kaldt »Kronens *Ladegaard*« eller Vejle Ladegaard. Kong Frederik II overdrog 1572 ladegården, »som ligger oven og sønden for byen«, til *Vejle by*, dog med forbehold af genkøbsret — afgiften var 1 tønne smør årlig. Det tillodes byen at afbryde gårdens bygninger, som man vel ikke ønskede at holde vedlige; fra nu af og indtil 1718 var ladegårdens jorder altså Vejle mark. 1718 »behagede det allernådigst« kongen at indkvartere ryttere i Vejle, hvorfor ladegårdsmarken blev frataget byen og henlagt til rytterhestenes græsning og til høavl, udlagt til »rytterkobler« under Koldinghus rytterdistrikt. Da ryttergodset 1765 bortsolgtes ved auktion, købtes det (4 og 51 tdr. htk.) af *Peder Terkelsen*, som opbyggede gården og gav den navnet *Pedersholm*. Købesummen udgjorde 16.307 rdl.

At en gård oppe på højderyggen fik et navn, der ender på -holm, kan synes underligt nok; naturligvis er det et minde om borgpladsen nede i engen, og for så vidt er navnet jo meget godt.

Kort før sin død 1770 solgte Peder Terkelsen gården med ialt 29 tdr. htk. samt tiende m. m. til birkedommer *Joh. Meden* (død 1806), som i 1782 overdrog den med ialt 19 tdr. htk. for 13.900 rdl. til Rasm. Anton Paulsen (senere til Fønixsborg), fra hvem den ca. 1787 kom til P. Joh. Fønss (død 1807). I 1805 ejedes *Pedersholm* af kaptajn C. F. E. Skeel og 1807 af bondeplageren, brigadér William Hallings enke Christine Halling (tidligere Dronninglund), som 1814 solgte gården

Gårdspladsens nordre hjørne (fot. Niels Elswing).

med 5 tdr. htk. til toldforvalter, kammerjunker Schack Brockdorff, der 1820 skødede den til J. A. Kuhlmann (senere Bregninggaard). Han overdrog den 1831 til agent N. Nyholm, Vejle (senere Oxholm), og omkring 1847 kom den til adjunkt *Torkild Hansen*; efter hans død i 1881 solgte hans enke 1884 gården for 350.000 kr. til lensgreve C. L. A. R. Holck-Hardenberg-Reventlow, efter hvis død 1885 den overtoges af hans enke Louise, født v. Qualen, indtil år 1890, da gården for 280.000 kr. kom til hans fætters søn, greve P. A. Holck (død 1919), som 1899 solgte den med 29 tdr. htk. for ca. 200.000 kr. til forpagter M. Hvenegaard. Han frasolgte 50 tdr. ld., og 1904 afhændede han Pedersholm for 185.000 kr. til inspektør L. C. Christensen, Dybvad, som 1914 solgte den (23 tdr. htk.) for 308.000 kr. til et konsortium. Derefter købtes ejendommen af K. Andersen, der i 1919 solgte den til godsejer N. Kaas, som 1922 afhændede den til ejendomshandlerne, brødrene Jacobsen i Slagelse. Senere ejedes gården af landbrugskandidat J. Bundgaard, hvorefter den i 1926 købtes af N. A. Høgdall, af hvem *Jørgen Marcussen* og godsejer *Kristian Skou*, Øster Grundet,

VEJLE AMT

købte den 1928. Disse har tilbagekøbt 10 tdr. ld. af de tidligere frasolgte jorder. Godsejer Kr. Skou var siden 1942 enejer af Pedersholm. Kort før sin død i 1958 skænkede han hovedbygningen til *Legatstiftelsen Pedersholm*. Den huser nu Statens Planteavlslaboratorium. Kr. Skous dødsbo solgte 1959 resten af ejendommen til *Vejle kommune*. Den omfatter nu 60 tdr. ld. ager og 90 tdr. ld. skov.

Pedersholm har gode, grundmurede bygninger. Den anselige hovedbygning, der vistnok er opført 1770 - 75, måske under medvirken af billedhuggeren J. Hiernøe, i 1 stokværk med høj kælder, restaureredes 1920; den har tegltag, ligger mod øst med terrasse til haven, hvori der findes mange smukke, gamle træer; frugthaven med talrige frugttræer grænser i nord til skoven. Hovedbygningen har ved hver gavl en lavere tilbygning, som er sammenbygget med 2 teglhængte sidefløje ud mod vest; disse længer stammer i deres nuværende skikkelse fra 1800-tallets midte.

En smuk allé af store træer fører østfra ind til gården og forbinder denne med Vejle-Kolding landevej. Omkring Koldingvej er i nyere tid opstået et nyt bykvarter — Søndermarken — med ret tæt bebyggelse, som delvis har plads på grunde, der er frakøbt Pedersholm, og nu har bybebyggelsen nået herregården.

RASMUS MORTENSEN

EJERE

ca. 1300 Kronen
1572 Vejle by

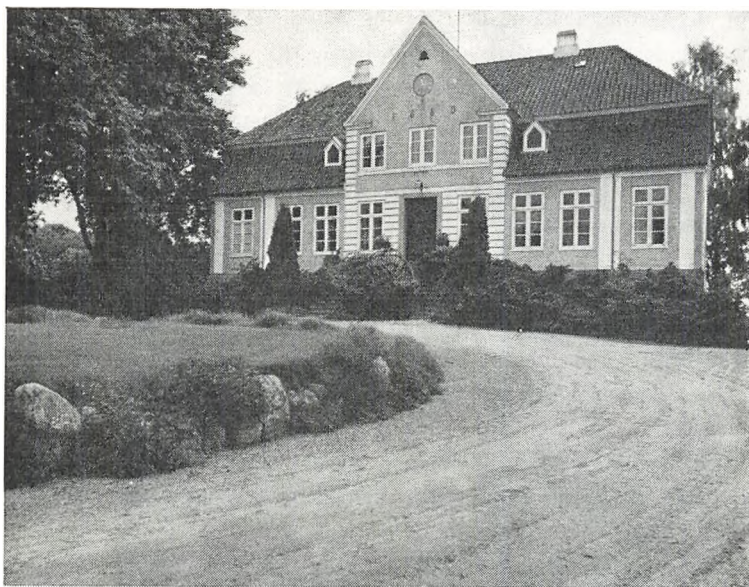
1718 Kronen
1765 P. Terkelsen
1770 Joh. Meden
1782 - 1847 Forskellige ejere
1847 T. Hansen
1884 - 1928 Forskellige ejere
1928 J. Marcussen og Kr. Skou
1942 Kr. Skou enejer
1958 Legatstiftelsen Pedersholm
(hovedbygningen)
1959 Vejle kommune
(avlsgården)

BYGNINGER

Borg kaldt Rosborg
Borgen nedbrudt, nu kaldt
Ladegaard

Nu kaldt Pedersholm
1770 - 75 Hovedbygning opført

ca. 1850 Sidefløjene opført
1920 Hovedbygningen restaureret

Hovedbygningen set fra vest (fot. Niels Elswing).

Nebbegaard

Gårslev sogn, Holmans herred, Vejle amt

Der gives ikke skønnere egn i landet end den mellem Kolding og Vejle fjorde. Et yppigt landskab med solide bøndergårde og utallige småhuse spredt mellem markernes levende hegn og de mange småskove. Men herregårde må man ikke vente at finde. De, der var engang, forsvandt alle, da Frederik II ved sine mageskifter med adelen gjorde hele Koldinghus amt til sit fri enemærke, sin kgl. vildtbane, hvor han af hjertens lyst kunne pleje sin hovedinteresse, jagten i de dengang større og sammenhængende skove. De gamle herregårde forsvandt alle på én eneste undtagelse nær. Det røde tegltag, der lyser i sommersolen ved Lillestrand, kunne for den sags skyld lige så godt høre til en større proprietærgård, men kommer man på nærmere hold, ser man marker af en anden størrelse, end man er vant til på disse kanter,

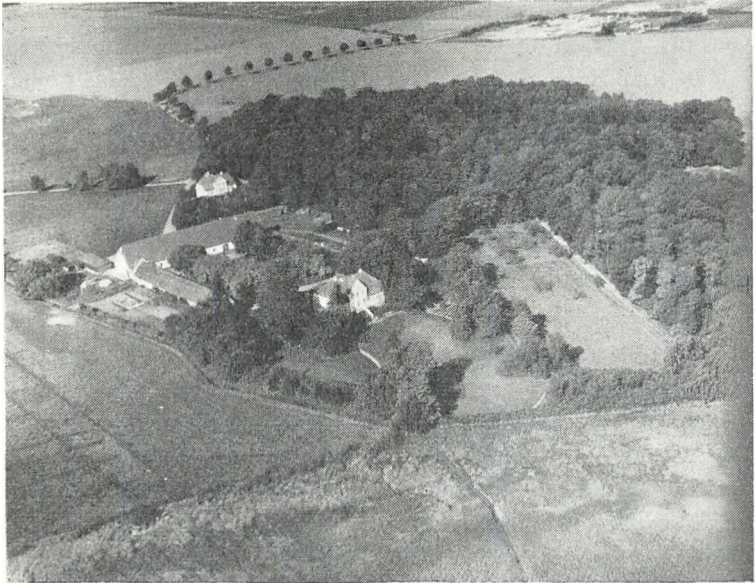
og den gamle kastanieallé siger ligeså tydeligt som den store gulkalkede lade, at man står overfor en herregård.

En yndig gård! Lille ganske vist, men en fast sluttet enhed med de stråtede gulkalkede længer. Og det teglhængte stuehus på sin høje kælder har rejnsning, som kun gamle huse har det. Et meget tiltrækkende fredeligt gårdinteriør. Men satte man spaden i jorden udfor stuehusets sydvestre gavl og gik et par alen i dybden, ville man af-dække en cirkelrund grundvold, solide kampesten, fundamenterne af et af Nebbegaards gamle tårne. Voldstedet af den ældste borg ligger i skoven 300 m sydvest for gården. Det har til den ene side været dækket af en nu udtørret arm af fjorden, på de andre sider af tørre grave. Toppen af den firsidede borgbanke måler indenfor kronvoldene kun ca. 13 × 13 m.

For Nebbegaard har sin glørværdige fortid. Fornemme adelsfolk har haft til huse på den, ja, den var engang de stolte Limbek-ers faste borg Nebbe.

Limbek'erne var jo holstenerne, men før deres tid, for mere end 600 år siden, skrev en mand med det gode danske navn *Tue Nielsen* sig til Nebbe. Helt fri for forbindelse med datidens tyske oversvømmelse var han dog ikke, eftersom han fra sin svigerfader arvede et pantebrev på hele Gårslev sogn, udstedt af holsteneren Timme Godendorp, til hvem halvdelen af Koldinghus len var pantsat. For øvrigt nævnes slottet i de samme åringer i en større sammenhæng som sæde for vigtige forhandlinger, hvis rækkevidde berørte hele Danmark. 22. juli 1348 afsluttedes forliget på Nebbegaard, et af de mange forsøg på at nå til en endelig overenskomst mellem Valdemar Atterdag og de holstenske grever. Selve pergamentsbrevene gemmes endnu i rigsarkivet, og de vedhængte tunge vokssegl fortæller om de fyrstelige dødsfjenders møde på Nebbe.

Gårdens skæbne i den nærmest følgende tid er ubekendt. Der nævnes en Christiern Astradsen til Nebbe, åbenbart en broder til den Aage Astradsen, som skænkede gods til Ribe kapitel, gods, som Nebbes senere besidder hr. *Hennike Limbek* søgte at bemægtige sig. Han var mere kendt end sine forgængere, rigsråd og ridder, og dertil et hidsigt gemyt. Dronning Margrethe skal have haft for mundheld, at hun ville skudde abilden, bryde bægeret og stemme bækken, hvormed

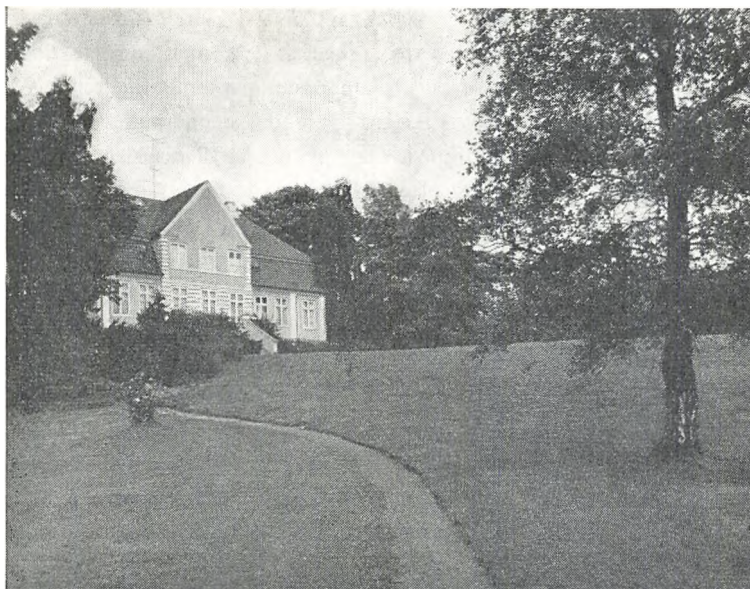
Nebbegaard set fra sydøst (fot. Nationalmuseet).

hun sigtede til de tre mægtige adelslægter Abildgaard, Bæger og Limbek. Og hun fik heldet med sig, hvad hr. Hartvig angik. Han måtte nemlig i 1401 »på grund af sin rette sag og brødex«, fordi han havde dræbt selve den kgl. lensmand og det på et fredhelligt sted, på Jerlev herredsting, oplade sin faste gård Nebbe til kronen, således at den på forlangende øjeblikkelig skulle nedbrydes.

Hvor galt det gik, ved man ikke! Hr. Hennike var også siden herre til Nebbe og hans slægt efter ham i mere end 100 år, skønt ingen af dem nåede ham i berømmelse, hverken på godt eller ondt. Sønnerne Claus og Henneke Limbek nævnes begge til Nebbe og efter dem den førstes søn Hartvig Limbek, efter sagnet en hårdhertet herre, gift med Mette Podebusk, blinde fru Mette, som slægtebøgerne kalder hende: Hun brændte selv Nebbe og klagede sig siden for sine breve. Sønnen Claus Limbek tog åbenbart arv efter hende, han var helt afsindig, så der måtte beskikkes ham en værge. Det blev pantelensmanden på Hønneborg Slot ved Lillebælt, hr. *Erik Krummedige*, der røgtede sit

hverv på den måde, at han lod myndlingen afhænde Nebbegaard og gods til — værgen, sig selv! Mette Hansdatter og Claus Limbek solgte i 1536 Erik Krummedige Nebbe hovedgård, Høll og Hølls mølle, Rands m. m. og sad siden som forpagtere under den ny ejer. En anden part af godset købte denne af Iver Skeel og hans søstre. Deres farmor var en datter fra Nebbe. Og da Erik Krummedige var død, 1541, inden der i 1546 blev skiftet efter Hartvig Limbek, tilfaldt Nebbegaard med en del af godset hans enke Sidsel Rosenkrantz og moder Else Pedersdatter Thott. — Kunne det se ud til, at Erik Krummedige havde benyttet sig af sit værgemål på ikke helt hæderlig vis, så blev der rettet endnu værre beskyldninger mod fru Sidsel efter hans død. Hun måtte med ed fralægge sig en sigtelse for falsk, og da hun som kvinde ikke selv kunne sværge, var det hendes frænder, rigsadmiralen Otte Krumpen selvtolvtte, som i borgestuen på Koldinghus »gav deres lov, . . . at fru Sidsel aldrig havde haft fru Mette Limbeks af Nebbes indsegl (signet) i sin værge, enten før hun døde eller siden, og heller ikke havde besejlet dermed, enten ny eller gamle breve«, som Henrik Hartvigsen havde beskyldt hende for på Holmans herredsting. Han var en broder til den gale Claus, måske hr. Hartvigs uægte søn, som man i øvrigt aldrig hører mere til. Men fru Sidsel anså man for rensat mod den grimme beskyldning.

Hun fik efter sin død 1557 det bedste eftermæle af selve Anders Sørensen Vedel, og hendes søskendebarn og arving jomfru Birgitte Rosenkrantz fra Hevringholm satte hende et standsmæssigt gravminde. Hun havde boet sammen med fru Sidsel på Hønneborg og flyttede efter hendes død til Nebbe, og der blev hun boende, også efter hun i 1578 havde måttet mageskifte sin andel af gård og gods til *kronen*. Det var ved Taulov kirke, hun i 1581 lod bygge det mærkelige runde gravkapel med kegleformet tag, hvor hun selv og fru Sidsel fik deres »sidste lejersted« under en stor udhugget ligsten med livfulde portrætter af dem begge. Hertil blev »den fine gamle jomfru«, som samtiden kaldte hende, selv ført fra Nebbe i 1586, fulgt af en anselig skare slægtninge og venner, kongen lånte 300 tdr. havre til følgets heste. Det var jo også selve den gamle tid, en svunden epoke i egnens historie, der blev lagt i graven med det sidste adelige herskab. Fra da af boede der bønder på Nebbe, som på egnens andre gamle herregårde.

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

Nebbe havde imidlertid ikke været fru Birgittes alene. Arven efter de barnløse Erik Krummedige og Sidsel Rosenkrantz skulle fordeles på mange hænder, hvilket havde givet anledning til adskillige processer. Foruden jomfru Birgitte mageskiftede Axel Viffert, Jakob og Laurids Rostrup samt Jacob Høg andele i Nebbe til kongen.

Gården blev nu bortfæstet. Den første bonde på Nebbe hed Søren Thomsen, som 10 år senere var afløst af Peder Sørensen Grundet, muligvis hans søn. Siden blev Nebbe som andre større gårde i lenet herredsfogedgård. Jens Pedersen blev 1627 fulgt af Søren Sørensen Haar, der atter blev afløst af Peder Nielsen. Der var dog beskåret Nebbegaard en anden skæbne end de andre gamle herregårde i nabolaget. Ikke fordi de gamle herregårdsbygninger blev bevaret. Ak nej, dem gik det på samme måde som al anden bebyggelse deromkring. Krigene i det 17. århundrede førte skrækelige ødelæggelser ind over den frugtbare egn, og da Karl Gustavs tropper drog bort, var der på Nebbegaard »hverken stok eller stage« tilbage.

Hvorfor det netop blev på Nebbe, at *Jens Lauridsen Risom* slog sig ned, er ikke let at sige. Han var ganske vist jyde, men kom fra Bornholm, hvor han som ridefoged i lensmandens fraværelse næsten havde ført regimentet inden svenskekrigen og under denne været en af de »principaleste« i frihedskampen, der havde ført til øens generobring ved dens egne beboere. Og efter freden havde han under foretræde for kongen fået tilsagn om belønning. Det blev den krigshærgede Nebbegaard, som han med hustru og længstlevende barn måtte beholde for deres levetid. Og da staten for at dække den store krigsgæld også i Koldinghus len måtte udlægge jordegods til kreditorerne, fik Jens Risom en del gårde nær ved Nebbe, i Gårslev og Mørkholt, som han imidlertid allerede 1670 måtte aflevere igen, fordi lenet skulle indrettes som ryttergods. I stedet for fik han flere gårde og til halv pris, men det var rigtignok også øde og nedbrudte gårde, som ikke var kommet på fode efter krigen, og som lå spredt i mange forskellige byer og sogne, ofte i god afstand fra Nebbe. De var tilsammen henvend 200 tdr. htk.

Jens Lauridsen prøvede rigtignok på at komme af med dem, da han selv var kommissarius ved en omlægning af ryttergårdene først i 1680'erne og foreslog at mageskifte dem, nu for en stor del i bedre tilstand, for Jelling by, der lå mere bekvemt for den anden herregård, han lige havde købt, Brandbjerg. Men kong Christian V satte sig personlig imod denne byttehandel på grund af de gamle kongegrave. Jens Lauridsen måtte fremdeles nøjes med sit »strøgods«, enten han nu havde tænkt på også at skille sig af med Nebbegaard eller ej.

Fra 1676 havde han været virkelig ejer af denne, skænket ham på grund af hans bornholmske fortjenester, som han ved enhver lejlighed huskede kongen på. Han kom også i besiddelse af Gårslev kirke, hvis altertavle endnu bærer hans og hans kones våbener, og han døde 1693 som rangsperson, assessor i kommercekollegiet. Hans efterfølger blev sønnerne Christian Risom, død allerede året efter, Jens og Jochum Risom, af hvilke den første overlod sin andel til sidstnævnte, og efter dennes død 1709 bragte enken Karen Lauridsdatter Bang, en præstedatter fra Taulov, godset til sin ny mand *Enevold Madsen Bolvig*. Ham lykkedes det at hævde gårdens tiendefrihed, trods det den jo ikke var nogen fri sædegård, hvilket forresten medførte, at ejeren

Gården set fra sydvest. I baggrunden Randsfjord (fot. Mogens Lebech).

måtte bære dobbelte skattebyrder. Også hans sønner Jochum og Laurids Bolvig havde gården i fællesskab fra 1733 og indtil 1760, da den sidste blev eneejer og få år efter endelig fik lejlighed til at gøre Nebbegaard til midtpunkt i et velafrundet godsdistrikt, dengang hele Koldinghus rytterdistrikt på auktionerne 1765 og 1767 blev solgt fra kronen. Det var rigtignok hensigten, at bønderne helst skulle købe sig selv, som det også lykkedes i de fleste tilfælde, skønt godset her som andre steder var udbudt som »hovedgård« med tilhørende bøndergods. En af disse, Bregning, købte Bolvig for 30.000 rdl., men med tilladelse til at sælge gårdene hver for sig. Derimod kom det ham til gode, at et stort antal bønder, som havde købt deres gårde på den første auktion, ikke kunne overholde deres forpligtelser og blev tilslået ham på den anden i 1767. På den måde blev Bolvig ejer af et stort antal gårde i det umiddelbare nabolag, og mens tidligere kun få af gårdens bønder havde kunnet gøre hovarbejde, skulle dette forhold nu helt ændres. Bolvig havde bare glemt at regne med én ting, at det var umindelige tider siden, bønderne under Koldinghus havde gået til hove, og navnlig de seks bønder i Gårslev, som blev udpeget til at gøre fuldt hoveri, arbejde for herremanden flere dage om ugen, satte sig imod dette. Det udartede til en af de for tiden så typiske hoveritrætter, og her som andre steder sendte de troskyldige bønder deres

repræsentanter til København for at klage deres nød for kongen selv. En af de seks indberettede, at Bolvig havde pryglet ham: »For at han kunne udøve sin fulde harme greb han mig i håret og slog mig under øret, så jeg ældgamle mand næppelig slap derfra med livet, som nu snart er over 60 år!« Herremanden, der hævdede, at han nu snart i 40 år havde omgåedes hovbønder uden at bruge hverken »hånd eller kæp«, måtte indrømme, at hidsigheden i dette tilfælde var løbet af med ham. Men selv den trofaste bondeven og reformmand, amtmanden Hans de Hofman gav ham delvis ret. Også Hofman havde i en lang årrække idelig haft med bønder at gøre, men disse var af de »uartigste«, han kendte. Og ved højesteret tabte bønderne sagen. De blev ikendt en mulkt for hver dag, de i to år havde forsømt deres hovarbejde og skulle fremtidig udføre dette i overensstemmelse med forordningen 1773. Hvilken kendelse gav anledning til nye kævlerier og vidtløftige skrivelser, for nu skulle hoveriet fastsættes efter egnens skik og sædvane, og hvordan fandt man den i en egn, hvor man slet ikke var vant til at gøre hoveri? Bønderne, herremanden, amtmanden og landvæsenskommissærerne gav alle deres besyv med i sagen. Både jorddrot og bønder var utilfredse med rentekammerets afgørelser, herremanden ikke mindst, og til sidst blev det betydet ham, at ville han ikke nøjes med den faldne resolution, kunne man i rentekammeret aldeles ikke have mere med sagen at gøre.

Assessor Laurids Bolvig døde 1783, og sønnen ingeniør-major Jens Christoffer Bolvig overtog gården, godset og besværlighederne, derunder en »betydelig gæld«. Det varede heller ikke mere end et par år, inden han ville af med bøndergodset, og da han havde to liebhavere til det samlede gods, forsøgte han at lægge pres på regeringen for at opnå visse fordele: Om han ikke, hvis han blev enig med fæsterne om, at disse efterhånden skulle købe deres gårde til selveje, kunne få Nebbegaard benådet med samme friheder som andre adelige sædegårde? Men det gik ikke. Rentekammeret havde overhovedet ikke kompetence til at give ham den ønskede bevilling på fri hovedgårdstakst.

Derimod stod det ham naturligvis frit for at afhænde bøndergodset og solgt blev det, vistnok inden 1810, da også selve Nebbegaard gik ud af slægtens eje. Og den ny ejer kaptajn Christen Høst Secher søgte

nævnte år om tilladelse til at udparcellere selve hovedgården, som han da ejede uden gods. I det 19. århundrede havde Nebbegaard derefter mange ejere. Andreas Jepsen Bødtcher besad den ca. 1822 - 42. Han var en broder til digteren Ludvig Bødtcher, der lod et nyfundet kildevæld ved gården inspirere sig til et af sine digte: Marthes Kilde. Derefter var Karl Frederik Martini ejer, indtil Hansen købte Nebbe i 1846. Han solgte 1856 til møller Peter Jensen Holst, Lerbæk mølle, og siden var ejerne baron *Otto P. A. B. Reeditz-Thott* 1867 - 71, hofjægermester, baron Ernst Frederik Düring-Rosenkrantz 1871 - 83, Jørgen Christian Hvenegaard 1873 - 79, baron Joachim C. Wedell-Wedellsborg 1879 - 1901, Johan Frederik Carøe 1901 - 12. Derefter fulgte M. Beck, og i krigsårene var den ofte i handelen. Harald C. Juhl mageskiftede den 1915 med A. I. Overgaard, som 1916 solgte til N. P. Autzen, hvorefter den 1918 af S. W. Lyngbye blev solgt til en af de i gullaschperioden næsten uundgåelige norske skibsredere S. L. Christie af Bergen. Han havde den til 1923, hvorpå Egil Schou var ejer, indtil han 1939 afhændede Nebbegaard til grosserer *Otto Møller* (død 1955), der har sat bygninger og have i god stand, og hvis enke, fru Aagot Møller i januar 1967 solgte gården til *Johs. Andersen*.

Gårdens areal er nu 292 tdr. ld. Det blev stadig formindsket i navnlig første fjerdedel af det 19. århundrede, og kun en trediedel af det oprindelige hartkorn, godt 8 tdr., lå 1844 til Nebbegaard, med 225 tdr. ld., deraf godt halvandet hundrede ager, omtrent samme areal, som havde været under plov i 1683. Der er nu 45 tdr. ld. skov.

Jens Lauridsen havde i sin tid fået ret til at staldfodre øksne, et privilegium, der ellers var forbeholdt sædegårdsejere, og han holdt 1687 28 stude på Nebbe. Et hundreår senere skiftede antallet fra år til år, snart 40, snart 80, men efter forløbet af et lignende tidsrum igen var besætningen almindeligt 60 - 70 malkekøer.

Claus Limbeks skødebrev til Erik Krummedige af 1536 lød på: »Nebbegaard, som kaldes af gammel tid Kønsgaard, møllen med dam og damsted, Høll mølle med dam og damsted og Høllskov, Rands og Rands mark, som er udi forskrevne gårds rette enemærke«, altså en anselig samlet besiddelse. Hertil kom en del spredte gårde, møller og bol, ialt en snes stykker, i forskellige byer, Gårslev, Mørkholt, Ankær, Vinding, Bregning, Egum, Hyby, Egeskov, Lomholt og Trelde.

VEJLE AMT

Det er vel sandsynligt, at der i middelalderen har hørt et endnu større godsområde til Nebbe Slot, bortset fra at Tue Nielsen under den tids særegne omstændigheder havde det hele Gårslev sogn i pant. Mens kronen ejede Nebbegaard, eksisterede der jo ikke noget Nebbe gods, og som allerede omtalt måtte Jens Risom afgive det pænt arronderede lille gods, han i 1664 havde erhvervet, nemlig gårde i Gårslev og Mørkholt. I stedet for fik han et ganske vist større antal, men »øde« gårde og bol, ialt henved 35, liggende spredt i mange forskellige byer og sogne, ja i både Elbo og Holmans herreder. Men alle disse gårde var kun afhændet fra kronen med genkøbsret, og ved omordningen af ryttergodset 1720 blev de, tillige med selve Nebbegaard, relueret og udlagt til ryttergods! Et forhold, som dog kun havde kortere varighed. Nebbegaard vedblev med et mindre tilliggende at bestå som et isole-ret fænomen på ryttergodset, indtil dette blev bortsolgt, ved hvilken lejlighed Bolvig altså kom i besiddelse af et større samlet område nærmere hovedgården. På Nebbegaards gods i det omfang, som det havde i den sidste trediedel af det 18. århundrede, var der op imod 50 gårde og en snes huse, nemlig i Rands 7 gårde og 1 hus, Gårslev 25 og 1, Sellerup 4 og 3, Ankær 8 og 7, Gauerslund 4, Vinding 1, Egskov 1, Vejlby 1, Pjedsted 1 hus med jord, samt udflyttergården Karensdal, bygget som enkesæde. De sidstnævnte ejendomme havde siden Jens Risoms tid hørt til Nebbegaards gods.

Nebbegaards beliggenhed har fra gammel tid forekommet tiltræk-kende. »Den ligger på et fornøjeligt sted, hvor Randers Fjord er på den ene side og en smuk ung skov på den anden«, skrev sognepræsten i 1766, »udi sammme skov findes endnu rudera af et lystslot, som kong Voldemar den 3die skal have haft«. Det er voldstedet af det gamle Nebbe slot, som her omtales, uden at man dog skal tage påstanden om kongens besiddelse for bogstavelig. Men måske er den gamle borg virkelig blevet brækket ned i henhold til forpligtelsen af 1401. »Ellers findes en stor høj straks østen for borggården, hvor på skal have stået en meget smuk bygning, omgiven med volde og grave, som nu af ejeren er anlagt som lysthave. På denne bygning skal have boet en frøken, navnlig Birgitte Rosenkrantz«. Det Nebbegaard, som kongen overtog, lå således på et andet sted end den middelalderlige borg. Man får ikke just indtryk af noget særligt flot, når man læser

Avlsgården set fra hovedbygningen (fot. Niels Elswing).

synsforretningen over de bygninger på Nebbe, som Axel Viffert overdrog i 1576. Der var et gammelt hus, som fruerstuen var i, et hus med borgestuen og en portbygning, samt neden for porten bryggerstet og »et smalt hus til svendekammer . . . muret mellem stænger og takt med tegl«. Måske var de førstnævnte huse af grundmur, men besigtelsen gjaldt kun Axel Vifferts part af Nebbe, så det kan tænkes, der har stået mere anseelige bygninger på den anden halvdel, hvor jomfru Birgitte rådede. Som borggården var delt, således også ladegården, af bindingsværk med stråtag, ja om det så var voldgraven; den søndre side ved voldstedet hørte kgl. majestæt og jomfruen til. På Axel Vifferts part af skoven kunne der fedes 600 svin, »når fuld olden er og eg og bøg bærer tilsammen«, og han havde en teglgård i sin skov.

Denne typiske middelaldergård med den brogede bebyggelse, bindingsværk og grundmur, tegl og stråtag gik helt til grunde i løbet af det 17. århundrede. Den fik sin sidste bekomst under Torstenssonsfejden, og dens formodentlig mere beskedne efterfølger blev ødelagt i Karl Gustavs-krigene. Materialer fra Nebbegaard brugte svenskerne til deres befæstede lejr ved Bredstrup kirke. Men så byggede Jens

VEJLE AMT

Risom den hovedbygning, som stadig findes på Nebbe, én etage over høj kælder med kvist både til gård og have. Dog må den være blevet moderniseret allerede i ældre tid, formodentlig i det 18. århundrede, måske i 1770'erne af den kendte bygmester Anders Møller fra Horsens. Men mon ikke den står på fundamenterne af en langt ældre bygning? Herpå kunne de foran omtalte ruinrester nok tyde, der er fundet ved udgravninger i den nyeste tid. Der var imidlertid ved den lejlighed ikke kyndige folk til stede, så fundet blev hverken opmålt eller fotograferet. Men da det blev dækket til igen, har arkæologerne stadig en chance. Bygningen ligger vistnok vestligt på den omtalte »høj«, det gamle voldsted, der efterhånden helt har mistet sin karakter og som have skrâner ned mod stranden. Ved de sidste nyanlæg er det endda blevet yderligere udjævnet.

Nebbegaards avlsbygninger var nylig brændt, da Holst solgte gården i 1867, og hans efterfølger baronen byggede de nuværende tre stråttækte udlænger, som i forbindelse med det højere liggende stuehus udgør et meget indtagende hele. Ikke netop et anlæg, der drager fortidens storhed i minde, men som i kraft af sit beskedne omfang har chancen for også at kunne hævde sig i kommende tider.

MOGENS LEBECH

EJERE

1354 Tue Nielsen
1401 Hennike Limbek
1536 Erik Krummedige
1541 - 81 Mange parthavere
1581 Kronen

1660 Jens Lauridsen Risom
1710 E. Bolvig
1760 L. Bolvig

1810 - 67 Forskellige ejere

1867 O. P. A. B. Reedtz-Thott

1871 - 1939 Forskellige ejere
1939 O. Møller
1967 Johs. Andersen

BYGNINGER

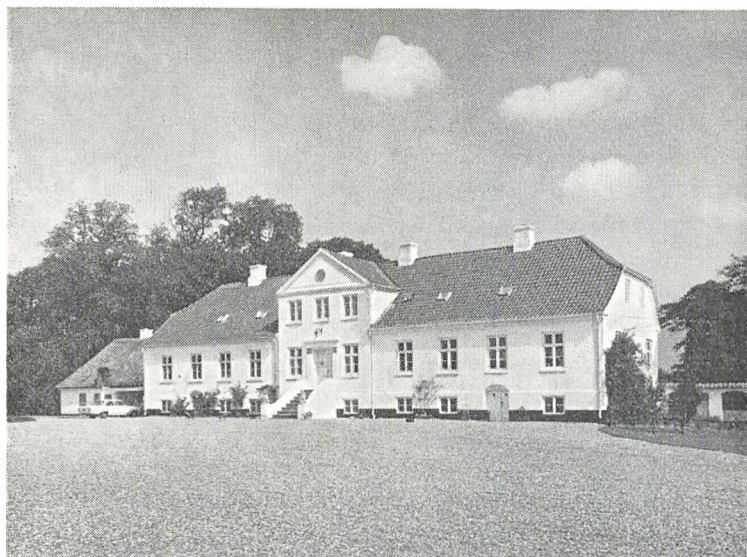
Voldsted med stenhus
Borgen flyttet
Bindingsværksbygninger

1600'erne Gården nedbrudt
ca. 1665 Gården genopført

1770'erne Hovedbygningen moderniseret ved Anders Møller (?)

1867 Avlsgården genopført efter brand

Hovedbygningen istandsat

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Østedgaard

Bredstrup sogn, Elbo herred, Vejle amt

De tider er længst forbi, da den sorte stork byggede rede i skovene langs Elbodalen. Nu ser man knap nok dens hvide fætter i de frodigt grønne enge, i denne egn, hvor før ingen gård i landsbyerne kunne nøjes med én storkerede, nej, der var to, tre eller flere på hver af de stråtede længer. Der var ikke så lav en hytte, at ikke storken byggede på dens tag. Nu står rederne tomme, de få, der er tilbage, også den på Østedgaards mægtige lade.

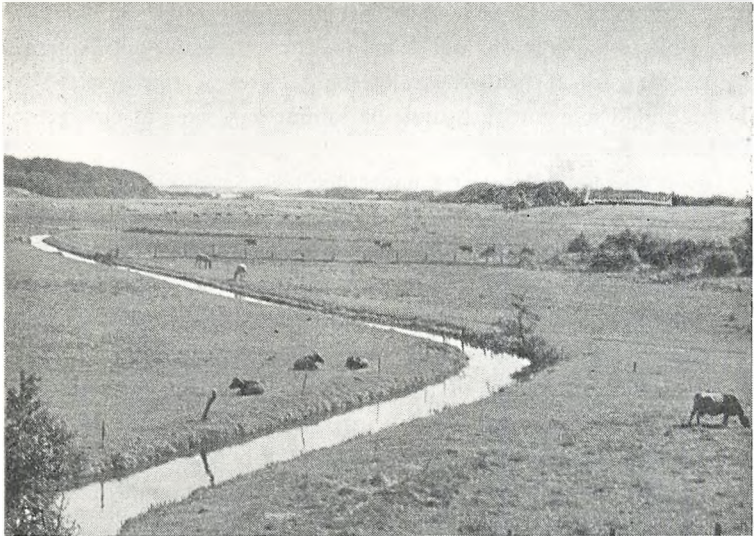
Der er meget forandret i Elbodalen. Længe før storken forsvandt hjort og vildsvin fra skovene. Og de bundløse moradser, som svenskerne fandt i det 17. århundrede, kær og moser er forvandlet til faste og udstrakte engstrækninger. Hundreder af køer og kvier græsser langs

åen, hvor den i en stort svunget spiral søger ned imod Randsfjord eller Lillestrand, forbi Østedgaards lade, der stadig ligger tilbage som et levn fra fortiden. Ikke fordi den i sig selv er så gammel. Men den og dens forgængere har hævdet pladsen igennem århundreder. Hele gårdens »lystige situation« og dens størrelse røber tydeligt, at den hører til en gammel herregård.

I nyere tid var Østedgaard dog ikke herregård i den forstand, at den var en privilegeret sædegård, centrum i et større godsområde. Den lå jo midt i kongens vildtbane og siden i rytterdistriktet, hvor alle ejendomme var kronens. Og man ved for resten heller ikke noget om, at den i middelalderen var beboet af adelige ejere.

Ikke før i 1550 nævnes *Henning Volstrup* til Østed. Det var, da han solgte Merringgaard nord for Vejle Fjord, Merringgaard, som før havde været ejet af Limbek'erne på Nebbe, Østedgaards genboer på den anden side Lillestrand, og som denne Henrik Wahlstorff, som han også kaldes, troligt nok havde giftet sig til. På samme måde har han sikkert også fået Østedgaard, der sandsynligvis ligeledes har hørt under Nebbegaard, og mærkeligt nok havde han allerede nogle år før skødet den til den samme mand, som nu købte gården i Merring, *Niels Skeel*.

Denne blev, hvordan det ellers hænger sammen, også ejer af Østedgaard og det lille gods, som fulgte med, to gårde i Stallerup og én i Bredstrup, og skønt han havde ladet sig disse ejendomme tildømme på rettertinget i 1548, tog han et nyt »låsebrev« igen i 1550, begge med nærmere beskrivelse af gårdens grænseskel: »Med hus, jord, ager og eng, skov, mark, fiskevand, fægang og rørskår, sålangt som enemærket rækker udi Dybå og i Randsfjord ind til midtstrøm«, »et enemærke og gammelt ornum«. Niels Skeel havde en vis forret til godset, han stammede selv på mødrene side fra Nebbegaard, og han købte ikke gården for at bebo den. Hans hovedsæde var Nygaard i Starup sogn, den han forsynede med en firlænget, grundmuret borggård, datidens ideelle herregårdstype. Men — hans søn og arving faldt i Syvårskrigen, og nogle år senere kom den tid, da Frederik II skabte sin kgl. vildtbane, sit fri kronens enemærke Koldinghus len. Niels Skeels enke Karen Krabbe og datteren, Ingeborg Skeel, måtte — med lyst eller ulyst — i 1578 mageskifte Nygaard og alt deres gods i lenet til kro-

Elbodalen med Østedgaard i baggrunden (fot. Mogens Lebech).

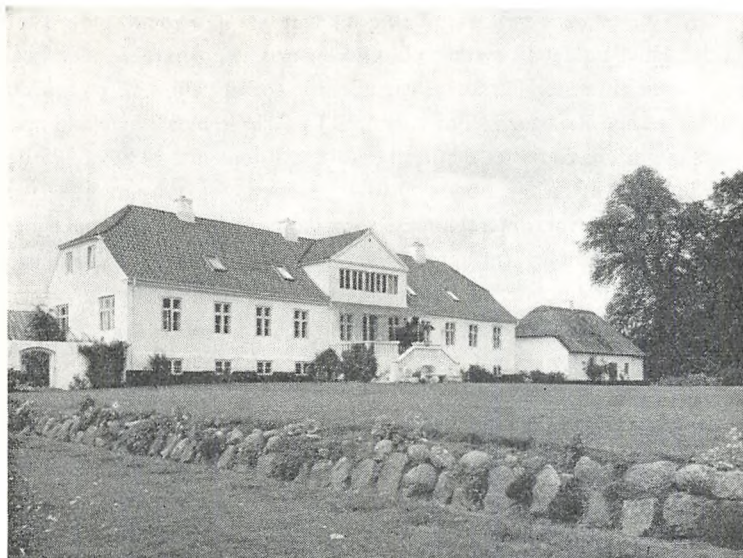
nen, også Østedgaard, hvor der nu boede en bonde Christen Jensen, men en bonde, der svarede større skyld og landgilde end de fleste af sine standsfæller. Gårdens avl var ikke helt lille, den havde dertil to humlehaver, samt en »liden ørredgård« og skov til ikke mindre end 200 svins olden. — Man behandlede den da heller ikke i den kommende tid helt som en almindelig fæstegård. Den blev gerne bortfæstet gennem cancelliet, en ære, man ikke lod sådanne blive til del, således 1596 til Lutter v. Over. 1610 - 21 hed fæsteren Claus Bolt. Han måtte flytte, fordi Østedgaard nu skulle gøres til officersgård, bolig for en af befalingsmændene ved Christian IV's nyoprettede bondemilitz, for kaptajn Johan Mor, der imidlertid allerede det følgende år »frarømte gården, som møget var forfalden«. Derpå overtog Frederik Gans den mod at betale 15 daler og en okse, en temmelig høj indfæstningssum, og da han var død, ægtede enken, Gertrud Jørgensdatter, herredsfogden Thomes Terkildsen, der 1626 blev fæster for 40 rdl. Hun overlevede også ham og »oplod« 1648 Østedgaard til sin søn, Axel Gans, der allerede havde fået løfte på den af den nu salige Christian IV.

Men Axel Gans måtte have denne bevilling fornyet, da, som han skriver: »nu samme brev mig udi denne forleden ufredstid, er frakommen og samme gård af fjenderne er bleven ruineret og fordærvet, så jeg fattige mand min fattige formue på samme gård igen at opbygge og forfærdige haver anvendt . . .«.

Og så gik det endda værre under den næste svenskekrig. Dengang krigsfolket var borte, fjenden såvel som forbundsfællerne, da fandtes der i det hele Elbo herred »ikke nogen bygning, enten i byer eller på enstedgårde, bole eller huse, mens allesammen var øde«. Om Axel Gans' skæbne ved man intet, han er forsvundet ud i mørket, måske torteret og dræbt som så mange andre af egnens bønder.

De overlevende vendte tilbage, fra deres skjulesteder i skovene eller fra Fyn, og byggede igen på de vante bopladser. Hvor de gamle familier var uddøde, kom ny folk til, også på Østedgaard. Den ny fæster her var ikke nogen bonde, han var kgl. embedsmand og mere end det, kronens kreditor. Og proviantkommissær *Nikolaj Bennick* blev snart ejer af Østedgaard. Den blev som det meste af egnens krongods i 1663 udlagt i godtgørelse for statens gæld. »Et meget lystigt sted, formedelst en å, som løber ved gården i stranden«, men jorden var ringe og mager, skrev amtmanden på Koldinghus. Samtidig fik Bennick Stallerup og Egum byer, tilligemed en enkelt gård i Brøndsted, alt i alt 143 tdr. htk., et ganske pænt gods. Blot i en elendig tilstand, med skrøbelige hytter, ikke engang allesammen lerklinede, væggene var somme steder flettet af ris og løv. Selv havde han bygget syv fag hus på Østedgaard, som han med et underdanigt skrabud for den ny enevoldshersker lod kalde *Fridrichswort*.

Dette navn kom til at figurere adskillige gange i den ny Elbo herreds tingbog, som blev taget i brug efter freden. Mange af dens tætskrevne blade beretter om den ny herremands strid med sine fæstere. Bønderne havde døjet under krigen, og skulle de så tilmed nu plages af en godsejers vilkårlighed? De havde været forvænt før i tiden, havde ikke skullet gøre ret meget arbejde til slottets ladegård. Nu krævede Bennick 4 dages hovarbejde af hver — om ugen! Alle som én opsagde de deres fæster, og omgående rejste han sag imod dem. bestred deres ret til overhovedet at flytte, ja krævede dem dømt som oprørere. Kongen havde kun solgt Bennick godset med tilbagekøbsret.

Hovedbygningen set fra sydøst (fot. Niels Elswing).

Hvilken stand kunne han eventuelt aflevere det i, når bønderne var stukket af? Men de blev ved deres og fik til dels medhold ved retten. Bennick rasede i alenlange skriftlige indlæg, lagde sig ud med alle og enhver, med amtmandens ridefoged i herredet, med sine naboer, bønderne i Bredstrup, som så chikanerede ham ved at optage hans løse bæster. Og da han delvis havde fået pacificeret denne by ved at overtage også den, i 1664 — han havde stadig penge til gode — så kom han i spektakel med præsten.

På god herremandsmanér søgte Bennick tillige at blive ejer af Bredstrup kirke. Men så fik hans regimente pludselig ende. Der var ny planer i gære med Koldinghus len. Det skulle atter under *kronen* for at udlægges som ryttergods. Og staten tog alle de bortsolgte ejendomme tilbage mod erstatning andetsteds. Bennick fik for sin part Hjermitslevgaard i Vendsyssel. Hvordan han, der var blevet chef for hele hærens forplejning, siden blev pludseligt afskediget på grund af svigagtighed, hører ikke til i Østedgaards historie, uden forsåvidt det belyser hans personlighed.

1670 blev *Østedgaard*, som den atter blev kaldt, med alt andet kron-gods i lenet udlagt til rytterhold. *Østedgaard*, der foreløbig blev kvar-ter for en ritmester Parsberg, var allerede forud beboet af en militær. Major Lauge Rodsteen, som ellers midt i 60'erne havde slået sig ned i Herslev, må have fæstet den og besad den i nogle år. 1680 var gården imidlertid kvarter for oberst Otto Friederich von Gamm, senere til Grundet, chef for det regiment, som da var indkvarteret på egnen, indtil det 1682 blev forlagt til Fyn, og nu fik *Østedgaard* sin egen skæbne og blev beboet af et adeligt herskab, Brockdorff'erne.

De blev dog aldrig ejere af gården. Gerhard Brockdorff, jæger-mester i Jylland fra 1684, fik den ved kgl. benådning 1682 fri for alle skatter og afgifter og modtog 200 rdl. til hjælp ved opførelsen af ny bygninger. Han skal have været en lærd og berejst mand og fandt sit standsmæssige sidste hvilested i en åben begravelse i Bredstrup kirke, som enken i 1712, året efter hans død, købte af kongen, men 1720 måtte overdrage denne igen. Hun mistede ellers lige efter manden såvel to sønner som en svigersøn, der »alle opofrede livet i kongens tjeneste« under Den store nordiske Krig. Og endda lykkedes det hende ikke straks at få overført den bevilling til fortsat at besidde *Østed-gaard*, som havde været givet til den ene af de faldne, den ældste søn Christian, til den yngre Bendix Brockdorff, ikke før denne, der tjente som page ved hoffet, havde brækket sin arm. Så ynkedes Frederik IV over hans malheur og tillod ham at beholde *Østedgaard*, »hvor han tarveligen havde hele sin levetid«, efter hvad hans søstersøn Jost Ger-hard v. Scholten fortalte, da han i 1763 ansøgte om at måtte overtage gården efter den barnløse onkel og fik tilladelsen. *Østedgaard* blev altså ikke solgt sammen med det øvrige rytterdistrikt på auktionen i 1765, først dengang v. Scholten var død, da gården særskilt kom under hammeren i 1787. Den blev udbudt til 7.000 rdl., og forpagteren Rasmus Kjerulf bød straks på den. Men der var flere liebhavere. Den kendte godsslagter, kammerherre Juel og amtsforvalter From kappe-des med forpagteren på Hvidkilde *Rasmus Ejlersen*, indtil denne om-sider fik hammerslag for 9.250 rdl., 3.000 daler mere, end gården var vurderet til, siger Hans de Hofman, som i det hele var tilfreds med den nye ejer. »Han er af de slags, der kan dyrke den til gavn«.

Agerjorden var da på 167 tdr. rugsæd mod 66 tdr. i 1683. Nu har

Dagligstue (fot. Niels Elswing).

Østedgaard 452 tdr. ld., hvoraf 30 skov og 57 eng. Højbjergningen var altid et af dens gode aktiver, efter at skoven, der som nævnt i 1578 kunne fede 200 svin, i 1664 kun blev takseret til 5 svins olden. Også i 1787 var skoven forhugget, og bygningerne dengang ikke af de bedste, stuehuset helt faldefærdigt, fortæller de Hofman, der egenhændigt har tegnet et morsomt rids af anlægget. Seigneur Rasmus Ejlersen lod da også gården nyopføre, det grundmurede stuehus, som det står i dag, én etage over høj kælder, der måske er af ældre dato. Avlsgården, som Ejlersen byggede, af egebindingsværk, er for størsteparten fornyet i grundmur 1858 - 60.

Efter Rasmus Ejlersen overtog hans svigersøn oberstløjtnant, baron *Frederik Hartvig Wedel Jarlsberg* i 1797 gården, som han 1802 solgte til *Ole Kongstad*, der øgede dens tilliggende med jorderne fra en gård i Stallerup, og 1811 afhændede den til *Jens Lange*, i hvis tid besætningen blev fornyet med kreaturer af en kullet, brunstribet race fra denne ejers fødegård, Rødkilde. Tidligere havde der naturligvis været fedet stude på Østedgaard. Siden var ejerne købmand *Rasmus Hansen*

VEJLE AMT

fra Rudkøbing 1847 - 51, sønderjyden *Heinrich August Lorentzen* 1851 - 1894, dennes søn Karl Emil Lorentzen 1894 - 1911, landbrugskandidat, cand. phil. Jørgen Rudolf Bech 1911 - 18, landbrugskandidat P. Vang Lauridsen 1918 - 21, Otto Friis Bech og hans enke Dagmar Bech til 1928, Emil Pontoppidan Christiani til 1941, da gården blev købt af grosserer Dethlef Jürgensen, København, hvis enke i 1954 solgte gården til landsretssagfører *Henning Sally*. Prisen, der i 1894 var 300.000 kr., i 1941 700.000, var ved ejerskiftet i 1954 steget til 1.420.000 kr.

MOGENS LEBECH

EJERE

ca. 1545 Henning Volstrup
1550 Niels Skeel
1578 Kronen
1663 Nikolaj Bennick

1668 Kronen

1787 Rasmus Ejlersen

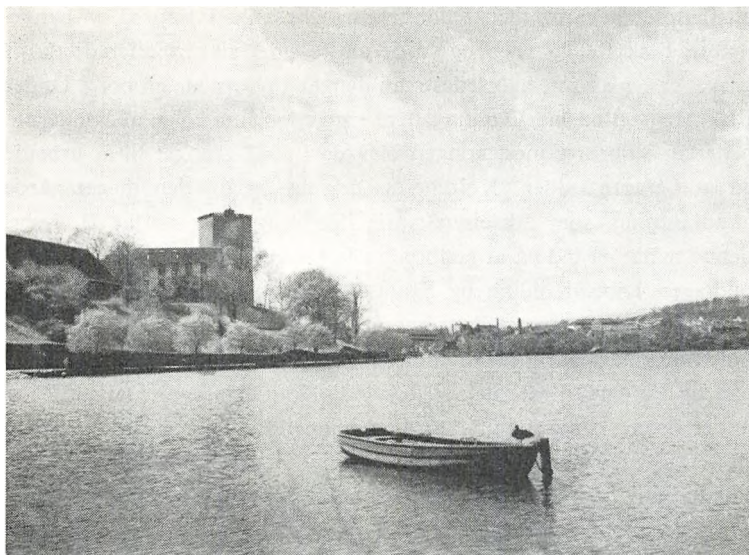
1797 Fr. H. Wedel Jarlsberg
1802 O. Kongstad
1811 Jens Lange
1847 R. Hansen
1851 H. A. Lorentzen

1911 - 1954 Forskellige ejere
1954 H. Sally

BYGNINGER

Hus opført, nu kaldt
Fridrichswort
Atter kaldt Østed
1682 Nye bygninger opført
Hovedbygningen og
avlsgården opført

1858 - 60 Avlsgården ombygget

Slottet set fra øst med båden, der altid skal være klar og til disposition for kongen (fot. Harry Petersen).

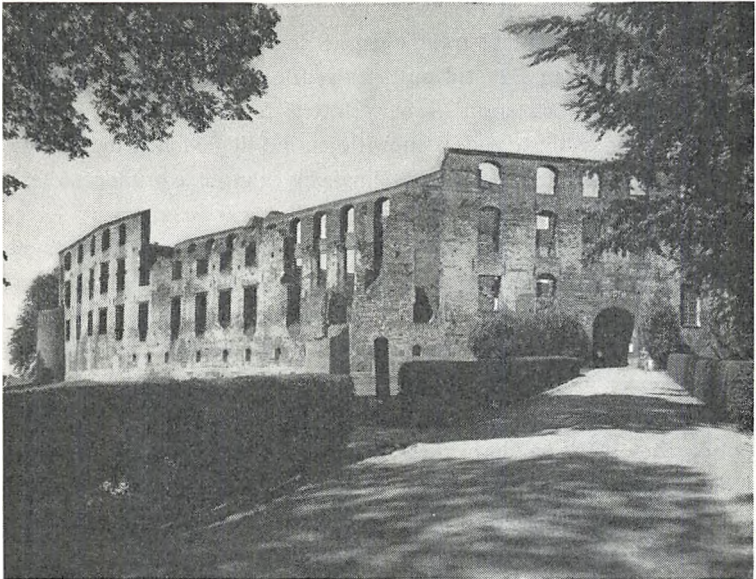
Koldinghus

Kolding købstad, Vejle amt

Historien nævner Kolding første gang i 1236, og det fortælles, at kong Erik brændte byen af i 1247. En lidet troværdig kilde meddeler, at slottet Koldinghus året efter blev påbegyndt af hertug *Abel* »som et værn og grænsehus, at de danske ikke skulle indfalde udi Sønderjylland«, men faktisk ved man ikke, om slottet eksisterede i 1253, da Abels søn Valdemar forlenedes med hertugdømmet Slesvig på et møde i Kolding. Flere samstemmende vidnesbyrd beretter derimod om *Erik Klipping*, at denne konge lod Koldinghus genopføre og befæste på ny, »som en port og nøgle for riget« siger Huitfeldt og tilføjer: »Den tid var deres befæstning ikke så ordineret som nu, men ikkun skanser og voldsteder, forsvarede med grave og indenføre med træhuse«. Intet af

alt dette er bevaret, men Koldinghus' beliggenhed, højt på en banke, i nord beskyttet af søen og til de andre sider sikkert allerede da af grave, er typisk for, hvorledes man dengang placerede en borg. Under Erik Menved nævnes Kolding flere gange, og som følge af bøndernes nederlag i oprøret mod kongen blev de i 1312 tvunget til at arbejde på at befæste staden. Koldinghus nævnes også i den meget hårde håndfæstning, som adelen påtvang den svage Christoffer II, hvori denne måtte gå ind på at nedbryde alle kongelige slotte i Nørrejylland undtagen Ribe, Kolding og Skanderborg. Snart herefter faldt Koldinghus i hænderne på holstenerne og holdtes besat af forskellige holstenske adelsmænd, som endnu i 1348 sad på slottet. Det lykkedes endelig Valdemar Atterdag at genvinde Koldinghus for Danmark, og under denne konge fandt flere betydningsfulde begivenheder sted på slottet, således afsluttedes her 1365 forliget med de holstenske grever. Første gang, vi hører om grundmurede bygninger på Koldinghus, er 1447; det berettes nemlig, at *Christoffer af Bajern* dette år lod opføre den nordre (vestre?) side af slottet i grundmur, og fra denne tid stammer virkelig en del murværk i den nederste del af nordfløjen og trods senere ændringer hele vestfløjen, som sikkert har været slottets hovedhus. Murene er opført i middelalderlig skiftegang, og facaden mod gården viser svage murfremspring, der under gesimsen har været forbundet med flade buer. Store, spidsbuede vinduer, hvoraf endnu ses spor, har oplyst rummene i hovedetagen, og foruden kælderens har huset øverst haft et halvstokværk med skydeglugger, af hvilke to endnu ses i ydermuren mod vest. Skønt stærkt ombygget og ødelagt er vestfløjen på Koldinghus stadig et af landets betydeligste borghuse fra middelalderen. En undersøgelse af nordfløjens middelalderlige murværk har vist, at denne del af slottet afsluttedes af en fri gavl mod øst. Kongerne Christiern I og Hans opholdt sig ofte på Koldinghus, som også var rammen om Christiern II's forhandlinger 1522 med hans farbroder Frederik om Holstens forlening. 1504 nævnes i dronning Christines hofholdningsregnskaber både fruerstuen og stegerhuset på Koldinghus.

Dette middelalderlige slot var således et bygningsværk af ganske betydelige dimensioner; men i den følgende periode fandt kongerne, at det kun dårligt kunne tilfredsstille de krav, som den gryende renæs-

Syd- og portfløjen set fra staldgården (fot. Niels Elswing).

sance stillede til fyrsteboligen, og to af vore mest byggeivrige konger, Christian III og Christian IV kom til at sætte et afgørende præg på Koldinghus ved udvidelser og ombygninger, som — omfattende nok — dog kun delvis gjorde det til et renæssanceslot, thi hensynet til de middelalderlige dele, der bevarede, forhindrede en mere gennemført regularitet efter stilens ideal.

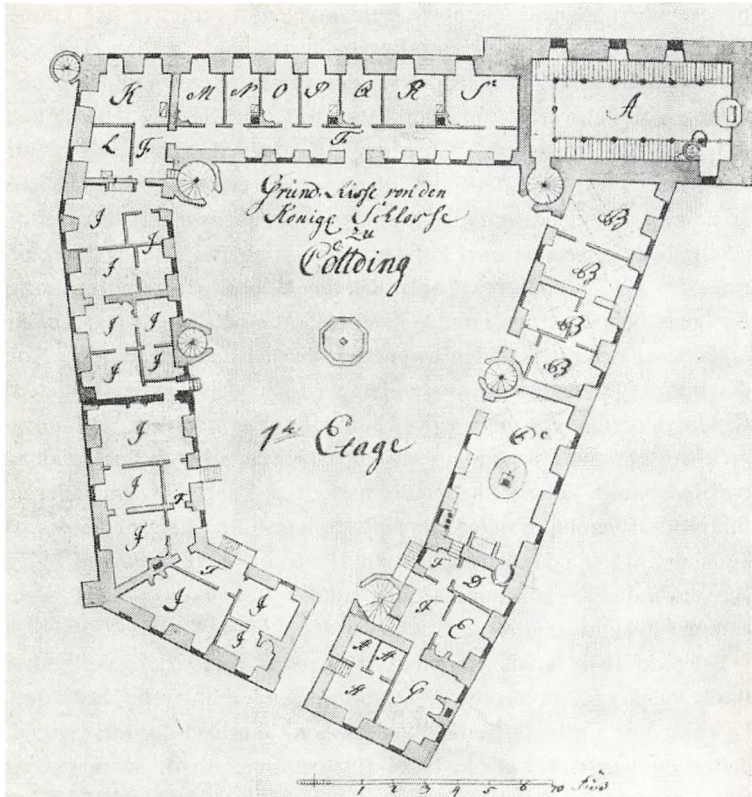
Naturligt nok fattede *Christian III* blandt sine mange slotte en ganske særlig kærlighed til Koldinghus, som allerede i kampårene jævnlige havde tjent ham til opholdssted, og hvis centrale beliggenhed var bekvem for den ideligt omrejsende fyrste. På Koldinghus modtog kongen 1534 budskabet om Fyns frafald og 1535 om kongepartiets sejr ved Helsingborg, medens skipper Clement sad fængslet på slottet. I 1540'erne fødtes på Koldinghus dronning Dorotheas to yngste børn, af hvilke hertug Hans den Yngre, født 1545, er stamfader til vort nuværende kongehus. 1548 udgik herfra prinsesse Annas brudefærd til Sachsen; i den anledning befaledes det forskellige adelsfruer at

fremskaffe gobeliner til at »drage« den store sal med, og på Koldinghus gav kongen ordre til trykningen af den første danske bibeloversættelse. I Christian III's tid opførtes sydfløjen, der — indeholdende de kongelige beboelsesrum — blev slottets fornemste, østfløjen med porten og den østligste ende af nordfløjen ind til gavlen af den gotiske bygning. Hermed var slottets uregelmæssigt firkantede grundplan fastslået, og den blev bibeholdt på trods af alle senere ændringer.

Allerede 1533 fremhæves betydningen af Koldinghus på herredagen i København, hvor det bl. a. udtales som ønskeligt: »... at de af rigens slotte, som ligger næst ved grænsen mod fyrstendømmet, besynderlig Kolding Slot og by befæstes ... thi at Gud forbyde, om rigens fjender indfinge Kolding Slot og by, da kunde det være Nørrejylland og riget til skade«. Medens Ribe i vest i løbet af 1540'erne udbyggedes til en moderne fæstning med grave og runddele, synes Koldinghus aldrig at være blevet forsynet med noget større forsvarsapparat; til gengæld var de bygninger, som i Christian III's tid rejstes på den middelalderlige borgbanke, betydelige.

Allerede 1546 anskaffes forskellige bygningsmaterialer, og en maler Werner Strecker får udbetalt 36 daler for at have malet i »Kgl. May.s og min nådige frues kammer« på Koldinghus, men først i 1549 iværksættes større byggearbejder. Kongen befaler dette år forråd skaffet tilveje: »Efterdi Vi agte nu at lade foretage en stor bygning på Vort slot Koldinghus«, og i de følgende fem år rejstes så slottets sydfløj, østfløj og den østre ende af nordfløjen. Gennem bevarede breve kan man i store træk følge arbejdets gang. 1550 skal der leveres en del egetømmer »til det porthuses bygnings behov«, d. v. s. østfløjen, og allerede samme år havde man taget fat på sydfløjen, Kongefløjen; 1551 lægges lofter, og vinduesglas anskaffes, i 1552 tilvejebringes endnu stadig store mængder mursten og kalk, og samtidig er der tale om en karnap. Endelig anskaffes 1553 skifer til tagene.

I enkeltheder ved vi desværre kun såre lidt om Christian III's slot, men i hovedtrækkene kan man dog danne sig en forestilling om, i hvor høj grad renæssancen gjorde sig gældende efter denne fornyelse. Den nye boligkulturs idealer viste sig først og fremmest ved de store, regelmæssige af trækarme indfattede vinduer; men på egentlig udsmykning var bygningen fattig, nøgtern som de fleste af kongens

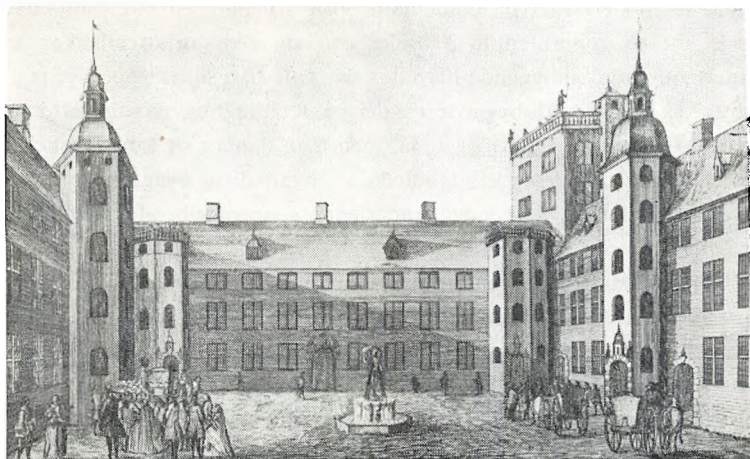
Plan af 1. stokværk 1740, vest opad. Tegning af C. Bruhn i Nationalmuseet.

slotte, der andre steder først og fremmest måtte indordne sig forsvarsmæssige hensyn. Udtil prangede dog nu på den gamle vestfløj tre gavlkviste med rundgavle af den type, som vi har bevaret på Johan Friis' Hesselagergaard. Desværre eksisterer ikke nogen samtidig afbildning af slottet, det ældste prospekt er fra Braunius' *Theatrum Urbium*, ca. 1575, og meget upålideligt. Resens i øvrigt i detaljerne også meget uvederhæftige tegning fra 1677 viser to store gavle på den middelalderlige vestfløj, og en sikkert egenhændig blyantstegning af Christian V (på Rosenborg) lader trods sit dilettantiske præg ingen tvivl tilbage, at der på Christian III's tid er opsat kviste med im-

ponerende rundgavle, et motiv, som kongens bygmester har kunnet finde forbilleder til i Tyskland. Bortset herfra har Christian III's Koldinghus været lidet prunkende, således var trapperne i slotsgården i tårne af bindingsværk, som blev fornyet af Christian IV. Om slottets indre og dets udstyrelse i Christian III's tid ved vi kun meget lidt. Et kirkerum var indrettet i sydfløjens vestlige ende, på Braunius' stik er de høje kirkevinduer tydeligt angivne; her stod sikkert den trefløjede, malede altertavle med korsfæstelsen, kobberslangen og Isaks ofring, der 1615 »sønderrevet og bedærvet« solgtes til Bramdrup kirke. Kongens beboelsesrum fandtes i dette hjørne af slottet, over kirken.

Kilderne nævner ikke den bygmester, der ledede arbejderne på Koldinghus. 1553 nævnes en mester Niels i forbindelse med arbejdet på Koldinghus; men om ham vides ellers intet. Det udvidede og ombyggede slot blev nu mere end nogensinde Christian III's yndlingsresidens, og her opholdt kongen sig for det meste i sine sidste leveår under en tiltagende legemlig svaghed, som tilsidst kun tillod ham at færdes på hestebåre. 1559 udåndede Christian III fremt på Koldinghus; 1778 skriver Hans de Hofman, at den alkove, i hvilken kongen døde, endnu findes uforandret.

Allerede 1548 havde Christian III bestemt, at store jyske godser skulle henlægges til dronning Dorotheas underhold efter hans død, og enken tog nu bolig på Koldinghus, som lå midt i de rigeste besiddelser og bekvemt nær de tyske fyrstedømmer, hvor så mange af hendes slægtninge boede. Dronning Dorothea, der overlevede sin gemal i 12 år, førte et stort og betydningsfuldt hof på Koldinghus, og hendes rige virksomhed satte sig spor på mangfoldige områder. Ved forskellige mageskifter afrundede hun sit jordegods. Landbruget interesserede hende, hun forsøgte sig med fåreavl, var havebrugskyndig og anlagde en sirhave ved slottet og en køkkenhave syd for staldgården ned mod åen. De ærværdige, ældgamle linde, som står på slotsbanken, vest for slottet, er muligvis plantet af dronning Dorothea. Uden tvivl havde dronningen haft en betydelig indflydelse på slottets modernisering i 1540'erne, og i sin enkestand fortsatte hun arbejdet på at forskønne Koldinghus. Især delte hun tidens interesse for fontæner og springvand, en vandkunst indrettedes allerede 1548 på slottet, og flere gange hører vi under dronningens enkestand om vand-

Slotsgården under Frederik V's besøg 17. maj 1749. Stik efter tegning af løjtnant Grønvold, der var i kongens følge.

kunstens ombygning og vedligeholdelse. Arbejderne hermed lededes af dronningens egen rørmester. Meget tyder på, at enkedronningen også har gjort en del for at forbedre selve slotsbygningerne, til forskellig tid indkøbtes bygningsmaterialer. 1562 beder hun svogeren hertug Hans den Ældre på Haderslevhus om at låne sig en skifertækker og materialer, da hun vil sætte et spir på sit »lustheuslein« på Koldinghus. Allerede et halvt år efter Christian III's død tænkte hun forøvrigt på at ægte hertug Hans. Tanken mødte modstand fra teologisk side, men det varede syv år, før hun opgav den.

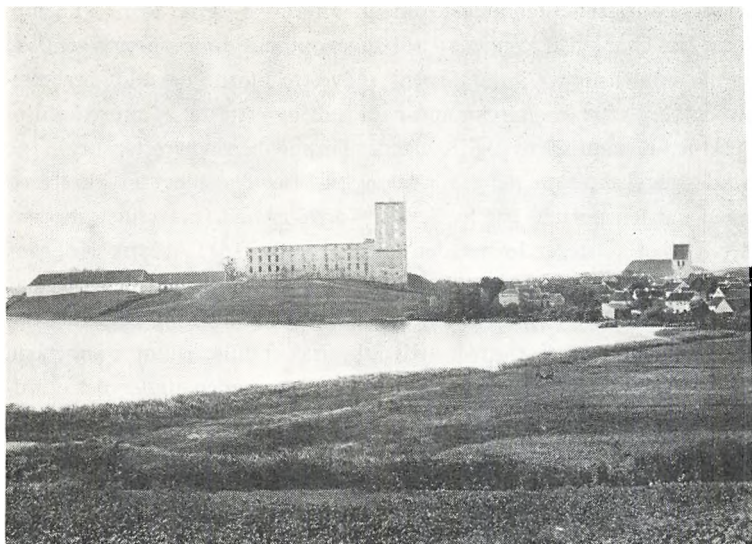
Med dronning Dorotheas død afsluttedes et vigtigt kapitel af Koldinghus' historie, et kapitel, som var præget af kongeparrets strenge alvor i modsætning til det festbrus, som *Frederik II* førte ind på slottet.

»Kong Frederik han sidder paa Koldinghus,
med Riddere og Svende
han drikker sig saa god en Rus«.

Således skildrer visen livet på Koldinghus under denne konge. *Frederik II* boede ofte på Koldinghus, hvorfra et vist modsætningsfor-

hold til moderen havde holdt ham borte i hendes enketid. Slottet lå bekvemt på rejseruten til Skanderborg, og ved omfattende køb af adelsgoods i de omliggende herreder skaffede han sig et ypperligt jagtdistrikt. Frederik II byggede en del på Koldinghus, navnlig efter et par større brande i 1581 og 1583, men man danner sig kun vanskeligt et blot nogenlunde tydeligt billede af, hvad disse byggerier har betydet for slottets udseende. Anderledes gennemgribende blev *Christian IV's* store ombygning.

Allerede som skoledreng tilbragte den udvalgte prins Christian længere og kortere perioder på Koldinghus, hvor han havde fået anvist dronning Dorotheas kamre i sydfløjens 2. etage. Disse rum vedblev at være de kongelige gemakker lige til branden. Her skrev han 1583 under sin tugtemesters opsyn sine første latinske stile og afsluttede ti år senere denne del af sin uddannelse. Koldinghus var sikkert blevet den unge konge kært fra disse tidlige ophold, og da slottet efter en omfattende brand 1597, som navnlig gik ud over den gamle nordfløj, var kommet i en lidet værdig tilstand, besluttede den byggelystne konge at iværksætte en stor ombygning, et arbejde, som på en karakteristisk måde ændrede den gamle bygnings udseende. 1598 antog Christian IV bygmesteren Hercules v. Oberberg til at lede arbejdet »efter den skabelon, som kongen selv har forordnet«, og i et brev samme år til sin lensmand, den bekendte Caspar Markdanner, befaler kongen, at de mange løsgængere og dagdrivere, som »strippede om« i Jylland, skulle indfanges til arbejde på slottet. Det store byggeforetagende omfattede en gennemgribende ændring af slottets nordre fløj og opførelsen af Kæmpetårnet i kompleksets nordvesthjørne samt indretningen af en slotskirke i vestfløjen, under tårnet, til afløsning af Christian III's beskedne kapel. 1601 trådte stenhugger Hans Barchmann til som hjælper, og det bemærkes udtrykkeligt, at han skal fuldende kirken »udi alle måder ligesom kirken på Haderslevhus«. Selvom kongen utvivlsomt har haft sine bestemte meninger om, hvorledes slottet burde indrettes, har det kunstneriske ansvar været H. von Oberbergs. Det gælder både for det kubisk formede tårn og kirkens rige udsmykning. Denne kirketype i to etager med omløbende galleri har sine forudsætninger i de tyske evangelisk-lutherske fyrsters kapeller. Tårnet er et mere originalt bygningsværk, hvis grundlæggende idé sik-

Koldinghus slotsruin set fra Skt. Jørgens hospitals grund, hvor der nu er anlagt en park. (Efter foto af A. Fritz 1865 (Det kgl. Bibliotek).

kert er den middelalderlige donjon. Øverst på platformen stod i hjørnerne de fire »kæmper«, $2\frac{1}{4}$ m høje sandstensfigurer, forestillende fire helte fra den klassiske oldtid, Hannibal med det danske, Hector med det jyske (slesvigske), Scipio med det norske og Hercules med unionsmærket (de tre kroner). En meget dristig konstruktion af trædragere, som spændte over riddersalen og kirkerummet, bar tårnets sydмур. »Klokketårnet« midt på nordfløjen, hvis sandstensportal er smykket med kongens og dronningens navnetræk, stammer, som årstallet 1598 viser, fra denne byggeperiode, ligesom kirketårnet med den velbevarede sandstensportal, hvis topstykke er prydet med Danmarks og Brandenborgs våben, kongeparrets navne, titler og valgsprog. Det nu helt forsvundne Dronningens Tårn i slotsgårdens nordøsthjørne blev på denne tid nedtaget, men senere atter genopført. 1603 standse Christian IV foreløbigt byggearbejderne på Koldinghus, dog afsluttedes indretningen af kirken, hvortil Hans Barchmann 1604 forfærdigede en prædikestol, og året efter sluttede kongen kontrakt med

Klaus Lauridsen Stenhugger om en altertavle »efter den skabelon, som han har vist kongen«. 1610 genoptoges moderniseringen; de gamle vindeltrapper i slotgårdens sydvestre hjørne og midt for vestfløjen blev af Hans Barchmann nedbrudt og erstattet af murede trappe-tårne, Kronprinsens og Kongens Trappe benævnt efter beboerne af de værelser, som de gav adgang til. Tårnene blev smykket med rige sandstensportaler, af hvilke den første er helt forsvundet, medens der af den sidste er levnet den ene halvsøjle. 1611 - 12 fik Kongens Trappe et spir; Kronprinsens afsluttedes derimod med et galleri af sten. For at skaffe en mere bekvem adgang til haven og badstuen opførtes udvendigt på slottets sydvesthjørne et lille, rundt trappetårn, Christian III's gamle kirkerum ændredes, og nedenunder dette indrettedes et brevkammer, medens bageovne installeredes i vestfløjens kælder, hvor de endnu er at se. Det store slotskøkken fyldte en stor del af nordfløjen. I østfløjen over porten havde rigsrådet sin mødesal. Allerede 1590 var indretningen af en stor sal blevet planlagt, men først nu blev »den lange dansesal« eller riddersalen i vestfløjen (52 m lang, 11 m bred), udsmykket med stukkatur, og stenhugger Klaus Lauridsen huggede en kamin til den. Foruden disse og mange andre større og mindre arbejder har Christian IV også givet staldgården en strengere regularitet, de gamle bygninger, vel hovedsagelig af bindingsværk fra Christian III's tid, bestod herefter af tre lange længer med lave, brede hjørnetårne, foroven afsluttet med platforme omgivne af sandstensbalustrader således, som det fremgår af et maleri »Den spanske Rideskole« på Rosenborg.

Efter alle disse ombygninger og forbedringer var Koldinghus omskabt til et festligt, omend meget irregulært renæssanceanlæg. Ulykkeligtvis skulle der kun gå nogle få år, før slottet måtte lide hårdt under venner og fjender. 1627 plyndredes Koldinghus af kongens lejetropper; i trediverne blev det istandsat, hovedsagelig under ledelse af bygmester Ernst Normand for atter at hærages af svenskerne under Torstenssonsfejden. Efter de få, fredelige år begyndte svenskekrigene 1657 - 60, under hvilke den gamle kongeborg blev lagt næsten helt øde; især gik det hårdt ud over bygningerne, da en afdeling polske hjælpetropper i december 1658 stormede det af svenskerne besatte slot. Efter freden betegnes Koldinghus i en synsforretning som »me-

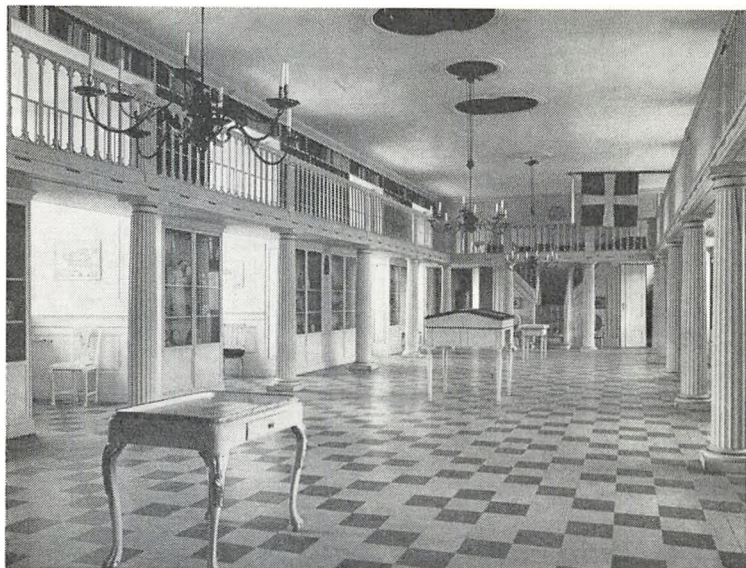

*Den nu
forsvundne
»Scipio«
med det norske
rigsvåben fra
Kæmpetårnet
efter ned-
styrningen
1854.
Tegning
i National-
museet.*

get ilde, ruineret og fordærvet på alting«, og mægtige istandsættelsesarbejder forestod, hvis slottet skulle være tjenligt som kongebolig.

Det har dog mest været det løse inventar, snedkerarbejde og metalbeslag, der var ødelagt eller bortført. Rummenes prægtige sandstensarbejder blev først endelig ødelagt ved branden i 1808.

Frederik III tog straks fat på den højst tiltrængte reparation af de forfaldne bygninger, hvis udseende dog sikkert i store træk bevarede uændret fra *Christian IV's* tid; arbejdet fortsattes under efterfølgeren *Christian V*, der anvendte store summer, især på staldgården, hvor 1673 en del bindingsværk erstattedes af grundmur, medens 1685 de to

Den hvide sal (fot. Niels Elswing).

tårnes platforme afdækkedes med sadeltage. *Frederik IV* viste dog endnu større interesse for Koldinghus, hvor han 1711, fordrevet af pesten i København, for første gang så Anna Sophie Reventlow på et maskebal. Ved en gennemgribende istandsættelse af slottet fik det et udseende, som i hovedsagen bibeholdtes indtil branden 1808. Ombygningen synes at være planlagt af W. Fr. v. Platen, men efter dens afskedigelse 1716 gennemført under ledelse af generalbygmester J. C. Ernst og afsluttet 1726. En smuk og velbevaret sandstensportal på kirkefløjen bærer årstallet 1720. Hovedsagelig drejede det sig om regularisering af de ulige gamle, forskelligartede bygninger. Man gjorde vinduerne ens store og anbragte dem så vidt muligt i samme højde; uensartetheden i de udvendige mure skjultes under et lag puds, og slottet blev kalket hvidt. De maleriske renessancegavle blev nedtaget. Barokken satte overalt sit strenge præg på den gamle bygning. Indvendig foretoges kostbare moderniseringer, hvorved værelsernes tapeter og øvrige udstyr fornyedes. 1718 indrettedes staldgården til

distriktets ryttere. 1737 istandsattes staldgården atter efter en brand. De følgende konger besøgte sjældent Koldinghus, som efterhånden fik lov at forfalde. 1749 tog Frederik V på sin hyldingsrejse i kort tid ophold på slottet, der ved denne lejlighed blev afbildet af tegneren Grønvold i et par stik. I august 1807 ankom *Christian VII* til Kolding på flugten fra København til Rendsborg. Den 12. marts året efter nåede de første hjælpetropper til Koldinghus, og midt i måneden tog et par spanske regimente under marskal Bernadotte, fyrste af Ponte Corvo, senere konge af Sverige, ind på det gamle kongeslot. Den 29. marts, efter et gilde hos marskallen, opstod brand i gemakkerne over vagtstuen ved porten på grund af for stærk fyring i en kamin med en utæt skorsten. Dagen efter var hele slottet ompændt af flammer. Den 31. marts styrtede Kæmpetårnet ned med to af kæmperne og knuste i sit fald hvælvingerne over kirken og sønder slog dens kostbare sandstensudsmykning.

Længe stod Jyllands gamle kongeborg som en brandsvedet ruin, hvor folk kunne skaffe sig billig slibesten ved at røve sandstensdekorationen. 1854 styrtede den tredje kæmpe, Scipio, ned; den blev opstillet i slotsgården, hvor et preussisk kanonforspand væltede den i 1864. Men Hercules, der har inspireret Carl Ploug til sit berømte digt, holder endnu stand spejdende mod vest, støttende sig til skjoldet med de tre kroner. Krigen havde hindret Orla Lehmanns forslag om en istandsættelse, og først 1867 påbegyndtes en reparation af ruinen, som i årene 1881 - 84 efterfulgtes af en større istandsættelse. 1892 skete det afgørende, at Koldinghus atter toges i brug, idet museet flyttede ind i nogle rum i nordfløjen, hvorfra dets stedse voksende samlinger senere har bredt sig til vestfløjens øvre etage og det genopførte Kæmpetårn. Kunstsamlingen lægger nu med sin malerisamling beslag på den underste etage i vestfløjen og på kirkerummet, hvor de opstillede gipsskulpturer harmonerer dårligt med ruinrummets rå vægge.

Koldinghus blev 1849 lagt under indenrigsministeriet, som 1889 - 1932 overlod Nationalmuseet tilsynet med ruinen. Fra 1932 administreres slottet af det kgl. bygningsinspektorat. 1931 - 35 gennemførtes under ledelse af kgl. bygningsinspektør V. Norn overdækningen af kirkerummet og riddersalen samt genopførelsen af Kæmpetårnet. Alene på denne måde kunne de gamle dele af murene skånes for vejrligets

VEJLE AMT

ødelæggelser. Hermed gik slottets karakter af ruin endelig helt tabt, og fra mange sider har man siden rejst ønsket om at få slottet genopført. Men planerne har bestandig måttet henlægges.

OTTO NORN

EJERE

1248 Abel (?)
ca. 1268 Erik Klipping
1439 Christoffer af Bajern

1534 Christian III

1559 Frederik II
1588 Christian IV

1648 Frederik III

1670 Christian V
1699 Frederik IV

1730 Christian VI

1766 Christian VII

1849 Staten

BYGNINGER

Slottet opført (?)
Slottet genopført

1447 Nord- og vestfløjen opført

1549 - 53 Syd- og østfløjen opført,
nordfløjen forlænget
1581 - 83 Istandsats efter brand

1598 - 1603 Nordfløjen ombygget
efter brand og Kæmpetårnet
opført samt kirke indrettet ved
Hercules v. Oberberg

1610 Trappetårnene opført
ved Hans Barchmann
Staldgården reguleret
1630'erne Slottet restaureret

1657 - 60 Slottet delvis ødelagt og
ombygget

1673 Staldgården delvis omsat i mur

1720 - 26 Slottet gennemgribende
restaureret og kalket,
samt indvendigt moderniseret
ved J. C. Ernst

1737 Staldgården istandsat efter
brand

1808 Slottet nedbrændt

1867 Restaureringen påbegyndt
1881 - 84 Store istandsættelser
1892 Nordfløjen delvis indrettet til
museum

1926 Staldgården indrettet for
hærens bygningstjeneste
ved Axel G. Jørgensen

1931 - 35 Kirken og riddersalen
overdækket, samt Kæmpetårnet
genopført ved V. Norn

Koldinghus, set fra nordøst 1746. Gouache af J. J. Bruun (Nationalmuseet).

PRESSEN SKREV OM

Danske Slotte og Herregårde

»et stort stykke Danmarkshistorie«

BERLINGSKE TIDENDE

Både i tekst og i den tekniske udførelse er dette værk kvalitetsarbejde.

FYENS STITSTIDENDE

Alfred G. Hassings Forlag har tydeligt set rigtigt, da det besluttede sig til at sende denne ny udgave i handlen . . . mange her i bilismens tidsalder har fået øjnene op for de landskabelige og kulturhistoriske perler som vore slotte og herregårde er.

JYDSKE TIDENDE

Et af de smukkeste bogværker, der i øjeblikket udgives herhjemme er serien »Danske Slotte og Herregårde« . . .

VESTKYSTEN

. . . et emne som vore danske slotte og herregårde har altid haft en betydelig interesse. Det kan ikke undre. Disse slotte og herregårde i de dejlige parker hører med til dansk rigdom, til den kulturarv, der er dansk nationalejendom . . . »Danske Slotte og Herregårde« er egnet til at blive folkeeje.

VOR TID

HASSING